BENEDICT ANDERSON

HAYALİ CEMAATLER

Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

METİS YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Benedict Anderson
HAYALİ CEMAATLER
Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması

Benedict Anderson, Cornell Üniversitesi'nde Asya Araştırmaları bölümünde profesördür. Cornell'in Güneydoğu Asya Programı'nda ve Modern Endonezya Projesi'nde müdürlük yapmaktadır. İrlanda vatandaşı olan Anderson'ın diğer kitapları *Java in a Time of Revolution, Literature and Politics in Siam in the American Era* ve *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia*'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul

HAYALİ CEMAATLER
Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri
Benedict Anderson
Özgün Adı: Imagined Communities,
Reflections on the Origins and Spread of Nationalism
Fransızca Basımı: Éditions la découverte, Paris, 1990
İngilizce İlk Basım: Verso 1983;
Genişletilmiş İkinci Basım: Verso 1991
© Benedict Anderson 1983, 1991
© Bu çevirinin bütün yayın hakları Metis Yayınları'na aittir

Birinci Basım: Ağustos 1993
İkinci Basım: Ekim 1995

Yayına Hazırlayanlar:
Sosi Dolanoğlu, Semih Sökmen

Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd.
Basım: Yaylacık Matbaası, Cilt: Örnek Mücellithanesi

ISBN 975-342- 026-9

Levent Şahverdi Arşivi

Benedict Anderson

HAYALİ CEMAATLER

Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması

İngilizce'den Çeviren:
İSKENDER SAVAŞIR

METİS YAYINLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

İkinci Basıma Önsöz
9

1. Giriş
15

2. Kültürel Kökler
23

3. Ulusal Bilincin Kökenleri
52

4. Criollo Öncüler
63

5. Eski Diller, Yeni Modeller
83

6. Milliyetçilik ve Emperyalizm
99

7. Son Dalga
129

8. Yurtseverlik ve Irkçılık
159

9. Tarih Meleği
174

10. Nüfus Sayımı, Harita ve Müze
182

11. Hafıza ve Unutuş
207

Levent Şahverdi Arşivi

Annem ve Tantiette
için
sevgilerimle

Levent Şahverdi Arşivi

Teşekkür

Okurların da kolayca görebileceği gibi, milliyetçilik hakkındaki düşüncelerim Erich Auerbach, Walter Benjamin ve Victor Turner'ın yazılarından derinden etkilendi. Kitabın kendisini hazırlarken kardeşim Perry Anderson, Anthony Barnett ve Steve Heder'in eleştiri ve öğütlerinden muazam ölçüde yararlandım. J. A. Ballard, Mohamed Chambas, Peter Katzenstein, merhum Rex Mortimer, Francis Mulhern, Tom Nairn, Shiraishi Takashi, Jim Siegel, Laura Summers ve Esta Ungar da farklı şekillerde, paha biçilmez yardımlarda bulundular. Kuşkusuz bu eleştirmen dostlarımın hiçbiri metnin kusurlarından sorumlu tutulamaz; bunların bütün sorumluluğu bana ait. Belki son olarak eğitim ve meslek olarak bir Güneydoğu Asya uzmanı olduğumu eklemem gerekiyor. Bu, kitabın kimi yanlılıklarını ve örnek seçimlerini açıklayabileceği gibi, küresellik iddialarını da sınırlandırabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendine biçtiği görev, tarihin havını tersine taramaktır.

Walter Benjamin, *Illuminations*

Böyle doğdu her çeşit insanın karışımından
O *İngiliz* denen katışıklı şey:
Boyalı bir *Breton*'la bir *İskoç* arasındaki
Şiddetli şehvetten, heveskâr tecavüzlerden doğdu:
Kızlı erkekli dölü hızla öğrendi boyun eğmeyi
Düvelerini *Romalı*'nın boyunduruğuna vermeyi:
Oradan da melez, katışıklı bir ırk geldi,
Ne bir adı, ulusu, ne dili, ne de sanı olan:
Sıcak damarlarında onun da karışım akan
Ki ateşlenmişti bir *Sakson*'la *Danimarkalı*'dan:
Anababasına adil davranan kızları
Ulusları ayrımsız bir şehvetle içlerine aldı.
İşte bu iç bulandırıcı soydu *İngilizler*'in,
İyi damıtılmış kanını barındıran...

Daniel Defoe, *The True-Born Englishman*'den

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Basıma Önsöz

Kim Cennet'ten uzaklaştıkça fırtınanın şiddetinin artacağını önceden kestirebilirdi?

Hayali Cemaatler'in orijinal metninin doğrudan vesilesi olan 1978-79'daki Çinhindi'ndeki silahlı çatışmalar, üzerlerinden yalnızca 12 yıl geçtikten sonra bile, sanki başka bir çağa aitmiş gibi görünüyorlar. O zaman beni ürküten olasılık, sosyalist devletler arasında yeni büyük savaşların çıkmasıydı. Şimdi bu devletlerin yarısı Tarih Meleği'nin ayaklarının dibinde duran enkaza karıştı, gerisi de yakında onları izlemekten korkuyor. Kalanların yüz yüze kaldığı savaşlar ise iç savaşlar. Yeni bin yılın başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden, cumhuriyetler dışında pek az şey kalacağa benziyor.

Bütün bunların öngörülebilmesi gerekir miydi? 1983'te, Sovyetler Birliği'nin "21. yüzyılın enternasyonalist düzeninin öncüsü olduğu kadar, 19. yüzyılın ulus öncesi hanedanlık devletinin de mirasçısı" olduğunu yazmıştım. Ama Viyana, Londra, Konstantinopolis, Paris ve Madrid'den yönetilen devasa çok dilli ve çok halklı mülkleri yok eden milliyetçi infilakların izini sürerken, bu yolun hiç değilse Moskova'ya kadar çıkacağını göremedim. Tarihin *Hayali Cemaatler*'in "mantığı"nı, yazarının becerebildiğinden daha yakından izliyor olması, hüzünlü bir teselli veriyor insana.

Son 12 yıl içerisinde çehresini değiştiren yalnız dünyanın kendisi olmadı. Yöntem, ölçek, gelişkinlik ve miktar bakımından milliyetçilik araştırmaları da büyük bir dönüşüm geçirdi. Yalnız İngi-

Levent Şahverdi Arşivi

lizce'de J. A. Armstrong'un *Nations Before Nationalism*'i (1982), John Breuilly'nin *Nationalism and the State*'i (1982), Ernest Gellner'in *Nations and Nationalism*'i* (1983), Miroslav Hroch'un *Social Preconditions of National Revival in Europe*'u (1985), Anthony Smith'in *The Ethnic Origins of Nations*'ı (1986), P. Chatterjee'nin *Nationalist Thought and the Colonial World*'u (1986) ve Eric Hobsbawm'ın *Nations and Nationalism since 1780*'i* —bunlar da kilit metinlerin yalnızca bazıları— tarihsel kapsam ve teorik güçleriyle, konu hakkındaki geleneksel literatürü büyük ölçüde geçersiz kıldılar. Kısmen bu yapıtlardan hareketle, kendi inceleme alanlarının konularını milliyetçilik ve milletle ilişkilendiren tarihsel, edebi, antropolojik, sosyolojik, feminist ve diğer araştırmalar da olağanüstü serpildi.[1]

Hayali Cemaatler'i dünyada ve metinlerde meydana gelmiş bu devasa değişikliklerin taleplerine göre yeniden uyarlamak, mevcut olanaklarımla altından kalkabileceğim bir şey değildi. Dolayısıyla, metni kendine özgü üslubu, hatları ve ruh haliyle belirli bir döneme özgü, "restorasyondan geçmemiş" bir parça olarak bırakmak bana daha uygun geldi. Bu konuda beni avutan iki şey var. Bir yandan, eski sosyalist dünyadaki gelişmelerin nihai sonuçları hâlâ geleceğin karanlığının kefeniyle örtülmüş bulunuyor. Diğer yandan, *Hayali Cemaatler*'in kendine özgü yöntem ve ilgileri, hâlâ milliyetçilik hakkındaki yeni araştırmaların kıyısında yer aldığından, henüz aşılmamış gibi duruyorlar.

Bu yeni basımda yapmaya çalıştığım, aslında metnin ilk biçimini hazırlarken de kaçınmam gereken olgu, tasarım ve yorum hatalarını düzeltmek oldu. Deyim yerindeyse, 1983'ün ruhuyla yapılan bu düzeltmeler, ilk basım üzerinde yapılan kimi değişik-

* Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm'ın bu kitapları Türkçe olarak yayınlandı: E. Gellner, *Ulus ve Ulusçuluk*, İnsan Yayınları, 1992; E. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Millet ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, 1993. Konuyla ilgili olarak yine bu yılın iki yayınına daha dikkat çekebiliriz: "Ulusçuluk Özel Sayısı", Birikim Dergisi, Ocak-Şubat 1993; E. Balibar ve I. Wallerstein, *Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, Metis Yayınları, 1993. (ç.n.)

1. Hobsbawm akademik çalışmalardaki bu patlamadan milliyetçilik çağının artık sonuna yaklaştığı sonucunu çıkarmakta hayli cesur davrandı: Minerva'nın baykuşu alacakaranlıkta uçar.

Levent Şahverdi Arşivi

liklerle, temelde bağımsız birer ekten ibaret olan iki yeni bölümden ibaret.

Metnin ana gövdesinde, iki ciddi çeviri yanlışı, hiç değilse bir tane yerine getirilmemiş vaat ve bir yanıltıcı vurgu keşfettim. 1983'te İspanyolca okuyamadığımdan, daha eski çeviriler mevcut olduğu halde José Rizal'in *Noli Me Tangere*'si için, düşüncesizce Leon Ma. Guerrero'nun İngilizce çevirisinden yararlandım. Guerrero'nun çevirisinin ne kadar göz kamaştırıcı bir tarzda yoz ve bozuk olduğunu ancak 1990'da keşfettim. Otto Bauer'in *Die Nationalitaetenfrage und die Sozialdemokratie*'den uzun ve önemli bir alıntı için, tembellik edip, Oscar Jászi'nin çevirisine başvurdum. Yakın zamanlarda Almanca orijinale başvurduğumda, Jászi'nin çevirisinin ne kadar büyük bir ölçüde kendi siyasal eğilimleri tarafından lekelenmiş olduğunu gördüm. Metnin en az iki yerinde, Brezilya milliyetçiliğinin, diğer Latin Amerika milliyetçilikleriyle kıyaslandığında niçin bu kadar geç ve kendine özgü bir tarzda geliştiğini açıklama yolunda, sadık kalmadığım bir vaatte bulunmuşum. Elinizdeki metin bu yerine getirilmeyen sözü gerçekleştirmeyi amaçlıyor.

Başlangıçtaki planım milliyetçiliğin Yeni Dünya'daki kökenlerini vurgulamayı hedefliyordu. Bilinçsiz bir taşralılığın, uzun zamandan beri bu konu hakkındaki teorilere çarpık ve yanlı bir nitelik kazandırdığını düşünüyordum. Milliyetçiliğe "karşı" olsunlar, ondan "yana" olsunlar, modern dünyada önemli olan her şeyin kökenlerinin Avrupa'da olması gerektiği kibrine alışkın olan Avrupalı alimler, halk dili temelli milliyetçiliğin "ikinci kuşağını" (Macar, Çek, Yunan, Polonyalı, vb.), son derece kolay bir tarzda modellerinin hareket noktası olarak alabiliyorlardı. Hakkında çıkan bütün yazılardan, *Hayali Cemaatler*'in bu Avrupa merkezci taşralılığı yerinden oynatamamış olduğunu ve milliyetçiliğin Amerikalar'daki kökenleri hakkındaki kilit bölümün görmezlikten gelindiğini görmek beni şaşırttı. Bu soruna bulabildiğim yegâne "acil" çözüm, maalesef, 4. Bölüm'ün adını "Criollo Öncüler" şeklinde değiştirmekten ibaret oldu.

İki "ek" ise birinci baskıdaki ciddi teorik kusurları giderme amacını taşıyor.[2] Birkaç eleştirmen dostum, 7. Bölüm'ün ("Son

Levent Şahverdi Arşivi

Dalga") milliyetçiliğin Üçüncü Dünya'daki modellenme sürecini aşırı ölçüde basitleştirdiğini iddia ettiler. Daha da önemlisi, söz konusu bölüm bu milliyetçiliklerin edindiği tarz üzerinde, metropolden ziyade yerel sömürge devletinin etkisinin ne olduğu sorusuyla yüzleşmekten kaçınmıştı. Aynı zamanda, milliyetçilik hakkındaki düşüncelere önemli bir katkı olduğunu düşündüğüm, zamanla ilgili değişen kavrayışların diğer zorunlu koordinatına, yani mekânla ilgili değişen kavrayışlara kitapta yer verilmemiş olduğunun farkına varmaktan rahatsız oldum. Taylandlı genç bir tarihçi olan Thongchai Winichakul'un parlak doktora tezi, beni haritacılığın milliyetçi muhayyileye olan katkısını düşünmeye kışkırttı.

Dolayısıyla "Nüfus Sayımı, Harita ve Müze" adlı bölüm, 19. yüzyıl sömürge devletinin (ve bu devletin zihniyet yapısından türeyen politikaların) tamamen bilinçsiz bir tarzda, kendisiyle mücadele etmek üzere ortaya çıkan milliyetçilerin kullandığı grameri, nasıl diyalektik bir tarzda şekillendirdiğini çözümlemek üzere yazıldı. Hatta daha da ileri giderek, devletin, sanki bir kehanette bulunuyormuşcasına, daha tarihsel varoluş kazanmadan kendi yerel düşmanlarını hayal ettiği bile söylenebilir. Nüfus sayımının kişileri soyut bir şekilde diziselleştirmesi/nicelleştirmesi; haritanın siyasal mekânı nihai olarak bir logoya dönüştürmesi ve müzenin bütün dinleri dünyevi bir soyağacında bir araya getirmesi, birbirleriyle iç içe geçerek bu tahayyülün oluşumuna katkıda bulunmuştur.

İkinci "ek"in kaynağı ise, 1983'te Renan'ı alıntılarken ne söylediği hakkında en ufak bir fikrim olmadığını keşfetmekten kaynaklanan mahcubiyetti: Benim alaycı olduğunu sandığım bir yerde, aslında son derecede garip, yadırgatıcı bir şey söylüyordu. Bu mahcubiyet beni, yeni ortaya çıkan milletlerin kendilerini neden ve nasıl kadim olarak hayal etmek zorunda olduklarına dair makul hiçbir açıklama yapmamış olduğumun da farkına varmak zo-

2. Birinci ek, ilk kez Ocak 1989'da Karaşi'de, World Institute for Development, Economics Research of the United Nations University'nin desteğiyle yapılan bir konferansa tebliğ olarak sunuldu. İkincisine temel olan bir ön metin ise *The Times Literary Supplement*, 13 Haziran 1986'da, "Ulusu Anlatmak" başlığı altında yayınlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

runda bıraktı. Konu üzerine yazılmış bilimsel yazıların çoğunda Makyavelci bir elçabukluğu, bir burjuva fantazisi ya da tarihsel hakikatın çarpıtılması olarak görülen şey, bana şimdi daha derin ve daha ilginç gelmeye başladı. Bir an için, belirli bir tarihsel dönüm noktasında "kadimliğin", "yeniliğin" *zorunlu sonucu* olduğunu düşünürsek ne olur? Eğer milliyetçilik benim farzettiğim gibi bilinç biçimindeki köklü bir değişikliğin ifadesiyse, bu kopuşun farkına varmak, daha eski bilinç biçimlerini unutmak ve kendi anlatısını yaratmak durumunda değil midir? Bu açıdan bakıldığında, 1820'ler sonrası milliyetçi düşüncelerin çoğunun tipik bir özelliği olan atalara dair fantaziler kurma, bir gölge-görüngü izlenimi veriyor; gerçekte önemli olan 1820'ler sonrasındaki milliyetçi "hafıza" ile, modern yaşamöyküsü ve özyaşamöyküsü uzlaşımları ve bunlara içkin öncüller arasındaki yapısal uyumdur.

Teorik erdem ya da zaafları bir yana, her iki "ek"in de daha gündelik kısıtlılıkları var. "Nüfus Sayımı, Harita ve Müze" bölümünün verilerinin tamamı Güneydoğu Asya'dan geliyor. Sömürgeleştirilmemiş Siyam'ın yanı sıra, bütün büyük emperyalist güçlerin (İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri) eski sömürgelerini içerdiğinden, bu bölge bazı bakımlardan karşılaştırmalı teoriler için muazzam fırsatlar sunuyor. Ama yine de bu bölge için geçerli olsa bile, çözümlemenin yerküre ölçeğinde uygulanıp uygulanamayacağını zaman gösterecek. İkinci ekte de, zaten bölük pörçük olan ampirik malzemenin neredeyse tamamı, hakkındaki bilgimin oldukça yüzeysel olduğu Batı Avrupa ve Yeni Dünya'yla ilgili. Ama odak noktasının bu bölgeler olması gerekiyordu çünkü milliyetçiliğe özgü hafıza kaybı ilk kez oralarda dile getirildi.

Benedict Anderson
Şubat 1991

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Belki henüz çok farkında olmasak da, Marksizm'in ve Marksist hareketlerin tarihinde meydana gelen temelli bir dönüşüm, üstümüze çökmüş durumda. Bunun en belirgin işareti Vietnam, Kamboçya ve Çin arasında geçenlerde çıkan savaşlar. Bağımsızlıkları ve devrimci sicilleri tartışma götürmez rejimler arasında çıktıklarından ve söz konusu rejimler dökülen kanı açıkça *Marksist* olan teorik bir perspektiften hareketle meşrulaştırmak için gönülsüz birkaç girişimin ötesinde hiçbir şeye kalkışmadıklarından bu savaşların dünya-tarihsel bir önemleri var. 1969'daki Çin-Sovyet çatışmalarını ve Sovyetlerin Almanya (1953), Macaristan (1956), Çekoslovakya (1968) ve Afganistan'daki (1980) askeri müdahalelerini hâlâ —tercihe göre— "sosyal emperyalizm"den, "sosyalizmi savunmak"tan hareketle yorumlamak mümkündü, ama bu terimlerin Çinhindi'nde olan bitenlerle bir ilişkisi olduğuna cidden inanan herhangi birinin var olduğunu sanmıyorum.

Eğer Vietnam'ın Aralık 1978 ve Ocak 1979'daki Kamboçya işgali devrimci Marksist bir rejimin bir diğerine karşı giriştiği ilk *geniş ölçekli konvansiyonel savaştıysa*[1], Çin'in Şubat'ta Vietnam'a karşı giriştiği saldırı da, bunun tekil bir örnek olarak kal-

1. Bu formülasyon suçlama amacıyla değil, savaşın ölçek ve tarzını vurgulamak amacıyla seçilmiştir. Yanlış anlamaları önlemek için Aralık 1978 işgalinin, iki devrimci hareketin partizanları arasında belki daha 1971'de başlamış olan silahlı çatışmaların bir uzantısı olarak gerçekleştiğini söylemek gerekiyor. Nisan 1977'den sonra Kamboçyalılar'ın başlattığı ama Vietnamlılar'ın da hızla tekrarladığı silahlı sınır ihlallerinin büyüklüğü ve kapsamı, Vietnam'ın Aralık 1977'deki geniş çaplı operasyonuna varana kadar hızla arttı. Ancak düşman rejimi alaşağı etme ya da geniş toprak parçaları ele geçirme amacı gütmeyen bu operasyonlar, harekete geçirilen birlikler açısından da Aralık 1978'le karşılaştırılabilecek ölçekte değildi. Savaşın nedenleri hakkındaki tartışma

Levent Şahverdi Arşivi

mamasını sağlamış oldu. Bugün artık ancak güveni sarsılmaz olanlar, bu yüzyılın son yıllarında çıkacak olası savaşlarda, küçük sosyalist devletler bir yana SSCB ile ÇHC'nin aynı tarafta savaşacağı ya da aynı tarafı destekleyebileceğine dair iddialarda bulunmaya kalkışabilirler. Günün birinde Yugoslavya ile Arnavutluk' un vuruşma aşamasına geçmeyeceğini kim iddia edebilir? Kızıl Ordu'nun Doğu Avrupa'daki mevzilerinden çekilmesini talep eden çeşitli gruplar, Kızıl Ordu'nun 1945'ten beri buradaki yoğun mevcudiyetinin bölgenin çeşitli Marksist rejimleri arasında silahlı çatışmaları gündem dışı bırakmadaki rolünü hatırlasalar iyi ederler.

Bu tür değerlendirmeler, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana başarıya ulaşmış bütün devrimlerin, kendilerini *milli* terimlerle — Çin Halk Cumhuriyeti, Sosyalist Vietnam Cumhuriyeti ve diğerleri— tarif ettikleri ve bu yolla, devrim öncesi geçmişten devralınan bölgesel ve toplumsal mekâna sıkı sıkıya kök salmış oldukları gerçeğinin altını çizmeye yarıyor. Sovyetler Birliği'nin ise tam tersine, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ile birlikte adında milli bir terime yer vermeyen nadir devletlerden biri olması, ona 21. yüzyılın enternasyonalist düzeninin bir öncüsü olmanın yanı sıra, 19. yüzyılın ulus öncesi hanedanlık devletlerinin bir mirasçısı olma ayrıcalığını da kazandırıyor[2]

Eric Hobsbawm "Marksist hareket ve devletler yalnızca biçimleri bakımından milli olmakla kalmadılar, özlerinde de öyle, yani milliyetçi oldular. Bu eğilimin sürmeyeceğini düşündürecek hiçbir işaret yok."[3] demekte son derecede haklı. Üstelik bu eğilim

üzerine yapılmış en derinlikli çalışmalar şunlardır: David W. P. Elliott'un derlediği *The Third Indochina Conflict*'in içinde Stephen P. Heder'ın "The Kampuchean-Vietnamese Conflict", s. 21-67; Anthony Barnett, "Inter-Communist Conflicts and Vietnam", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 11:4 (Ekim-Aralık 1979), s. 2-9; ve Laura Summers, "In Matters of War and Socialism Anthony Barnett would Shame and Honour Kampuchea Too Much", *a.g.e.*, s. 10-18.

2. Birleşik Krallığın SSCB ile bu onuru paylaşmaya hakkı olmadığını düşünen biri varsa, Krallığın adının hangi milliyete gönderme yaptığını kendisine sormalı: Büyük Brit-İrlandalılar mı?

3. Eric Hobsbawm, "Some Reflections on 'The Break-up of Britain'", *New Left Review*, 105 (Eylül-Ekim 1977), s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

yalnızca sosyalist dünyayla da sınırlı değil. Neredeyse her yıl Birleşmiş Milletler yeni üyeler kazanıyor. Bir zamanlar birliklerini tamamen pekiştirmiş olduklarını düşünen nice "eski millet", kendilerini sınırları içinden doğan "alt"-milliyetçilikler tarafından meydan okunan bir konumda buluyorlar. Bu milliyetçilikler elbette bir gün "alt"lıktan kurtulacaklarını hayal ediyorlar. Gerçeklik oldukça çıplak: Bunca zamandır kehaneti yapılan "milliyetçilik çağının sonu" görünürde olmaktan çok uzak. Hatta, ulusluk zamanımızın politik hayatının en evrensel biçimde meşru kabul edilen değeri.

Olgular açık olmakla birlikte nasıl açıklanacakları uzun zamandır süren bir tartışmanın konusu olmuş. Ulus, milliyet, milliyetçilik — çözümlenmek bir yana her birinin tanımlanabilirlik açısından son derecede kötü bir şöhreti var. Milliyetçiliğin modern dünya üzerindeki etkisiyle kıyaslandığında, bu konudaki kabul edilebilir teorilerin sayısı çok sınırlı. Devasa bir liberal tarihçilik ve toplumsal bilimler geleneğini devralan ve milliyetçilik üzerine İngilizce'deki en iyi ve kapsayıcı metni yazan Hugh Seton-Watson, üzüntüyle şunu kaydediyor: "Dolayısıyla, ulus için herhangi bir 'bilimsel tanım' yapılamayacağını teslim etmek *zorunda kalıyorum*; oysa ortada bir fenomen var ve varolmaya devam ediyor."[4] Liberal gelenekten hiç de daha az devasa olmayan Marksist tarihçilik ve toplumsal bilimler geleneğini devralan ve çığır açıcı *The Break-up of Britain*'ın yazarı Tom Nairn, büyük bir açıksözlülükle, "Milliyetçilik teorisi Marksizm'in büyük tarihsel başarısızlığını temsil ediyor," diyor.[5] Ama, teorik saydamlık peşinde sarfedilen uzun ve bilinçli bir çabanın üzücü sonucunu ima ettiği ölçüde aslında bu itiraf bile yanıltıcı. Milliyetçiliğin Marksist teori için rahatsızlık veren bir *anomali* olduğunu ve tam da bu yüzden hesaba katılmaktan çok hasır altı edildiğini söylemek daha doğru olur. Marx'ın 1848'deki klasik formülasyonunda yeralan kritik zamiri açımlamadaki başarısızlığı başka nasıl açıklanabilir ki: "Elbette her ülkenin proletaryası *kendi* burjuvazisi ile sorunlarını

4. *Nations and States* adlı kitabına bkz. s. 5. Vurgular eklendi.

5. Bkz. "Modern Janus", *New Left Review*, 94 (Kasım-Aralık 1975) s. 3. Bu makale değiştirilmeden *The Break-up of Britain*'a 9. bölüm olarak alınmıştır, s. 329-63.

Levent Şahverdi Arşivi

çözmek zorundadır"?[6] Ya da yüzyıldan uzun bir süredir "milli burjuvazi" kavramının, "milli" sıfatının statüsünü teorik olarak temellendirme yolunda ciddi hiçbir girişim yapılmaksızın kullanılması nasıl anlaşılmalı? Üretim ilişkilerinden hareketle tanımlandığında bir dünya sınıfı olan burjuvazinin içindeki *bu* bölümlenme, teorik bakımdan neden önemli olsun ki?

Bu kitabın amacı milliyetçilik denen "anomali"nin daha doyurucu bir açıklamasına ulaşabilmek için nihai olmayan bazı öneriler sunmaktır. Benim izlenimim hem Marksist hem de liberal teorilerin bu alanda "görünüşü kurtarmak"* için girişilmiş gecikmiş bir Batlamyusçu çabayla dumura uğramış oldukları ve gerekenin, tabiri caizse, Kopernikçi bir ruh içinde yeniden bir perspektif düzenlemesi olduğu. Kalkış noktam, milliyetçilik kadar milliyetin de (ya da belki de bu kelimenin anlamlarının çokluğundan ötürü "ulus-olmaklık" nitelemesi tercih edilmeli) özel bir kültürel yapım türü olduğu. Bunları doğru dürüst anlayabilmek için tarihsel varlıklarını nasıl kazandıklarını, zaman içerisinde anlamlarının nasıl değiştiğini ve niçin, bugün, böyle derin bir duygusal meşruiyet buyurduklarını titiz bir şekilde incelemek zorundayız. Bu kültürel yapımların 18. yüzyıl sonuna[7] doğru yaratılmalarının, farklı tarihsel güçlerin kesiştiği noktada meydana gelen bir kendiliğinden

* "Görünüşü kurtarmak" Kopernik öncesi bilginlerin, Batlamyus sisteminin öngördükleri ile yıldız ve gezegenlerin görünür hareketleri arasındaki tutarsızlıkları açıklamak, görüneni anlamlandırmak için giriştikleri çoğunlukla matematiksel olan işlemlerin tümüne verilen addı. (ç.n.)

6. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works* 1. cilt içinde *The Communist Manifesto*, s. 45. Vurgu eklenmiştir. Herhangi bir teorik açımlamada kullanılan "elbette" kelimesi, kendini kaptırmış okur için uyarıcı bir alarm işareti işlevi görmelidir.

7. Aira Kemiläinen'in de dikkat çektiği gibi, milliyetçilik üzerindeki akademik araştırmaların iki "kurucu atası" Hans Kohn ve Carleton Hayes'in her ikisi de ikna edici bir biçimde milliyetçiliğin doğum tarihinin bu tarih olduğunu iddia etmişlerdi. Vardıkları bu sonuca, belli ülkelerin milliyetçi ideologları dışında kimse karşı çıkmadı. Kemiläinen aynı zamanda "milliyetçilik" teriminin 19. yüzyıl sonuna kadar genel kullanıma girmediğini de kaydediyor. Örneğin standart 19. yüzyıl sözlüklerinin çoğunda yer almıyordu. Adam Smith de "milletlerin" serveti meselesi ile boğuşurken, "toplum" ya da "devlet"in ötesinde bir şey kasdetmiyordu. Aira Kemiläinen, *Nationalism*, s. 10, 33 ve 48-49.

Levent Şahverdi Arşivi

damıtım sürecinin ürünü olarak gerçekleştiklerini; ancak bir kez yaratıldıktan sonra "modüler" hale geldiklerini ve dolayısıyla çok farklı toplumsal coğrafyalara, farklı bilinçlilik dereceleriyle aşılanabilir, farklı siyasal ve ideolojik kümelenmeleri içerebilir ya da onlar tarafından içerilebilir olduklarını göstermeye çalışacağım. Aynı zamanda bu özel kültürel yapımların neden bu kadar derin bağlılıklar uyandırdıklarını da açıklamaya çalışacağım.

KAVRAM VE TANIMLAR

Yukarıdaki soruları yanıtlamaya kalkışmadan önce "ulus" kavramını gözden geçirmek ve iş görür bir tanıma ulaşmak yerinde olacak gibi görünüyor. Milliyetçilik üzerinde çalışan teorisyenleri, şu üç paradoks şaşırtmış hatta kızdıragelmiştir: 1. Ulusların, tarihçinin gözündeki nesnel modernliği karşısında milliyetçilerin gözünde sahip oldukları öznel kadimlik. 2. Sosyo-kültürel bir kavram olarak milliyetin biçimsel evrenselliği —modern dünyada tıpkı kadının ya da erkeğin bir cinsiyete "sahip olması" gibi, herkes bir milliyete "sahip olabilir, olmalıdır ve olacaktır"— karşısında kavramın somut tezahürlerinin iflah olmaz bir biçimde tikel olması; öyle ki örneğin "Yunan uyruğundan olmak" tanımı gereği *sui generis*'tir*. 3. Milliyetçiliklerin, siyasal güçleriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan felsefi sefaletleri, hatta tutarsızlıkları. Başka bir deyişle diğer -çilik'lerle kıyaslandığında milliyetçilik, kendine Hobbes'lar, Tocqueville'ler, Marx'lar ya da Weber'ler ölçeğinde büyük düşünürler yaratamadı. Bu "boşluk", kozmopolit ve çok dilli aydınların milliyetçiliğe yukarıdan bakması sonucunu doğurdu. Oakland'la karşılaşan Gertrude Stein gibi, "Oakland' da bir Oakland yok" sonucuna varmak belki de fazla kolay. Bu bakımdan Tom Nairn kadar anlayışlı bir milliyetçilik araştırmacısı bile şöyle yazabiliyor: "'Milliyetçilik' modern kalkınma tarihinin patolojisidir; tıpkı bireylerdeki nevroz gibi o da kaçınılmazdır. Köklerini, toplumlar için çocuksuluğun dengi olan ve dünyanın

* emsalsiz, kendine özgü. (*Lat.* ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

büyük bir kısmına dayatılan çaresizliğin ikilemlerinde bulur ve tıpkı nevroz gibi o da asli bir muğlaklıkla yüklüdür, içinde dementia'ya* doğru benzer bir ağırlaşma eğilimi barındırır ve tedavisi büyük ölçüde imkânsızdır."[8]

Buradaki güçlüğün bir kısmı bilinçsizce de olsa, sözgelimi büyük-Y-ile-Yaş'a benzer büyük-M-ile-Milliyetçilik diye bir nesne yaratıp sonra bunu *bir* ideoloji diye sınıflandırmaktan kaynaklanıyor. (Herkesin bir yaşı varsa, o zaman Yaş yalnızca analitik bir terim halini alır.) Milliyetçilik, "liberalizm", "faşizm" gibi olgularla değil de "akrabalık", "din" gibi olgularla bir arada düşünülürse, her şey daha kolay olabilir.

O halde, antropolojik bir ruhla, ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur — kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.

Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de herbirinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.[9] Renan da, "Ancak, bir ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır"[10] diye yazdığında o kendine özgü sinsi tatlı dilliliğiyle bu hayali niteliğe işaret ediyordu. Gellner da, biraz vahşice de olsa benzer bir şey iddia ediyor: "Milliyetçilik ulusların kendi öz-bilinçlerine uyanma süreci değildir; ulusların varolmadığı yerde onları *icat eder*."[11] Ancak bu for-

* Kelime anlamı "bunaklık" olup, bugün büyük ölçüde şizofreni karşılığı kullanılan tıbbi terim. (ç.n.)

8. *The Break-up of Britain*, s. 359.

9. Bkz. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 5: "Bütün söyleyebileceğim, ulusun belli bir topluluktaki önemli sayıda insanın kendilerinin bir ulus oluşturduğunu düşünmeye ya da bir ulusmuşçasına davranmaya başladıkları zaman varolmaya başladığıdır." Buradaki "kendilerini düşünmek"i "kendilerini hayal etmek" diye çevirebiliriz.

10. Ernest Renan, "Qu'est-ce qu'une nation?" ["Bir Ulus Nedir?"], *Œuvres Complètes*, 1, s. 892. Şunu ekliyor: "her Fransız yurttaşı Saint-Barthélemy katliamını, XIII. yüzyılda Midi'deki kıyımları unutmuş olmak zorundadır. Fransa'da, Frank kökenden geldiğini ispat edebilecek on aile yoktur..."

11. Ernest Gellner, *Thought and Change*, s. 169. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mülasyonun sakıncası, milliyetçiliğin sahte maskeler takındığını kanıtlama endişesi içinde olan Gellner'ın, "icat"ı, "hayal" ve "yaratım"la birlikte değil, "uydurma" ve "sahtekârlık"la birlikte düşünmesi. Böylelikle uluslarla karşılaştırılabilecek ve bu karşılaştırmadan avantajlı çıkacak "hakiki" toplulukların varolduğunu ima etmiş oluyor. Aslında yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatler (ve hatta belki onlar da) hayal edilmiştir. Cemaatler birbirlerinden hakikilik/sahtelik boyutu üzerinde değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalı. Cavalı köylüler, hayatta hiç görmedikleri insanlarla kendileri arasında bağlar bulunduğunu hep biliyorlardı, ama bu bağlar eskiden, sınırsızca uzatılabilecek tikel akrabalık ve himaye ağları olarak hayal ediliyordu. Yakın zamana kadar Cava dili "toplum" dediğimiz soyutlamayı karşılayacak bir kelimeden yoksundu. Bugün biz *ancien régime* Fransız aristokrasisini bir sınıf olarak düşünebiliriz; ama kuşkusuz böyle hayal edilmeye çok geç bir tarihte başlandı.[12] "Comte de X kimdir?" sorusuna verilecek normal cevap "aristokrasinin bir üyesi" değil, "X'in efendisi", "Baronne de Y'nin amcası" ya da "Duc de Z'nin adamlarından biri" türünden bir cevaptı.

Ulus *sınırlı* olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez. En mesihçi milliyetçiler bile, sözgelimi bazı çağlarda Hıristiyanlar'ın baştan aşağı Hıristiyan bir gezegen düşleyebildikleri gibi, insan ırkının bütün üyelerinin kendi uluslarına katılacağı bir günün rüyasını görmezler.

Ulus *egemen* olarak hayal edilir, çünkü kavram, Aydınlanma ve Devrim'in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştu. Uluslar evrensel dinlerin en sofu taraftarlarının bile bu

12. Hobsbawm, 1789'da 23 milyonluk bir nüfusta 400 bin kişiden oluştuğunu söyleyerek aristokrasiyi "tespit" ediyor. Bkz. *The Age of Revolution*, s. 78. [Türkçesi: *Devrimler Çağı*, V Yayınları, 1989. (ç.n.)]. Ama *noblesse* (soyluluk) hakkındaki bu istatistiki resim *ancien régime*'de hayal edilebilir miydi?

Levent Şahverdi Arşivi

dinlerin canlı *çoğulluğu* ile karşılaşmaktan ve her iman öğretisinin taşıdığı ontolojik iddialar ile ülkesel kapsamı arasındaki allomorfizm'le* yüz yüze kalmaktan kaçınamadığı bir çağda rüştlerine ermişlerdir; bu yüzden, Tanrı'ya tabi olacaklarsa bile bu tabiiyetin doğrudan Tanrı'ya olduğu bir özgürlüğün rüyasını görürler. Bu özgürlüğün amblemi ve mihenk taşı egemen devlettir.

Son olarak ulus, bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti.

Bu ölümler bizi aniden milliyetçiliğin sorduğu en merkezi soruyla yüz yüze bırakıyor: Yakın tarihin (iki yüzyıldan azıcık uzun) daralmış hayallerinin bu kadar devasa fedakârlıklara kaynaklık edebilmelerini sağlayan şey ne? Bir yanıtın ilk ipuçlarının milliyetçiliğin kültürel köklerinde bulunabileceğine inanıyorum.

* değişken biçimlilik. (ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kültürel Kökler

Milliyetçiliğin modern kültürünün hiçbir sembolü, Meçhul Asker mezar ya da anıtları kadar şaşırtıcı ve kayda değer değildir. Tam da kasten boş bırakılmış olmaları ya da içinde kimin yattığını hiç kimsenin bilmemesi *nedeniyle*, bu anıtların çevresinde kutlanan toplumsal törenlerin, önceki zamanlarda hiçbir gerçek öncülü yoktur.[1] Milliyetçiliğin bu modernliğinin gücünü anlamak için, Meçhul Asker'in adını "keşfeden" ya da anıtkabri gerçek birtakım kemiklerle doldurmak isteyen bir işgüzarın kamuoyunda karşılaşacağı tepkiyi tasarlamak yeter. Tuhaf, çağdaş bir küfür tarzı! Ama teşhis edilebilir fani kalıntılardan ya da ölümsüz ruhlardan yoksun oldukları halde, yine de bu mezarların her yanına hayaletimsi *ulusal* imgeler sinmiştir.[2] (Bu yüzden çoğu ulus, içinde yatmayan sakinlerinin milliyetinin özel olarak belirlenmesine gerek

1. Antik Yunan'da da boş anıtkabirler vardı, ama bunlar şu ya da bu nedenden ötürü gömülememiş, belirli, bilinen bireysel cesetler için inşa edilmişti. Bu bilgiyi Bizanscı meslektaşım Judith Herrin'e borçluyum.

2. Örneğin şu olağanüstü söz sanatlarına bir göz atın: 1. "O uzun, gri üniformalı saflar bizi hiç çaresiz bırakmadı. Siz bunu yapacak olursanız, zeytuni, haki, kahverengi, mavi-gri üniformaları içinde bir milyon hayalet, beyaz haçlarını terk edecek ve gök gürültüsü gibi sesleriyle size şu tılsımlı kelimeleri haykıracaklardır: Görev, namus, vatan!" 2. "Benim Amerikan askeri hakkındaki değerlendirmem yıllar önce savaş alanında şekillenmişti ve o zamandan beri de hiç değişmedi. O zaman da şimdi düşündüğüm gibi, onun dünyanın en soylu yaratıklarından biri olduğunu düşünüyordum; yalnızca askeri karakterlerin en mükemmeli değil, ama aynı zamanda en lekesizi olduğunu (*aynen böyle*) düşünüyorum... Başarılı yurtseverliğin en büyük örneklerinden biri olarak tarihe mal olmuşlardır (*a.b.*). Özgürlük ve hürriyet ilkelerinin bir öğretmeni olarak gelecek kuşaklara aitler. Erdemleri ve başarılarıyla da bugüne, bize aitler." Douglas MacArthur, "Duty, Honour, Country", West Point'teki ABD Askeri Akademisi'nde 12 Mayıs 1962'de verilen nutuk; General'in *A Soldier Speaks* adlı kitabından, s. 354 ve 357.

Levent Şahverdi Arşivi

duyulmayan meçhul asker anıtları inşa eder. Alman ya da Amerikan ya da Arjantinli olmaktan *başka* ne olabilirler ki...?)

Bir an için bir Meçhul Marksist Anıtı ya da düşmüş Liberaller için bir anıtkabir tasarlamaya kalkışacak olursak, Meçhul Asker anıtlarının kültürel manidarlığı daha da açık seçik ortaya çıkar. Bu tür örnekler tasarlamaya kalkıştığımızda bir abeslik duygusuna kapılmamak elde mi? Bunun nedeni, Marksizm'in ve Liberalizm'in ölüm ve ölümsüzlükle pek fazla uğraşmamalarıdır. Eğer milliyetçi tahayyül bunlarla uğraşıyorsa bu, dinsel tahayyüller ile yakın bir akrabalığı olduğuna işaret ediyor olmalı. Bu hiç de rastlantısal değil; milliyetçiliğin kültürel köklerini incelemeye, bir dizi mukadderattan sonuncusu olan ölümle başlamakta yarar var.

İnsanın ölme tarzı çoğunlukla rastlantısalmış gibi görünüyor, faniliği ise kaçınılmaz bir olgu gibi. İnsan hayatı zorunluluk ve rastlantının böylesi bileşimleriyle dolu. Kendi özgül genetik mirasımızın, cinsiyetimizin, yaşadığımız dönemin, fiziksel yeteneklerimizin, anadilimizin vb. aynı zamanda hem rastlantısal hem vazgeçilmez olduklarının hepimiz farkındayızdır. Geleneksel dinsel dünya görüşlerinin büyük erdemi (tabii bu, söz konusu dünya görüşlerinin belli tahakküm ve sömürü ilişkilerini meşrulaştırmakta oynadıkları rolden ayırt edilmeli), Kozmos'taki insanla, bir tür olarak insanla ve hayatın rastlantısallığıyla ilgilenmiş olmalarıdır. Budizm, Hıristiyanlık ve İslam'ın düzinelerce farklı toplumsal oluşumda, binlerce yıl şaşırtıcı bir şekilde varlık sürdürebilmesi, insanoğlunun büyük ıstıraplarına —hastalığa, sakatlığa, keder, yaşlılık ve ölüme— gösterdiği hayali tepkinin başarısının bir kanıtıdır. Niçin kör doğdum? Niçin en iyi arkadaşım felç geçirdi? Niçin kızım zekâ özürlü? Büyük dinler bunları açıklamayı deniyor. Marksizm de dahil olmak üzere bütün evrimci/ilerlemeci düşünce tarzlarının en büyük zaafı, bu tür soruları sabırsız bir sessizlikle geçiştirmeleridir.[3] Dinsel düşünce, mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek (karma, ilk günah vb.) insandaki belli belirsiz

3. Bkz. Régis Debray, "Marxism and the National Question", *New Left Review*, 105, Eylül-Ekim 1977, s. 29. Endonezya'da 1960'larda saha araştırması yaparken bir sürü Müslüman'ın Darwin'in görüşlerini reddetmelerindeki rahatlık karşısında hayretler içinde kalmıştım. Başlangıçta bunu bir tür batıl

Levent Şahverdi Arşivi

ve karanlık ölümsüzlük sezgilerine karşılık veriyor. Böylelikle ölülerle doğmamış olanların ilişkisiyle, yeniden oluşumun gizemiyle de ilgilenmiş oluyor. *Kendi* çocuğunun oluşum ve doğumuna tanıklık eden ve bir tür "sürekliliğin" dili içinde mukadderatla rastlantının iç içe geçmiş olduğunu, bulanık bir biçimde de olsa, hissetmeyen kimse var mıdır? (Yine, evrimci/ilerlemeci düşüncenin zaafı, herhangi bir süreklilik fikrine duyduğu, neredeyse Heraklitosçu husumettir.)

Belki de bayat olan bu gözlemleri yapıyorum, çünkü Batı Avrupa'da 18. yüzyıl yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının da günbatımıdır. Aydınlanma çağı, dünyevi akılcılık çağı, beraberinde, kendi modern karanlığını da getirdi. Dinsel inançların geri çekilmesiyle, onların kısmen yatıştırdığı ıstırap ortadan kalkmadı. Cennetin çözülmesi: Hiçbir şey mukadderatı daha rastlantısal kılmaz. Kurtuluşun, selametin abesliği: Hiçbir şey başka bir süreklilik tarzını daha gerekli kılmaz. O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu işi yapmaya çok az şey ulus kavramı kadar elverişliydi ve elverişlidir. Ulus-devletlerin "yeni" ve "tarihsel" oldukları yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, genellikle siyasal ifadesi olma iddiasında oldukları ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığına[4] ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanılır. Milliyetçiliğin büyüsü, rastlantıyı

itikat saydım. Daha sonra tutarlı olma yolunda girişilmiş onurlu bir çaba olduğunu gördüm; evrim kuramını İslam'ın öğretileri ile tutarlı kılmanın imkânı yoktu. Ya resmi olarak fiziğin madde hakkındaki görüşlerini kabul eden, ancak bunu sınıf mücadelesi, devrim ya da ne bileyim ne ile ilişkilendirmeye çalışmayan bilimsel maddecilik hakkında ne diyeceğiz? Protonlarla proletarya arasındaki büyük uçurum, örtük ve metafizik bir insan tasarımı içermiyor mu? Ancak bu konuda artık Sebastiano Timpanaro'nun *On Materialism* ve *The Freudian Slip*'deki son derece fikir açıcı metinlerine ve Raymond Williams'ın bunlarla ilgili derinlikli düşüncelerine bakmamız mümkün: "Timpanaro's Materialist Challenge", *New Left Review*, 109 (Mayıs-Haziran, 1978), s. 3-17.

4. Merhum Başkan Sukarno sürekli olarak ve büyük bir içtenlikle, "Endonezya"sının 350 yıldır tahammül etmekte olduğu sömürgecilikten söz ederdi. Halbuki "Endonezya" kavramının kendisi bir 20. yüzyıl icadıdır ve bugünkü

Levent Şahverdi Arşivi

yazgıya dönüştürmesidir. Debray'la birlikte biz de "Evet, Fransız olarak doğmam tamamen rastlantıdır, ama ne de olsa Fransa'nın kendisi ebedidir" diyebiliriz.

Söylemeye bile gerek yok; 18. yüzyılın sonuna doğru milliyetçiliği "üreten" şeyin dinsel kesinliklerin aşınması olduğunu ya da bu aşınmanın kendisinin karmaşık bir açıklama gerektirmediğini iddia etmiyorum. Ne de milliyetçiliğin tarihsel olarak dini, bir şekilde "aştığını" iddia ediyorum. İddiam, milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirilerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğidir.

Şimdiki amaçlarımız bakımından bizi ilgilendiren iki kültürel sistem, *dinsel cemaat* ile *hanedanlık mülkü*. Çünkü her ikisi de egemen oldukları dönemlerde, tıpkı milliyetin bugün olduğu gibi veri kabul edilen çerçevelerdi. Bu yüzden hem bunların sorgu sual gerektirmeyen inandırıcılıklarının berisinde yatanın ne olduğunu gözden geçirmek, hem de çözülmelerine yol açan bazı kilit unsurlara değinmek gerekiyor.

DİNSEL CEMAAT

Endonezya'nın çoğu Hollandalılar tarafından ancak 1850 ile 1910 yılları arasında ele geçirilmişti. Çağdaş Endonezya'nın önde gelen ulusal kahramanlarından biri 19. yüzyılda yaşamış Cavalı Prens Diponegoro'dur. Oysa Prens'in kendi anıları *Cava*'yı [kurtarmak değil] "istila" etmek istediğini açıkça kanıtlıyor. Hatta bir kolektivite olarak "Hollandalılar" diye bir kavram onun için yoktu. Bkz. Harry J. Benda ve John A. Larkin'in derlediği *The World of Southeast Asia,* s. 158 ve Ann Kumar "Diponegoro (1778?-1855)", *Indonesia* 13, Nisan 1972, s. 103. Benzer bir şekilde Kemal Atatürk devlet bankalarından birini Etibank, bir diğerini Sümerbank diye adlandırdı. (Seton-Watson, *Nations and States*, s. 259). Bu bankalar bugün faaliyet göstermeye devam ediyor ve kuşkusuz, büyük bir ihtimalle Kemal'in kendisi de dahil olmak üzere birçok Türk, Hitit ve Sümer'lerde kendi atalarını görüyor. Çok fazla gülmeye başlamadan önce Arthur'u ve Boadicea'yı hatırlayın ve Tolkien'in yazdığı mitlerin ticari başarısı üzerinde düşünün. [Arthur ve Boadicea: İngilizler'in etnik, kültürel ve dilsel ataları olan Saksonlar henüz Britanya'ya gelmeden önce yaşadıkları halde, İngilizler tarafından ulusal kahraman olarak benimsenmiş yarı tarihsel, yarı efsanevi Kelt asıllı şahsiyetler; J. R. R. Tolkien: Bir Ortaçağ uzmanıyken yazdığı fantastik üçleme *The Lord of the Rings* ile büyük yankı uyandıran İngiliz yazar. (ç.n.)]

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihte çok az şey Sulu Takımadaları'ndan Fas'a kadar uzanan İslam ümmetinin, Paraguay'dan Japonya'ya Hıristiyanlığın, Sri Lanka'dan Kore yarımadasına kadar Budist dünyanın kapsadığı topraklar kadar göz kamaştırıcıdır. Büyük kutsal kültürler (bizim amaçlarımız bakımından bunlara "Konfüçyanizm" de dahil edilebilir) dev cemaat tasarımları barındırıyorlardı. Ama Hıristiyanlık, İslam ümmeti ve kendisini Çinli değil, dünyanın merkezi olarak niteleyen Orta Krallık bile ancak kutsal bir dil ve yazı aracılığıyla hayal edilebilirlerdi. Yalnız İslam örneği üzerinde duralım: Maguindanao'lar Mekke'de dillerini bilmedikleri, sözel iletişim kuramadıkları Berberiler'le karşılaştıklarında, yine de birbirlerinin "ideograf"larını anlayabiliyorlardı, *çünkü* her ikisinin de paylaştıkları kutsal metinler yalnızca klasik Arapça olarak mevcuttu. Bu anlamda tıpkı Çin karakterleri gibi klasik Arapça da, seslerden değil işaretlerden bir cemaat yaratmaya hizmet ediyordu. (Matematik bugün bu eski geleneği sürdürüyor. Taylandlılar'ın +'ya ne dediği hakkında Romenler'in en ufak bir fikri yoktur ve tersi; ama her iki grup da simgeyi aynı şekilde kavrıyorlar.) Büyük klasik cemaatlerin hepsi, kutsal bir dil aracılığıyla dünya ötesi bir iktidar düzlemiyle kurdukları ilişkiden ötürü, kendilerinin kozmosun merkezinde durdukları tasarımına sahiptiler. Latince'nin, Pali'nin, Arapça'nın ya da Çince'nin kapsayabileceği alan, bu yüzden teorik olarak sınırsızdır. (Hatta, söz konusu dil ne kadar ölü —konuşulan dilden uzak— olursa o kadar iyi: Bu durumda saf bir işaretler dünyasına ulaşmak için ilke düzeyinde herkesin eşit imkânı olacaktır.)

Ama mayasını kutsal dillerin oluşturduğu bu klasik cemaatlerin niteliği modern ulusların hayali cemaatlerinkinden farklıydı. Kritik fark, eski cemaatlerin kendi dillerinin emsalsiz kutsallığına duydukları güven ve buna bağlı olarak cemaate üye olma konusundaki görüşlerinden kaynaklanıyor. Çinli mandarinler Orta Krallığın ideogramlarını resmetmeyi öğrenmeye çalışan barbarların çabalarını onaylayarak izliyorlardı. Bu barbarlar, tam olarak özümsenme yolunun yarısını katetmişlerdi bile.[5] Yarı medeni olmak barbar olmaktan kıyaslanamayacak kadar iyiydi. Bu tavır ne yalnızca Çinliler'e özgüydü, ne de kadim çağlarla sınırlıydı. Ör-

Levent Şahverdi Arşivi

neğin 19. yüzyıl başlarından liberal Pedro Fermín de Vargas'ın, "barbarlar hakkındaki" şu politikasına bakın:

> Tarımımızı geliştirmek için Kızılderililerimizi İspanyollaştırmak gerekecek. Tembellikleri, aptallıkları, normal insan girişimlerine duydukları ilgisizlik, kökeninden uzaklaştığı ölçüde daha da yozlaşan aşağı bir ırktan geldiklerini düşündürüyor... *Kızılderilileri beyazlarla çiftleştirerek ortadan kaldırmak, haraç ve diğer yükümlülüklerden azat etmek ve onlara toprakta özel mülkiyet vermek bizim çok avantajımıza olacaktır.*[6]

Burada çarpıcı olan bu liberalin "Kızılderililer"*ini*, çok geçmeden haleflerinin Brezilya'da, Arjantin'de ve ABD'de yapacağı gibi silah ve mikropla imha etmeyi değil de, hâlâ onları "haraçtan azat ederek" ve "toprak üzerinde özel mülkiyet vererek" ortadan kaldırmayı önermesi. Zulümle karışık horgörüsünün yanı sıra kozmik iyimserliğine de dikkat edin: Kızılderili nihai olarak kurtarılabilir—*herkes gibi* özel mülkiyet edindiğinde ve beyaz, "medeni" meniyle döllendiğinde. (Fermín'in tavrı, "sahici" Malayları, Gurkaları ve Hausaları "melezler"e, "yarı eğitilmiş yerliler"e, "kırmanlar" ve benzerlerine tercih eden daha sonraki Avrupalı emperyalistlerin tercihlerinden ne kadar farklı).

Ama geçmişin büyük küresel cemaatlerinin hayal edilmesini mümkün kılan kutsal ve sessiz dilleriydiyse de, bu görüntülerin gerçekliği, çağdaş Batı zihniyetine son derece yabancı bir fikre dayanıyordu: işaretin keyfi olmamasına. Çin, Latin ya da Arap ideogramları gerçekliğin ondan kopmayan uzantılarıydı, rasgele imal edilmiş temsilleri değil. Kilise ayinlerine uygun olan dilin hangisi (Latince mi halk dili mi) olduğu hakkındaki uzun tartışmayı biliyoruz. İslami gelenekte Kuran yakın zamana kadar, kelimenin tam anlamıyla çevrilemez olarak tasarlanıyordu (dolayısıyla da çevrilmiyordu); çünkü Allah'ın hakikatine ancak Arapça'da yazılmış işaretlerle ulaşmak mümkündü ve bunların yerine başka bir şey konamazdı. Burada, bütün dillerin kendisine eşit mesafede

5. Çinlileşmiş Moğol ya da Mançular'ın Göğün Evladı olarak bu kadar rahat kabul edilebilmeleri de buradan kaynaklanıyor.

6. John Lynch, *The Spanish-American Revolutions, 1808-1826*, s. 260. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

yazılmış işaretlerle ulaşmak mümkündü ve bunların yerine başka bir şey konamazdı. Burada, bütün dillerin kendisine eşit mesafede durmasına (ve dolayısıyla birbirlerinin yerine kullanılabilmesine) imkân verecek kadar dilden kopmuş bir dünya fikrine yer yoktur. Ontolojik gerçeklik ancak tek ve ayrıcalıklı bir temsil* sistemi ile kavranabilir: Kilise Latincesi'nin, Kuran Arapçası'nın ya da Sınav Çincesi'nin hakikat dili.[7] Ve hakikat dilleri olarak da, milliyetçiliğe tamamen yabancı bir eğilime, "başkalarını kendi dinine döndürerek kazanma" eğilimine sahiptirler. Dönmekten kastettiğim, şu ya da bu dinsel görüşlerin benimsenmesinden çok, simyevi bir soğurulma. Bu süreç içinde eskiden barbar olanlar "Orta Krallık" olur, Atlas Dağları İslamiyeti olur, İlongo Hıristiyanlığı olur. İnsan varlığının bütün tabiatı kutsallık bakımından işlenebilir. (Halk dilleri tarafından görmezlikten gelinen Volapük ya da Esperanto ile karşılaştırıldığında, bu eski dünya dillerinin sahip olduğu muazzam itibarı düşünün.) Eninde sonunda, bu kutsal dil aracılığıyla dönme sayesindedir ki bir "İngiliz" Papa[8]; bir "Mançu" da Göğün Evladı olabildi.

Her ne kadar Hıristiyanlık gibi cemaatleri hayal edilebilir kılan bu kutsal dillerse de, söz konusu cemaatlerin kapsam ve imkânları yalnızca bu kutsal yazıdan hareketle açıklanamaz: Bu yazıyı okuyabilenler, eninde sonunda büyük cehalet okyanuslarının ortasına konmuş küçük okuryazar adacıklarından ibarettirler.[9] Daha bütünsel bir açıklama, bu okuryazar zümre ile toplumları

* Yazar, her temsilin bir ilk misalin tekrarını içerdiğini vurgulamak için, burada İngilizce *representation*'daki tekrar eki olan *re*'yi *re-presentation* şeklinde yazmış. (ç.n.)

7. Kilise Yunancası bir hakikat dili statüsü kazanamamış gibi görünüyor. Bu "başarısızlığın" nedenleri çok çeşitli; ama kritik etkenlerden biri Yunanca'nın Doğu İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde (Latince'nin aksine) *yaşayan* bir halk dili olmaya devam etmesi. Bu konuda aydınlatılmamı Judith Herrin'e borçluyum.

8. Nicholas Brakespear, bu görevi 1154-1159 yılları arasında IV. Adrian adı altında yerine getirdi.

9. Marc Bloch bize "lord'ların ve baron'ların büyük bir çoğunluğunun [ortaçağlarda] herhangi bir rapor ya da hesabı kendi başlarına inceleyebilmekten aciz olduklarını" hatırlatıyor. *Feudal Society*, I, s. 81. [Türkçesi: *Feodal Toplum*, Savaş Yayınları. (ç.n.)]

Levent Şahverdi Arşivi

arasındaki ilişkiyi de hesaba katmak zorundadır. Bu zümreyi bir tür teolojik teknokrasi gibi görmek yanlış olur. Yaşar kıldıkları diller nüfuz edilmez olsalar da, toplumun gerçeklik duygusunun kıyısında yaşayan hukukçu ve iktisatçıların jargonlarının suni nüfuz edilmezliğine sahip değillerdi. Aksine, zirvesini ilahi olanın oluşturduğu kozmolojik bir hiyerarşide stratejik bir konum tutuyorlardı; kutsal olanın müritleriydiler.[10] "Toplumsal gruplar" hakkındaki temel tasarımları, sınırları belirli ve yatay olmaktan çok merkezi ve hiyerarşikti. Papalığın iktidarının doruğunda sahip olduğu güç, ancak, hem bütün Avrupa'ya yayılmış Latince konuşan bir ruhbanlar topluluğunun varlığından, *hem de* bu çift dilli entelijensiyanın, halk dili ile Latince arasında kurduğu aracılığın, dünya ile cennet arasında bir aracılık olarak yorumlanmasına imkân tanıyan bir dünya tasarımının herkes tarafından paylaşılıyor olmasından hareketle açıklanabilir. (Aforozun ürkütücülüğü bu kozmolojiyi yansıtmaktadır.)

Ama bütün görkem ve güçlerine karşın, büyük dinlerin terimlerinden hareketle hayal edilmiş cemaatlerin *kendinin bilincinde olmayan iç tutarlılığı*, Ortaçağlar'ın sonundan itibaren sürekli bir inişe geçti. Bu inişin nedenleri arasında, burada, söz konusu cemaatlerin emsalsiz kutsallıklarına ilişkin iki tanesini vurgulamak istiyorum.

Bunlardan birincisi, Avrupa dışı dünyadaki keşiflerin etkileri. Bu keşifler özellikle Avrupa'da (ama yalnızca orada değil), "kültürel ve coğrafi ufku ve dolayısıyla da insan hayatının alabileceği mümkün biçimler hakkındaki fikirleri aniden genişletti".[11] Bu süreç Avrupa'nın seyahatnamelerinin en büyüğünde açıkça belirgindir. Venedik yurttaşı, iyi bir Hıristiyan olan Marco Polo'nun 13. yüzyılın sonunda Kubilay Han hakkında yaptığı şu hayranlık ve dehşet karışımı betimlemeye bir göz atın:

10. Bu, cahillerin okumadığı anlamına gelmiyor. Ama okudukları kelimeler değil, görünür dünyaydı. "Akıl fikir sahibi herkes için maddi dünya bir maskeden öte bir şey değildi; gerçekten önemli olan her şey onun berisinde olup bitiyordu; bu da onlara, daha derin bir gerçekliği işaretlerle ifade etmek üzere tasarlanmış bir dil gibi geliyordu." Bloch, *a.g.e.*, s. 83.

11. Erich Auerbach, *Mimesis*, s. 282.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük han, bu emsalsiz savaşı kazandıktan sonra, büyük bir şatafat ve zafer gururu içinde başkenti Kanbalu'ya döndü. Bu Kasım ayındaydı ve Şubat ve *bizim* Paskalyamız'ın ayı olan Mart'ta da orada ikâmet etmeye devam etti. Bunun *bizim* başlıca kutlamalarımızdan biri olduğunu bildiğinden, bütün Hıristiyanlar'ı huzura çağırdı ve *onların*, havarilerin dört İncili'ni içeren kendi Kitap'larını yanlarında getirmelerini buyurdu. Törensel bir eda ile Kitap'ın tütsülerle habire parfümlenmesinden sonra, onu içten bir sofulukla öptü ve hazır bulunan bütün soyluları da aynı şeyi yapmaya çağırdı. Paskalya ve Noel gibi bütün Hıristiyan bayramlarında izlenen normal protokoldü bu; Müslümanlar'ın, Yahudiler'in ve putataparların bayramlarında da aynı protokolü izlerdi. Bu davranışının sebebi sorulduğunda, "insanlığın değişik sınıfları tarafından saygı gösterilen ve ibadet edilen dört büyük Peygamber var. Hıristiyanlar İsa Mesih'i kendi ilahları olarak görüyorlar, Müslümanlar Muhammed'i, Yahudiler Musa'yı, putataparlar ise putlarının en büyüğü olan Sogomombar-kan'ı... Hepsinin hakkını veriyor, dördüne de saygı gösteriyor ve aralarından *hangisinin hakikati göklerde en yüceyse* onu yardıma çağırıyorum." dedi. Ama ötekilere davranış tarzından majestelerinin Hıristiyanlar'ın imanını en doğru ve iyi olarak kabul ettiği açıktı...[12]

Bu pasajda asıl kayda değer olan büyük Moğol'un sakin dinsel göreciliği değil (söz konusu olan hâlâ *dinsel* bir görecilik), Marco Polo'nun tavrı ve dili. Kendisi gibi Hıristiyanlar'a yazdığı halde, Kubilay'ı ikiyüzlü ya da putatapar diye nitelemek hiç aklına gelmiyor. (Hiç kuşkusuz "uyruklarının sayısı, mülkünün kapsamı ve gelirinin miktarı bakımından, dünyada bugüne kadar gelmiş geçmiş en büyük hükümdar" olduğundan.)[13] Ve farkında olmadan (daha sonra "onların"a dönüşen) "bizim" zamirini kullanışında, Hıristiyanlığı "doğru" diye nitelemektense "en doğru" ibaresini tercih etmesinde, çoğu milliyetçinin dilini haber veren imanın bölgeselleşmesi olgusunun tohumlarını sezebiliriz ("bizim" milletimiz, rekabetçi ve *karşılaştırmalı bir düzlemde*, "en iyisi"dir).

"1712"de Pers seyyah "Rica"nın Paris'ten, dostu "Ibben"e yazdığı mektup çok aydınlatıcı bir kontrast sunuyor:

Papa Hıristiyanlar'ın şefidir; kendisi artık daha çok alışkanlıktan ötürü tapılan çok eski bir puttur. Bir zamanlar Prensler'in bile hesaba katması gereken büyük bir güçmüş, çünkü bizim muhteşem sultanlarımız, Iremetya ya da Gürcistan krallarını ne kadar kolaylıkla tahttan indirebilirse, o da onları öyle tahttan indirirmiş. Ama şimdi kimse artık ondan korkmuyor. Saint Peter diye

12. *The Travels of Marco Polo*, s. 158-9. Vurgular eklenmiştir. Öpülmekle birlikte İncil'in okunmadığına dikkat edin.

13. *A.g.e.*, s. 152.

Levent Şahverdi Arşivi

anılan ilk Hıristiyanlar'dan birinin varisi olduğunu iddia ediyor ve bu gerçekten de çok zengin bir verasetmiş, çünkü hazinesi devasa ve kontrolü altında büyük bir ülke var.[14]

Bu 18. yüzyıl Katoliğinin kasıtlı ve görmüş geçirmiş uydurmaları, 13. yüzyıldaki selefinin saf gerçekçiliğinin aynadaki bir aksi gibi, ama artık "görelileşme" ve "bölgeselleşme" tamamen bilinçli bir hale gelmiş ve siyasal bir amaç kazanmış. Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin, Deccal'i bu sapkınlıkla ya da hatta şeytani bir şahsiyetle değil de (zavallı soluk Carter bu role hiç uymuyordu), bir *ulus* ile özdeşleştirmesini bu geleneğin paradoksal bir doğrultuda geliştirilmesi diye değerlendirmek makul olmaz mı?

İnişin ikinci bir nedeni, kutsal dilin kendisinin itibar kaybetmesiydi. Batı Avrupa hakkında yazarken Bloch, "Latince'nin yalnızca öğretimin yapıldığı dil olmadığına, *öğretilen yegâne dil* olduğuna" işaret etmişti.[15] (Bu "yegâne", Latince'nin kutsallığını açıkça ortaya koyuyor, başka hiçbir dilin öğretilmeye değer olduğu düşünülmüyordu.) Ama 16. yüzyıla varıldığında bütün bunlar hızla değişiyordu. Bu değişikliğin nedenleri üzerinde durmamıza burada gerek yok; kapitalist yayıncılığın merkezi önemi aşağıda tartışılacak. Değişimin ölçek ve hızını anmak yeterli. Febvre ve Martin'in tahminlerine göre 1500'den önce basılan kitapların yüzde 77'si hâlâ Latince'ydi (tabii bu aynı zamanda, yüzde 23'ünün daha bu dönemde bile halk dillerinde yazıldığını da gösteriyor).[16] 1501'deki 88 basımdan 8'i dışında hepsi Latince iken, 1575'ten sonraki basımların çoğu hep Fransızca oldu.[17] Karşı-Reform döneminde kısa bir geri dönüş yapar gibi olduysa da, Latince'nin hegemonyası için ölüm çanları çalmıştı artık. Yalnızca genel bir popülerlik meselesinden de söz etmiyoruz burada. Bir süre sonra, ama aynı baş döndürücü hızla, Latince tüm Avrupa yüksek entelijensiyasının dili olmaktan çıktı. 17. yüzyılda Hobbes (1588-

14. Henri de Montesquieu, *Persian Letters*, s. 81. Kitap ilk kez 1721'de yayımlandı.

15. Bloch, *Feudal Society*, I, s. 77. Vurgu eklenmiştir.

16. Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book*, s. 248-9.

17. *A.g.e.*, s. 321.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizce bir dünya imparatorluğu dili haline gelmemiş olsaydı, adasındaki o bilinmezliğe mahkûm kalmaz mıydı? Bu insanların kıtadaki yakın çağdaşları, Descartes (1596-1650) ve Pascal (1623-6262) yazışmalarını Latince yapıyorlardı; oysa Voltaire'in (1694-1778) neredeyse bütün mektupları Fransızca'ydı.[19] "1640' tan sonra Latince olarak yayımlanan kitapların azalması ve halk dillerindekilerin sayılarının artmasıyla, yayıncılık giderek uluslararası [*a.b.**] bir girişim olmaktan çıkıyordu."[20] Kısacası, Latince'nin düşüşü, eski kutsal dillerle bütünleştirilen kutsal cemaatlerin parçalanma, çoğullaşma ve bölgeselleşme sürecini örnekliyordu.

HANEDANLIK MÜLKÜ

Bugün insanın kendisini, bir hanedanlık tarafından yönetilen bir mülkün, çoğunluk için hayal edilebilir yegâne "siyasal" biçim olarak göründüğü bir dünyanın içine yerleştirmeye çalışması, belki de çok güç. Çünkü "ciddi" monarşi, çok temel bazı bakımlardan siyasal hayat hakkındaki modern tasarımlara çapraz bir doğrultuya işaret ediyor. Kraliyet her şeyi yüksek bir merkez çevresinde örgütler. Meşruiyetini, yurttaşlardan çok uyruklardan ibaret olan nüfustan değil, kutsallıktan alır. Modern tasarımlara göre devletin egemenliği, yasal olarak tespit edilmiş sınırlarının içinde kalan her santimetre kare üzerinde, aynı tamlıkta, yaygınlıkta ve şaşmazlıkla işler. Ama devletin bir merkezden hareketle tanımlandığı bu eski tahayyüle göre, sınırlar geçirgen ve belirsizdi ve egemenlikler sınırlarda tam olarak tespit edilemeyen bir şekilde iç içe geçerdi.[21] Paradoksal gibi görünse de, modern çağ öncesi imparatorluk ve krallıkların iktidarlarını son derece heterojen ve üstelik her zaman

* *aynen böyle*; yazarın *sic* notları için kullanılmıştır. (ç.n.)

18. *The Coming of the Book*, s. 330.

19. *A.g.e.*, s. 331-2.

20. *A.g.e.*, s. 232-3. İngilizce çevirisine kıyasla metnin orijinali daha mütevazı ve tarihsel olarak daha doğru: "Giderek Latince kitapların daha az, ulusal dildeki metinlerin ise daha yüksek oranda yayınlanmasıyla Avrupa'daki kitap ticareti bir çok parçaya bölünmüştür " *L'Apparition du Livre*, s. 356.

Levent Şahverdi Arşivi

birbirlerine bitişik yaşamayan nüfuslar üzerinde uzun dönemler boyunca sürdürebilmelerini mümkün kılan, bu özellikleriydi.[22]

Eski monarşilerin yalnızca savaşlar değil, bugünkünden çok farklı bir cinsel politika aracılığıyla da genişlediğini hatırlamalıyız. Genel dikeysellik ilkesi uyarınca hanedanlar arası evlilikler, heterojen nüfusları yeni siyasal çerçevelere tabi kılıyordu. Bu bakımdan en temsil edici örnek kuşkusuz Habsburg Hanedanı'dır. O zamanlar dendiği gibi, *Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube!** İşte biraz kısaltılmış olarak, son dönemlerinde hanedanın unvanlar listesi:

Avusturya İmparatoru; Macaristan, Bohemya, Dalmaçya, Hırvatistan, Slovenya, Galiçya, Lodomerya ve İlirya Kralı; Kudüs Kralı vd.; Avusturya Arşidükü [*a.b.*]; Toskana ve Krakow Granddükü; Lotharingiya, Salzburg, İstirya, Carinthiya, Carniola ve Bukovina Dükü; Transilvanya Granddükü ve Boğdan Margravı; Yukarı ve Aşağı Silezya, Modena, Parma, Piacenza ve Guastella, Auschwitz ve Sator, Teschen, Friaul, Ragusa ve Zara Dükü; Habsburg ve Tirol, Kiburg, Görz ve Gradiska Prens-Kontu; Trient ve Brizen Dükü; Yukarı ve Aşağı Lausitz'de ve İstirya'da Margrav; Hohenembs, Feldkirch, Bregenz, Sonnenberg vd. Kontu; Trieste ve Cattaro Lordu, Windisch Markın üzerinde Lord; Voyvodina ve Sırbistan Büyük Voyvodası... vb.[23]

Jászi'nin de haklı olarak gözlemlediği gibi, "Habsburglar'ın attığı sayısız kazığın, fetihin ve yaptıkları evliliklerin kayıtlarından

* Başkaları savaşsın, sen mutlu Avusturya, evlenmeye bak! (*Lat.*, ç.n.)

21. Hükümran adlandırmalarının bu dönüşüme paralel olarak nasıl değiştiğine dikkat edin. Okul çocukları kralları ilk adlarıyla (William the Conqueror'ın —Fatih Guillaume— soyadı *neydi*?), devlet başkanlarını ise soyadlarıyla (Ebert'in adı *neydi*?) hatırlarlar. Teorik olarak herkesin başkanlığa seçilebilir olduğu bir yurttaşlar dünyasında, ilk adların sınırlılığı, onları özgül bir belirleme yapmak bakımından yetersiz kılıyor. Ama iktidarın bir soyadın tekelinde olduğu monarşilerde, zorunlu olarak, rakam ve lakaplarla desteklenmiş ilk adlar gerekli ayrımları yapıyor.

22. Burada geçerken, Nairn'in İngiltere ile İskoçya arasındaki 1707 Birleşme Yasası'nın *patrici*'ler arası bir pazarlığın sonucu olduğu görüşünde gerçekten de haklı olduğunu söyleyelim; çünkü birleşmenin mimarları aristokrat politikacılardı. (*The Break-up of Britain*'daki açık seçik tartışmaya bakınız, s. 136 vd.) Yine de böylesi bir pazarlığın iki cumhuriyet arasında yapılabileceğini düşünmek olanaksız. Pazarlığı mümkün kılan Birleşik *Krallık*'ın sağladığı dolayımdı.

23. Oscar Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Jászi'nin de haklı olarak gözlemlediği gibi, "Habsburglar'ın attığı sayısız kazığın, fetihin ve yaptıkları evliliklerin kayıtlarından ibaret olan bu liste... belli bir komik veçheden de yoksun değildi."

Dinin poligamiye izin verdiği mülklerde, kademelendirilmiş bir cariyeler sistemi mülkün bütünleştirilmesinde merkezi bir rol oynuyordu. Hatta kraliyet soyları itibarlarını, çağrıştırdıkları kutsallık halesinin yanı sıra soy karışımından alıyorlardı.[24] Çünkü bu tür karışımlar olağanüstü bir statünün göstergeleriydi. Bu bakımdan Londra'da 11. yüzyıldan beri (o zamanki de kuşkulu) "İngiliz" bir hanedanın hüküm sürmemiş olması tipiktir; ya Bourbon'ların milliyeti için ne diyeceğiz?[25]

Ama 17. yüzyılda kutsal kraliyetlerin sahip oldukları otomatik meşruiyet —yine burada üzerinde durmamıza gerek olmayan nedenlerden ötürü— Batı Avrupa'da yavaş yavaş inişe geçti. 1649'da modern dünyanın ilk devriminde Charles Stuart'ın başı kesildi ve 1650'lerde Avrupa'nın önemli devletlerinden biri, bir kral tarafından değil, plebyen kökenli bir Koruyucu* tarafından yönetildi. Ama Pope ve Addison'un devrinde Anne Stuart hâlâ kralların ellerini dokundurma şeklindeki hasta tedavi yöntemlerini uyguluyordu; bu tedaviler *ancien régime*'in sonuna kadar Aydınlanma Fransası'nda Bourbon XV. ve XVI. Louis tarafından da uygu-

* 1642'de İngiliz Kralı I. Charles'ın idamından sonra, devlet başkanı olan ordu komutanı Oliver Cromwell'ın benimsediği lakap. (ç.n.)

24. Özellikle modern öncesi Asya'da. Ama aynı ilke monogam ve Hıristiyan Avrupa'da da işlerliğini sürdürüyordu. 1910'da Otto Forst diye biri yayımladığı, *Ahnentafel Seiner Kaiserlichen und Königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand*'da yakında öldürülecek Arşidük'ün atalarından 2 047 tanesinin listesini çıkarmış. Liste 1 486 Alman, 124 Fransız, 196 İtalyan, 89 İspanyol, 52 Polonyalı, 47 Danimarkalı, 20 İngiliz ve 4 milliyet daha içeriyor. Bu "tuhaf belge" *a.g.e.*, s. 136, dipnot 1'de alıntılanmış. Burada Franz Joseph'in dengesiz veliahtının öldürülme haberini aldığında söylediklerini aktarmadan geçemeyeceğim: "Böylelikle daha üstün bir güç benim koruyamadığım düzeni temin etmiş oluyor." (*A.g.e.*, s. 125.)

25. Gellner da hanedanların tipik olarak yabancı olmaları gerçeğini vurguluyor ama bunu çok dar bir şekilde yorumluyor: Yerel aristokratlar kendi çatışmalarında taraf tutmayacağı için yabancı bir kralı tercih eder. *Thought and Change*, s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

landı.[26] Ama 1789'dan sonra artık Meşruiyetin* yüksek sesle ve bilinçli olarak savunulması gerekti ve bu süreç içinde monarşi "yarı-standart" bir model haline geldi. Tenno ve Göğün Evladı, "İmparator"a dönüştüler. Uzaktaki Siyam'da V. Rama (Çulalongkorn) oğul ve yeğenlerini, yeni dünya modelinin inceliklerini öğrensinler diye St. Petersburg, Londra ve Berlin saraylarına gönderdi. 1887'de iktidarın en büyük oğul kanalından devri ilkesini yasallaştırarak Siyam'ı, "Avrupa'nın 'medeni' monarşileri ile tutarlı bir hale getirdi".[27] Yeni sistem 1910'da tahta, daha eski bir çağda sözü bile edilmeyecek dengesiz bir eşcinseli getirdi. Ancak VI. Rama'nın taç giyme törenine katılan İngiliz, Rus, Yunan, İsveç, Danimarkalı ve Japon (!) prensçikler sayesinde diğer monarşilerin onayı alınmış oluyordu.[28]

1914'te bile dünya siyasal sisteminin üyelerinin çoğu hanedanlık devletleriydi ama ayrıntılı olarak incelediğimizde göreceğimiz gibi, eski Meşruiyet ilkesinin temellerinin çürümekte olduğu uzunca bir süredir, hanedanlar kendilerine daha "ulusal" payandalar arıyorlardı. Büyük Friedrich'in (hükümdarlığı 1740-1786) ordusunda "yabancılar" hatırı sayılır bir yer tutuyordu. Scharnhorst'un, Gneisenau'nun ve Clausewitz'in reformları sayesinde Büyük Friederich'in ikinci kuşaktan yeğeni III. Friedrich Wilhelm'in (hükümdarlığı 1797-1840) ordusu tamamen "ulusal-Prusyalı" olanlardan oluşuyordu.[29]

* Burda büyük harfle anılan "Meşruiyet", 1815'te Viyana Kongresi tarafından benimsenen ve bütün devletlerin hanedanlık ilkesi açısından meşru olan soyların temsilcisi tarafından yönetilmesini öngören perspektiftir.

26. Marc Bloch, *Les Rois Thaumaturges*, s. 390 ve 398-9.

27. Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910", Cornell Üniversitesi Doktora Tezi, 1974, s. 270.

28. Stephen Greene, "Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910-1925)", Londra Üniversitesi Doktora Tezi, 1971, s. 92.

29. 1806'da Prusya Ordusu'nun subay listesindeki 7-8 bin kişinin binden fazlası yabancıydı. "Orta sınıf Prusyalılar kendi ordularında azınlıkta kalıyorlardı; bu, Prusya, ordusu olan bir ülke değil, ülkesi olan bir ordudur, deyişine yol açtı." 1798'de reformcular "yabancıların sayısının yarı yarıya azaltılmasını talep ettiler, ama erlerin yüzde 50'si buna rağmen hâlâ yabancıydı..." Alfred Vagts, *A History of Militarizm*, s. 64 ve 85. [Prusya reformları hakkında Türkçe bir kaynak için bkz. Burhan Oğuz, *Alman Gerçeği ve Türkler*. (ç.n.)]

Levent Şahverdi Arşivi

ZAMAN TASAVVURLARI

Ne var ki ulus olarak tasarlanan cemaatlerin, basit bir şekilde dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin içinden çıkarak onların yerini aldığını düşünmek dar görüşlülük olur. Kutsal cemaatin, dil ve soyların gerilemesinin berisinde, dünyayı kavrama tarzında meydana gelen köklü bir değişim yatıyordu ve ulusun "tasavvur edilmesi"ne en çok katkıda bulunan da bu oldu.

Bu dönüşüm hakkında bir fikir edinebilmek için kutsal cemaatlerin görsel olarak nasıl temsil edildiğine bir göz atmak, örneğin Ortaçağ kiliselerindeki kabartma ve vitrayları ya da eski İtalyan ve Flaman ustalarının resimlerini incelemek yararlı olur. Bu suretlerin tipik özelliklerinden biri, yanıltıcı bir şekilde "modern kılık kıyafet" diyebileceğimiz bir şeyleri çağrıştırmalarıdır. Yıldızı izleyerek İsa'nın doğduğu ahırı bulan çobanların hatları Burgundiya köylülerininkileri andırır. Bakire Meryem bir Toskana tüccarının kızı olarak resmedilir. Birçok resimde, resmi ısmarlayan, gündelik şehirli ya da soylu kıyafeti içinde, çobanların yanında diz çökmüş olarak görünür. Besbelli ki bugün bize aykırı gelen bu şeyler, Ortaçağ müminlerinin gözüne son derecede doğal geliyordu. Tasarlanan gerçekliğin resmedilme tarzının büyük ölçüde görsel ve işitsel olduğu bir dünya ile karşı karşıyayız. Hıristiyanlık evrensel biçimini bir dizi özgüllük ve tikellik aracılığıyla kazandı: şu kabartma, o pencere, bu vaaz, o öykü, bu dinsel oyun, o kutsal emanet. Bütün Avrupa'ya yayılmış Latince okuyup yazan ruhbanlar, Hıristiyan muhayyilesinin oluşmasının asli unsurlarından biriydiyse, onların tasarımlarının, daima kişisel ve tikel olan görsel ve işitsel yaratılar aracılığıyla cahil kitlelere aktarılması da aynı derecede önemliydi. Vaazlarını dinleyen herkes tarafından atalarıyla da zaaflarıyla da bilinen mütevazı köy papazı, yine de cemaati ile kutsal olan arasında daha doğrudan bir aracılık yapıyordu. Kozmik ve evrensel olanla dünyevi ve tikel olan bu şekilde karşı karşıya getirilince, Hıristiyanlık, ne kadar devasa olursa olsun, öyle olduğu ne kadar güçlü bir şekilde hissedilirse hissedilsin, tikel Bavyera ya da Endülüs cemaatlerine göre *değişen bir biçimde* ve daima kendilerinin bir tekrarı, bir kopyası ola-

Levent Şahverdi Arşivi

rak sunulmuş oluyordu. Modern müzelerin restorasyoncu anlayışıyla Bakire Meryem'i Sâmi hatlarla ya da "birinci yüzyıl" kılık kıyafeti içinde resmetmek o zamanlarda tahayyül bile edilemezdi, çünkü zamanın, geçmiş'le şimdi'nin birbirlerinden radikal bir şekilde ayrıştığı sonsuz bir neden sonuç zinciri olarak kavranması, Ortaçağ Hıristiyan zihniyetine tamamen yabancıydı.[30] Bloch insanların, İsa'nın ikinci gelişinin her an gerçekleşebileceği anlamında zamanın sonunun yakın olduğunu düşündüğünü söylüyor: Aziz Pavlus, "Efendinin gününün, gecenin içinde bir hırsız gibi yaklaşmakta" olduğunu söylemişti. Dolayısıyla 12. yüzyıl vakanüvisi Piskopos Freisingli Otto'nun sık sık çağdaşlarından "zamanın sonuna yerleştirilmiş olan bizler" diye söz etmesi doğaldı. Bloch, Ortaçağ'da insanların "kendilerini tefekküre verdiklerinde zihinlerine en uzak olan fikrin, uzun bir geleceğe sahip genç ve diri bir insan soyu düşüncesi olduğu,"[31] sonucuna varıyor.

Auerbach, bu bilinç biçiminin unutulmaz bir taslağını çizmişti:

> İshak'ın kurban edilmesi, İsa'nın kendini feda etmesini haber veriyor şeklinde yorumlandığında ve böylelikle ilkinin ikincinin "gerçekleştirdiği" vaadi ilan ettiği düşünüldüğünde, birbirleriyle ne zamansal ne de nedensel bir ilişkisi olan bu iki olay arasında yine de bir bağlantı kurulmuş olur — varlığı, akıl yoluyla yatay boyut üzerinde tespit edilemeyecek bir bağlantı... Bu bağlantı ancak her iki olay da, dikey olarak, hem böyle bir tarihi tasarlayabilecek hem de bu tarihin anlaşılabilirliğinin anahtarını sağlayabilecek yegâne özne olan Tanrı'nın inayetiyle ilişkilendirildiği takdirde tespit edilebilir... Şimdi ve burada, artık yalnızca dünyevi bir olaylar zincirinin bir halkasından ibaret değil, *aynı zamanda* her zaman varolmuş olan ve gelecekte de varolacak olan bir şeydir de; ve kesin olarak söylendiğinde, Tanrı'nın gözünde ebedidir, bütün zamanlara yayılmıştır, parçalı dünyevi olaylar düzleminde zaten tüketilmiş olan bir şeydir.[32]

Auerbach haklı olarak, böylesi bir *eşzamanlılık* anlayışının bizim zihniyetimize tamamen yabancı olduğunu vurguluyor. Bu anlayış,

30. Bizim için "modern kılık kıyafet" kavramı, bu kavram aracılığıyla geçmişle geleceğin metaforik açıdan eşitlenmesi, ama yine de geçmişle gelecek arasındaki ölümcül ayrımı, çaktırmadan ifade etme yollarından biridir.

31. Bloch, *Feudal Society*, s. 84-6.

32. Auerbach, *Mimesis*, s. 64. Vurgular eklenmiştir. Aziz Augustinus'un Ahdi Atik'i "geleceğin geçmişe düşürdüğü gölge"ye benzetmesi ile karşılaştırın. Alıntılayan Bloch, *a.g.e.*, s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

Benjamin'in "Mesihçi" zaman dediğine benzer bir biçimde, zamanı, geçmişle geleceğin eşzamanlı olarak içinde bulunduğu anlık bir şimdi olarak kavrıyor.[33] Böyle bir bakış için "bu sırada" ifadesi gerçek bir anlam taşıyamaz.

Bizim eşzamanlılık tasarımımız ise uzun bir süredir oluşmakta ve ortaya çıkışı, kuşkusuz daha araştırılması gereken birçok yolla, dünyevi bilimlerin gelişmesine bağlı. Ama bu, öylesine köklü öneme sahip bir tasarım ki, onu her yönüyle hesaba katmadan, milliyetçiliğin karanlık oluşumuna nüfuz etmeyi ümit etmek bile mümkün değil. Ortaçağ'ın zaman-boyunca-eşzamanlılık kavrayışının yerini alan —yine Benjamin'den ödünç alacak olursak— "homojen ve içi boş zaman" fikri oldu. Burada eşzamanlılık, deyim yerindeyse, çaprazlama (*transverse*) zamandır; zamanları keserek işleyen ve işareti, haber ya da vaat ve gerçekleşmesi değil, saat ve takvimle ölçülen zamansal rastlantı ve çakışmalar olan bir eşzamanlılık.[34]

Bu dönüşümün hayali bir cemaat olarak ulusun doğuşu için neden bu kadar önemli olduğunu, ilk kez Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçiminin —roman ve gazetenin— yapılarını inceleyerek görebiliriz:[35] Çünkü bu biçimler, ulusun *ne tür* bir hayali cemaat olduğunu "temsil"* etmenin teknik araçlarının kaynağıdırlar.

Önce eski moda romanların tipik yapısını gözünüzün önüne getirin; yalnızca Balzac'ın şahaserlerine değil, o feci best-seller'lara da özgü olan yapıyı... Açıkça bu yapı, kendisi "homojen ve içi boş olan bir zaman"da, eşzamanlılığı sunmak için bir mekanizma

* Bkz. bu bölümde sf. 29'daki ç.n.

33. Walter Benjamin, *Illuminations*, s. 265 (Benjamin'in "Mesihçi" zaman kavramı için Türkçe'de bkz. Walter Benjamin Seçkisi, *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, 1993]

34. *A.g.e.*, s. 363. Bu fikir öylesine derinde yatıyor ki, aslen modern olan bütün tasarımların "aynı zamanda" kavramının türevleri olduğu söylenebilir.

35. Her ne kadar *Princesse de Clèves* 1678'de yayınlanmıştıysa da, Richardson'un, Defoe'nun ve Fielding'in çağı 18. yüzyılın başlarıdır. Modern gazetenin kaynakları ise 17. yüzyıl sonu Hollanda gazeteleridir; ama gazete genel bir basılı malzeme kategorisi haline ancak 1700'den sonra geldi. Bkz. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 197.

Levent Şahverdi Arşivi

ya da "bu sırada" tabirine getirilmiş karmaşık bir açımlamadır. Sırf örnek olsun diye, bir roman çatısının basit bir kesitini ele alalım; adamın birinin (A) bir karısı (B) ve bir metresi (C) var; metresin de başka bir sevgilisi (D) var. Bu kesit için şöyle bir zaman şeması kurabiliriz:

Zaman	I	II	III
Olaylar	A, B ile tartışıyor C ve D sevişiyorlar	A, C'ye telefon ediyor B alışveriş yapıyor D bilardo oynuyor	D barda sarhoş oluyor A akşama B ile evde yemek yiyor C kötü bir rüya görüyor

Bu sekansta A ile D'nin hiç karşılaşmadığına, hatta, eğer C işleri iyi idare ettiyse, birbirlerinin varlıklarından habersiz bile olabileceklerine dikkat edin.[36] O halde A ile D'yi birbirlerine bağlayan nedir? Birbirlerini tamamlayan iki tasarım: Bir kere birtakım "toplumlar" (Wessex, Lübeck, Los Angeles) içinde yer alıyorlar. Bu toplumlar o kadar sağlam ve istikrarlı bir gerçekliğe sahip sosyolojik varlıklar ki, üyelerinin (A ve D'nin), birbirleriyle hiç tanışmadan sokakta karşılaştıkları ve aralarında böylesi bir bağlantının varolduğu bile düşünülebilir.[37] İkincisi, A ve D, her şeyi bilen (her şeye nazır) okurların zihinlerinde yer alıyorlar. Bağlantıları görenler yalnız okurlar. O sırada A'nın C'ye telefon etmekte olduğunu, B'nin alışveriş yaptığını ve D'nin bilardo oynadığını görenler, —Tanrı gibi *hepsini birden* görenler— yalnız onlar. Bu işlerin her birinin aynı şekilde saatlenmiş ve takvimlenmiş bir zamanda, ama birbirlerinden büyük ölçüde habersiz olabilen kişiler tarafından yapılıyor olması, yazarların okurlarının zihninde yarat-

36. Hatta hikâyenin sürükleyiciliği tam da I, II, ve III zamanlarında A, B, C ve D'nin birbirlerinin ne yapmayı tasarladıklarından habersiz olmalarına bile *dayanabilir*.

37. Bu çokseslilik, modern romanı, Petronius'un *Satyrikon*'u gibi parlak bir öncüden bile tayin edici bir şekilde ayıran özelliktir. Petronius'un anlatısı tek bir iz üzerinden gelişir. Eğer Encolpius, sevgilisinin sadakatsizliğinden yakınıyorsa, aynı zamanda bize Ascyltus'la yatmakta olan Gito gösterilmez.

38. Bu bağlamda, herhangi bir romanı, hikâyesi anlatılan döneme ait bir belge ya da o dönemden kalma anlatılarla karşılaştırmak çok yararlı olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

tığı bu hayali dünyanın yeniliğini gösteriyor.[38]

Homojen ve içi boş bir zamanda takvim boyunca ilerleyen bir sosyolojik organizma fikri, tarihte aşağı (ya da yukarı doğru) ilerleyen kütlesel bir cemaat olarak tasarlanan modern ulus fikrinin çok açık bir benzeşidir.[39] Bir Amerikalı 240 000 000 küsur yurttaşından ancak bir avuç içi kadarının, onları tanımak bir yana, adını bilebilir. Herhangi bir anda ne yapmakta oldukları hakkında en ufak bir fikri bile yoktur. Ama kendisiyle ortak ve eşzamanlı faaliyetlerinin sürekliliğine güveni tamdır.

Eğer biri hariç, hepsi milliyetçi hareketlerle iç içe geçmiş dört romana kısaca göz atacak olursak, geliştirmeye çalıştığım perspektif, biraz daha somutluk kazanabilir. 1887 yılında "Filipino Milliyetçiliğinin Babası" José Rizal, bugün Filipino edebiyatının en büyük başarısı addedilen *Noli Me Tangere** adlı romanını yazdı. Roman, aynı zamanda bir "Yerli" (Indio) tarafından yazılmış ilk romandı.[40] İşte muhteşem başlangıcı:

> Ekim sonuna doğru, halk arasında Capitan Tiago diye bilinen Don Santiago de los Santos bir akşam yemeği partisi veriyordu. Her ne kadar, her zaman yaptığının aksine, partiyi ancak aynı günün ikindisinde ilan ettiyse de, kısa zamanda Binondo'da ve şehrin diğer mahallelerinde ve hatta [İspanyollar'ın müstahkem şehri] Intramuros'ta bile konuşulan başlıca konu haline geldi. O yıllarda eli açıklığıyla şöhret yapmıştı. Ülkesi gibi evinin de kapısının her zaman açık olduğu bilinirdi — tabii ticaretle, yeni ve cüretli olan fikirler dışında her şeye.
>
> Ve böylece partinin haberi, Tanrı'nın o mutlak hikmeti içinde yarattığı ve Manila'da büyük bir sevecenlikle çoğalan süngerciler, yanaşmalar ve kapı asalakları arasında, bir elektrik akımı hızıyla yayıldı. Bunların bir kısmı çizmelerini cilalatmaya gitti, diğerleri yaka düğmelerinin ve kravatlarının peşine

* Dokunma Bana; İsa'nın ölmesiyle göğe ağması arasında Mecdelli Meryem'e söylediği söz. (ç.n.)

39. Hiçbir şey, romanın ne kadar homojen ve içi boş bir zaman içinde yer aldığını, eski vakayinamelerin, efsane ve kutsal kitapların o kadar tipik bir özelliği olan, girişte yer alıp genellikle insanın yaradılışına kadar uzanan o soyağaçlarının romanlardaki yokluğu kadar iyi gösteremez.

40. Rizal bu romanı, o zamanlar etnik melezlerin ve yerli seçkinlerin *lingua franca*'sı olan sömürgecilerin dilinde (İspanyolca) yazdı. Romanla birlikte, yalnızca İspanyolca değil Tagalog, İlocano gibi "etnik" dillerde de yayın yapan ilk "milliyetçi" basın doğdu. Bkz. Leopoldo Y. Yabes, "The Modern Literature of the Philippines", s. 287-302; Pierre-Bernard Lafont ve Denys Lombard'ın derlediği *Littératures Contemporaines de l'Asie du Sud-Est*.

Levent Şahverdi Arşivi

düştüler; ama her birini asıl meşgul eden, ev sahiplerini yıllardır süren bir dostluktan kaynaklanan bir samimiyetle nasıl selamlayabilecekleri ve fırsat olursa, o kadar beklendikleri halde daha önce niçin gelemediklerinin mazeretini nasıl beyan edebilecekleriydi.

Yemek, Anloague Sokağı'ndaki bir evde veriliyordu. Kapı numarasını hatırlayamıyoruz, dolayısıyla depremlerde yıkılmadıysa bugün de olsa tanıyabileceğiniz şekilde anlatacağız onu. Mal sahibinin kendisi evi elbette yıktırmamıştır: Filipinler'de bu iş, genellikle, hükümetten sayısız ihale almış olan Tanrı'ya ya da Doğa'ya bırakılır...[41]

Uzun boylu bir yorum yapmak herhalde gerekmiyor. Daha başlangıçtan birbirlerini tanımayan, anonim yüzlerce insanın, belirli bir on yılın belirli bir ayında bir akşam yemeği partisini tartışması imgesinin (o güne kadar Filipino yazınında hiç rastlanmamış olan bir imge), hayali bir cemaat çizdiğini kaydetmek yeterli. "Anloague Sokağı'nda bugün de olsa tanıyabileceğimiz" eve rastlayacak olanlar, biz Filipino okurlarız. Bu evin, romanın "iç" zamanından Manila'nın "dış" zamanına geçişindeki kolaylığın hipnotize edici bir etkisi var; karakterlerin yanı sıra, yazar ve okurların da oluşturduğu tek bir topluluk, takvim zamanı boyunca ilerleyip duruyor.[42] Ses tonuna da dikkat edin. Okurların bireysel kimlikleri hakkında hiçbir fikri olmadığı halde Rizal, ilişkilerinde en küçük bir sorun yokmuşçasına, alaycı bir senli benlilikle yazıyor.[43]

Hiçbir şey Foucault'nun tarif ettiği türden ani bilinç kesintileri hakkında, *Noli* ile "Indio"lar tarafından yazılmış daha önceki edebiyatın en övülen eseri, Francisco Balagtas'ın (Baltazar) *Pinag-*

41. José Rizal, *Noli Me Tangere*, (Manila: Instituto Nacional de Historia, 1978) s. 1. *Hayali Cemaatler*'in ilk basımında İspanyolca'ya hâkim değil-dim ve dolayısıyla Leon Maria Guerrero'nun kötülüğü de öğretici olan çevirisinden yararlanmak zorunda kaldım.

42. Rizal'in aynı cümle içinde "yarattığı"ndaki (*crió*) geçmiş zamandan nasıl "çoğalan"ın (*multiplica*) ima ettiği, hepimizi-birlikte-kapsayan bir geniş zamana geçtiğine dikkatinizi çekerim.

43. Okurların anonim tanınmazlığının öteki yüzü, yazarın dolaysız şöhretiydi (hâlâ da öyle). Daha sonra göreceğimiz gibi bu anonimlik/şöhret çifti kapitalist yayıncılığın gelişmesi ile yakından ilişkilidir. Manila'da enerjik Dominiken tarikatı daha 1593'te *Doctrina Christiana*'yı yayınlamıştı. Ama bundan sonra yüzyıllar boyunca yayıncılık Kilise'nin sıkı kontrolü altında kaldı... Liberalleşme ancak 1860'larda başladı. Bkz. Bienvenido L. Lumbera, *Tagalog Poetry 1570-1898, Tradition and Influences in its Development*, s. 35, 93.

Levent Şahverdi Arşivi

daanang Buhay ni Florante at ni Laura sa Cahariang Albania'nın (Arnavutluk Krallığı'nda Florante ile Laura'nın Hikâyesi) karşılaştırılması kadar somut bir fikir veremez. Bu kitabın ilk baskısının tarihi 1861'dir, ama çok daha önce, 1838'de tamamlanmış olabilir.[44] Çünkü, her ne kadar Rizal doğduğunda Balagtas hâlâ hayattaydıysa da, başyapıtının dünyası *Noli*'ninkine alabildiğine yabancıdır. Ortam, 1880'lerin Binondosu'nun zaman ve mekânına alabildiğine uzak bir dünya, muhteşem bir Ortaçağ Arnavutluğu... Kahramanları: Florante adlı, Hıristiyan bir Arnavut soylu ve onun can dostu İranlı bir Müslüman, aristokrat Aladin ("Moro"*). Filipinler ancak Hıristiyan-Moro bağlantısıyla çağrıştırılır. Rizal'ın İspanyolcası'na "gerçekçi", alaycı ya da milliyetçi bir etki kazandırmak için Tagalog kelimeler karıştırdığı yerde, Balagtas özel bir kasıt gütmeksizin, sırf söyleyişinin görkemini ve tınısını zenginleştirmek için Tagalog dörtlüklerinin arasına İspanyolca söyleyişler serpiştirir. *Noli* okunmak için yazılmıştı; *Florante at Laura* yüksek sesle terennüm edilmek için. En çarpıcı olanı da Balagtas'ın zamanı nasıl ele aldığı. Lumbera'nın dikkat çektiği gibi "hikâyenin gelişimi kronolojik düzene uymaz. Olaylar *in medias res*** başlar ve bütünü ancak *flashback* hizmeti gören bir dizi konuşma aracılığıyla öğreniriz."[45] 399 adet dörtlük, kahramanın Aladin'le konuşmaları sırasında aktardığı çocukluğuna, Atina'daki öğrencilik yılları ve daha sonraki askeri serüvenlerine ayrılmıştır.[46] Balagtas'ın tek sıra yürüyen anlatılar yerine başvurabileceği tek alternatif, *flashback* hizmeti gören bu konuşmalardı. Florante ve Aladin'in "eşzamanlı" geçmişlerini öğreniyorsak, bunları karşılıklı konuşmakta olan sesleri aracılığıyla öğreniyoruz, destanın yapısından hareketle değil. Bu teknik romanınkine ne kadar

* Birçok Avrupa dilinde farklı anlamlarda kullanılan bir kelimedir. İspanyollar Endülüs ve Kuzey Afrika'da yaşayan Müslümanlara "Morisco" diyorlardı. Fas'ın bugün Batı dillerindeki adı Moracco aynı kökten türemiştir. Kelime İngilizce'ye siyahi anlamına gelen "moor" olarak geçti.

** her şeyin ortasında (ç.n.).

44. *A.g.e.*, s. 115.

45. *A.g.e.*, s. 120.

46. Auerbach'ın çok başarılı bir şekilde incelediği bu tekniği Homeros da kullanmıştı. (Bkz. *Mimesis*, 1. Bölüm, "Odysseus'un Yara İzi".)

Levent Şahverdi Arşivi

uzak: "Florante'nin Atina'da öğrencilik yapmakta olduğu baharda, Aladin de hükümdarın sarayından kovulmuştu..." Karakterlerini, "toplum"un içine "yerleştirmek" ya da onları izlerleriyle tartışmak, Balagtas'ın aklına gelmez. Çok heceli Tagalog kelimelerinin kıvrak akışının ötesinde bu metinde "Filipino" olan çok bir şey de yoktur.[47]

Noli'nin yazılmasından 70 yıl önce, 1816'da José Joaquín Fernandez de Lizardi, *El Periquillo Sarniento* (Kaşınan Papağan) adlı bir roman yazdı; bu türün Latin Amerika'daki ilk örneği. Bir eleştirmene göre bu metin, "Meksika'daki İspanyol yönetimini yırtıcı bir biçimde mahkûm ediyor. Cehalet, batıl itikat ve yozlaşma bu yönetimin en belirgin özellikleri olarak gösteriliyor."[48] Bu "milliyetçi" romanın biçiminin özünü, içeriği hakkında aşağıdaki betimlemeden anlamak mümkün:

> Kahraman [kaşınan papağan], başlangıçtan beri kötü etkilere maruz kalmıştır — cahil mürebbiyeler batıl itikatlar edinmesine yol açar, annesi şımartır, öğretmenlerinin onu disipline sokmaya ya gönülleri ya da yetenekleri yoktur. Her ne kadar babası oğlunun avukatlar ve parazitler güruhunun sayılarını şişirmektense yararlı bir meslek edinmesini isterse de, oğluna aşırı düşkün anne kazanır, onu bir üniversiteye yollayarak batıl saçmalıklar dışında hiçbir şey öğrenememesini temin eder... Periquillo, birçok iyi ve akıllı kişiyle karşılaştığı halde iflah olmaz bir cahil olarak kalır. Çalışmak ya da herhangi bir şeyi ciddiye almak istemez ve sırasıyla rahip, kumarbaz, hırsız, eczacı çırağı, doktor ve bir taşra kasabasında kâtip olur. Bu olaylar yazara, bir yandan asıl mesajı olan, İspanyol hükümeti ve eğitim sisteminin parazitleri ve cahilleri teşvik ettiği fikrini geliştirirken, bir yandan da *hastaneleri, hapisane-*

47. "Paalam Albaniang pinamamayanan
ng casama, t, lupit, bangis caliluhan,
acong tangulan mo, i, cusa mang pinatay
sa iyo, i, malaqui ang panghihinayang."

"Elveda Arnavutluk, şimdi sen
kötülük, zulüm ve sahtekârlık krallığı!
Ben, şimdi öldürdüğün askerin
Yine de yasını tutuyorum kötü kaderinin."

Bu ünlü kıta kimi zaman Filipino yurtseverliğinin örtük bir ifadesi olarak yorumlanmıştır ama Lumbera bunun bir anakronizm olacağını ikna edici bir şekilde gösteriyor. *Tagalog Poetry*, s. 125. Çeviri Lumbera'nındır. Tagalog metni 1861 basımının bir tıpkı basımı olan 1973 edisyonuna uyacak şekilde biraz değiştirdim.

48. Jean Franco, *An Introduction to Spanish-American Literature*, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

leri, ücra köyleri, manastırları betimlemesine imkân verir... Periquillo'nun serüvenleri, birkaç kez Yerlilerin ve Zenciler'in arasına karışmasına neden olur.[49]

Burada, romanın içindeki dünya ile dışındaki dünyayı kaynaştırabilecek kadar sabit bir sosyolojik manzara boyunca ilerleyen tekil bir kahramanın hareketinde, "ulusal muhayyileyi" yine işbaşında görüyoruz. Bu pikaresk* *tour d'horison* [ufuklar gezisi] — hastaneler, hapisaneler, ücra köyler, manastırlar, Yerliler, Zenciler— yine de bir *tour de monde* [dünya gezisi] değildir. Ufuk açıkça sınırlandırılmıştır: sömürge dönemi Meksikası. Bu sosyolojik içeriğin en belirgin göstergesi, kullanılan çoğullar dizisidir. Çünkü insanın aklına, hemen hiçbirinin kendi içinde özel bir önem taşımadığı ama her birinin (eşzamanlı bir ayrı varoluş içinde) *bu* sömürgenin baskıcılığını temsil ettiği *benzer* hapisanelerle dolu bir toplumsal mekânı getiriyor.[50] (Kitab-ı Mukaddes'teki hapisanelerle karşılaştırın. Hiçbir zaman şu ya da bu toplumun tipik özellikleri olarak tasarlanmazlar. Her biri, Salome'nin Vaftizci Yahya'ya tutulduğu hapisane gibi, tılsımlı bir yalnızlık içindedir.)

Son olarak, hem Rizal hem Lizardi'nin İspanyolca yazmış olmasından hareketle, incelemekte olduğumuzun, "Avrupalılığa" bulaşmış bir çerçeve olduğu izlenimini dağıtmak üzere, işte kara talihli, genç Endonezyalı, komünist-milliyetçi Mas Marco Kartodikromo'nun[51] 1924'te tefrika edilmiş bir öyküsünün, *Semarang Hitam*'ın (Siyah Semarang) girişi:

* Romanı önceleyen ve biçimsel olarak en yakın olan anlatı türü. Romandan başlıca farkı ilginin roman kahramanının kişiliği üzerinde değil, başından geçen serüvenlerin ve bulunduğu mekânların çeşitliliğinde yoğunlaşmasıdır. (ç.n.)

49. *A.g.e.*, s. 35-6. Vurgular eklenmiştir.

50. Tekil bir kahramanın çorak bir toplumsal manzara boyunca dolaşması ilk (anti-) sömürgeci romanların bir çoğunda görülen bir özelliktir.

51. Radikal bir gazeteci olarak sürdürdüğü parlak ve kısa bir meslek hayatından sonra Marco, Hollandalı sömürge yetkilileri tarafından, Yeni Gine'nin batısındaki Boven Digul'a, tarihin ilk toplama kamplarından birine kapatıldı. Orada altı yıl kaldıktan sonra 1932'de öldü. Bkz. Henri Chambert-Loir, "Mas Marco Kartodikromo (c. 1890-1932) ou L'Education Politique", s. 208. *Littératures contemporaines de l'Asie du Sud-Est.* Geçenlerde Marco'nun meslek

Levent Şahverdi Arşivi

Cumartesi akşamı saat 7'ydi; Semarang'da gençler Cumartesi gecelerini hiçbir zaman evlerinde geçirmezler. Ama bu gece etrafta kimse yoktu. Gün boyu süren yağmurdan ötürü bütün sokaklar ıslak ve kaygan olduğundan, herkes evde kalmıştı.

Dükkân ve bürolardaki işçiler için Cumartesi sabahları bir beklenti zamanı olurdu — boş zamanların, akşamüstü şehirde dolaşmanın keyfini iple çektikleri bir zaman. Ama bu akşam hayal kırıklığına uğrayacaklardı — kötü havanın ve kampunglardaki çamurlu yolların sebep olduğu uyuşukluk yüzünden. Genellikle her türden trafikle sıkışan ana yollar ıssızdı. Arada bir faytoncunun, atları acele ettirmeye çalışan kamçısının şaklaması ya da parke üzerindeki nal sesleri işitiliyordu.

Semarang ıssızdı. Sokak lambalarının ışığı, parlayan asfalta yansıyordu. Arada sırada, rüzgâr doğudan estikçe, ışıklar soluklaşıyordu...

Uzun bambu şezlonga oturmuş genç bir adam gazete okuyordu. Kendini tamamen kaptırmıştı. Kimi zaman öfkesi, kimi zaman gülümsemeleri, okuduğu hikâyeye ne kadar kapılmış olduğunu gösteriyordu. Belki de kendisini bu kadar mutsuz hissetmesini önleyecek bir şey bulmak umuduyla gazetenin sayfalarını çeviriyordu. Birdenbire manşeti, REFAH olan bir makaleye rastladı:

REFAH
Yol kenarında yoksul bir serseri,
açta açıkta kaldığı için öldü.

Bu kısa haber genç adamı duygulandırmıştı. Biçare canın yol kenarında çektiği acıları neredeyse gözünün önüne getirebilecekti... İçinde patlama noktasına yaklaşan bir öfke, bir merhamet hissediyordu. Bir an sonra da öfkesi, küçük bir grubu zenginleştirirken böylesi bir sefalete yol açan toplumsal sisteme yöneldi.[52]

El Periquillo Sarniento'da olduğu gibi burada da bir çoğullar dünyasındayız; dükkânlar, bürolar, faytonlar, kampunglar ve gazla aydınlatılan sokak lambaları. *Noli*'de olduğu gibi biz Endonezyalı okurlar hemen takvim zamanının ve tanıdık bir manzaranın içine atılıyoruz; kimimiz o "çamurlu" Semarang sokaklarında bile yürümüş olabilir. Yine tekil bir kahraman ile dikkatli seçilmiş, *genel* ayrıntılardan oluşan sosyolojik bir manzara karşı karşıya getiriliyor. Ama burada aynı zamanda yeni olan bir şey de var: hiç adlandırılmayan ama kendisinden tutarlı bir şekilde "*bizim* genç a-

hayatı hakkında parlak bir çalışma yayınlandı: Takashi Shiraishi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912-1926*, Bölüm 2, 5 ve 8.

52. Paul Tickell'in İngilizce çevirisinden. *Three Early Indonesian Short Stories by Mas Marco Kartodikromo (c. 1890-1932)*, s. 7. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

dam" diye bahsedilen bir kahraman. Bu zamirli tamlamanın kasıtsız "içtenliği"ni kanıtlayan, tam da metnin sakarlığı ve edebi safdilliği. Kimden bahsedildiği hakkında ne Marco'nun ne de okurlarının en ufak bir kuşkusu olabilir. 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'da yazılmış incelikli ve şakacı romanlarda kullanılan "kahramanımız" mazmunu, yazarın (herhangi) bir okurla giriştiği oyunu vurguluyordu; Marco'nun "bizim genç adam"ı ise, kısmen de yeniliğinden ötürü, *Endonezyaca* okuyabilen okurlar topluluğu ve dolayısıyla örtük bir şekilde, tohum halindeki bir Endonezya "hayali cemaati" anlamına gelmektedir. Marco'nun bu topluluğu bir adla özgülleştirme gereği duymadığına dikkat edin; topluluk zaten orada, mevcut. (Dili anlayabilen Hollandalı sansürcüler de mevcut. Genç adamın öfkesinin "bizim" toplumsal sistemimize değil, toplumsal sisteme yönelmiş olmasından da görülebileceği gibi, bu "bizimlik"in dışında bırakılmışlardır.)

Son olarak, bu hayali cematin varlığı, bizim de şu okuyan bizim-genç-adam hakkında okuyor olmamızla pekişmektedir. O da çamurlu bir Semarang yolunun kenarındaki serserinin cesediyle karşılaşmıyor; gazetedeki basılı haberden hareketle hayal ediyor.[53] Ölen serserinin bir birey olarak kim olduğuyla da hiç ilgilenmiyor; düşündüğü temsili bir gövde, kişisel hayat değil.

Semarang Hitam'da, kurgusal bir edebi ürün bağlamında bir gazetenin yer alması pek uygun, çünkü dönüp gazetelere baktığımızda, bizi en çok çarpacak olan, ne kadar köklü bir biçimde kurgusal oldukları... Gazetelerin özünü oluşturan edebi uzlaşım nedir? *The New York Times*'ın birinci sayfalarından herhangi birine baktığımızda, Sovyet muhalifleri hakkında birtakım hikâyeler, Mali'de kıtlık, iç bulandırıcı bir cinayet, Irak'ta bir darbe, Zimbabwe'de ender bir fosilin bulunması ve Mitterand'ın yaptığı bir konuşma hakkında haberler bulabiliriz. Bu olaylar niçin böyle bir

53. 1924'te Marco'nun yakın bir dostu ve yoldaşı *Rasa Merdika* (Özgürlük Duygusu) adlı bir roman yayımladı. Chambert-Loir (yanlış olarak Marco'ya atfettiği) bu romanın kahramanı hakkında " 'sosyalizm' kelimesinin anlamı hakkında en ufak bir fikri yok: yine de onu çevreleyen toplumsal örgütlenme karşısında derin bir sıkıntı duyuyor ve ufkunu iki yöntemle genişletme ihtiyacını hissediyor: *seyahat ve okuma*" diye yazıyor. ("Mas Marco", s. 208. Vurgular eklenmiştir.) *Kaşınan Papağan* 20. yüzyıla ve Cava'ya taşınmış.

Levent Şahverdi Arşivi

araya getirilmiş? Bunları birbirlerine bağlayan ne? Bunun saf kaprislerden ibaret olmadığı açık. Ama yine de birbirlerinden bağımsız olarak, failleri birbirlerinden ya da birbirlerinin neye kalkıştıklarından haberdar olmaksızın meydana geliyorlar. Birinci sayfada yer almalarının ve bir araya getirilmelerinin nedensizliği (akşam baskısında Mitterand'ın konuşmasının yerini bir beyzbol maçı alabilir), aralarındaki bağın hayali bir bağ olduğunu gösteriyor.

Bu hayali bağ birbirleriyle ilişkisi doğrudan olmayan iki kaynaktan geliyor. Birincisi yalnızca bir takvim rastlantısı. Gazetenin tepesinde yer alan tarih, o sayfanın üzerindeki en önemli amblem, en asli bağlantıyı sağlıyor — homojen, boş zamanın, daima ileriye doğru vuran tiktakları.[54] Bu zamanın içinde, "dünya" emin adımlarla ileriye doğru yürüyor. Bunun işareti: Eğer iki gün boyunca süren kıtlık haberlerinden sonra, Mali aylar boyunca *The New York Times*'ın sayfalarından kaybolacak olsa, okurlar bir an için bile olsun, Mali'nin yok olduğunu ya da kıtlığın bütün Mali yurttaşlarını silip süpürdüğünü düşünmez. Gazetenin "roman"sı biçimi, "Mali karakteri"nin oralarda bir yerde, öyküdeki bir sonraki rolünü beklerken, bir yandan sessiz sedasız ilerlemekte olduğu konusunda bir garanti oluşturur.

Hayali bağın ikinci kaynağı, bir kitap biçimi olarak gazete ile piyasa arasındaki ilişki. Gutenberg İncili'nin, ilk yayımlanışıyla 15. yüzyılın sonu arasında geçen 40 küsur yıl içinde Avrupa'da 20 milyon adet imal edildiği tahmin ediliyor.[55] 1500'le 1600 arasında bu sayı 150 milyon ve 200 milyona ulaşmıştı.[56] "Daha erken bir dönemden beri... basımevleri, manastır işliklerinden çok modern atölyeleri andırmaya başlamışlardı. 1455'te Fust ve

54. Gazete okumak, tutarlı bir öykü kurma konusundaki bütün tasarılarını yitirmiş bir yazarın romanını okumak gibidir.

55. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 186. Bu, 236 şehirde basılmış 35 bin edisyon anlamına geliyordu. Daha 1480'de bile 110'dan fazla şehirde matbaa vardı. Bunlardan 50'si bugünkü İtalya'da, 30'u Almanya'da, 9'u Fransa'da, 8'eri ise Hollanda ve İspanya'da, 5'eri Belçika ve İsviçre'de, 4'ü İngiltere'de, 2'si Bohemya'da ve 1'i Polonya'daydı. "Bu tarihten itibaren basılı kitabın evrensel bir kullanıma ulaştığı söylenebilir." (*A.g.e.*, s. 182).

56. *A.g.e.*, s. 262, Yazarlar 16. yüzyılda kitapların her okurun ulaşabileceği bir hale geldiğini belirtiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Schoeffer, standartlaştırılmış üretime yönelik bir işletmenin başındaydılar; 20 yıl sonra Avrupa'nın her yerinde [*a.b.*] büyük basım işletmeleri faaliyet gösteriyordu."[57] Özel bir anlamda da olsa kitap, modern tarzda kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünüydü.[58] "Özel anlam"la neyi kastettiğim, kitapla, sanayileşmenin tuğla, şeker ve dokuma gibi diğer ilk ürünleriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkabilir. Çünkü bu diğer ürünler matematiksel miktarlarla, (kilo, adet ya da parçalarla) *ölçülür*. Bir kilo şeker, kullanışlı bir nicelikten ibarettir, kendi içinde bir nesne değildir. Oysa kitap, ayrık, kendi içine kapalı bir nesnenin aynen büyük bir ölçekte yeniden üretilmesidir — bu yönüyle çağımızın dayanıklı tüketim mallarının habercisidir.[59] Bir kilo şeker, diğerine karışır; her kitabın münzevi bir kendine yeterliliği vardır. (Kitlesel ölçekte üretilmiş malların kişisel koleksiyonları olan kütüphanelerin, Paris gibi şehir merkezlerinde daha 16. yüzyılda tanıdık kurumlardan biri haline gelmeleri, bu yüzden şaşırtıcı değil.)[60]

Bu açıdan bakıldığında gazete kitabın "aşırı ucu"dur; devasa ölçekte satılan ama popülerliği uçucu bir kitap. Bir günlük best-seller'lar diyebilir miyiz?[61] Basıldığı sabahın ertesinde gazetenin işi

57. Anvers'deki büyük Plantin yayınevi her birinde 100'den fazla işçi çalışan 24 matbaayı kontrol ediyordu. (*A.g.e.*, s. 125).

58. Marshall McLuhan'ın *Gutenberg Galaxy*'sinin gevezelikleri arasında, savunduğu en önemli doğru bu (s. 125). Her ne kadar başka piyasaların ölçeği karşısında kitap piyasasının, daha sonra, bir cüce gibi kaldığı söylenebilirse de, fikirlerin yayılmasında oynadığı merkezi rolden ötürü, modern Avrupa'nın gelişiminde de merkezi bir rol oynadı.

59. Burada ilke, ölçekten daha önemli. 19. yüzyıla kadar baskı adetleri nispeten mütevazıydı. Luther'in İncil'i gibi bir best-seller bile ilk basıldığında tirajı 4000 adetti. Diderot, *Encyclopédie*'yi, o günün koşulları için olağanüstü addedilen 4250 adet bastırdı. Ortalama 18. yüzyıl baskısı 2000'di. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 218-20. Diğer yandan kitap, diğer dayanıklı tüketim mallarından, pazarının içkin sınırlılığıyla ayrılıyordu. Parası olan herkes Çek arabaları alabilir; oysa ancak Çekçe bilenler Çekçe kitaplar alacaktır. Bu ayrımın önemi üzerinde ileride durulacak.

60. Üstelik daha 15. yüzyılda Venedikli yayıncı Aldus, taşınabilir "cep kitabı"nın öncülüğünü yapmıştı.

61. *Semarang Hitam*'ın da gösterdiği gibi, bu iki bestseller biçimi birbirlerine bir zamanlar, bugün olduklarından daha yakındı. Dickens popüler romanlarını popüler gazetelerde dizi halinde bastırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

bitmişliği —tuhaf değil mi, kitlesel olarak üretilen ilk metalardan birinin, modern dayanıklı tüketim mallarına içkin olan bu işi bitme, modası geçme eğilimini haber vermesi?— aynı zamanda, tam da bu yüzden, olağanüstü bir kitlesel ayini mümkün kılar: Bir kurgu olarak gazetenin neredeyse eşzamanlı olarak tüketilmesi ("tahayyül" edilmesi). Şu sabah ya da akşam baskısının, şu gün değil bugün, üstelik şu saatle bu saat arasında inanılmaz ölçeklerde tüketileceğini biliyoruz. (Yine kullanımı saate bağlanmamış, sürekli bir akış izleyen şekerle karşılaştırın; bozulabilir, ama eskimez, modası geçmez.) Bu kitlesel ayinlerin —Hegel, gazetelerin modern insan için sabah dualarının yerini tuttuğunu söylemişti— paradoksal bir anlamı vardır. Kafatasının surları içinde, sessiz bir mahremiyet halinde yerine getirilir.[62] Ama, varlıklarından emin olunmakla birlikte kimlikleri hakkında en ufak bir fikre sahip olunmayan binlerce (veya milyonlarca) kişinin, aynı ayini eşzamanlı olarak yerine getirdiğine herkesin duyduğu güven tamdır. Dahası bu ayinler bitmez tükenmez bir şekilde günlük ya da yarım günlük aralıklarla takvim boyunca tekrarlanır. Hayali bir cemaatin dünyevi, tarihsel bir saate bağlanmış bir biçimi için daha iyi bir örnek nasıl bulunabilir?[63] Diğer yandan, kendi gazetesinin, tıpatıp aynılarının otobüste, berberde, komşularında tüketildiğine tanık olan gazete okuru, hayali dünyanın gündelik hayata köklerini sıkı sıkıya salmış olduğu konusunda teskin edilmiş olur. *Noli Me Tangere*'de olduğu gibi kurgu, gerçekliğe sessizce ve sürekli bir biçimde sızar; böylelikle de modern ulusların ayırt edici özel-

62. "Basılı malzemeler, şu ya da bu köyle özdeşleştirilemeyecek, uzaklardan görünmez bir kamuoyuna hitap eden davalara arka çıkmayı teşvik etti." Elizabeth L. Eisenstein, "Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought", *Journal of Modern History*, 40: 1 (Mart, 1968), s. 42.

63. Orta sınıf toplumuna egemen olan maddi anarşi ile soyut bir siyasal devlet düzeni arasındaki ilişki bağlamında, Nairn, "temsili mekanizmalar gerçek sınıfsal eşitsizlikleri, yurttaşlar arasındaki soyut eşitliğe, bireysel bencilliği de gayri şahsi bir kolektif iradeye dönüştürdü; bu dönüşüm olmasaydı ortaya çıkacak kaosu yeni bir devlet meşruiyetine dönüştürmüş oldu" diye yazar. *The Break-up of Britain*, s. 24. Elbette. Ama temsili mekanizma (seçimler mi?) az bulunur ve gelgeç bir şenliktir. Gayri şahsi iradenin nerede üretildiğinin cevabı bence, hayal dünyasının gündelik düzenliliklerinde aranmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

liği olan topluluk için anonimleşmeye duyulan güveni yaratmış olur.

Milliyetçiliğin özgül kökenlerini tartışmaya başlamadan önce buraya kadar ileri sürülmüş iddiaları kısaca özetlemekte yarar var. Temelde, bir ulusu hayal etmenin, ancak ve ancak her üçü de son derece eski ve insanların zihinleri üzerindeki hükmü aksiyom mertebesinde olan üç kültürel tasarımın etkilerini yitirmeye başladıkları yer ve zamanlarda mümkün olduğunu savundum. Bunlardan birincisi, kendileri de hakikatin ayrılmaz bir parçası olduklarından kutsal yazı dillerinin, ontolojik hakikate ulaşmakta ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları fikriydi. Hıristiyanlığın, İslam ümmetinin ve diğerlerinin büyük kıtalarüstü dayanışmalarını vareden bu kutsal yazı anlayışıydı. İkincisi, toplumların yüksek merkezlerin —başka insanlardan ayrı ve farklı olan, kozmolojik (ilahi) bir bağış/buyruktan ötürü hükmeden kralların— altında ve etrafında örgütlendiği inancıydı. Bu inanca göre insani sadakatler zorunlu olarak hiyerarşik ve merkeziyetçiydi. Çünkü tıpkı kutsal yazı gibi yönetici de hem varlığa içkindi, hem de ona ulaşmanın duraklarından biriydi. Üçüncüsü ise, kozmoloji ile tarihi ayırt edilmez, dünyanın ve insanların kökenlerini ise özdeş kılan zaman tasarımıydı... Bir araya geldiklerinde bu inançlar, insanların hayatlarını eşyanın tabiatına sıkı sıkıya bağlamış, varoluşun gündelik dertlerine (her şeyden önce de, ölmek, yitirmek ve köleleşmek) belli bir anlam vermiş ve çeşitli biçimlerde bunlardan bir kurtuluş yolu sunmuş oluyorlardı.

İktisadi değişimin, (toplumsal ve bilimsel) "buluşlar"ın, giderek artan ve hız kazanan iletişimin baskısı altında bu iç içe geçmiş kesinliklerin eşitsiz çöküşü —önce Batı Avrupa'da, daha sonra başka yerlerde— kozmoloji ile tarihi birbirlerinden hoyratça kopardı. Dolayısıyla, kardeşlik, iktidar ve zamanı anlamlı bir şekilde yeniden birbirine bağlama arayışının da bu gelişmelerle birlikte başlaması, şaşırtıcı olmasa gerek. Bu arayışı hem kışkırtma hem de verimli kılma konusunda en önemli etken kapitalist yayıncılık oldu; sayıları hızla artmakta olan insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkân verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulusal Bilincin Kökenleri

Her ne kadar, basılı malzemelerin bir meta haline dönüşmesi, eşzamanlılık hakkında toptan yeni bazı fikirlerin doğmasına yol açan kilit unsurduysa da, bu noktada, henüz yalnızca "yatay-dünyevi, çaprazlama zaman" tipi cemaatlerin doğuş anına gelmiş oluruz. Bu tür cemaatlerden, topluluklardan biri olan ulus, neden bu kadar popüler oldu? Bunda rol oynamış olan etkenler besbelli ki çok karmaşık ve çeşitlidir. Ama önceliğin kapitalizme verilmesi için önemli gerekçeler var.

Daha 1500'e varıldığında bile Benjamin'in "mekanik yeniden üretim çağı" dediği çağın başlangıcına işaret eden en azından 20 milyon kitap basılmış[1] olduğuna daha önce değinmiştik. Az bulunur ve batını bir hikmet olan elyazmaları bilgisinin aksine, basılı malzeme bilgisi, yeniden üretim ve dağıtım ile hayat kazanıyordu.[2] Eğer gerçekten 1600'e kadar, Febvre ve Martin'in düşündüğü gibi 200 milyon kitap yayınlanmışsa, o zaman Francis Bacon'ın matbaanın "dünyanın durumunu ve görünüşünü"[3] değiştirdiğini düşünmesine şaşırmamak gerekiyor.

Kapitalist girişimciliğin nispeten eski biçimlerinden biri olan kitap yayıncılığı, kapitalizmin bütün o durmak bilmeyen pazar arayışını yaşadı. İlk yayınevleri bütün Avrupa'da şubeler kurdu-

1. 1500'de Avrupa'da matbaanın bilindiği bölgelerdeki nüfus, 100 milyon kadardı. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 248-49.

2. 1559'da basılmasına kadar aşağı yukarı hiç bilinmeyen Marco Polo'nun *Seyahatname*'sinin durumu bu bakımdan semboliktir. Polo, *Travels*, s. xiii.

3. Alıntılayan Elisabeth L. Eisenstein, "Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report", Journal of Modern History, 40:1, Mart 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

lar: "Böylelikle, ulusal [*a.b.*] sınırları yok sayan, gerçek anlamda "uluslararası" yayınevleri kuruldu."[4] Ve 1500-1550 yılları Avrupa'nın olağanüstü bir refah dönemi olduğundan, yayıncılık da bu genel büyümeden payını aldı. Bu dönemde yayıncılık, "herhangi bir zamanda olduğundan daha fazla, zengin kapitalistlerin denetimi altında olan büyük bir sanayiydi."[5] Tabiatıyla "kitap satıcılarının öncelikli kaygusu kâr etmek ve ürünlerini satmaktı; dolayısıyla en başta çağdaşlarının mümkün olduğu kadar geniş kesimini ilgilendirecek yapıtlar arıyorlardı."[6]

Pazar başlangıçta okuryazar Avrupa'ydı; geniş bir çevreye yayılmış, ama sayıları açısından dar bir Latince okurları kesimi. Bu pazarın doygunluk noktasına ulaşması 150 yıl kadar aldı. Kutsallığının yanı sıra Latince'nin belirleyici özelliklerinden biri, çift dillilere özgü bir dil olmasıydı. Nispeten az sayıda insan ana dili olarak konuşuyor, herhalde daha da azı Latince rüya görüyordu. 16. yüzyıl Avrupası'nda çift dillilerin toplam Avrupa nüfusuna oranı oldukça düşüktü; büyük bir olasılıkla dünya nüfusundaki bugünkü ve —proleter enternasyonalizmine rağmen— gelecek yüzyıllardaki orandan daha yüksek değildi. O zaman da, şimdi de insan yığınlarının büyük çoğunluğu tek dilliydi. Dolayısıyla, seçkin Latince pazarının doygunluk noktasına erişmesi, bu kez dev kitlelerin oluşturduğu tek dilli pazarın taşıdığı potansiyelin kapitalizmin mantığı için davetkâr hale gelmesi anlamına geliyordu. Kuşkusuz, Karşı-Reform Latince yayıncılıkta geçici bir dirilmeye yol açtı ama 17. yüzyılın ortasına varıldığında bu hareket gerilemeye başlamıştı ve Katolik kitaplıklar şevk içinde ağzına kadar dolmuştu. Aynı zamanda Avrupa ölçeğinde yaşanmakta olan nakit sıkıntısı,

4. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 122. (Ancak metnin Fransızca orijinalinde "ulusal sınırlar" yerine yalnızca "par-dessus les frontières" deniyor. *L'Apparition*, s. 184.)

5. *A.g.e.*, s. 187. Fransızca orijinalde "zengin" yerine "puissants" (güçlü) deniyor. *L'Apparition*, s. 394.

6. "Dolayısıyla matbaa teknolojisinin doğuşu, bu bakımdan, mevcut kitle tüketimi ve standartlaşma toplumuna giden yolun evrelerinden biriydi." *A.g.e.* s. 259-60. (Fransızca orijinaldeki "une civilisation de masse et de standardisation" için "standartlaşmış, kitle tüketimi toplumu" daha iyi bir çeviri olabilirdi. *L'Apparition*, s. 394.)

Levent Şahverdi Arşivi

yayıncıları giderek daha çok halk dillerinde basılmış ucuz edisyonların perakendeciliğine yöneltti.[7]

Kapitalizmin halk dillerinin yaygınlaşması yolunda yarattığı devrimci etki, ikisi doğrudan doğruya ulusal bilincin gelişmesine katkıda bulunan üç dışsal etkenden ötürü yeni bir ivme kazandı. Birincisi ve son kertede en az önemli olanı Latince'nin kendi içindeki değişimdi. Hümanistlerin Hıristiyanlık öncesi antik çağların çok yönlü edebiyatını canlandırma ve yayın pazarı aracılığıyla yaygınlaştırma yolundaki çabaları yüzünden, eskilerin incelmiş üslubunun başarısı bütün Avrupa entelijensiyası tarafından daha çok takdir edilir olmuştu. Artık kullandıkları dil giderek Cicero'nunkini andırmaya ve dolayısıyla Kilise'nin ve gündelik hayatın dilinden uzaklaşmaya başlamıştı. Latince bu şekilde Ortaçağ'ın Kilise Latincesi'nden çok farklı, batıni bir nitelik kazandı. Çünkü eski Latince'nin nüfuz edilmezliği, konusu ya da üslubundan değil, sadece yazılmış olmasından, yani bir *metin* olma statüsünden kaynaklanıyordu. Şimdi ise Latince, yazılanın içeriğinden, dilin kendisinden ötürü nüfuz edilmez bir hal almıştı.

İkinci etken, kendi başarısını büyük ölçüde kapitalist yayıncılığa borçlu olan Reform'un etkisiydi. Matbaa çağından önce Roma, Batı Avrupa'da sapkınlığa karşı giriştiği bütün savaşları kazandı, çünkü iç iletişim hatları daima hasımlarınınkinden daha iyiydi. Ama 1517'de Martin Luther tezlerini Wittenberg katedralinin kapısına çiviledikten hemen sonra tezlerin Almanca çevirileri yayımlanmış ve "15 günde ülkede tezlerin görülmediği bölge kalmamıştı."[8] 1520-1540 arasındaki 20 yılda, 1500-1520 yıllarının üç katı Almanca kitap yayımlandı — Luther'in merkezi bir rol oynadığı şaşırtıcı bir dönüşüm. 1518-1525 yılları arasında satılan *bütün* Almanca kitapların üçte biri onun eserleriydi. 1522 ila 1546 yılları arasında Kitab-ı Mukaddes çevirisinin tamamı ya da bir kısmı toplam 430 edisyon halinde yayımlandı. "Burada karşı karşıya olduğumuz tarihte ilk kez kitlesel bir okura hitap eden ve herkesin imkânlarının elvereceği bir popüler yazındır."[9] Sonuç olarak Luther, *bu şekilde tanınan* ilk best-seller yazar oldu. Ya da başka

7. *A.g.e.*, s. 195. 8. *A.g.e.*, s. 289-90. 9. *A.g.e.*, s. 291-5.

Levent Şahverdi Arşivi

bir deyişle, adı sayesinde *yeni* kitapları da "satan" ilk yazar oldu.[10]

Luther'in açtığı yola başkaları da girmekte gecikmedi ve böylelikle Avrupa'yı gelecek yüzyıl boyunca kasıp kavuracak dinsel propaganda savaşı başlamış oldu. Devlerin "insanların zihni" için yürüttüğü bu mücadelede, tam da kapitalizm tarafından yaratılan ve genişlemekte olan halk dilindeki yayın pazarından yararlanmasını daha iyi bildiği için, Protestanlık saldırıda olan taraf olarak kalmayı başarabildi; oysa Karşı-Reform Latince kalesini savunmaya çalışıyordu. Bu farkın amblemi, matbu bozgunculuğun ulaşmış olduğu hacmin gerektirdiği ve Protestan dünyada bir karşılığı olmayan, Vatikan'ın *Index Librorum Prohibitorum*'uydu.* Bu kuşatılmışlık zihniyetinin en çarpıcı ifadelerinden biri, I. François' nın 1535'te *herhangi bir* kitabın yayımlanmasını, cezası asılarak idam olan bir suç ilan etmesiydi! Gerek yasağın gerekse uygulanamamasının başlıca nedeni mülkünün doğu sınırlarının, kaçak yollardan ülkeye sokulabilir devasa bir yayın akışı üreten Protestan devlet ve şehirler tarafından kuşatılmış olmasıydı. Yalnız Calvin'in Cenevresi'ne bakalım: Burada 1533-1540 yılları arasında 42 edisyon yayımlanmıştı; bu sayı 1550-1564 arasında 527'ye ulaştı. Dönemin sonunda burada en az 40 farklı yayınevi fazla mesai yaparak faaliyet gösteriyordu.[11]

Protestanlıkla, ucuz, popüler edisyonlardan kâr eden kapitalist yayıncılık arasındaki koalisyon kısa zamanda, özellikle de Latince'yi ya hiç bilmeyen ya da çok az bilen tüccar ve kadınlar arasında yeni okur kamuoyları yaratırken, aynı zamanda onları dinsel-siyasal davalar uğruna seferber etti. Bu sarsıntıyı hisseden yalnızca kilise değildi. Aynı deprem Avrupa'da hanedanlık esasına dayanmayan ve şehir devleti de olmayan ilk siyasal birimleri do-

* Yasak Kitaplar Listesi. (ç.n.)

10. Buradan, Corneille, Molière ve La Fontaine'in elyazması trajedi ve komedilerini doğrudan doğruya yayıncılara satabildikleri 17. yüzyılın Fransası' na varabilmek için artık kısa bir adım gerekiyordu. Söz konusu yayıncılar, yazarların piyasadaki şöhretlerini göz önünde bulundurarak, bu yazarların elyazmalarını mükemmel bir yatırım olarak değerlendiriyorlardı. *The Coming of the Book*, s. 161.

11. *A.g.e.*, s. 310-15.

Levent Şahverdi Arşivi

ğurdu: Hollanda Cumhuriyeti ve Püritenlerin Commonwealth'i.* (I. François'nın paniği dinsel olduğu kadar siyasaldı da.)

Üçüncü etken, konumları sayesinde geleceğin mutlakiyetçileri olmaya aday bazı monarkların halk dillerinden, idari merkezileşmenin bir aracı olarak yararlanmalarıydı. Burada, Batı Avrupa ortaçağında Latince'nin evrenselliğinin, evrensel bir siyasal sisteme tekabül etmediğini hatırlatmakta yarar var. Bu bakımdan, mandarin bürokrasinin kapsamıyla fırçayla çizilen karakterlerin kapsamının sınırlarının örtüştüğü Çin İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki kontrast öğretici olabilir. Batı İmparatorluğu'nun çözülüşünden sonra Batı Avrupa'da yaşanan siyasal parçalanma, hiçbir hükümdarın Latince'yi yalnızca-ve-yalnızca-kendi-devlet-dili kılacak şekilde tekeline alamaması sonucunu doğurdu; Latince'nin dinsel otoritesi kendine hiçbir zaman siyasal bir karşılık bulamadı.

İdari halk dillerinin doğuşu hem yayıncılığı hem de 16. yüzyılın büyük dinsel kabarışlarını öncelemişti; dolayısıyla kutsal hayali cemaatlerin aşınmasında, (hiç değilse başlangıçta) bu etkenin diğerlerinden bağımsız bir rol oynadığı varsayılmalı. Ama aynı zamanda, idarenin halk diline dönmesine, proto-milliyetçilik bir yana, herhangi bir derin ideolojik dürtünün eşlik ettiğini düşünmek için hiçbir neden yok. Latin Avrupa'nın kuzeybatı köşesini oluşturan "İngiltere"nin durumu özellikle aydınlatıcı. Norman fethinden önce sarayın yazınsal ve idari dili Anglosakson'du. Fetihi izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca kraliyet belgelerinin neredeyse tamamı Latince yazıldı. 1220-1350 yılları arasında Norman Fransızcası, bu devlet Latincesi'nin yerini aldı. Bu arada, bu yabancı egemen sınıfın dili ile tabi nüfusun Anglosakson dilinin yavaş yavaş kaynaşmasından Erken İngilizce doğdu. Bu kaynaşma da yeni dilin 1362'de saray dili olarak benimsenmesini ve Parlamento'nun açılmasını mümkün kıldı. Bunu 1382'de Wycliffe'in halk dilindeki *elyazması* Kitab-ı Mukaddes çevirisi izledi.[12] Buradaki dizinin bir "milli" diller dizisi değil, bir "devlet dilleri" dizisi ol-

* I. Charles'ın idam edildiği 1642 yılı ile II. Charles'ın yeniden parlamento tarafından İngiltere'ye çağrıldığı 1688 yılı arasında hüküm süren rejim kastediliyor olmalı. (ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu akılda bulundurmakta yarar var; üstelik söz konusu devlet, değişik zamanlarda yalnızca bugünkü İngiltere ve Galler'i (Wales) değil, İrlanda, İskoçya *ve Fransa*'nın da kimi bölgelerini kapsıyordu. Bu koşullarda elbette tabi nüfusun büyük bir bölümü ne Latin ne Norman Fransızcası'nı ne de Erken İngilizce'yi biliyordu.[13] Erken İngilizce'nin tahta çıkmasından ancak neredeyse bir yüzyıl *sonra*, Londra'nın iktidarı "Fransa"dan püskürtüldü.

Seine kıyılarında da, daha yavaş bir tempoda da olsa, benzer bir gelişme yaşandı. Bloch'un da hafif alaycı bir tarzda söylediği gibi, "Latince'nin yoz bir biçimi sayılan Fransızca'nın kendisine edebi bir saygınlık edinebilmesi birkaç yüzyıl sürdü"[14] ve ancak 1539'da I. François'nın Villers-Cotterêts Fermanı'nı yayınlamasıyla mahkemelerde kullanılan dil haline geldi.[15] Diğer hanedanlık mülklerinde Latince çok daha uzun bir süre —Habsburglar'da 19. yüzyıla kadar— varlığını korudu. Yine başka bazı mülklerde Latince'nin yerini "yabancı" halk dilleri aldı; 18. yüzyılda Romanof sarayının dili Fransızca ve Almanca'ydı.[16]

Her durumda dilin "seçimi" rastlantı değilse de, tedrici, bilinçsiz ve pragmatik bir sürecin sonucu olarak görünüyor. Bu yönüyle de, 19. yüzyılda kendilerine düşman popüler dilsel milliyetçiliklerle karşı karşıya kalan hanedanların izlediği bilinçli politikalardan (bkz. 6. Bölüm) mutlak bir biçimde ayrılıyorlar. Bu farkın belirgin göstergelerinden biri bu idari dillerin yalnızca idari birer dil, işler kolaylaşsın diye memurlar tarafından memurlar için kullanılan bir dil olması. Bu dili, hanedana tabi değişik nüfuslara sistematik olarak dayatmak yolunda en ufak bir düşünce yoktu.[17]

12. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 28-29; Bloch, *Feodal Society*, s. 75.

13. İdarenin halk dili çevresinde birleştirilmesinin birdenbire ya da tamamen gerçekleştirildiğini düşünmemeliyiz. Londra tarafından yönetilen Guyenne'de idari dilin Erken İngilizce olması pek mümkün değil.

14. Bloch, *Feudal Society*, I, s. 98.

15. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 48.

16. *A.g.e.*, s. 83.

17. Bu noktayı destekleyen hoş bir kanıt yine 1535'te kitap yayınını yasaklayan ama ancak 4 yıl sonra Fransızca'yı sarayın resmi dili haline getiren I. François'dan geliyor!

Levent Şahverdi Arşivi

Ama yine de bu halk dillerinin, bir anlamda Latince ile rekabet eden iktidar-dilleri statüsüne (Paris'te Fransızca, Londra'da [Erken] İngilizce) yükseltilmeleri, Hıristiyanlığın hayali cemaatinin aşınmasına katkıda bulundu.

Temelde, Latince'nin giderek batıni bir nitelik kazanması, Reform'un ve idari halk dillerinin sarsak gelişimi, bu bağlamda, öncelikle olumsuz bir anlamda etkili oldular — Latince'nin alaşağı edilmesine katkıda bulunarak. Yeni hayal edilen ulusal toplulukların, etkenlerin biri hatta belki de üçünün birden katkısı olmaksızın ortaya çıkabileceklerini düşünmek pekâlâ mümkün. Yeni ulusal toplulukların hayal edilebilirliğine asıl olumlu etkide bulunan, yeni bir üretim ve üretim ilişkileri sistemi (kapitalizm), bir iletişim teknolojisi (matbaa) ve insanlığın mahkûm olduğu dilsel çeşitlilik arasındaki, belki de rastlantısal ama altüst edici etkileşimdi.[18]

İnsanlığın dilsel çeşitliliğe mahkûm olmasının asli bir önemi var. Ne kadar insanüstü işler başarırsa başarsın, kapitalizm, ölümde ve dillerin çeşitliliğinde kendisine iki inatçı hasım buldu.[19] Belli diller ölebilir ya da yeryüzünden silinebilir ama insanlığın dilsel birleşmesinin imkânı yoktu ve yoktur. Yine de insanların birbirlerinin dilini karşılıklı olarak anlayamaması, kapitalizm ve yayıncılık tek dilli kitlesel okur kamuoyları yaratana kadar, ihmal edilebilir bir tarihsel öneme sahipti.

Kurtulunamaz bir dilsel çeşitlilik anlamında bu *genel* mahkûmiyet fikrini akılda bulundurmakta yarar olmakla birlikte, bu kaçınılmazlığı, bütün milliyetçi ideolojilerin yaptığı gibi belli, *tikel* bazı dillere atfetmek ve bu dillerle *tikel* bazı bölgesel birimler arasında bir denklik kurmak hata olur. Önemli olan, diller çoğulluğu-

18. Bu etkileşim, bu tür "rastlantı"ların ilki değildi. Febvre ve Martin, Avrupa'da 13. yüzyılın sonundan beri varlığı açıkça hissedilebilir bir burjuvazi olduğuna, ancak kâğıdın 14. yüzyılın sonuna kadar yaygın bir şekilde kullanılmadığına işaret ediyorlar. Resim ve metinlerin kitlesel ölçekte yeniden üretilebilmesini, ancak kâğıdın hassas ve düz yüzeyi mümkün kılacaktı — bunun gerçekleşmesi içinse bir 75 yıl daha beklemek gerekecekti. Ama kâğıt bir Avrupa icadı değildi. Başka bir tarihten, İslam dünyası aracılığıyla Çin tarihinden kopup gelmişti. *The Coming of the Book*, s. 22, 30 ve 45.

19. Yayın dünyasında hâlâ çokuluslu devler yok.

Levent Şahverdi Arşivi

nun kaçınılmazlığı, teknoloji ve kapitalizm arasındaki iç içe geçen karşılık *etkileşimler*. Matbaa öncesi Avrupa'da ve elbette dünyanın diğer yörelerinde, konuşanları için hayatlarının o zaman da şimdi de her şeyi olan dillerin çeşitliliği baş döndürücü boyutlardaydı; o kadar ki, eğer kapitalist yayıncılık sözlü dillerden her birinin sunduğu potansiyeli sömürmeye kalkışsaydı, son derecede küçük ölçekli bir kapitalizm olarak kalırdı. Ama bu çeşitli lehçelerin, belirli sınırlar içinde çok daha az sayıdaki yayın dilleri halinde derlenmesi mümkündü. Sesler için kullanılacak herhangi bir işaret sisteminin rastlantısallığı, bu derleme sürecini kolaylaştırdı.[20] (Aynı zamanda, işaretlerin ideografik olma derecesi ne kadar yüksekse, bu derleme potansiyelinin kapsamı da o kadar geniş oluyordu. Burada en tepede cebirin durduğu ve onu sırasıyla Çince ve İngilizce'den geçen ve Fransızca ve Endonezyaca'nın düzenli hece temelli alfabelerine ulaşan bir hiyerarşiden söz etmek mümkün.) Başka hiçbir şey, birbirleriyle ilişkili halk dillerinin "derlenmesine", dilbilim ve sözdiziminin dayattığı sınırlar içinde, matbaa yoluyla çoğaltılabilen ve piyasa aracılığıyla yaygınlaştırılmaya elverişli yayın dilleri yaratan kapitalizm kadar büyük bir katkıda bulunmadı.[21]

Bu yayın dilleri, üç farklı yoldan ulusal bilincin temellerini attılar. Bunlardan en birincisi ve önemlisi, Latince'nin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir düzeyde, birleşik bir mübadele ve iletişim alanı yaratmak oldu. Konuşurken birbirlerini

20. Bu konu hakkında yararlı bir tartışma için, bkz. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, 5. Bölüm. Bugünkü İngilizce'de *ough* harflerinin, "although", "bough", "lough", "rough", "cough" ve "hiccough" kelimelerinde farklı şekillerde telaffuz edilmesi, hem bugün standart haline gelmiş olan İngilizce yazımın ne kadar geniş bir lehçeler çeşitliliğin sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu hem de nihai ürünün ideografik niteliğini gösteriyor.

21. "Başka hiçbir şey ... kapitalizm kadar büyük katkıda bulunmadı", boşuna seçilmiş bir deyiş değil. Hem Steinberg hem Eisenstein "baskı"nın baskı olarak özelliklerine, modern tarihi harekete geçiren dahice bir buluş olarak neredeyse tanrısal bir güç atfetme eğilimindeler. Febvre ve Martin ise baskının berisinde matbaacıların ve yayınevlerinin durduğunu hiç unutmuyorlar. Matbaanın Avrupa'da ortaya çıkışından 500 yıl önce Çin'de icat edildiğini, ancak burada, devrimci etki bir yana —tam da kapitalizmin olmamasından ötürü— önemli bir etkisinin dahi olmadığını hatırlamakta yarar var.

Levent Şahverdi Arşivi

anlamakta güçlük çeken ve hatta kimi zaman tamamen başarısız kalan, devasa sayıdaki Fransızcalar, İngilizceler, İspanyolcalar' dan birini bilenler, artık birbirleriyle baskı ve kâğıt aracılığıyla anlaşabiliyorlardı. Bu süreçte bir yandan kendi dil alanları içinde yer alan yüzbinler ya da milyonlarca insanın farkına varırken, aynı zamanda *yalnızca o* yüzbinler ya da milyonların bu şekilde kendileriyle aynı alana ait olduğunun da farkına vardılar. Yayın aracılığıyla bağlı oldukları bu okur-yoldaşlar, kendi dünyevi, tikel ve görünür görünmezlikleriyle ulusal olarak hayal edilen cemaatlerin nüvelerini biçimlendirdiler.

İkinci olarak, kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik kazandırdı. Bu sabitlik, uzun vadede, öznel millet kavramları için son derece merkezi bir rol oynayan kadimlik fikrinin inşa edilmesine katkıda bulundu. Febvre ve Martin'in hatırlattığı gibi, basılı kitabın zamanda ve mekânda neredeyse sonsuzca yeniden üretilebilecek sabit bir biçimi vardır. Bu biçim, artık manastır yazmanlarının bireyselleştirici ve bilinçsizce modernleştirici katkılarından etkilenmiyordu. Örneğin her ne kadar modern Fransızca, Villon'un 15. yüzyılda yazdığı Fransızca'dan belirgin bir biçimde farklıysa da, değişim hızı 16. yüzyılda tayin edici bir şekilde yavaşladı. "17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa dilleri, genel olarak, modern biçimlerini kazanmışlardı."[22] Başka bir şekilde söylemek gerekirse, aşağı yukarı üç yüz yıldır istikrar kazanmış bu yayın dilleri giderek koyulaşan bir cila edinme süreci içindeler; 17. yüzyıl atalarımızın kelimeleri bizim için, Villon'un kelimelerinin onun 12. yüzyıl ataları için olmadığı kadar ulaşılabilir bir nitelik taşıyor.

Üçüncü olarak, kapitalist yayıncılık eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yarattı. İster istemez, bazı lehçeler yayın diline daha "yakındı" ve bu lehçeler yayın dilinin alacağı nihai biçim üzerinde egemenlik kuruyorlardı. Bu avantajdan yoksun olan kuzenleri, her ne kadar yayın diline özümsenebiliyorlarsa da, her şeyden önce kendi yayın biçimlerini dayatma konusunda başarılı olamamış (ya da ancak kısmen başarılı olmuş) olmaktan ötürü itibar kaybettiler. Kuzeybatı Almancası, örneğin Bohemya'da ko-

22. *The Coming of the Book*, s. 319. Bkz. *L'Apparition*, s. 477: "Au XVIIe siècle, les langues nationales apparaissent un peu partout cristallisées."

Levent Şahverdi Arşivi

nuşulan Çekçe'den farklı olarak, yayın Almancası'na özümsenebildiğinden, büyük ölçüde konuşulmakla yetinilen ve dolayısıyla standartın altında olarak değerlendirilen Platt Almancası'na dönüştü. Yüksek Almanca, Kral'ın İngilizcesi ve daha sonra Merkezi Tayca bu gelişmeye bağlı olarak yeni bir siyasal-kültürel parlaklık kazandı. (20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın çeşitli "alt"-milliyetlerinin, kendi tabi statülerini, yayına ve radyoya geçerek değiştirme mücadeleleri buradan kaynaklanıyor.)

Son olarak, yayın dillerinin sabitlik kazanmasının ve aralarındaki statü farklılaşmalarının, kökenleri bakımından kapitalizm, teknoloji ve insanların dilsel çeşitliliği arasındaki devrimlere gebe etkileşimlere bağlı olarak ortaya çıkan bilinçsiz süreçlerin sonucu olduğunu vurgulamak gerekiyor. Ama milliyetçilik tarihindeki birçok konuda olduğu gibi, bu sonuç da bir kez ortaya çıktıktan sonra, taklit edilebilir, duruma uygun olduğu takdirde Makyavelci bir ruhla bilinçli olarak sömürülebilir formel bir model halini aldı. Bugün Tayland hükümeti, yabancı misyonerlerin azınlık dağ kabileleri için bir yazı sistemi geliştirme ve onlara kendi dillerinde yayınlar yapma çabalarını aktif bir şekilde önünü kesmeye çalışıyor: Aynı hükümet, bu azınlıkların hangi dilde *konuştukları* karşısında büyük ölçüde kayıtsız. Bugünkü Türkiye, İran, Irak ve SSCB sınırlarına dahil edilmiş olan ve Türk dilleri ailelerine mensup dilleri konuşanların durumu özellikle ibret verici. Bir zamanlar Arapça yazı sistemine sahip, derlenebilir ve dolayısıyla karşılıklı olarak anlaşılabilir bir konuşulan diller ailesi oluşturan bu diller, bugün söz konusu birliklerini bilinçli manipülasyonlar sonucu yitirmiş durumdalar. Türk-Türkiye'nin milli bilincini, daha geniş bir İslami kimlik aleyhine yükseltmek için Atatürk, zorunlu Latin alfabesini dayattı.[23] Sovyet otoriteleri de bu örneği, önce İslamiyet'e ve İran'a karşı Latin harflerini dayatarak, daha sonra Stalin'in 1930'larında ise Ruslaştırıcı bir zorunlu Kirilizasyonla izlemekte gecikmediler.[24]

23. Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, s. 108. Hakkını yememek için Kemal'in aynı zamanda bu yolla Türk milliyetçiliğini Batı Avrupa'nın modern, Latin alfabesini benimsemiş medeniyetiyle ilişkilendirmeyi umduğunu da eklemek gerekiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Buraya kadarki akıl yürütmelerimizin sonuçlarını, kapitalizm, teknoloji ve insanın dilsel çeşitliliğe olan mahkûmiyetinin birbirleriyle buluşmasının, yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kıldığını ve bu yeni tarzın modern ulusların temel morfolojisini hazırladığını söyleyerek özetleyebiliriz. Bu toplulukların potansiyel kapsamları daha baştan sınırlıydı, ayrıca bu sınırların (o dönemde hanedan yayılmacılığının doruk noktasını temsil eden) mevcut siyasal sınırlarla ilişkileri de, olsa olsa rastlantısaldı.

Ama diğer yandan bugün her ne kadar kendini ulus olarak tasarlayan ulusların —ve ulus-devletlerin— çoğu bir "ulusal yayın dili"ne sahipse de, bu ulusların çoğunun dillerinin ortak olduğu, bazılarında ise nüfusun ancak küçük bir kesiminin konuşurken ya da yazılı olarak bu dili "kullandığı" da aşikâr. Latin Amerika'nın ya da "Anglosakson ailenin" ulus-devletleri, paylaşılan dillerin bir örneğini oluşturur; buna karşılık eskiden sömürge olan devletlerin bir çoğu da (özellikle Afrika'dakiler) ikinci türün, ulusal dilin ancak nüfusun küçük bir kesimi tarafından konuşulduğu ulusların örnekleridir. Başka bir deyişle, somut düzeyde, çağdaş ulus devletlerin oluşumu ile belirli yayın dillerinin kapsamı hiç de eşbiçimli değil. Yayın dilleri, ulusal bilinç ve ulus-devletler arasındaki bu bağlantılı-kopukluğu anlayabilmek için Batı yarımkürede 1776 ile 1838 arasında ortaya çıkmış yeni bir siyasal birimler kümesine göz atmamız gerekiyor. Bu birimlerin hepsi kendilerini hem bir ulus hem de —Brezilya ilginç bir istisna olmak üzere— hanedanlık esasına dayanmayan bir cumhuriyet olarak tanımladılar. Bu örnekler sadece dünya sahnesine çıkan bu türden ilk devletler olduklarından ve dolayısıyla bu tür devletlerin "neye benzemesi" gerektiğine dair ilk gerçek modelleri sunduklarından değil, aynı zamanda sayıları ve eşzamanlı doğumlarıyla da karşılaştırmalı bir inceleme için verimli örnekler oluşturuyorlar.

24. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 317.

Levent Şahverdi Arşivi

Criollo Öncüler

18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başı Amerikan devletleri, Avrupa' daki 19. yüzyıl ortası milliyetçiliğinden hareketle türetilebilecek ve belki de bu yüzden, milliyetçiliğin yükselişi hakkında Avrupa' daki tartışmaların çoğuna egemen olmuş iki etken tarafından açıklanamayacağı için özel bir öneme sahip.

Bir kere, ister Brezilya'yı düşünelim, ister ABD'yi, ya da ister İspanya'nın eski sömürgelerini, hiçbirinde dil, onları bağlı bulundukları imparatorluk metropolünden ayıran bir unsur değildi. ABD de dahil olmak üzere hepsi, savaştıkları insanlarla aynı dili ve aynı geçmişi paylaşan "*criollo*"lar tarafından kurulmuş devletlerdi.[1] O kadar ki, *ulusal* kurtuluş için girişilen bu ilk mücadelelerde, dilin hiçbir zaman söz konusu edilmediğini söylemek yanlış olmaz.

İkincisi, Nairn'in başka bakımlardan ikna edici olan şu tezinin Batı yarımküreye uygulanabilirliğinden ciddi bir şekilde kuşkulanmak gerekiyor:

> Milliyetçiliğin özgül olarak modern anlamıyla doğuşu, aşağı sınıfların siyasal rüştlerine ulaşmasına bağlıydı... Her ne kadar zaman zaman demokrasiye karşı düşmanca bir tutum takındılarsa da, milliyetçi hareketler şaşmaz bir biçimde popülist oldu ve aşağı sınıfları siyasal hayata dahil etmeye çalıştılar. En tipik biçimlerinde bu, huzursuz bir orta sınıf ve aydın önderliğin, halk sınıflarının enerjilerini harekete geçirip yeni devletlere destek doğrultusunda yönlendirmeleri kılığına büründü.[2]

1. *Criollo*: (hiç değilse teorik olarak) safkan Avrupalı olmakla birlikte Amerikalar'da doğmuş kişi. (Terim daha sonra Avrupa dışında herhangi bir yerde doğmuş olanları kapsayacak şekilde genişledi.)

2. *The Break-up of Britain*, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

Hiç değilse Orta ve Güney Amerika'da 18. yüzyılın sonunda, Avrupa tarzı "orta sınıflar" henüz önem kazanmamıştı. Entelijensiya denebilecek de pek bir şey yoktu. Çünkü "o sakin sömürge günlerinde, okumak, insanların hayatının ağırbaşlı ve züppe ritmine pek az müdahale ediyordu."[3] Daha önce de gördüğümüz gibi Amerika'daki ilk İspanyolca roman 1816'da, bağımsızlık savaşlarının patlak vermesinden epey sonra yayınlanmıştı. Veriler, bağımsızlık savaşlarında önderliğin, kendilerinden çok daha az sayıdaki bazı tüccarlar ve çeşitli meslek sahipleri (avukatlar, askerler, eyalet ve taşra memurları) ile ittifak kurmuş hatırı sayılır toprak sahiplerinden oluştuğunu açıkça gösteriyor.[4]

"Aşağı sınıfları siyasal hayata dahil etmeye çalışmak" bir yana, Venezuela, Meksika ve Peru gibi önemli örneklerde, Madrid'den bağımsızlaşma yolundaki atılıma başlangıçta hız vermiş kilit etkenlerden biri, "aşağı sınıfların" siyasal seferberliğinden, yani zenci-köle ve yerli ayaklanmalarından duyulan *korku* olmuştu.[5] (Hegel'in "Dünya-Tininin kâtibi" diye adlandırdığı Napolyon'un 1808'de İspanya'yı yenerek, *criollo*'ları acil bir durumda yarımadadan talep edebilecekleri askeri yardımdan yoksun bırakmasıyla bu korku daha da arttı.) Peru'da Tupac Amarú'nun (1740-1781) önderlik ettiği büyük *jacquerie*'nin* anısı hafızalarda hâlâ tazeydi.[6] 1791'de ise Toussaint L'Ouverture'ün önderlik ettiği siyah köle ayaklanması, 1804'te Batı yarımküresinde ikinci bağımsız cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlandı — ve Venezuela'nın köleci toprak sahiplerini dehşete düşürdü.[7] 1789'da Madrid'de köle

* kanlı ayaklanma (ç.n.)

3. Gerhard Masur, *Simón Bolívar*, s. 17.

4. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 14-7 ve sonrası. Önderliğin kompozisyonundaki bu oranlar, nisbeten daha önemli ticari ve idari işlevlerin İspanya'da doğmuş İspanyollar'ın tekelinde olmasından kaynaklanıyordu; oysa toprak mülkiyeti *criollo*'lara tamamıyla açıktı.

5. Bu açıdan bu bağımsızlık savaşlarıyla bir yüzyıl sonrasının Boer milliyetçiliği arasında belirgin benzerlikler vardır.

6. Tupac Amarú'nun İspanyol Kralı'na bağlılığı toptan reddetmediğini belki de kaydetmek gerekiyor. O ve (çoğunluğu yerli olan ama bazı beyazları ve mestizo'ları [melez] da içeren) yandaşlarının büyük bir hışımla karşı çıktıkları Lima'daki rejimdi. Bkz. Masur, *Bolívar*, s. 24.

7. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 201.

Levent Şahverdi Arşivi

ve efendilerin hak ve görevlerini ayrıntılı bir şekilde belirleyen yeni ve daha insancıl bir köle yasası çıkarılınca "*criollo*'lar, kölelerin ekonomi için hayati bir önem taşıdıkları ve kötülük ve bağımsızlığa (!) eğilimli oldukları gerekçesiyle devlet müdahalesini reddettiler." Venezuela'da ve hatta bütün İspanyol Karayipleri'nde toprak sahipleri yasaya direndiler ve 1794'te geri alınmasını sağladılar.[8] Liberator [Kurtarıcı] unvanı ile tanınan Bolívar'ın kendisi bir keresinde, "bir zenci ayaklanmasının İspanyol istilasından bin kere daha kötü olacağı" yolunda fikirler yürüttü.[9] Diğer yandan Onüç Eyalet'in bağımsızlık savaşına önderlik edenlerin çoğunun köle sahibi kırsal işletmeciler olduğunu da unutmamalıyız. Thomas Jefferson'ın kendisi, 1770'lerde Londra'ya sadık hükümetin asi efendilerinden kaçan kölelere özgürlük veren kararı karşısında Virginialı toprak sahiplerinden biriydi.[10] Madrid'in Venezuela'da 1814-16 yılları arasında başarılı bir geri dönüş yapmasının ve ücra Quito'yu 1820'ye kadar elinde tutabilmesinin ardında yatanın, ayaklanan *criollo*'lara karşı Venezuela'da kölelerin, Quito'da ise yerlilerin ona karşı sağladığı destek olması, bu bakımdan öğreticidir.[11] Üstelik o dönemde artık ikinci sınıf bir Avrupa gücü haline gelmiş ve yakınlarda işgal altında kalmış olan İspanya'ya karşı kıta ölçeğinde sürdürülen mücadelenin bu kadar uzun sürmüş olması, bu Latin Amerika bağımsızlık hareketlerinin toplumsal tabanlarının bir hayli "cılız" olduğunu düşündürüyor.

Ama bunlar yine de ulusal bağımsızlık hareketleriydi. Bolívar köleler hakkındaki fikrini değiştirdi.[12] Ve kurtarıcı dostu San Mar-

8. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 192.

9. *A.g.e.*, s. 224.

10. Edward S. Morgan, "The Heart of Jefferson", *The New York Review of Books*, Ağustos 17, 1978, s. 2.

11. Masur, *Bolívar,* s. 207; Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 237.

12. Bu süreç içinde yalpa vurmadı değil. 1810'da Venezuela'nın bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra kendi kölelerini azat etti. 1816'da Haiti'ye kaçtığında Başkan Alexandre Pétion'dan, kurtarılmış bütün bölgelerde köleliğe son verme vaadine karşılık askeri yardım elde etti. Vaat, 1818'de Caracas'ta yerine getirildi — ama unutulmamalı ki, 1814-1816 yılları arasında Madrid'in

Levent Şahverdi Arşivi

tín 1821'de, "gelecekte bu toprağın insanlarının Kızılderililer ya da yerliler olarak adlandırılmayacaklarını; Peru'nun çocukları ve *yurttaşları* olacaklarını ve bundan böyle Perulular olarak anılacaklarını" ilan etti.[13] (Kapitalist yayıncılığın henüz bu cahil insanlara ulaşmamış olmasına rağmen, diye bir ekleme yapabiliriz.)

O halde bilmecemiz şu oluyor: Neden bu kadar erken bir dönemde, *Avrupa'nın büyük bir kısmından çok daha önce* ulus olma tasarımları geliştirenler, özellikle *criollo* toplulukları oldu? Neden genellikle baskı altında tutulan ve İspanyolca konuşmayan geniş bir nüfus barındıran bu sömürge eyaletleri, bu nüfusu bilinçli olarak kendi milletim diye yeniden tanımlamayı seçen *criollo*'lar doğurdu? Ve neden bin bir bağla bağlı oldukları İspanya'yı[14] yabancı bir düşman olarak tanımladılar? Neden sessiz sedasız, üç yüzyıl boyunca varlığını sürdürebilmiş olan İspanyol-Amerikan imparatorluğu birdenbire 18 farklı devlete parçalandı?

Bunu açıklamak için en sık ileri sürülen iki etken, Madrid'in denetimini sıkılaştırması ve Aydınlanma'nın özgürleştirici düşüncelerinin 18. yüzyılın ikinci yarısında yayılmasıdır. Yetenekli "aydın-despot" III. Carlos'un (hük.1759-1788) politikalarının yüksek *criollo* sınıflarını hayal kırıklığına uğrattığına, kızdırdığına ve korkuttuğuna kuşku yok. Kimi zaman alaycı bir tarzda Amerikalar'ın ikinci fethi diye anılan süreç içinde Madrid yeni vergiler koydu, vergi mekanizmasını daha etkili kıldı, bazı ticaretleri kendi tekeline aldı, kıta içi ticareti sınırlandırdı, idari hiyerarşileri merkezileştirdi ve yoğun bir *peninsulares* göçünü teşvik etti.[15] Örneğin

Venezuela'daki başarıları kısmen, bu kez İspanya'nın köleleri azat etme politikasına bağlıydı. Bolívar, 1821'de Gran Colombia'nın (Venezuela, Yeni Granada ve Ekvator) başkanı olunca, Kongre'den bütün kölelerin *oğullarını* azat eden bir yasa geçirtmeyi başardı. "Köleliğinin tamamen kaldırılmasını, büyük toprak sahiplerinin tepkisini çekmemek için istememişti." Masur, *Bolívar*, s. 125, 206-7, 329 ve 388.

13. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 276. Vurgular eklenmiştir.

14. Bir anakronizm. 18. yüzyılda hâlâ genel olarak kullanılan terim Las Españas'tı (İspanyalar), España (İspanya) değil. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 53.

15. Merkezin bu yeni saldırganlığı kısmen Aydınlanma öğretilerinin, kısmen kronik mali sorunların ve 1779'dan sonra da kısmen İngiltere ile savaşın

Levent Şahverdi Arşivi

18. yüzyılın başında Meksika, Saray'a, 3 milyon pesoluk bir gelir sağlamıştı. Yüzyılın sonuna varıldığında ise bu miktar neredeyse beş kat artarak 14 milyona ulaşmıştı; bu miktarın yalnızca 4 milyonu yerel idari masrafları karşılamaya harcanıyordu.[16] Buna paralel olarak 1780-1790 arasında İspanya'dan kıtaya göç, 1710-1730 arasındakinin beş katına ulaşmıştı.[17]

Atlantik üzerindeki iletişimin kolaylaşmasının ve Amerikalılar'ın kendi metropolleri ile aynı dil ve kültürü paylaşıyor olmasının Batı Avrupa'daki yeni iktisadi ve siyasal öğretilerin nispeten hızlı bir şekilde yaygınlaşması anlamına geldiği konusunda da kuşkuya yer yok. 1770'lerin sonunda Onüç Eyalet'in isyanının başarısı ve 1780'lerin sonunda Fransız Devrimi'nin başlangıcı etkilerini güçlü bir şekilde duyurdu. Bu "kültürel devrim"in en açık kanıtı, yeni bağımsızlığını kazanmış topluluklara, neredeyse evrensel bir şekilde egemen olan *cumhuriyetçilik*'tir.[18] Amerika'da, Brezilya dışında hiçbir yerde hanedanlık ilkesini yeniden yaratmak denenmedi; Brezilya'da bile, Portekiz hanedanlığının temsilcisi Napolyon'dan kaçarken oraya göç etmemiş olsaydı, böyle bir deneme büyük bir olasılıkla mümkün olmazdı. (Orada 13 yıl kaldıktan sonra geri dönerken oğluna Brezilya Kralı I. Pedro olarak taç giydirdi.)[19]

sonucuydu. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 4-17.

16. *The Spanish-American Revolutions*, s. 301. 4 milyonu İspanyol Amerika'nın diğer yörelerinin idari masraflarını karşılamaya giderken 6 milyonu net kârdı.

17. *A.g.e.*, s. 17.

18. Birinci Venezuela Cumhuriyeti Anayasası'nın (1811) kimi bölümleri kelime kelime ABD'ninkinden alınmıştı. Masur, *Bolívar*, s. 131.

19. Brezilya'nın istisnai durumunun yapısal nedenleri hakkında son derece incelikli ve mükemmel bir çözümleme José Murillo de Carvalho, "Political Elites and State Building: The Case of Nineteenth-Century Brazil', *Comparative Studies in Society and History*, 24: 3 (1982), s. 378-99'da bulunabilir. Şu iki unsur nispeten daha önemli olmuştu: 1. Eğitim farkları. İspanyol Amerikalar'da "sonunda on üç farklı ülke haline gelecek topraklara yayılmış 23 üniversite olduğu halde, Portekiz, sömürgelerinde herhangi bir yüksek öğrenim kurumunun örgütlenmesini sistematik olarak yasaklıyordu — yalnızca ilahiyat fakülteleri, yüksek öğrenim kurumları arasında sayılmıyordu." Yüksek öğrenim ancak anayurttaki Coimbra Üniversitesi'nde edinilebilirdi ve buraya giden seçkin *criollo* çocuklarının büyük çoğunluğu hukuk fakültesinde

Levent Şahverdi Arşivi

Ama her ne kadar İspanya'nın saldırganlığı ve liberalizm ruhunun etkisi, İspanyol Amerika'daki direniş içgüdüsünü anlamakta merkezi bir rol oynuyorsa da, kendi başlarına, Şili, Venezuela ve Meksika gibi birimlerin nasıl olup da duygusal olarak kabul edilir ve siyasal olarak geçerli varlıklar haline geldiğini[20] ya da neden San Martín'in, oralıların bundan böyle "Perulular" diye yeni uydurulmuş bir kelime ile anılacağını ilan ettiğini açıklamaya yetmezler. Ne de yapılan hakiki fedakârlıkları açıklayabilirler. Her ne kadar bağımsızlık *tarihsel toplumsal bir oluşum olarak* uzun vadede yüksek *criollo* sınıfların işine yaradıysa da, o sınıfların 1808-28 yılları arasında *yaşayan* gerçek üyelerinin birçoğu mali açıdan mahvoldu. (Yalnızca tek bir örnek vermek gerekirse; Madrid'in 1814-16 arasındaki karşı saldırısı sırasında, "Venezuela'daki toprak sahiplerinin üçte ikisinden çoğunun mülklerinin önemli bir kısmına el kondu."[21]) Neredeyse aynı miktarda insan da dava uğruna can verdi. Rahatı yerinde sınıfların fedakârlık konusundaki bu gönüllülükleri üzerinde düşünmeye değer.

Nedir öyleyse? Bir yanıtın ilk ipuçları "yeni Güney Amerika cumhuriyetlerinden her birinin 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar idari bir birim olagelmiş olması"nda yatıyor.[22] Bu yönleriyle 20. yüzyıl ortasının Afrika'daki ve Asya'nın kimi bölgelerindeki yeni devletlerini önceliyor ve 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başının yeni Avrupa devletlerinden keskin bir şekilde ayrılıyorlar. Amerika'daki idari birimlerin başlangıçtaki şekillenmesi, bir ölçüde rastlantısal ve keyfiydi; belirli askeri fetihlerin mekânsal sınırlarını

okuyorlardı. 2. *Criollo*'lara sunulan meslek olanaklarındaki farklılıklar. De Carvalho, "Amerika'da doğan İspanyollar'ın İspanya tarafındaki [*a.b.*] yüksek mevkilerden çok daha yüksek ölçekte dışlandığına" dikkat çekiyor. Ayrıca geçerken "sömürge çağının ilk üç yüz yılında Brezilya'da faal halde hiçbir matbaanın olmadığına" dikkat çeken Stuart B. Schwartz'ın "The Formation of a Colonial Identity in Brazil" adlı yazısına da başvurulabilir, Nicholas Canny ve Anthony Pagden'in derlediği *Colonial Identity in the Atlantic World, 1500-1800* içinde, Bölüm 2, s. 38.

20. Aşağı yukarı aynı şeyler Londra ile Onüç Koloni'nin ilişkisi ve 1776 Devrimi'nin ideolojisi için de söylenebilir.

21. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 208; Masur, *Bolívar*, s. 98-9 ve 231.

22. Masur, *Bolívar*, s. 678.

Levent Şahverdi Arşivi

yansıtıyordu. Ama zaman içinde bu birimler coğrafi, siyasal ve iktisadi etkenlerin etkisiyle daha sağlam bir gerçeklik edindiler. İspanyol Amerikan imparatorluğunun devasalığı, toprak ve iklimlerinin olağanüstü çeşitliliği ve her şeyden önemlisi sanayi öncesi çağda iletişimin zorlukları, bu birimlerin yalıtılmış bir nitelik kazanmasına yol açtı. (Sömürge döneminde Buenos Aires'ten Acapulco'ya deniz yolculuğu dört ay, dönüş yolculuğu ise daha da uzun sürüyordu; kara hattı Buenos Aires'ten Santiago'ya normal olarak iki ay, Cartagena'ya dokuz ay sürüyordu.[23]). Ek olarak Madrid'in ticari politikaları idari birimleri bağımsız iktisadi bölgelere dönüşme doğrultusunda etkiliyordu. "Amerikalılar'a anavatanla herhangi bir şekilde rekabet etmek yasaklanmıştı; kıtanın değişik yöreleri bile birbirleriyle ticaret yapamazdı. Amerika'nın bir yanından başka bir yanına yollanan malların önce İspanyol limanlarına uğrayan dolambaçlı bir rota izlemesi gerekiyordu ve sömürgelerle ticaret yapmak İspanyol donanmasının tekelindeydi."[24] Bu deneyimler, "her ulusun bağımsızlık hareketinin başladığı 1810 yılındaki topraklarını korumasını öngören *uti possidetis**" ilkesinin neden "Amerikan devriminin temel ilkelerinden biri" olduğunu açıklıyor.[25] Bolívar'ın kısa ömürlü Gran Colombía'sı ile Rio de la Plata Birleşik Eyaletleri'nin kısa zamanda eski birimlerine (bunlar bugün sırasıyla Venezuela-Kolombiya-Ekvator ve Arjantin-Uruguay-Paraguay-Bolivya olarak biliniyor) çözülmesine de kuşkusuz bu deneyimler katkıda bulunmuş olmalı. Ancak yine de, *kendi başlarına*, "doğal"-coğrafi olsun, siyasal-idari olsun pazar bölgeleri duygusal bağlılıklar yaratmaz. Kim canını Comecon ya da AT için feda eder?

Yalnızca Amerikalar'da değil dünyanın diğer yörelerinde de idari birimlerin zaman içinde nasıl anayurtlara dönüştüğünü görmek için, idari örgütlenmelerin anlam yaratma tarzlarına bakmak lazım.

* kullanan sahibidir (*Lat.*, ç.n.)

23. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 25-26.

24. Masur, *Bolívar*, s. 19. Doğal olarak bu önlemler ancak kısmen uygulanabiliyor, hatırı sayılır bir kaçakçılık faaliyeti daima sürüyordu.

25. *A.g.e.*, s. 546.

Levent Şahverdi Arşivi

Antropolog Victor Turner, anlam yaratan bir yaşantı olarak zamanlar, statüler ve yerler arasındaki "yolculuk" hakkında çok aydınlatıcı şeyler yazdı.[26] Böylesi bütün yolculuklar yorum gerektirir (örneğin doğumdan ölüme yolculuk çeşitli dinsel tasarımlara yol açmıştır). Bizim buradaki amaçlarımız açısından merkezde yer alan tipik yolculuk hac'tır. Önemli olan yalnızca Roma, Mekke ya da Benares'in Hıristiyanlar, Müslümanlar ya da Hindular'ın zihinlerinde, kutsal bir coğrafyanın merkezi olarak yer tutması değil, bu merkeziliğin, uzak ve *başka bakımlardan ilişkisiz* sayısız yöreden sürekli bir hacılar akışı tarafından yaşanması ve (dramaturjideki anlamıyla) "gerçekleşmesi"dir. Bir anlamda muhayyilenin eski dinsel cemaatlerinin dış sınırları insanların yaptıkları haclarla belirlenmişti.[27] Daha önce de kaydettiğimiz gibi, cemaatleri hakkında herhangi bir şekilde bir fikre sahip olunmaksızın, Malaylar'ın, Farsiler'in, Hintliler'in, Berberiler'in ve Türkler'in Mekke'deki garip karşılaşması kavranamaz. Kâbe önünde bir Malay'la karşılaşan bir Berberi'nin kendisine bir anlamda "Neden bu insan benim yapmakta olduğum şeyleri yapıyor, birbirimizle konuşamadığımız halde benim telaffuz ettiğim kelimeleri telaffuz ediyor?" diye sorduğunu düşünebiliriz. Bir kere öğrendikten sonra verilecek cevap tektir: "Çünkü *biz*... Müslümanız." Tabii büyük dinsel hacların koreografisinin daima iki veçhesi oldu: Okuma yazma bilmeyen ve yalnızca halk dillerini konuşabilen büyük bir sürü, törensel geçişin sıkış tıkış fiziksel gerçekliğini oluşturdu; her halk dili cemaati içinde seçilmiş, okur yazar, çift dilli küçük bir uzmanlar kesimi ise birleştirici ayinlerin işlerini yerine getirdi, kendi izlerçevrelerine ortak hareketlerinin anlamını yorumladı.[28]

26. Bkz. *The Forest Of Symbols, Aspects of Ndembu Ritual*, özellikle de "Betwixt and Between: The Liminal Period in *Rites de Passage*" bölümü. Daha sonra yazdığı daha karmaşık bir yorum için ise *Dramas, Fields, and Metaphors, Symbolic Action in Human Society*, 5. Bölüm "Pilgrimages as Social Processes" ve 6. Bölüm "Passages, Margins, and Poverty: Religious Symbols of Communitas."

27. Bkz. Bloch, *Feudal Society*, I, s. 64.

28. Bununla, kimi milliyetçi hareketlerin oluşumunda çift dilli entelijensiya ile büyük ölçüde cahil köylü ve işçilerin karşılıklı rolleri arasında belirgin benzerlikler var — tabii radyonun doğuşundan önceki dönemler için.

Levent Şahverdi Arşivi

Matbaa öncesi çağda hayali dinsel cemaat, gerçekliğini çok köklü bir şekilde, bitmek tükenmek bilmeyen sayısız yolculuklara borçluydu. Batı Hıristiyanlığının altın çağının en çarpıcı görüntüsü, inanan ve arayanların herhangi bir zorlama olmaksızın, manastır hikmetinin ünlü "bölgesel merkezleri"nden geçerek Roma'ya akmasıdır. Bu kurumlar bugün bizim İrlandalı, Danimarkalı, Portekizli, Alman vesaire diye adlandıracağımız çok sayıda insanı kendilerine çekiyordu; ve kutsal anlamları üyelerinin manastır yemekhanesinde böylesi bir kurumun yokluğunda anlamsız gelecek buluşmalarıyla oluşan cemaat sayesinde çözülüyordu.

Her ne kadar dinsel haclar, imgelemin yolculukları içersinde en muhteşem ve dokunaklı olanlarıysa da, daha mütevazı ve sınırlı dünyevi karşılıkları[29] geçmişte de vardı, bugün de var. Bizim amaçlarımız açısından bunların en önemlileri mutlakiyetçi monarşilerin ve sonuç olarak dünya imparatorluğu statüsündeki Avrupa merkezli devletlerin yarattığı farklı geçişlerdir. Mutlakiyetçiliği harekete geçiren içsel güdü, ademi merkeziyetçi, tikelci, feodal bir soyluluğa *karşı* doğrudan hükümdar tarafından kontrol edilen ve ona sadık birleşik bir iktidar aygıtı yaratmaktı. Birleşiklik, insan ve belgelerin birbiri yerine geçebilmesi anlamına geliyordu. İnsanların bu değiştirilebilirliği, tam da yeni oldukları için kendi başlarına bağımsız bir güçleri olmayan ve dolayısıyla efendilerinin iradesinin "ışınları"ları gibi (tabii farklı derecelerde) işlev görebilecek *homines novi*'nin* göreve alınması mümkün kılıyordu.[30]

1895'te icat edilen radyo, basını atlayarak, basılı sayfanın nüfuz edemediği bölgelerde bile hayali topluluğun işitsel bir tasarımının oluşmasını sağladı. Radyonun Vietnam ve Çinhindi ve genel olarak 20. yüzyıl ortası milliyetçiliklerindeki rolü çok az değerlendirilmiş ve incelenmiştir. [Bu konuda Türkçe'ye çevrilmiş olan bir kaynak için bkz. Franz Fanon, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, Pınar Yayınları, 1982. (ç.n.)]

* yeni insanlar (ç.n.)

29. "Dünyevi hac" yalnızca şık bir söz sanatı olarak ele alınmamalı. Conrad, II. Léopold'un karanlığın yüreğindeki gölge ajanlarını "hacılar" diye nitelediğinde, ironik olduğu kadar yerinde ve kesin bir nitelemede bulunuyordu. [Sömürgecilik deneyiminin Batı edebiyatındaki en ünlü anlatısı olan Conrad'ın bu kitabı, *Karanlığın Yüreği* adıyla Türkçe'ye çevrildi. (ç.n.)]

30. Bu özellikle a) monogaminin dini ve hukuki olarak zorunlu kılındığı, b) ünvan ve mirasın en büyük oğula devredildiği, c) hanedanlık dışındaki

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla mutlakiyetçiliğin memurları temelde feodal soylularınkinden farklı olan yolculuklar yapıyorlardı.[31] Aradaki fark şöyle şemalaştırılabilir: Tipik feodal yolculukta Soylu A'nın vârisi, babası ölünce bir adım yukarı çıkarak onun yerini alır. Bu çıkış unvanının onaylanması merkezle atalarının mülkü arasında yapacağı bir gidiş-dönüş yolculuğunu gerektirir. Yeni memur için ise işler daha karışıktır. Onun rotasını çizen ölüm değil, yetenektir. Önünde duran bir merkez değil bir doruktur. Yamacı eğriler çizerek tırmanır ve tepeye yaklaştıkça bu eğrilerin küçülüp daralacağını umar. V rütbesinde A şehrine gönderildikten sonra başkente W rütbesinde döneceğini umar; buradan X rütbesinde B eyaletine ilerler; C naipliğinde Y rütbesinde devam eder; ve bu haccı başkentte Z rütbesinde son bulur. Yolculuğunda dinlenebileceğinden emin olabileceği hiçbir konak *yoktur*; bütün duraklar geçicidir. Yuvaya dönmek bir memurun isteyebileceği son şeydir; çünkü içkin bir değere sahip bir yuvası yoktur. Buna ek olarak: Yukarı doğru bir helezon gibi uzanan bu yolda hac yoldaşları olarak hiç işitmediği yer ve ailelerden gelen ve bir daha hiç karşılaşmamayı umduğu memur meslektaşları ile karşılaşır. Memurların bu yoldaşlık deneyiminden, özellikle de hepsinin tek bir devlet-dilini paylaşması durumunda bir bağlılık bilinci ("Niçin *biz... burada... birlikteyiz*?") doğar. Eğer B eyaletinden A memuru C eyaletini idare ederken, C eyaletinden D memuru B eyaletini idare ediyorsa —mutlakiyetçiliğin giderek daha olası kıldığı bir durumdur bu— değiştirilebilirlik deneyimi açıklama gerektirir hale gelir. Bir mutlakiyetçilik ideolojisi, hükümdar kadar bu yeni insanların kendilerinin de yarattığı bir ideoloji geliştirilir.

İnsanların birbirleriyle değiştirilebilirliğini, belgelerin değiştirilebilirliği pekiştirdi; bunu ise standart bir devlet-dilinin gelişmesi mümkün kıldı. Londra'da 11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında Anglosakson, Latince, Norman Fransızcası ve Erken İngilizce'nin devlette bir şekilde birbirlerini izlemesinin de gösterdiği gibi, *her-*

ünvanların hem tevarüs edilebilir olduğu, hem de kavramsal ve hukuki olarak göreve bağlı rütbelerden ayrı olduğu, yani taşra aristokrasilerinin hatırı sayılır bir bağımsız gücü olduğu yerler için geçerliydi — Siyam'dansa İngiltere.

31. Bkz. Bloch, *Feudal Society*, II, s. 422'de dipnot.

Levent Şahverdi Arşivi

hangi bir yazı dili ilkece bu işlevi görebilir — tekel haklarını eline geçirebildiği takdirde... (Yine de bu tekeli Latince'dense halk dillerinden birinin ele geçirmesinin, hükümdarın memurlarının rakip aygıtlara kaçmasını önleyerek, ek bir merkezileştirici işleve sahip olduğu iddia edilebilir: Deyim yerindeyse Madrid'in memurhacılarının Paris'inkilerle değiştirilebilmesinin önü kesilmiş olur.)

Yeni Çağ Avrupası'nın büyük krallıklarının Avrupa ötesine yayılmalarının, ilkece, yukarıda betimlenen modelin sınırlarını görkemli kıtalarötesi bürokrasiler yaratacak şekilde genişletmesi beklenebilirdi. Ama öyle olmadı. Mutlakiyetçi aygıtın araçsal akılcılığı —en çok da göreve doğum değil yetenek temelinde adam alması— Atlantik'in doğu kıyılarında ancak arada bir işledi.[32]

Durum Amerikalar'da çok açık. İspanyol Amerika'da 1813'ten önceki 170 naipten yalnızca 4'ü *criollo* idi. 1800'de Batı İmparatorluğu'ndaki (13 700 000 kişilik bir yerli nüfusa dayatılan) 3 200 000 kişilik "beyaz" *criollo*'ların yalnızca %5'inin İspanya'da doğmuş İspanyollar olduğu hesaba katıldığında, bu oran daha da çarpıcı bir nitelik kazanıyor. Devrimin eşiğinde Meksika'da *criollo*'ların *peninsulares*'e* oranı 70'e 1 olduğu halde tek bir *criollo* piskopos vardı.[33] Söylemeye bile gerek yok, İspanya'da bir *criollo*'nun önemli bir resmi mevkiye geldiği neredeyse işitilmemişti.[34] Dahası *criollo* memurların hac yolculuklarının önündeki yegâne engel, dikey yükselmelerine karşı olan değildi.

* İber Yarımadası'nda doğup, Latin Amerika'da yaşayan beyazlar. (ç.n.)

32. Elbette bu akılcılık da fazla abartılmamalı. Katoliklerin devlet görevlerine 1829'a kadar alınmadığı Britanya emsalsiz değildi. Bu dışlamanın İrlanda milliyetçiliğini beslemede önemli bir rolü olduğundan kimsenin kuşkusu olabilir mi?

33. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 18-19, 298. Yaklaşık 15 000 *peninsulares*'in yarısı askerdi.

34. 19. yüzyılın ilk on yılının herhangi bir anında İspanya'da iskân etmekte olan yaklaşık 400 Güney Amerikalı olduğu anlaşılıyor. İspanya'ya bir çocukken götürülen "Arjantinli" San Martín bunlardan biriydi. Orada 27 yıl yaşadı, soylu gençler için kurulmuş olan Kraliyet Akademisi'ne girdi ve Napolyon'a karşı silahlı mücadelede de seçkin bir rol oynadı; bağımsızlık ilanını duyunca yurduna döndü. Bir süre için Madrid'de Kraliçe Marie Louise'in "Amerikalı" sevgilisi olarak tanınan Manuel Mello'nun yanında kalan Bolívar da bu Güney Amerikalılardandı. Masur'a göre, 1805'lerde , kendisi gibi "zengin, işsiz güçsüz ve sarayla arası açık Güney Amerikalılar'dan oluşan bir gru-

Levent Şahverdi Arşivi

İspanya'da doğmuş memurlar Zaragosa'dan Cartegena'ya, oradan Madrid'e, Lima'ya ve tekrar Madrid'e seyahat edebiliyorken, "Meksikalı" ya da "Şilili" *criollo*'lar tipik olarak yalnızca sömürge Meksikası ya da Şilisi'nde görev yapabiliyorlardı. Yatay hareketleri de dikey yükselişleri kadar kısıtlanmıştı. Bir *criollo*'nun bu sarmal tırmanışının doruğu, ulaşmayı umabileceği en yüksek idari merkez, imparatorluğun, kendisini içinde bulduğu idari biriminin başkentiydi.[35] Ama bu dar ve rahatsız hac sırasında, dostluklarının temelinin yalnızca haccın katettikleri bölümü değil, Atlantik ötesinde doğmuş olmaktan kaynaklanan kader ortaklığı olduğunu sezdiği yoldaşlarla karşılaşıyordu. Babasının kıtaya göç etmesinden bir hafta sonra bile doğmuş olsa, Amerikalar'da doğmuş olmak arızası —dil, din, soy ve terbiye bakımından İspanya'da doğmuş bir İspanyol'dan farkı olmadığı halde— onu astlığa mahkûm ediyordu. Yapılabilecek bir şey yoktu — *kurtulunamaz bir şekilde* bir *criollo*'ydu. Ne kadar akıldışı gelmiş olmalı ona bu dışlanma! Yine de bu akıldışılığın berisinde şu mantık yatıyordu: Amerikalar'da doğan biri gerçek bir İspanyol olamaz; *ergo** İspanya'da doğan *peninsular* da gerçek bir Amerikan olamaz.[36]

ba mensuptu. Çoğu *criollo* tarafından duyulan nefret ve aşağılık duygusu onlarda devrimci dürtülere dönüşüyordu." *Bolívar*, s. 41-7 ve 469-70 (San Martín için).

* öyleyse (*Lat.* ç.n.).

35. Zaman içinde askeri hac yolculukları sivil olanlar kadar önem kazandı. "İspanya'nın Amerika'da düzenli birliklerden oluşan büyük garnizonlar bulundurmaya yetecek ne parası, ne işgücü vardı; büyük ölçüde sömürge milislerine yaslanıyordu. Bunlar da 18. yüzyılın ortasından itibaren genişletilip yeniden örgütlendiler", *a.g.e.*, s. 10. Bu milisler kıta ölçeğinde bir güvenlik aygıtının birbirleriyle değiştirilebilir parçaları değil, son derece yerel unsurlardı. 1760'lardan itibaren Britanya harekâtlarının sayısı çoğaldıkça giderek daha kritik bir rol oynamaya başladılar. Bolívar'ın babası, Venezuella limanlarını saldırganlara karşı koruyan önde gelen bir milis komutanıydı. Bolívar daha çocuk denecek yaşta babasının birliğinde hizmet görmüştü (Masur, *Bolívar*, s. 30-38). Bu bakımdan Venezuella ve Şili'nin ilk kuşak milliyetçi önderlerinin tipik bir örneğiydi. Bkz. Robert L. Gilmore, *Candillism and Militarism in Venezuella, 1810-1910*, Bölüm 6 ("The Militia") ve 7 ("The Military").

36. Bağımsızlığın Amerikalılar'da yol açtığı şu dönüşüme dikkat çekilmeli: İlk kuşak göçmenler artık "en yüksek" olmaktan çıkıp, doğum yerlerini bir leke gibi taşıyan "en düşükler" oldular. Bu tersine dönüşler ırkçılıkla ilgili o-

Levent Şahverdi Arşivi

Peki, metropolde bu dışlamanın akılcıymış gibi algılanmasına yol açan neydi? Kuşkusuz kadim Makyavelcilik geleneği ile Avrupalılar'ın ve Avrupa gücünün 16. yüzyıldan başlayarak gezegen ölçeğinde yayılmasına eşlik eden biyolojik ve ekolojik bulaşıcılık anlayışlarının iç içe geçmesi. Hükümranın bakış açısından, çoğalan sayıları ve her kuşakla giderek artan yerel kökleriyle Amerikalı *criollo*'lar tarihte eşi olmayan bir siyasal sorun oluşturuyorlardı. Metropollerin ilk kez, Avrupa'nın çok uzağında yaşayan ve o zaman için devasa sayılabilecek sayılardaki (Amerikalar'da 1800'de 3 milyondan fazla İspanyol) "Avrupalı yoldaş"la ilgili bir şeyler yapması gerekiyordu. Yerlileri silah, hastalıkla fethetmek ve Hıristiyanlık ve tamamen yabancı bir kültür yoluyla (ve o günler için daha ileri bir siyasal örgütlenmeyle) kontrol etmek mümkündüyse de, aynı şey silahlar, hastalıklar, Hıristiyanlık ve Avrupa kültürü ile ilişkisi aynı olan *criollo*'lar için geçerli değildi. Başka bir deyişle, *criollo*'lar ilkece, kendi sözlerinin geçmesini sağlayacak siyasal, kültürel ve askeri araçlara sahiptiler. Aynı zamanda hem bir sömürge cemaati hem de bir yüksek sınıftılar. İktisadi olarak tabi kılınıp sömürülüyorlardı ama imparatorluğun istikrarı için de vazgeçilmezdiler. Buradan bakıldığında *criollo* ileri gelenleri ile hükümranın iktidarı için kritik bir rol oynayan ama aynı zamanda onu tehdit eden bir tehlike olan feodal baronların konumu arasında bir paralellik görmek mümkün. Böylelikle, naip ve piskopos olarak tayin edilen *peninsulares*, mutlakiyetçilik öncesi bürokrasilerdeki *homines novi*'nin oynadığı rolü oynamaya başladı.[37] Naip, Endülüs'deki evinde feodal bir büyük adamdıysa da bura-

larak da yaşandı. "Siyah kanı" - katran *lekesi* taşıyor olmak emperyalizm altında bir "beyaz" için telafisi olmayan kirlenme olarak algılandı. Bugün, hiç değilse ABD'de, "mulatto" (melez) artık müzelik olmuş durumda. "Siyah kanı"nın en ufak bir zerresi bile, insanı müthiş bir şekilde Siyah Güzeldir'e dahil etmeye yetiyor. Bunu Fermín'in ırkları kaynaştırmaya yönelik iyimser programıyla ve doğacak ırkın ten rengi karşısındaki aldırışsızlığıyla karşılaştırın.

37. Madrid'in sömürgelerin idaresinin güvenilir ellerde olması konusunda duyduğu derin kaygı açısından bakıldığında "en yüksek mevkilerin yalnızca İspanya'da doğmuş İspanyollar tarafından işgal edilmesi gerekliliği de bir aksiyom gibi görülüyordu." Masur, *Bolívar*, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

da, 5 bin mil ötede, *criollo*'larla karşı karşıya kaldığında fiilen metropoldeki efendisine bağımlı bir *homo novus* haline geliyordu. İspanyol görevli ile *criollo* ileri gelen arasındaki gergin denge, bu anlamda, eski *divide et impera* * politikasının yeni bir ortamdaki ifadesinden ibaretti.

Ek olarak, özellikle Amerikalar'da ama aynı zamanda Asya ve Afrika'nın da kimi yörelerinde *criollo* topluluklarının gelişmeye başlaması, kaçınılmaz bir şekilde Avramerikalılar'ın yanı sıra Avrasyalılar'ın ve Avrafrikalılar'ın nadide bir hilkat garibesi olmaktan çıkıp, belli bir görünürlüğe sahip toplumsal gruplar olarak kendilerine bir yer edinmeleri sonucunu doğurdu. Bu grupların ortaya çıkması modern ırkçılığı haber veren bir düşünce tarzının serpilip gelişmesine yol açtı. Avrupa'nın küresel fatihlerinin ilki olan Portekiz, bu gelişmenin iyi bir örneğidir. 15. yüzyılın son on yılında I. Dom Manuel, "Yahudi sorunu"nu hâlâ geniş kitleleri Hıristiyanlığa dönmeye zorlayarak "çözebiliyordu"; o, bu çözümü tatminkâr ve "doğal" bulan belki de son Avrupalı hükümdardı.[38] Aradan bir yüzyıl geçmeden, 1574 ile 1606 arasında Asya'daki Cizvit misyonlarını yeniden örgütleyen büyük Alexandre Valignano'nun, Hintliler ve Avrupalı-Hintliler'in papazlığa kabul edilmesine şu sözlerle şiddetle karşı çıktığını görüyoruz:

> Bütün bu bulanık ırklar çok aptal ve kötüdür ve son derecede aşağı bir ruha sahiptirler.... *Mestiço* ve *castiço*'lara gelince, onlardan ya hiçbirini ya da çok azını kabul etmeliyiz; özellikle *mestiço*'lardan, çünkü yerli kanına sahip olma dereceleri ölçüsünde Hintlilere benzerler ve Portekizliler'den daha az saygı görürler.[39]

(Ama diğer yandan Valignano, Japon, Koreli, Çinli ve "Çinhindililer"in papazlık mesleğine kabul edilmelerini aktif olarak destekliyordu — belki de bu yörelerde henüz hatırı sayılır sayıda *mestizo*** ortaya çıkmadığı için.) Benzer bir şekilde Goa'daki Portekizli Fransiskanlar, "safkan beyaz anababadan doğmuş olsalar bile, bebekliklerinde Hintli *ayah*'lar*** tarafından emzirildikle-

* böl ve yönet. (*Lat.* ç.n.) ** melez, kırma (ç.n.)
*** sütanne, dadı. (ç.n.)
38. C. R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825*, s. 266.
39. *A.g.e.*, s. 252.

Levent Şahverdi Arşivi

rinden ötürü hayat boyu kirlenmiş kalacakları"[40] iddiasıyla *criollo*'ların tarikata kabul edilmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Boxer, daha önceki uygulamalarla kıyaslandığında 17. ve 18. yüzyıllardaki ırksal ayrım ve dışlamaların arttığını gösteriyor. Köleciliğin, 1510'dan sonra Portekiz'in öncülüğünde antik çağlardan beri ilk kez yeniden doğuşu da bu habis eğilime büyük bir katkıda bulundu. Daha 1550'lerde Lizbon nüfusunun %10'u kölelerden oluşuyordu; 1800'e varıldığında Portekiz Brezilyası'nın 2.5 milyon küsur sakininden yaklaşık bir milyonu köleydi.[41]

Aydınlanma da dolaylı yoldan metropoldekilerle *criollo*'lar arasındaki ölümcül ayrımın billurlaşmasına katkıda bulundu. Aydın otokrat Pombal, iktidarda kaldığı 22 yıl sırasında (1755-77) yalnızca Cizvitler'i Portekiz egemenliğindeki topraklardan sürmekle kalmadı, "renkli" uyruklarının "nigger" ya da "mestiço" [*a.b.*] gibi hakaretamiz terimlerle anılmasını bir suç haline getirdi. Ama bu kararını, *philosophe*'ların öğretilerinden değil, Roma imparatorluğu yurttaşlığı kavramlarından hareketle gerekçelendirdi.[42] Daha tipik olanı, kültürün ve karakterin oluşmasında iklim ve "ekoloji"nin tayin edici bir etkisi olduğunu öne süren Rousseau ve Herder'in yazılarının sahip oldukları yaygın etkiydi.[43] Buradan hareketle, yabani bir yarıkürede doğan *criollo*'ların metropoldekilerden tabiatları gereği farklı ve daha aşağı oldukları, dolayısıyla yüksek mevkilere uygun olmadıkları yolundaki elverişli ve kaba çıkarımda bulunmak güç değildi.[44]

Bu noktaya kadar dikkatimizi Amerika'daki memurların stratejik bakımdan önemli ama yine de küçük dünyaları üzerinde yo-

40. *A.g.e.*, s. 253.

41. Rona Fields, *The Portuguese Revolution and the Armed Forces Movement*, s. 15.

42. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire*, s. 257-258.

43. Kemiläinen, *Nationalism*, s. 72-3.

44. Burada *peninsulares*'le *criollo*'lar arasındaki ırkçı ayrımı vurguladım, çünkü tartışmakta olduğumuz konu *criollo* milliyetçiliğinin yükselişi. Bu, ne *criollo*'ların bu sürece paralel olarak gelişen mestizo'lara, Zenciler'e ve Yerliler'e yönelik ırkçılığını, ne de kendisi tehdit altında olmayan metropolün bu talihsizleri bir yere kadar korumaya gönüllü olduğunu azımsadığım şeklinde yorumlanmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

ğunlaştırdık. Ama barındırdıkları *peninsulares-criollo* çelişkisiyle bu dünyalar, 18. yüzyılın sonunda Amerikan ulusal bilincinin ortaya çıkışından çok daha önceki bir tarihten beri varlıklarını sürdürüyorlardı. Naipliklerin hac yollarının darlığının tayin edici sonuçları ancak, bu naipliklerin kapsamlarının birer ulus olarak hayal edilmeye başlanmasıyla, başka bir deyişle kapitalist yayıncılığın sahnede görünmesiyle ortaya çıktı.

Matbaa Yeni İspanya'da erken bir tarihte yaygınlaştı. Ama iki yüz yıl kadar Kilise ve Taht'ın sıkı denetimi altında kaldı. 17. yüzyılın sonuna kadar yalnız Mexico City ve Lima'da matbaalar vardı ve bunların da ürünleri yalnızca kiliseyi ilgilendiren eserlerdi. Protestan Kuzey Amerika'da ise 17. yüzyılda matbaacılık yok gibiydi. Ama 18. yüzyıl sırasında neredeyse bir devrim yaşandı. 1691 ile 1820 arasında en az 2120 "gazete" yayımlandı ve bunlardan 461'inin ömrü 10 yıldan uzun oldu.[45]

Benjamin Franklin adı Kuzey Amerika'da *criollo* milliyetçiliğinin gelişmesine kopmaz bir bağla bağlıdır. Ama mesleğinin bu bakımdan önemi belki de o kadar açık değil. Bu noktada Febvre ve Martin, "18. yüzyılda Kuzey Amerika'da matbaacılar, gazetede yeni bir gelir kaynağı keşfedene kadar yayıncılığın gelişmediği"ni hatırlatarak bir kez daha aydınlatıcı oluyorlar.[46] İşe yeni başlayan matbaacılar, ürünleri arasında çoğunlukla en büyük (bazen de tek) yazarı oldukları bir gazete bulunduruyorlardı. Böylelikle aslen Kuzey Amerika'ya özgü bir olgu olan matbaacı-gazeteci tipi doğdu. Matbaacı-gazetecinin karşısındaki en önemli sorun okurlara ulaşmak olduğundan, posta müdürü ile arasında o kadar yakın bir ittifak kuruldu ki sık sık biri aynı zamanda öbürü de oluyordu. Böylelikle matbaacının bürosu Kuzey Amerika'nın iletişim ağının ve topluluğun düşünce hayatının anahtarı haline geldi. İspanyol Amerikası'nda daha yavaş ve kesintili bir şekilde de olsa benzer süreçler 18. yüzyılın ikinci yarısında ilk yerel matbaaların kurulmasıyla sonuçlandı.[47]

Kuzey'deki ya da Güney'deki ilk Amerikan gazetelerinin özel-

45. Febvre ve Martin, *The Coming of the Book*, s. 208-11.
46. *A.g.e.*, s. 211.
47. Franco, *An Introduction to Spanish-American Literature*, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

likleri neydi? İşe asıl olarak pazarın eklentileri olarak başladılar. İlk gazeteler, metropol haberlerinin yanı sıra ticari haberler (gemilerin ne zaman gelip gittiği, hangi limanlarda hangi malların hangi fiyatlardan satıldığı), sömürgeye yapılan siyasal atamalar, zenginlerin düğünleri vesaire hakkında haberler içeriyordu. Başka bir deyişle, *şu* düğünle *o* gemiyi, *bu* fiyatla *şu* piskoposu aynı sayfada bir araya getiren, sömürge idaresinin yapısı ile bizzat pazar sisteminin kendisiydi. Bu yoldan Caracas'ın gazetesi çok doğal, neredeyse apolitik bir tarzda, belli bir aynı gazeteyi okuyanlar topluluğu arasında, *bu* gemilerin, gelinlerin, piskoposların ve fiyatların ait olduğu bir hayali cemaat yarattı. Tabii zaman içinde buna siyasal unsurların da katılacağını beklememek olmazdı.

Bu tür gazetelerin en bereketli özelliklerinden biri taşralılıklarıydı. Sömürgelerdeki bir *criollo* fırsat bulduğunda (kendi dünyası hakkında hiçbir şey söylemeyen) Madrid gazetelerini okuyabilirdi ama aynı sokakta yaşayan bir İspanyol memur, Caracas mamulü bir gazeteyi, elinden geldiği sürece asla okumazdı. Diğer sömürgelerde de sonsuzca tekrarlanan bir asimetri. Bu tür bir başka özellik de çoğulluktu. 18. yüzyılın sonuna doğru gelişen İspanyol-Amerikan gazeteleri, kendilerininkine paralel dünyalarda yaşayan diğer taşralıların tamamen bilincinde olunarak yazılıyordu. Mexico City, Buenos Aires ve Bogota'nın gazete okurları, birbirlerinin gazetelerini okumuyor da olsalar, varlıklarının çok açık seçik bir şekilde farkındaydılar. İspanyol-Amerikan milliyetçiliğinin ilk dönemlerinin çok bilinen bir özelliği olan muhteşem bir kapsayıcılıkla yerel bir tikelciliğin hızla birbirini izlemesi de bununla ilişkili. İlk Meksika milliyetçilerinin kendilerinden *nosotros los Americanos*, ülkelerinden de *nuestra América** diye bahsetmesi, Meksika, İspanya'nın Amerikan mülkleri içersinde en değerlisi olduğundan kendilerini Yeni Dünya'nın merkezi olarak gören yerel *criollo*'ların kibri olarak yorumlanmıştır.[48] Ama aslında bütün İspanyol Amerikası'nda insanlar kendilerini "Amerikan" olarak düşünüyorlardı, çünkü bu terim İspanya dışında doğ-

* Biz Amerikalılar; bizim Amerikamız (ç.n.)

48. Lynch, *The Spanish-American Revolution*, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

muş olmaktan kaynaklanan kader ortaklığına işaret ediyordu.[49]

Aynı zamanda, daha önce görmüş olduğumuz gibi, gazete kavramı "dünya olayları"nın bile belli bir halk dili okurlarının özgül hayali dünyasına kırılarak yansımasını gerektirir. Yine bu hayali cemaat için zaman içinde istikrarlı ve katı bir eşzamanlılığın ne kadar önemli olduğunu da daha önce görmüştük. İspanyol Amerikan İmparatorluğu'nun devasa kapsamı ve bileşenlerinin göreli yalıtılmışlığı, böyle bir eşzamanlılığı hayal etmeyi güçleştiriyordu.[50] Meksikalı *criollo*'ların Buenos Aires'teki gelişmelerden haberdar olması aylar alabiliyordu, üstelik bu haberler Rio de la Plata gazeteleri aracılığıyla değil, Meksika gazeteleri aracılığıyla aktarılıyordu. Olaylarsa Meksika'daki olayların bir "parçası" olmaktan çok onlara "benzer" olarak algılanıyordu.

Bu anlamda, İspanyol-Amerikan deneyiminin İspanyol-Amerikası ölçeğinde kalıcı bir milliyetçilik yaratmaktaki "başarısızlığı", hem kapitalizm ve teknolojinin 18. yüzyılın sonundaki gelişmişlik düzeyini, hem de İspanyol kapitalizm ve teknolojisinin imparatorluğun idari kapsamı karşısındaki yerel geriliğini yansıtıyordu. (Her milliyetçiliğin kapsamı üzerinde, kendi doğduğu dünya-tarihsel dönemin anlamlı bir etkisi olsa gerek. Hint milliyetçiliği, Ayaklanma'dan* sonra sömürge pazar ve idaresinin, imparatorluk güçleri içinde en ileri ve ürkülesi olanı tarafından birleştirildiği gerçeğinden bağımsız olarak düşünülebilir mi?)

Kuzey'deki İngilizce konuşan, Protestan *criollo*'lar, "Amerika" fikrini gerçekleştirmek bakımından çok daha iyi konumlanmışlardı; o kadar ki, sonunda gündelik dilde "Amerikan" adlan-

* 1857'deki Büyük Hint Ayaklanması kastediliyor. O zamana kadar heterojen bir yapı gösteren Britanya yönetimi ayaklanmadan sonra geniş bir yeniden düzenlemeye tabi tutulmuştu. Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. IV, s. 1047-48. (ç.n.)

49. "Bir peon (tarım işçisi) İspanyol kâhyanın kendisini dövdüğünden yakındı. San Martín büyük bir öfkeyle isyan etti ama isyanı sosyalist değil milliyetçiydi. 'Görüyor musun? 3 yıllık devrimden sonra hâlâ bir *maturrango* (İspanyollar için kullanılan bir argo deyim) Amerikalı'ya el kaldırabiliyor.'" *A.g.e.*, s. 87.

50. Márquez'in *Yüz Yıllık Yalnızlık*'ta çizdiği göz kamaştırıcı Macondo resmi, İspanyol-Amerikan nüfuslarının yalıtılmışlığını ve ücralığını büyüleyici bir şekilde gözler önüne serer.

Levent Şahverdi Arşivi

dırmasını kendilerine maledebildiler. Başlangıçtaki Onüç Eyalet Venezuela'dan daha küçük, Arjantin'in ise üçte biri kadar bir alana yayılmıştı.[51] Coğrafi olarak üst üste yığılmış olduklarından Boston, New York ve Philadelphia'daki pazar merkezlerine her birinden kolaylıkla ulaşılabiliyordu ve nüfusları gerek ticaret gerek yayın aracılığıyla göreli olarak sıkı bağlarla birbirlerine bağlanmıştı. Gelecekteki 183 yıl boyunca doğu kıyısındaki eski çekirdeğin yeni ve eski nüfusları batıya doğru hareket ettikçe "Birleşik Devletler"in sayısı artmaya devam etti. Ama ABD örneğinde bile göreli bir "başarısızlık"tan ya da küçülmeden söz edilebilir — İngilizce konuşulan Kanada'nın özümsenememesi ya da Teksas'ın on yıl süren (1835-46) bağımsız egemenliği örneklerinde olduğu gibi. Eğer Kaliforniya'da 18. yüzyılda hatırı sayılır büyüklükte İngilizce konuşan bir topluluk olsaydı, Peru'nun 13 eyaletine karşı bir Arjantin rolünü oynayan bağımsız bir devlete dönüşmez miydi? ABD'de bile, duygusal milliyetçilik bağları, Batı sınırının hızla genişlemesi ve Kuzey ve Güney ekonomilerinin yol açtığı çelişkilerle birleşerek, *Bağımsızlık Bildirgesi'nden neredeyse yüzyıl sonra* ayrılıkçı bir savaşa yol açacak kadar gevşekti. Bu savaş çarpıcı bir şekilde Venezuela ve Ekvator'u Gran Colombia'dan, Uruguay ve Paraguay'ı ise Rio de la Plata Birleşik Eyaletleri'nden koparan savaşları çağrıştırıyor. [52]

Şimdilik, sonuç olarak buraya kadarki akıl yürütmelerimizin yönelmiş olduğu sınırlı ve özgül doğrultuyu tekrar etmekte yarar var. Bu doğrultu, Batı yarımkürede, diyelim 1760-1830 yılları arasında metropole karşı direnişin sosyo-ekonomik temellerini

51. Koloninin toplam yüzölçümü 518 985 km^2 idi. Venezuela'nın yüzölçümü 566 693 km^2; Arjantin'inki 1 725 245 km^2; İspanyol Amerika'nınki ise 5 499 879 km^2 idi.

52. Paraguay özellikle kayda değer bir örnek oluşturuyor. 17. yüzyılın başında Cizvitler'in kurdukları hayırhah diktatörlük sayesinde, yerliler İspanyol Amerika'nın diğer yörelerine kıyasla daha iyi muamele görüyorlardı ve Guaraní yayın dili statüsüne kavuşabildi. Paraguay ancak 1767'de, kraliyet Cizvitler'i İspanyol Amerika'dan sürdükten sonra Rio de la Plata'ya dahil oldu ve ancak bir kuşak boyunca bu sınırlar içinde kaldı. Bkz. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 200-201.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklamaktan çok, bu direnişin neden başka biçimlerdense çoğul, "ulusal" biçimlerde tasarlandığını açıklamaya yönelik. Etkili olan iktisadi çıkarlar biliniyor ve bunlar elbette asli bir öneme sahip. Liberalizm ve Aydınlanma elbette, özellikle de *ancien régime*'leri ve imparatorluk sistemlerini eleştirmeyi mümkün kılan ideolojik bir cephanelik sağlayarak önemli bir katkıda bulundu. Ama iddiam, ne iktisadi çıkarla Liberalizm'in ne de Aydınlanma'nın, *kendi başlarına*, eski rejimlerin kötülüklerine karşı savunulacak hayali cemaatlerin biçim ya da *türlerini* açıklayamadığı ve açıklayamayacağı... Başka bir deyişle, bunların ikisi de, merkezde yer alışlarıyla hayranlık ya da tiksinti uyandıran şeylerden farklı olarak, görüş alanının sınırlarında yer aldığından zar zor seçilebilen yeni bir bilincin çerçevesini yaratamazdı.[53] Bu görevin yerine getirilmesinde, hac yollarındaki *criollo* memurlar ve taşralı *criollo* yayıncılar belirleyici bir tarihsel rol oynadılar.

53. 1776'daki Bağımsızlık Bildirgesi'nde yalnızca "halk" kelimesinin geçtiğinin, "ulus"un ise ilk kez 1789 Anayasası'nda arzı endam ettiğinin farkına varmak öğretici oluyor. Kemiläinen, *Nationalism*, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Diller, Yeni Modeller

Amerikalar'daki başarılı ulusal kurtuluş hareketleri döneminin kapanması, milliyetçilik çağının Avrupa'da başlamasıyla aşağı yukarı örtüştü. 1820 ile 1920 arasında Eski Dünya'nın çehresini değiştiren bu daha yeni hareketlerin tabiatını göz önünde bulundurduğumuzda, bunları seleflerinden ayırt eden iki çarpıcı özellik görüyoruz. Birincisi, bütün bunlarda "ulusal yayın dili" sorunu merkezi bir siyasal ve ideolojik önem taşıdı; oysa devrimci Amerikalar'da İngilizce ve İspanyolca hiç söz konusu edilmemişti. İkincisi, hepsi de öncüllerinin sağladığı uzak (Fransız Devrimi'nin altüst oluşlarından sonra pek o kadar da uzak olmayan) görünür modellerden yararlandı. Dolayısıyla "ulus", yavaş yavaş şekillenen bir görüş çerçevesi olmaktan çok, bilinçli olarak yönelinebilecek bir hedef halini aldı. Hatta, birazdan göreceğimiz gibi, "ulus", patenti alınması imkânsız bir icat haline geldi. Birbirlerinden çok farklı ve bazen beklenmedik eller tarafından aşılabilir oldu. Dolayısıyla bu bölümde ana konumuzu yayıncılık ve korsanlık oluşturacak.

18. yüzyılın sonuna doğru büyük Johann Gottfried von Herder (1744-1803), Avrupa dışındaki belirgin bazı örnekleri keyifle görmezden gelerek, "Denn *jedes* Volk ist Volk; es hat *seine* National Bildung wie *seine* Sprache"* diyebilmişti.[1] Ulusallığı dil üzerinde bir özel mülkiyete bağlayan ve muhteşem bir şekilde *İng*-Avrupalı olan bu ulusallık kavramı, 19. yüzyıl Avrupası'nı

* *Her* halk bir halk olarak nasıl *kendi* diline sahipse *kendi* ulusal terbiyesine de sahiptir. (ç.n.)

1. Kemiläinen, *Nationalism*, s. 42. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

sınırlı olarak, milliyetçiliğin doğası hakkındaki teorileri ise daha yaygın bir şekilde etkiledi. Neydi bu düşün kökenleri? Büyük bir olasılıkla Avrupa dünyasının 14. yüzyıldan başlayarak zaman ve mekânda köklü bir şekilde küçülmüş olması. Bu küçülmeye önce Hümanistler'in kazıları, daha sonra da, paradoksal bir tarzda, Avrupa'nın küresel ölçekte yayılması yol açmıştı.

Auerbach'ın çok özlü bir şekilde ifade ettiği gibi:

> Hümanizmin şafağı ile birlikte, İncil'dekiler kadar, klasik tarih ve efsanelerdeki olayları da bugünden ayırt edenin yalnızca aradan geçen zaman değil, aynı zamanda *tamamen farklı hayat koşulları* olduğuna dair bir duygu ortaya çıkmaya başladı. Kadim hayat ve ifade biçimlerini yenilemeyi programına almış olan hümanizm, bildiğimiz daha önceki dönemlerden hiçbirinin sahip olmadığı derinlikte bir tarihsel perspektif yarattı: Hümanistler antik çağları ve bu arka plan ile birlikte aradaki Ortaçağ'ın karanlık dönemlerini tarihsel bir derinlik içinde gördü... Bu, antik kültüre doğal gelen otarşik hayatın ya da 12. ve 13. yüzyılların tarihsel masumiyetini yeniden kurmayı [imkânsız kılıyordu]. [2]

"Karşılaştırmalı tarih" denebilecek şeyin gelişmesi, zaman içinde o güne kadar işitilmemiş olan ve açık bir şekilde "antikliğin" karşısına konan "modernite" kavramına yol açtı. Antiklik ile modernliğin bu şekilde karşı karşıya konması, her zaman da antikliğin lehine yapılmıyordu. Konu, 17. yüzyılın son çeyreğinde Fransız düşünce hayatına egemen olan "Antikler'le Modernler'in Savaşı" sırasında son derecede sert biçimlerde tartışıldı. [3] Yine Auerbach'ı alıntılayacak olursak; "XIV. Louis döneminde Fransızlar kendi kültürlerini antik kültüre eşdeğerde geçerli bir model saymak ve bu görüşü Avrupa'nın geri kalan kısmına dayatmak cüretini gösterdiler."[4]

16. yüzyıl sırasında, Çin'de, Japonya'da, Güneydoğu Asya'da ve Hindistan alt kıtasında, o zamana kadar ancak belirsiz rivayetler aracılığıyla haberdar olunan ya da Meksika'daki Aztekler ve

2. *Mimesis*, s. 282. Vurgular eklenmiştir.

3. Savaş, 1689 yılında 59 yaşındaki Charles Perrault'nun, bilim ve sanatların kendi yaşadığı dönem ve yerde en mükemmel biçimine kavuştuğunu iddia eden *Siècle de Louis le Grand* şiirini yayımlamasıyla başladı.

4. *Mimesis*, s. 343. Auerbach'ın "dil" değil "kültür" dediğine dikkatinizi çekerim. Buradaki "kendi"liğe herhangi bir "millet-lik" atfetmekten de sakınmamız gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Peru'daki İnkalar örneğinde olduğu gibi hiç bilinmeyen muhteşem medeniyetlerin Avrupalılar tarafından "keşfi", insanlığın telafi edilmez bir çoğulculuğa mahkûm olduğu görüşünü getirdi. Bu medeniyetlerin gelişmesi büyük ölçüde Avrupa'nın, Hıristiyanlığın, Antikliğin ve hatta insanın tarihinin dışında cereyan etmişti; soyağaçları Cennet'in dışında yer alıyor ve ona özümsenmiyordu. (Ancak homojen ve içi boş bir zaman onları barındırabilirdi.) Bu "keşifler"in etkileri, dönemin hayali siyasalarının garip coğrafyalarından hareketle kavranabilir. More'un 1516'da yayınlanan *Ütopya*'sı, yazarın Anvers'de karşılaştığı, Amerigo Vespucci'nin 1497-98'deki Amerikalar seferine katılmış bir denizcinin anlattıkları olma iddiasındadır. Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'ini (1626) yeni kılan şey, belki de her şeyden çok Pasifik Okyanusu'nda geçiyor olmasıydı. Swift'in harika *Houyhnhnms Adası* (1726) adanın Güney Atlantik'teki konumunu gösteren uydurma bir harita içeriyordu. (Platon'un *Devlet*'inin düzmece ya da gerçek herhangi bir haritada bulunmasının ne kadar tasavvuru imkânsız olduğu düşünülürse, bu konumların anlamı daha iyi anlaşılabilir.) Gerçek keşifleri kendilerine "model alan" bütün bu gırgır ütopyalar, yitik Cennet'ler değil, *çağdaş* toplumlar olarak anlatılmıştır. Bunun bir anlamda zorunlu olduğu söylenebilir; çünkü bu ütopyalar çağdaş toplumların eleştirisi olarak tasarlanmışlardı ve keşifler yitik bir antiklikten model arama zorunluluğunu ortadan kaldırmıştı.[5] Ütopyacılarla birlikte, Avrupa'nın o günkü toplumsal ve siyasal kurumlarına karşı yönelttikleri bozguncu yazılarında giderek daha fazla "gerçek" bir Avrupa-dışı'ndan yararlanan, Vico, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi Aydınlanma'nın parlak düşünürleri sahneye çıktı. Sonuç olarak, Avrupa'yı medeniyetlerden yalnızca biri, üstelik ille de en iyisi ya da Seçilmiş Olan olması gerekmeyen bir tanesi olarak düşünmek mümkün oldu.[6]

5. İngiliz tiyatrosunun iki ünlü Moğolu arasında da benzer, hoş bir kontrast vardır. Marlowe'un *Tamburlaine the Great*'i (1587-1588) 1407'de ölmüş ünlü bir hanedan kurucusunu betimler. Dryden'ın *Aurangzeb*'i (1676) ise o dönemde (1658-1707) hüküm sürmekte olan bir imparatoru anlatır.

6. Böylelikle, bir yandan Avrupa emperyalizmi fütursuz bir şekilde ortalığı kırıp geçerken, diğer medeniyetler de kendi kutsal soyağaçlarını yok eden bir çoğulculukla karşı karşıya kalmanın yarattığı travmayı yaşadılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Keşif ve fetih, sırası geldiğinde Avrupa'nın dil üzerindeki görüşlerinde de bir devrim yarattı. Daha en eski günlerden beri Portekiz, Hollanda ve İspanyol denizcileri, misyonerleri, tüccar ve askerleri, pratik amaçlar uğruna —seyrüsefer, dine çağırma, ticaret ve savaş— Avrupa-dışı dillerden basit sözlükler halinde derlenen kelime listeleri toplamışlardı. Ancak bilimsel karşılaştırmalı diller incelemesinin ancak 18. yüzyılın sonuna doğru gerçekten yolu açılabildi. İngilizler'in Bengal'i fethetmelerinin ürünlerinden biri, William Jones'un Sanskritçe hakkındaki öncü incelemeleri oldu (1786); yavaş yavaş Hint medeniyetinin Yunan ya da İbrani medeniyetinden çok daha eski olduğu kavranmaya başladı. Napolyon'un Mısır seferinin sonuçlarından biri, Jean Champollion'un hiyeroglifleri deşifre etmesi oldu (1835); Avrupa dışı antik dönemler çoğullaştı.[7] Sami dilleri incelemelerindeki gelişmeler, İbranice'nin eskilik bakımından emsalsiz olduğu ya da ilahi mirasın bir parçası olduğu yolundaki fikirlerin aşınmasına yol açtı. Bir kez daha, ancak homojen ve içi boş bir zamanın barındırabileceği soyağaçları kuruluyordu. "Dil, dışsal bir güçle konuşan insan arasındaki bir süreklilik olmaktan çıkarak, dili kullananların kendi aralarında kurup gerçekleştirdikleri içsel bir alan olmaya başladı."[8] Bu keşiflerden karşılaştırmalı gramer incelemeleri yapan, dilleri aileler şeklinde sınıflandıran, unutulmuş "proto-dilleri" bilimsel akıl yürütme yoluyla yeniden kuran filoloji çıktı. Hobsbawm'ın haklı olarak söylediği gibi "evrimi çekirdeğine yerleştiren ilk bilim" doğmuş oluyordu. [9]

Bu noktadan itibaren eski kutsal diller —Latince, Yunanca ve İbranice— aşağı sınıftan halk dillerinin alacalı kalabalığı ile eşit düzlemde ilişki kurmak zorunda kaldılar. Bu, kapitalist yayıncılığın söz konusu kutsal dillere dayattığı ve onları pazara açan tenzili rütbe sürecini tamamlıyordu. Eğer bütün diller ortak bir dünya-

Orta Krallık'ın kendisini yalnızca Uzak Doğu'yla sınırlayan marjinalleşmeye tabi kalması, bu sürecin göstergelerinden biridir.

7. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, s. 337.

8. Edward Said, *Orientalism*, s. 136. [Türkçesi: *Oryantalizm*, Pınar Yayınları, 1982. (ç.n.)]

9. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, s. 337.

Levent Şahverdi Arşivi

içre statüye sahiptiyse, o zaman hepsi ilkece, eşit bir ilgiye ve incelemeye layık demekti. Ama kimin tarafından? Artık hiçbiri Tanrı'ya ait olmadığına göre mantıken bu dillerin yeni sahipleri tarafından: her dilin kendi konuşanları —ve okuyanları— tarafından.

Seton-Watson'ın çok yararlı bir şekilde gösterdiği gibi, 19. yüzyıl, Avrupa ve yakın çevresi için, halk dillerinde faaliyet gösteren leksikograflar, gramerciler, filologlar ve ediplerin altın çağıydı.[10] Bu meslekten aydınların enerjik faaliyetlerinin biçimlenmesinde merkezi bir rol oynadıkları 19. yüzyıl Avrupa milliyetçiliği, bu açıdan, 1770-1830 arası Amerikalar'a tam bir kontrast oluşturuyordu. Dükkândan okula, bürodan konuta (güç bela da olsa) taşınabilen tek dilli sözlükler, söz konusu dilin yayın mirasının devasa dağarcıklarıydı. Çift dilli sözlükler ise, diller arasındaki yaklaşmakta olan eşitlikçiliği görünür kılıyordu — dışarıdaki siyasal gerçeklikler ne olursa olsun, bir Almanca-Çekçe/Çekçe-Almanca sözlüğün sayfaları arasında eşlenen dillerin statüleri ortaktı. Sözlük çalışmasının gerektirdiği biteviye işleri yapmaktan bıkmayan cansıkıcı hayalperestler ister istemez Avrupa'nın, en çok da üniversitelerin büyük kitaplıklarının cazibesine kapılıyor, onlar tarafından besleniyorlardı. Doğrudan doğruya hizmet verdikleri müşterilerinin çoğu da, kaçınılmaz bir biçimde üniversite ya da üniversite öncesi öğrencileri oluyordu. Hobsbawm'ın "Nasıl okullar ve üniversiteler milliyetçiliğin en bilinçli taraftarları olduysa, okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmesinin bir ölçüsü olmuştur" deyişinin, başka yer ve zamanlar için değilse de 19. yüzyıl Avrupası için doğru olduğuna kuşku yoktur.[11]

10. "Zamanımızda dil tarihi, geleneksel siyasal, iktisadi ve toplumsal tarihlerden çok katı çizgilerle ayrıldığından, uzmanlıktan fedakârlık etmek pahasına da olsa, bunları bir araya getirmek bana arzu edilir bir şey olarak göründü." *Nations and States*, s. 11. Gerçekten de, Seton-Watson'un metninin en değerli yönlerinden biri tam da dil tarihine gösterdiği bu hassasiyet — ama tabii, bu tarihten yararlanma biçimi konusunda onunla aynı fikirde olunmayabilir.

11. *The Age of Revolution*, s. 166. Amerikan milliyetçiliği açısından akademik kurumlar önemsizdi. Hobsbawm'ın kendisi, o sırada Paris'te 6 bin Amerikalı öğrenci bulunmasına karşın, bunların Fransız Devrimi sırasında neredeyse hiçbir rol oynamadıklarına işaret eder (s. 167). Aynı zamanda, 19. yüzyılın ilk yarısında eğitimdeki hızlı yaygınlaşmaya karşın, okullardaki genç

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla bu leksikografik devrim, her bir küçük infilakın, sonunda çıkan yangının geceyi gündüze dönüştürmesine kadar bir diğer infilakı tutuşturduğu bir cephanelik yangınının artan kükreyişine benzetilebilir.

18. yüzyılın ortasına varıldığında, Alman, Fransız ve İngiliz alimlerinin çalışmaları, gerekli filolojik ve leksikografik eklerle desteklenmiş Yunanca klasiklerin kullanışlı basımlarını ulaşılabilir kılmakla kalmamış, aynı zamanda düzinelerce kitapla, ışıltılı ve net bir şekilde, putatapar, eski Helen medeniyetini yeniden kurmuştu. Yüzyılın son çeyreğinde bu "geçmiş", çoğunluğu Osmanlı sınırlarının ötesine yolculuk etmiş, orada eğitim görmüş, Yunanca konuşan bir dizi genç Hıristiyan aydın için ulaşılabilir hale geldi.[12] Batı Avrupa medeniyetinin merkezlerindeki Helenperestlikten coşan bu gençler, modern Yunanlılar'ı barbarlıktan arındırma, yani onları Perikles ve Sokrates'e yaraşır varlıklara dönüştürme işine kalkıştılar.[13] Bu genç adamlardan birinin, (daha sonra kendisi de tutkulu bir leksikograf olacak olan) Adamantios Koraes'in, 1803'te Paris'te Fransız bir dinleyici kitlesine yönelttiği aşağıdaki şu sözler, bilinç düzeyindeki bu değişikliğin tipik bir göstergesidir:

> Ulus, ilk kez kendi cehaletinin yarattığı o sefil manzarayı gözden geçiriyor ve gözleriyle bu manzarayı atalarının ihtişamından ayıran mesafeyi ölçtüğünde titriyor. Ancak bu acılı ***keşif***, Yunanlıları umutsuzluğa sevketmiyor: Sanki içlerinden kendi kendilerine biz Yunanlılar'ın halefiyiz diyorlar, ya yeniden ona layık hale gelmeliyiz ya da bu adı artık taşımamalıyız.[14]

sayısının modern ölçütler açısından cüzi olduğunu hatırlatması da çok yararlı oluyor: 1842'de Fransa'da yalnızca 19 bin *lycée* öğrencisi, 1850'de İmparatorluk Rusyası'nın 68 milyonluk nüfusu içersinde 20 bin lise öğrencisi, 1848 Avrupası'nda muhtelemen toplam 48 bin üniversite öğrencisi. Yine de *o* yılki devrimlerde bu minik, ancak stratejik grup kilit bir rol oynadı (*A.g.e.*, s. 166-67).

12. İlk Yunanca gazete Viyana'da 1784 yılında yayınlandı. 1821'de Osmanlı-karşıtı ayaklanmadan büyük ölçüde sorumlu olan Philike Hetairia, 1814'te "Rusya'nın o büyük, yeni tahıl limanı, Odesa'da" kuruldu.

13. Bkz. Elie Kedourie'nin *Nationalism in Asia and Africa*'ya yazdığı giriş, s. 40.

14. *A.g.e.*, s. 43-44. Vurgular eklenmiştir. Koraes'in "Medeniyetin Yunanistan'daki Mevcut Durumu"nun tam metni, s. 157-82'dedir. Yunan milliyetçiliğinin sosyolojik temelleri hakkında çarpıcı modernlikte bir tahlil içerir.

Levent Şahverdi Arşivi

Benzer bir şekilde 18. yüzyılın sonunda Rumence'nin gramer, sözlük ve tarihleri belirmeye başladı. Buna, Rumence'yi Ortodoks-Slav komşularından kesin bir şekilde ayıran Kiril alfabesini, Latin alfabesiyle değiştirme yönünde bir hareketlilik eşlik ediyordu; söz konusu hareketlilik önce Habsburg, sonra Osmanlı topraklarında başarıya ulaştı.[15] Academie Française'i örnek alarak kurulmuş olan Rus Akademisi, 1789-94 yılları arasında 6 ciltlik bir Rusça sözlük, 1802'de ise resmi bir gramer yayınladı. Her ikisi de, halk dilinin Kilise Slavcası üzerindeki zaferini simgeliyordu. Her ne kadar Bohemya'da Çekçe 18. yüzyılda bile yalnızca köylülüğün diliydiyse de (soyluluk ve yükselen orta sınıflar Almanca konuşuyordu), 1792'de Josef Dobrovsky (1753-1829) adlı bir Katolik papaz, Çek dili ve edebiyatının ilk sistematik tarihini yazdı: *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur*. 1835-1839 arasında Josef Jungmann'ın öncü nitelikteki Çekçe-Almanca sözlüğü yayınlandı.[16]

Ignotus'un yazdıklarına göre Macar milliyetçiliğinin doğuşu, "tarihlenebilecek kadar yakın bir olay: o zamanlar Viyana'da yaşayan ve Maria Teresa'nın muhafızları arasında yer alan verimli Macar yazarı György Bessenyei'nin 1772'de bazı okunması imkânsız eserler yayınlaması... Bessenyei'nin *magna opera*'sının* amacı, Macarca'nın en yüksek edebi türlere bile uygun olduğunu kanıtlamaktı."[17] "Macar edebiyatının babası" Ferenc Kazinczy'nin (1759-1831) çok sayıdaki eserleri ve daha sonra Budapeşte Üniversitesi olacak okulun 1784'te Trnava adlı küçük taşra kasabasından Budapeşte'ye taşınması Macar milliyetçiliğine ek bir dürtü kazandırdı. Bu milliyetçiliğin ilk ifadesi, Latince konuşan Macar

* başyapıtlar (*Lat.* ç.n.)

15. Orta ya da Doğu Avrupa konusunda uzmanlık gibi bir iddiaya sahip değilim. Aşağıdaki tahlilde geniş ölçüde Seton-Watson'dan yararlandım. Rumence için bkz. *Nations and States*, s. 177.

16. *A.g.e.*, s. 150-53.

17. Paul Ignotus, *Hungary*, s. 44. "Bunu kanıtladı da; ama eserinin polemik değeri, ürettiği örneklerin estetik değerinden daha yüksekti." Söz konusu pasajın, başlığı "Macar Ulusunun İcat Edilmesi" olan bir bölümde yer aldığını belirtmek yararlı olabilir. Söz konusu bölüm şu anlamlı cümleyle açılıyor: "Bir ulus, birkaç insan doğması gerektiğine karar verdiğinde doğar."

Levent Şahverdi Arşivi

soyluluğunun, 1780'lerde, İmparator II. Joseph'in imparatorluk idaresinin anadili olarak Latince yerine Almanca'yı geçirme kararına gösterdikleri düşmanca tepki oldu.[18]

1800-1850 arasındaki dönemde, Kuzey Balkanlar'da, yerli alimlerin çabaları sonucunda birbirlerinden farklı üç yazınsal dil şekillendi: Slovence, Sırp-Hırvatça ve Bulgarca. Her ne kadar o zamana kadar yaygın olarak, "Bulgarlar"la Sırp ve Hırvatların aynı ulustan oldukları düşünülüyorduysa ve hatta her iki grup da İlirya Hareketi içinde yer aldıysa da, 1878'de ayrı bir Bulgar devleti varlık bulacaktı. 18. yüzyılda hödüklerin dili olarak aşağılanan Ukraynaca'ya (Küçük Rusça) ancak belli bir horgörüyle tahammül ediliyordu. Ama 1798'de İvan Kotlarevsky'nin Ukrayna hayatını hicveden *Aeneid*'i büyük bir popülerlik kazandı. 1804'te Harkov Üniversitesi kuruldu ve hızla Ukrayna edebiyatındaki patlamanın merkezi haline geldi. 1819'da, resmi Rusça gramerinden yalnızca 17 yıl sonra ilk Ukraynaca grameri yayımlandı. Ve 1830' larda bunları Taras Şevçenko'nun yapıtları izledi. Seton-Watson'a göre "Ukraynaca'nın kabul edilebilir bir edebi dil haline gelmesi, başka herhangi bir kişiden çok onun sayesinde olmuştur. Bu dilin kullanılmaya başlaması, Ukrayna ulusal bilincinin oluşmasındaki belirleyici evreydi."[19] Kısa bir süre sonra, 1846'da Kiev'de ilk milliyetçi Ukrayna örgütü kuruldu — bir tarihçi tarafından!

18. yüzyılda bugünkü Finlandiya'nın devlet dili İsveçce'ydi. Bölgenin 1809'da Çarlıkla birleşmesinden sonra resmi dil Rusça oldu..Ama Fince ve Fin geçmişi hakkında "uyanmakta" olan ilgi, kendini önce 18. yüzyılın sonunda Latince ve İsveçce metinler aracılığıyla ifade ettikten sonra 1820'lerde giderek halk dilinde göstermeye başladı.[20] Uç vermekte olan Fin milliyetçi hareketinin önderleri "meslekleri dille uğraşmak olan insanlardı: yazar-

18. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 158-61. Tepki, Joseph'in halefi II. Leopold'u (hükümdarlığı 1790-1792) Latince'yi yeniden ihdas etmeye ikna edecek kadar şiddetliydi. Bkz. VI. Bölüm. Bu konuda Kazincy'nin politik olarak II. Joseph'in tarafını tutmuş olması anlamlıdır. (Ignotus, *Hungary*, s. 48)

19. *Nations and States*, s. 187. Söylemeye bile gerek yok, çar yönetimi bu insanları harcadı. Şevçenko Sibirya'da ezildi. Ama Habsburglar Polonyalıları dengelemek için Galiçya'da Ukrayna milliyetçilerine belli bir destek verdiler.

20. Kemiläinen, *Nationalism*, s. 208-15.

Levent Şahverdi Arşivi

lar, öğretmenler, vaizler ve avukatlar. Folklor çalışmalarına ve popüler epik şiirlerin yeniden keşfedilip bir araya getirilmesine gramer ve sözlüklerin yayınlanması eşlik etti. Bütün bunlar, adına daha güçlü siyasal talepler ileri sürülebilecek edebi [yani basılı] Fin dilinin standartlaşmasına hizmet eden süreli yayınların çıkmasına yol açtı."[21] Telaffuzu farklı olmakla birlikte Danimarkalılar'la uzun bir ortak yazı dili tarihi paylaşan Norveç'in durumunda ise milliyetçilik, Ivar Aasen'in yeni Norveççe grameri (1848) ve sözlüğü (1850) ile ortaya çıktı. Bu metinler özgül olarak Norveççe olan bir yayın diline duyulan talebe hem karşılık veriyor hem bu talebi kışkırtıyorlardı.

19. yüzyılın daha sonraki döneminde, 1870'lerde yerel Hollanda ağzını edebi bir dile dönüştüren ve onu artık Avrupalı olmayan bir şey diye adlandıran Boer vaiz ve ediplerinin Afrikaner milliyetçiliğine öncülük ettiğini görüyoruz. Çoğu Beyrut Amerikan Koleji (kuruluşu 1866) ve St. Joseph Cizvit Koleji (kuruluşu 1875) mahsulü Maruniler ve Kopt'lar klasik Arapça'nın canlanmasında ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasındaki başlıca rolü oynadılar.[22] Türk milliyetçiliğinin tohumlarını da 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkün.[23]

Diğer yandan aynı dönemin başka bir basılı sayfa türünün, nota sayfalarının, partisyonların da halklılaşmasına tanık olduğunu unutmamalıyız. Dobrovsky'den sonra Smetana, Dvorák ve Janácek, Aasen'den sonra Grieg, Kazinczy'den sonra Béla Bártok geldi; yüzyılımıza dek süren bir gelişme...

Bütün bu leksikografların, filologların, gramercilerin, folklorcuların, kamuoyu oluşturanların, bestekârların devrimci faaliyetlerini bir boşluk içinde sürdürmedikleri de açık olsa gerek. Eninde

21. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 72.

22. *A.g.e.*, s. 232 ve 261.

23. Kohn, *The Age of Nationalism*, s. 105-7. Bu, Türkçe, Farsça ve Arapça'nın unsurlarını birleştiren, hanedanlığa özgü "resmi"ce olan "Osmanlıca"nın reddedilmesi demekti. Beklenebileceği gibi ilk gazetenin kurucusu İbrahim Şinasi 5 yıldır eğitim görmekte olduğu Fransa'dan yeni dönmüştü. Onun açtığı yolu kısa zamanda başkaları izledi. 1876'ya varıldığında İstanbul'da 7 günlük gazete yayınlanmaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

sonunda bunlar, yayın pazarının üreticileriydi ve o sessiz çarşı aracılığıyla da tüketici kamuoyuna bağlanmışlardı. Kimdi bu tüketiciler? En genel anlamıyla okuyan sınıfların aileleri; yalnızca "çalışan baba" değil, aynı zamanda hizmetçi ile desteklenen anne ve okul çocukları da. 1840'ta o zamanın en ileri devletleri olan Britanya ve Fransa'da bile, nüfusun yarısının (geri Rusya'da neredeyse %98'inin) okuryazar olmadığını hesaba katarsak, "okuyan sınıflar"ın belli bir güce sahip insanlar olduğu anlaşılır. Daha somut olarak bunlar soylular, toprak sahipleri, saray erkânı ve ruhbanlardan oluşan eski egemen sınıfa ek olarak, orta sınıfların yükselmekte olan pleb kökenli küçük memurları, meslek sahipleri ve ticaret ve sanayi burjuvazileriydi.

Hatırı sayılır büyüklükteki yerel savaşların olmamasına karşın, 19. yüzyıl ortası Avrupası, devlet harcamalarında ve (sivil ve askeri) devlet bürokrasilerinin büyüklüğünde hızlı bir artışa tanık oldu. 1830 ile 1850 arasında kişi başına kamu harcamaları, İspanya'da %25, Fransa'da %40, Rusya'da %44, Belçika'da %50, Avusturya'da %70, ABD'de %75 ve Hollanda'da %90'ın üzerinde arttı.[24] Aynı zamanda bürokratik uzmanlaşma anlamına gelen bu bürokratik genişleme, o zamana kadar olduğundan çok daha fazla sayıda ve toplumsal köken bakımından çok çeşitli insana resmi terfi kanallarını açtı. Arpalıklarla şişirilmiş ve soyluluktan başını kurtaramayan Avusturya-Macaristan'ın sakat devlet aygıtında bile böyledir bu: Sivil yarının üst kademelerindeki orta sınıf kökenli kişilerin yüzdesi 1804'te sıfırken, 1829'da 27'ye, 1859'da 35'e ve 1878'de 55'e çıktı. Silahlı kuvvetlerde de benzer ama beklenebileceği gibi daha yavaş bir gelişme yaşandı; subayların orta sınıflı bileşkesi 1859'dan 1918'e, %10'dan %75'e çıktı.[25]

Bürokratik orta sınıfların genişlemesi, Avrupa'nın ileri ve geri devletlerinde karşılaştırılabilir oranlarda cereyan eden eşit bir gelişmeydiyse de, ticaret ve sanayi burjuvazilerinin yükselişi, kuşkusuz, kiminde kitlesel ölçekte ve hızlı, kimindeyse yavaş ve güdük bir şekilde yaşanan son derece eşitsiz bir gelişmeydi. Ama

24. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, s. 229.

25. Peter J. Katzenstein, *Disjoined Partners, Austria and Germany since 1815*, s. 74, 112.

Levent Şahverdi Arşivi

nerede olursa olsun, bu "yükseliş" halk dilinde yapılan kapitalist yayıncılık ile ilişkisi içinde anlaşılmalıdır.

Burjuvazi-öncesi egemen sınıflar kendi iç bütünlüklerini bir anlamda dil dışında ya da hiç değilse yayın dili dışında kurmuşlardı. Siyam hükümdarı soylu bir Malay kadını cariye olarak aldığında ya da İngiltere Kralı bir İspanyol prensesle evlendiğinde, oturup gerçekten ciddi ciddi konuştukları oluyor muydu? Kurulan dayanışmalar, akrabalıkların, himayenin ve kişisel sadakatlerin ürünüydü. "Fransız" soylular, "Fransız" monarklara karşı "İngiliz" kralına, paylaşılan bir dil ve kültür zemini üzerinde değil, Makyavelci hesaplar bir yana, paylaşılan akrabalıklar ve dostluklardan ötürü yardım edebilirlerdi. Geleneksel aristokrasilerin göreli küçüklüğü, siyasal tabanlarının sabit olması, cinsel ilişki ve mirasın da ima ettiği gibi, siyasal ilişkilerin kişiselleşmesi, sınıfsal iç bütünlüklerinin hayali olduğu kadar somut da olduğu anlamına geliyordu. Okuryazar olmayan bir soyluluk yine de bir soyluluk olarak davranabilirdi. Ama ya burjuvazi? İşte buyrun size, mecazi anlamda ancak kopyaları aracılığıyla varolabilen bir sınıf. Lille'deki bir fabrika sahibi Lyon'daki fabrika sahibine ancak ortak bir etkilenmeler zinciri ile bağlıydı. Onları birbirlerinin varoluşundan haberdar olmaya zorlayan hiçbir gerekçe yoktu; tipik olarak birbirlerinin kızlarıyla evlenmiyorlar ya da birbirlerinin mülkünün mirasına konmuyorlardı. Ama kendileri gibi binlerce ve binlerce insanın varolduğunu, yayın dili sayesinde gözlerinin önüne getirebilmeyi başarıyorlardı. Okuryazar olmayan bir burjuvazi hayal bile edilemez. Yani dünya-tarihsel açıdan bakıldığında, burjuvaziler tamamen hayali bir temel üzerinde dayanışma kurmayı becerebilen ilk sınıflardır. Ama Latince'nin halk dillerindeki kapitalist yayıncılık tarafından iki yüzyıldır yenilgiye uğratılmış bulunduğu 19. yüzyıl Avrupası'nda, bu dayanışmanın halk dillerinin anlaşılırlıkları ile çizilen azami bir sınırı vardı. Başka bir deyişle, kişi herkesle yatağa girebilir, ama ancak bazı insanların sözlerini okuyabilir.

Soylular, toprak sahipleri, meslek adamları, memurlar ve piyasa adamları — demek ki bunlardı filolojik devrimin *potansiyel* tüketicileri. Ama böylesi bir müşteri kitlesi hiçbir yerde tamamen

Levent Şahverdi Arşivi

gerçeklik kazanmadı ve gerçek tüketicilerin bileşimi bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdi. Bunun nedenlerini görmek için, Avrupa ile Amerikalar arasındaki daha önce değindiğimiz temel karşıtlığa geri dönmek gerekiyor. Amerikalar'da çeşitli imparatorlukların kapsamı ile buralardaki halk dillerinin kapsamı arasında neredeyse mükemmel bir çakışma vardı. Avrupa'da ise böylesi çakışmalar seyrekti ve Avrupa-içi hanedan imparatorlukları temelde çok dilliydi. Başka bir deyişle, güç ve yayın dilinin çizdiği haritalar birbirinden farklıydı.

19. yüzyılın ayırt edici özelliği olan okuryazarlık, ticaret, sanayi, iletişim ve devlet aygıtlarındaki genel büyüme, her hanedanlık mülkü içinde halk dili temelinde birlik yaratma doğrultusunda güçlü itkiler yarattı. Latince 1840'lara kadar Avusturya-Macaristan'da bir devlet dili olma rolüne tutunabildi ama hemen ardından neredeyse tamamen yokoldu. Devlet dili olabilirdi ama 19. yüzyılda, özellikle de bütün bu dillerin birbirlerinin alanlarının içine geçtiği bir dünyada işletme, bilim, basın ya da edebiyat dili olamazdı.

Diğer yandan hiç değilse başlangıçta büyük ölçüde plansız olan bir süreç içinde, devlet dili olarak benimsenmiş olan halk dilleri giderek artan bir güç ve statü kazanıyorlardı. Örneğin İngilizce, Galce'yi İrlanda'nın çoğu bölgesinden dışarı iteledi, Fransızca Brötanca'yı duvara sıkıştırdı ve Kastilyaca Katalanca'yı marjinalliğe indirgedi. Tamamen dışsal nedenlerden ötürü, yüzyılın ortasında Britanya ve Fransa gibi devlet dili ile nüfusun dilinin büyük ölçüde örtüştüğü mülklerde[26], yukarıda sözü edilen dillerin genel olarak iç içe geçmesinin dramatik siyasal sonuçları olmadı. (Bu örnekler Amerikalar'a en çok benzeyen örneklerdi.) Avusturya-Macaristan'ın belki de en uç örneğini oluşturduğu bir dizi başka mülkte ise, bu iç içe geçişin sonuçlarının patlamalara yol açması kaçınılmazdı. Devasa, derme çatma ve çokdilli ama giderek okuryazarlaşan bir nüfus barındıran bu mülk içinde 19. yüzyılda La-

26. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu iki durumda halk dillerinin devlet dili haline gelmesi süreci çok erken bir noktada başlamıştı. Birleşik Krallık söz konusu olduğunda 18. yüzyılın başında Gaeltacht'ın askeri olarak bastırılması ve 1840'ların kıtlığı, katkıları bakımından önemli etkenler oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

tince'nin halk dillerinden *herhangi biri* ile değiştirilmesi, *zaten* o yayın dilini kullanmakta olanlara büyük avantajlar vaat ederken, kullanmayanlar için de aynı derecede tehdit edici oluyordu. *Herhangi biri* teriminin özellikle altını çiziyorum, çünkü ilerde daha ayrıntılı tartışacağımız gibi, Habsburg sarayının 19. yüzyılda Almanca'nın statüsünü yükseltmesinin kimilerinin sanabileceği gibi, Alman milliyetçiliği ile en küçük bir ilişkisi yoktu. (Bu koşullarda her hanedanlık mülkü içerisinde, bilinçli bir milliyetçiliğin *en son olarak* resmi halk dilini anadili olarak konuşanlar arasında ortaya çıkması beklenir. Tarihsel kayıtlar da bu beklentiyi doğruluyor.)

Dolayısıyla farklı siyasal koşullara göre leksikografların müşterilerinin de farklı tüketici kesimlerinden oluştuğunu görmek şaşırtıcı değil. Örneğin bir Macar burjuvazisinin neredeyse hiç var-olmadığı, ama 8 kişiden birinin aristokratik bir statü iddia ettiği Macaristan'da, Almanca dalgasına karşı yayın-Macarcası'nı savunan cephe, küçük soyluluğun bazı kesimleriyle yoksullaşmış toprak sahiplerinden oluşuyordu.[27] Aşağı yukarı aynı şey Lehçe okurları için de söylenebilir. Ama daha tipik olanı, küçük toprak sahipleri, akademisyenler, meslek adamları ve işadamlarından oluşan bir koalisyondu. Bu koalisyon içindeki gruplardan ilki, "itibar" sahibi önderler, ikinci ve üçüncü gruplar, efsane, şiir, gazete ve ideolojik formülasyonlar, sonuncu grup ise para ve pazarlama imkânları sağlıyordu. Cana yakın Koraes, Yunan milliyetçiliğinin aydınların ve girişimcilerin ağırlıklı bir rol oynadığı erken dönemindeki müşterileri hakkında şu hoş anekdotu sunuyor:

> Daha az yoksul olan, hali vakti yerinde bazı sakinleri ve bir iki okulu ve dolayısıyla hiç değilse antik yazarları okuyup anlayabilen birkaç bireyi olan kasabalarda, devrim daha önce başladı ve daha hızlı ve ferahlatıcı bir şekilde ilerlemesi mümkün oldu. Bu kasabaların bazılarında okullar genişletilmeye ve *yabancı* dillerle, Avrupa'da [*a.b.*] okutulan bilimlerin öğretimine başlandı bile. Zenginler İtalyanca'dan, Fransızca'dan, Almanca'dan ve İngilizce'den çevrilen kitapların basımını destekliyorlar; eğitilmeye hevesli genç adamları kendi hesaplarına Avrupa'ya gönderiyorlar; kızlar da hariç tutulmamak üzere kendi çocuklarına daha iyi bir eğitim veriyorlar... [28]

27. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, s. 165. Daha önceki bir ayrıntılı tartışma için bkz. Ignotus, *Hungary*, s. 44-56; ayrıca bkz. Jászi, *The Dissolution*, s. 224-5.

Levent Şahverdi Arşivi

Macarca'dan Yunanca örneğine uzanan tayf üzerinde çeşitli bileşimlerden oluşan bu okuma koalisyonları, önce Orta ve Doğu Avrupa'da gelişti ve yüzyıl ilerledikçe Ortadoğu'ya doğru yayıldı.[29] Halk dilinde hayal edilen bu cemaatlere kentli ve kırsal kitlelerin katılma derecesi kuşkusuz büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Bu katılım büyük ölçüde söz konusu kitlelerle milliyetçiliğin misyonerleri arasında nasıl bir ilişki olduğuna bağlıydı. Bir uçta belki köylülükten gelme ve ona yakın kalmaya devam eden katolik bir rahipliğin hayati bir aracı rolü oynadığı İrlanda'ya işaret edilebilir. Diğer bir aşırı uca, Hobsbawm'ın ironik yorumu işaret ediyor: "1846'da köylüler, serfliğin kaldırılmasını vaat ettikleri halde Polonyalı devrimcilere karşı durdular ve beyefendileri katledip, İmparator'un memurlarına güvenmeyi tercih ettiler."[30] Ama aslında okuryazarlığın gelişmesiyle ve kitlelerin öteden beri mütevazı bir tarzda her gün konuştukları dilin bir yayın diline yükseltilmesinde yeni bir ihtişam keşfetmeleriyle fiili bir popüler destek edinmek hemen her yerde kolaylaştı.

Dolayısıyla Nairn'in şu çarpıcı formülü bir yere kadar doğru: "Milliyetçiliğin yeni orta sınıf kökenli entelijensiyasının kitleleri tarihe davet etmesi gerekiyordu ve davetiyenin de onların anlayabileceği bir dilde yazılmış olması gerekliydi."[31] Ancak neden davetiyenin bu kadar cazip geldiğini ve neden çok farklı ittifakların bu davetiyeye başvurduklarını (Nairn'in orta sınıf entelijensiyası, hiç de yegâne ev sahibi değildi), son olarak milliyetçiliğin korsanlanabilirliğine başvurmadan anlayamayız.

Hobsbawm'ın gözlemine göre, "Fransız Devrimi, modern anlamda şekillenmiş bir hareket ya da parti tarafından ya da hatta

28. Kedourie, *Nationalism in Asia and Africa*, s. 170. Vurgu eklenmiştir. Buradaki her şey çok tipik. Koraes, "Avrupa"ya göz ucuyla bakıyor; asıl karşı karşıya olduğu Konstantinopolis. Osmanlıca henüz yabancı bir dil değil. Ve çalışmayan müstakbel eşler de yayın pazarına girmekteler.

29. Örnekler için bkz. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 72 (Finlandiya), s. 145 (Bulgaristan), s. 153 (Bohemya), ve s. 432 (Slovakya); Kohn, *The Age of Nationalism*, s. 83 (Mısır) ve 103 (İran).

30. *The Age of Revolution*, s. 169.

31. *The Break-up of Britain*, s. 340.

Levent Şahverdi Arşivi

sistematik bir programı hayata geçirmeye çalışan insanlar tarafından yapılmamıştı. Hatta devrim sonrasına dair bir şahsiyet olan Napolyon'a kadar 20. yüzyıl devrimlerinin bizi alıştırdığı türden önderler de çıkarmadı ortaya."[32] Ama bir kez gerçekleştikten sonra devrim, birikmekte olan basılı hafıza içinde yerini aldı. Devrimin, yaratanlar ve kurbanları tarafından ezici ve baş döndürücü bir şekilde yaşanan olayları kendine ait adı olan bir "şey" haline geldi: "Fransız Devrimi". Sayısız su damlacığıyla yuvarlak bir taşa dönüştürülmüş devasa ve şekilsiz bir kaya gibi, bu tarihsel deneyim de milyonlarca basılı kelime tarafından sayfa üzerinde bir "kavram" ve sırası geldiğinde bir model olarak şekillendirildi. "O"nun niçin patlak verdiği, "o"nun neyi hedeflediği, "o"nun niçin başarıya ya da başarısızlığa ulaştığı, dostlar ve düşmanlar arasında sürdürülen sayısız polemiğin konusu oldu; ama deyim yerindeyse onun "o" olduğu hakkında artık kuşkuya yer yoktu.[33]

Çok benzer bir şekilde, haklarında yayınlar yapılır yapılmaz Amerika'daki bağımsızlık hareketleri de "kavramlar", "modeller" hatta "şemalar" haline geldi. Bolívar'ın zenci ayaklanması korkusu ile San Martín'in kendi yerlilerini Perulular diye adlandırması, kaotik bir şekilde birbirleriyle itişmişlerdi. Ama basılı kelimeler Bolívar'ın korkusunu tamamen sildi geçti, öyle ki bugün eğer hatırlanırsa ancak sonuçsuz bir aykırılık, bir anomali olarak hatırlanıyor. Amerikan kargaşasının içinden şu hayal edilmiş gerçeklikler ortaya çıktı: ulus-devlet, cumhuriyetçi kurumlar, eşit yurttaşlık, halk egemenliği, ulusal bayrak ve marşlar vb. Bunların kavramsal karşıtları ise tasfiye oldu: hanedanlık imparatorlukları, monarşik kurumlar, mutlakiyetçilikler, tabiiyetler, devralınmış soyluluklar, serflikler, gettolar ve diğerleri. (Bu bağlamda hiçbir şey söz konusu yeni oluşumun merkezinde yer alan 19. yüzyıl ABD'sinde kitlesel köleliğin gözardı edilmesi ve tipik Güney

32. *The Age of Revolution*, s. 80.

33. Karşılaştırınız: "Sanayi Devrimi'nin adı bile, Avrupa üzerinde ne kadar hantal bir etkisi olduğunu yansıtmaktadır. Şeyin kendisi [*a.b.*] Britanya'da kelimeden önce vardı. İngiliz ve Fransız sosyalistleri —tarihte emsalleri olmayan bir grup— ancak 1820'lerde ve büyük bir ihtimalle Fransa'daki siyasal devrimle analoji kurarak terimi icat ettiler." *A.g.e.*, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

cumhuriyetlerinin ortak dili kadar çarpıcı olamaz.) Dahası, bağımsız devletlerin *çoğulluğu* da kuşkusuz şemanın geçerliğine ve genellenebilirliğine onay sağlanış oluyordu.

Sonuç olarak daha önce değilse de 19. yüzyılın ikinci on yılında, "bağımsız ulusal devlet modeli" korsanlanabilir hale gelmişti.[34] (Bu korsanlamayı ilk yapanlar, bu bölümün üzerinde durduğu, marjinalleşmiş halk dillerinde eğitilmiş olanların oluşturdukları koalisyonlardı.) Ama onların zamanında tam da bilinen modeller haline geldikleri içindir ki bu modeller, artık kendilerinden çok bariz sapmalara izin vermiyor, bazı "standartlar" dayatıyorlardı. Geri ve gerici Macar ve Polonyalı toprak sahipleri bile, baskı altındaki yurttaşlarını (hiç değilse arka odaya) "davet etme" gösterisinde bulunma gereğini duyuyorlardı. Dilerseniz, San Martín'in Perululaştırma mantığının işlemekte olduğunu söyleyebilirsiniz. Eğer "Macarlar" bir ulusal devlet hak ediyorduysa, bu Macarlar *anlamına gelmeliydi*, bütün Macarlar;[35] bu ise, egemenliğin nihai odağının Macarca konuşanların ve okuyanların ortaklığında yattığı bir devlet ve sırası geldiğinde de serfliğin kaldırılması, yaygın eğitimin desteklenmesi, oy hakkının yaygınlaştırılması vb. anlamına geliyordu. Bu yüzden, demagojik bir tarzda en geri toplumsal gruplar tarafından yönetildiklerinde bile ilk Avrupa milliyetçiliklerinin "popülist" niteliği Amerikalar'dakinden daha derindi: serfliğin kaldırılması *zorunluydu*; hukuki kölelik artık hayal bile edilemezdi — en azından yeni kavramsal model sarsılmaz yerini aldığı için.

34. Modelin Fransız ve Amerikan unsurlardan oluşan bir karmaşa olduğunu söylemek daha doğru olacak. Ama 1870 sonrasına kadar Fransa'nın "gözlemlenebilir gerçekliği" yeniden tahta geçen monarşiler ve Napolyon'un büyük yeğeninin ikame-hanedancılığı idi.

35. Bu da her zaman çok açık seçik bir mesele değildi; Macar Krallığı'nın uyruklarının yarısı Macar değildi. Serflerin ancak üçte biri Macarca konuşuyordu. 19. yüzyılın başında yüksek Macar aristokrasisi Fransızca ya da Almanca konuşuyordu; orta ve küçük soyluluk "yalnızca Macarca'nın değil Slovakça, Sırpça ve Rumence deyişlerin yanı sıra Halk Almancası'nın da bulaşmış olduğu uyduruk bir Latince konuşuyordu..." Ignotus, *Hungary*, s. 45-6 ve 81.

Levent Şahverdi Arşivi

Resmi Milliyetçilik ve Emperyalizm

19. yüzyılda özellikle de ikinci yarısında, gerek filoloji ve leksikografi alanlarındaki devrim, gerekse kendileri de yalnızca kapitalizmin değil, aynı zamanda hanedanlık devletlerinin fil hastalığına tutulmuş olmasının birer ürünü olan Avrupa içi milliyetçi hareketler, çok sayıda hanedan için giderek artan kültürel ve dolayısıyla da siyasal güçlükler çıkarmaya başladılar. Çünkü daha önce de gördüğümüz gibi bu hanedanların meşruiyetlerinin temelinin millilikle bir ilgisi yoktu. Romanoflar Tatarlar'la Letonyalılar'ı, Almanlar'la Ermeniler'i, Ruslar'la Finliler'i yönetiyorlardı; Habsburglar Macarlar'la Hırvatlar'ın, Slovaklar'la İtalyanlar'ın, Ukraynalılar'la Avusturya Almanları'nın üstüne tünemişlerdi. Hanover hanedanı İskoç, İngiliz, Galli ve İrlandalılar'ın yanı sıra, Bengalliler ve Québecliler üzerinde de hüküm sürüyordu.[1] Dahası kıtada aynı hanedanın üyeleri sık sık, farklı, bazen de rakip devletleri yönetiyorlardı. Fransa ve İspanya'yı yöneten Bourbonlar, Prusya ve Romanya'yı yöneten Hohenzollernler, Bavyera ve Yunanistan'ı yöneten Wittelsbachlar hangi millete ait sayılacak?

1. Eninde sonunda Britanya İmparatorluğu olacak birimin, 11. yüzyılın başından beri "İngiliz" olan bir hanedanlık tarafından yönetilmemiş olması hoş bir vakadır: O zamandan beri Normanlar'dan (Plantagenetler), Galliler'den (Tudorlar), İskoçlar'dan (Stuartlar), Hollandalılar'dan (Orange Hanedanı) ve Almanlar'dan (Hannoverliler) oluşan alaca bulaca bir grup kendine imparatorluk tahtında bir yer buldu. Filoloji devrimine ve İngiliz devriminin I. Dünya Savaşı'ndaki ihtilaçlarına varıncaya kadar buna kimse aldırmadı da. Windsor Hanedanı, Schönbrunn Hanedanı ve Versailles Hanedanı ile kafiye yapar. [Her üç terimin de kraliyet ailesinin soyuna değil, ikâmet ettikleri mekâna işaret ettiği kastediliyor. (ç.n.)]

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hanedanların, esasen idari olan amaçlarla, farklı hızlarda da olsa belli başlı bazı yayın-halk dillerini devlet dili olarak kabul ettiklerini gördük. Bu dilin "seçimi" bilinçsiz bir miras ya da kullanışlılık tarafından belirlenebiliyordu.

Ancak Avrupa'daki leksikografi devrimi, dillerin son derecede özgül bazı grupların —o dili konuşup okuyanların— handiyse özel mülkiyeti olduğu inancını yarattı ve hiç değilse Avrupa'da bu inancın yavaş yavaş yayılmasını sağladı. Üstelik birer cemaat olarak hayal edilen bu grupların bir eşitler kardeşliği içerisinde özerk bir yere de hakları vardı. Bu filolojik yanıcı maddeler, hanedanları zaman içinde giderek keskinleşen tatsız bir ikilemle karşı karşıya bıraktı. İkilem hiçbir yerde Avusturya-Macaristan'da olduğu kadar açık görülmez. Örneğin aydınlanma mutlakiyetçisi II. Joseph, 1780'lerin başında devlet dilini Latince'den Almanca'ya çevirmeye karar verdiğinde, "sözgelimi Macarca'ya değil Latince'ye karşı mücadele verdi... Soyluluk, Ortaçağ Latincesi ile idare edildiği sürece, kitlelerin çıkarı uğruna etkili hiçbir şey yapılamayacağını düşünüyordu. İmparatorluğunun bütün bölgelerindeki dili birleştirmek ona acil bir önlem gibi görünüyordu. Bu zorunluluğun baskısı altında, kapsamında devasa bir kültür ve edebiyat barındıran ve bütün bölgelerde hatırı sayılır bir azınlık tarafından konuşulan Almanca'dan başka bir dili seçemezdi."[2] Gerçekten de "Habsburglar bilinçli ve sonuç alıcı bir tarzda Almanlaştıran bir güç değillerdi... *Almanca konuşmayan Habsburglar dahi* vardı. Zaman zaman Almanlaştırma politikalarını teşvik eden Habsburgların çabalarını milliyetçi bir bakış açısı yönlendirmiyordu; önlemleri imparatorluklarını birleştirme ve evrenselleştirme niyetlerinin sonuçlarıydı."[3] Asıl hedefleri Hausmacht'tı*. Ama 19. yüzyılın ortasından sonra Almanca ikili bir statü kazanmaya başladı: "evrensel imparatorluğa ait" ve "tikel-ulusal." Hanedan bu ilk sta-

* Kelime anlamı "evin iktidarı" olan ve soyut bir ulus-devlet'in değil, hanedanlığın iktidarını anlatmak için kullanılan terim. (ç.n.)

2. Jászi, *The Dissolution*, s. 71. II. Joseph'in Macar Kralı olarak taç giyme andını içmemiş olması bu bakımdan ilginçtir, çünkü bu onu Macar soyluluğunun "anayasadan kaynaklanan" ayrıcalıklarına saygı göstermek zorunda bırakacaktı. Ignotus, *Hungary*, s. 47.

3. *A.g.e.*, s. 137. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tüsünden ötürü Almanca'yı dayattıkça, Almanca konuşan uyrukların tarafını tutuyormuş gibi görünüyor ve diğerlerinden düşmanlık topluyordu. Ama bunu dayatmadığında ya da diğer dillerden herhangi birine, özellikle de Macarca'ya taviz verdiğinde de yalnızca birleşme engellenmiş olmakla kalmıyor, Almanca konuşan uyruklar da incinmiş olma hakkını kendilerinde görüyorlardı. Dolayısıyla hanedanı hem Almanlar'ın koruyuculuğunu yaptığı hem de onlara ihanet ettiği için nefret edilme tehdidi ile başbaşa bırakıyordu. (Tam da aynı şekilde, Türkçe konuşan uyrukları tarafından hain oldukları, Türkçe konuşmayanlar da Türkleştirdikleri için Osmanlılar'dan nefret ettiler.)

Yüzyıl ortasına varıldığında, bütün hanedanlar şu ya da bu halk dilini devlet dili olarak kullandıkları ölçüde[4] ve bütün Avrupa'da ulus düşüncesinin itibarı hızla artmakta olduğundan, Avrupa-Akdeniz monarşilerinde, göz kırpmakta olan ulusal kimliklerden birine doğru yanaşma yönünde belirgin bir eğilim vardı. Romanoflar Büyük Rus, Hanover hanedanı İngiliz, Hohenzollernler de Alman olduklarını keşfettiler — kuzenleri de, biraz daha güçlükle de olsa Rumen, Yunan ve benzeri olduklarını keşfetti. Bu yeni kimlikler, bir yandan, kapitalizm, kuşkuculuk ve bilim çağında, farazi kutsallığa ve yalnızca kadimliğe dayanması giderek daha da zorlaşan meşruiyet için yeni bir dayanak oluştururken diğer yandan beraberlerinde yeni tehlikeler getirdiler. Kaiser II. Wilhelm kendisine "1 no.'lu Alman" rolünü biçtiğinde, kendisinin *kendisiyle aynı türden bir sürü içinden biri* olduğunu, işlevinin temsili olduğunu ve dolayısıyla ilkece Alman yoldaşlarına *ihanet* edebileceğini örtük olarak teslim etmiş oluyordu (hanedanın şaşaalı günlerinde tasavvur dahi edilemeyecek bir fikir. Kime ya da neye ihanet?). 1918'de Almanya'nın başına gelen felaketten sonra ima etmiş olduğu bu söze yakalandı. Alman ulusu adına davranan sivil politikacılar (açıkça) ve Genel Kurmay (olağan cesaretiyle, gizlice) bilinmeyen bir Hollanda varoşuna se-

4. 1844'te Macar Krallığı'nda Macarca'nın en sonunda Latince'nin yerini almasının uzun bir çağı sona erdirdiği söylenebilir. Ama daha önce de gördüğümüz gibi aslında 19. yüzyılın epey geç vakitlerine kadar Macar orta ve küçük soyluluğunun *halk dili*, uyduruk bir Latince'ydi.

Levent Şahverdi Arşivi

petlediler onu. Kendisini Şahlığa değil, İran Şahı rolüne atayan Muhammed Rıza Pehlevi de hain damgasını böyle yedi. Verilen kararı değilse de ulusal meclisin yargılama hakkını kabul ettiği, sürgüne ayrılma anında oynanan şu küçük komediyle kanıtlanıyor: Jetinin merdivenlerini tırmanmadan önce fotoğrafçılar için toprağı öptükten sonra, bir miktar kutsal İran toprağını yanına aldığını duyuruyor. Bu sahne Güneş Kral değil Garibaldi hakkındaki bir filmden aşırılma.[5]

Hanedanların "vatandaşlığa kabul edilmeleri"* — çoğu durumda eğlenceli akrobatik numaralar gerektirebilen bir manevra sonunda — Seton-Watson'ın vurucu bir terimle "resmi milliyetçilik" dediği şeyin doğmasına yol açtı.[6] Çarlığın Ruslaştırma politikası bunların yalnızca bilinen en iyi örneğidir. Bu "resmi milliyetçilikleri" anlamanın en iyi yolu, onları, tabiyet değiştirirken hanedanın Ortaçağlar'dan beri biriktirilmiş devasa çok dilli mülkleri üzerindeki iktidarını koruyabilmenin, ya da başka bir deyişle, ulusun dar ve kısa derisini imparatorluğun dev bedenini kapsayacak şekilde germenin bir yolu olarak düşünmektir. Bu yüzden Çar'ın uyruklarından oluşan heterojen nüfusun "Ruslaştırılması", biri kadim, diğeri ise çok yeni karşıt iki siyasal düzenin şiddetli ve bilinçli bir şekilde birbirlerine lehimlenmesi anlamına geliyordu. (Her ne kadar Amerikalar'ın ve Filipinler'in İspanyollaştırılmasıyla bunun arasında belli bir paralellik varsa da, merkezi bir fark yine de var. Çarlığın 19. yüzyıl sonunun kültürel fatihleri bilinçli bir Makyavelcilik'ten, 16. yüzyıldaki İspanyol öncüleri ise bilinçli olmayan, gündelik bir pragmatizmden hareket ediyorlardı. Üstelik yaptıkları zaten tam anlamıyla bir "İspanyollaştırma" da değildi —

* Burada "vatandaşlığa kabul edilme" olarak çevirdiğimiz İngilizce kelime *naturalization* aynı zamanda "yerlileştirme" ve "doğallaştırma" anlamını da taşıyor. (ç.n.)

5. Harvard Üniversitesi'nde Profesör Şehabi'den Şah'ın öncelikle Londra tarafından 1941'de Mauritius'a sürgüne gönderilirken yanına İran toprağı alan babası Rıza Şah'ı taklit ettiğini öğrendim.

6. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 148. Maalesef yazarın vuruculuğu yalnız Doğu Avrupa'ya yönelik. Seton-Watson, Romanof ve Sovyet rejimleriyle haklı olarak alay ediyor ama Londra, Paris, Berlin, Madrid ve Washington'da uygulanan benzer politikaları atlıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

kâfir ve vahşileri *dine döndürüyorlardı.*)

"Resmi milliyetçiliği" —ulusla hanedanlık imparatorluğunun iradi olarak bu şekilde kaynaştırılmasını— anlamanın yolu, bunun Avrupa'da 1820'lerden beri yayılmakta olan popüler milliyetçi hareketlerden *sonra* ve *onlara tepki olarak* geliştiğini hatırlamaktan geçer. Amerikan ve Fransız tarihinin modelleri üzerine kurulu bu milliyetçiliklerin kendileri de şimdi birer model haline gelmişlerdi.[7] Ulusal kılığa bürünmüş imparatorluğun çekici görünebilmesi için bütün yapılması gereken yaratıcı bir elçabukluğuydu.

Bütün bu gerici ve ikincil modelleme süreci hakkında bir perspektif kazanabilmek için, paralel ama yararlı bir biçimde karşıt bazı vakaları gözden geçirmekten yarar sağlayabiliriz.

Romanof otokrasisinin "sokağa düşmekten" başlangıçta ne kadar tedirgin olduğunu Seton-Watson mükemmel bir şekilde gösteriyor.[8] Daha önce gördüğümüz gibi, 18. yüzyıl boyunca St. Petersburg sarayının dili Fransızca, taşra soyluluğununki Almanca'ydı. Napolyon istilasının ardından 1832'de resmi bir raporda Kont Sergei Uvarov, mülkün Otokrasi, Ortodoksi ve Ulusallık'tan (*nationalnost*) oluşan üç temel ilke üzerine kurulması gerektiği önerisinde bulundu. Bu ilkelerin ilk ikisi eskiydiyse de üçüncüsü çok yeniydi — ve "ulus"un yarısının hâlâ serf olduğu, yarısından fazlasının Rusça'dan başka bir anadil konuştuğu bir çağda henüz oldukça hamdı. Bu rapor Uvarov'a Eğitim Bakanlığı'nı kazandırdı ama hepsi o kadar. Çarlık yarım yüzyıl daha Uvarovvari kışkırtmalara direndi. III. Aleksandr'ın saltanatına (1881-94) kadar Ruslaştırma resmi hanedanlık politikası haline gelmedi; yani Ukrayna, Fin ve Letonya milliyetçiliklerinin imparatorluk içinde ortaya çıkmasından çok sonra bile. İlk Ruslaştırma uygulamalarının tam da Baltık Almanları gibi o güne kadarki en Kaisertreu* "milliyetler"e yönelmesi de ayrıca ironikti. 1887'de Baltık eyalet-

* "Kaiser'in güvenebildiği" anlamına gelen sözcük. (*Alm.*, ç.n.)

7. Bütün bunlarla Scharnhorst, Clausewitz ve Gneisenau'nun Fransız Devrimi'nin bütün kendiliğinden yeniliklerini muhafazakâr bir ruhla ve bilinçli bir tarzda uyarlayarak 19. yüzyılın büyük birimlere ayrılmış, profesyonel subayların denetimindeki düzenli ordusunu inşa eden askeri reformları arasında öğretici bir paralellik var.

8. Seton-Watson, *Nations and States*, s. 83-7

Levent Şahverdi Arşivi

lerinde Rusça'nın eğitim dili olması bütün devlet okullarında başlangıç sınıflarından sonraki bütün sınıflar için zorunlu hale getirildi ve uygulama daha sonra özel okullar için de zorunlu kılındı. 1893'te imparatorluk sınırları içindeki en seçkin kolejlerden biri olan Dorpat Üniversitesi, sınıflarda Almanca konuşulduğu gerekçesiyle kapatıldı. (Almanca'nın o güne kadar, popüler bir milliyetçi hareketin sesi *değil*, taşradaki devlet dili olduğunu unutmayın.) Ve daha bir sürü örnek. O kadar ki Seton-Watson 1905 Devrimi'nin "otokrasiye karşı işçi, köylü ve radikal aydınların bir devrimi olduğu kadar Rus olmayanların Ruslar'a karşı bir devrimi" olduğunu iddia edecek kadar ileri gidebiliyor. "İki ayaklanma elbette bağlantılıydı: Toplumsal devrim Polonyalı işçilerin, Letonyalı ve Gürcü köylülerin başlıca failler olduğu Rus olmayan bölgelerde daha da sertti."[9]

Aynı zamanda Ruslaştırma bir hanedanlık siyaseti olduğu için ana amaçlarından birine —tahtın ardında büyüyen bir "Büyük Rus" milliyetçiliğini beslemeye— ulaşmadığını varsaymak da büyük bir yanlış olacaktır. Üstelik bu yalnızca milliyetçi duygulara dayanmıyordu. Eninde sonunda devasa bürokrasi ve imparatorluğun sunduğu gelişmekte olan pazar Rus memur ve girişimcilere büyük fırsatlar sunuyordu.

İngiltere Kraliçesi *ve* hayatının daha sonraki bir aşamasında Hindistan İmparatoriçesi* Victoria von Saxe-Coburg-Gotha, Bütün Rusyalar'ın Ruslaştırıcı Çarı III. Aleksandr'dan hiç de daha az ilginç değildi. Aslında unvanı şahsından daha ilginçti, çünkü bir amblem gibi imparatorlukla ulus arasına dökülmüş kalın lehim tabakasını temsil ediyordu.[10] Onun saltanatı da St. Petersburg'da izlenen Ruslaştırma politikasını sıkı bir şekilde andıran Londra tarzı bir "resmi milliyetçilik" politikasının başlangıcının işareti

* 1857'deki büyük ayaklanmadan sonra Britanya yönetiminin aldığı önlemler arasında sömürgenin yönetimini Doğu Hindistan Şirketi'nden alıp doğrudan devlete devretmeye bağlı olarak Kraliçe Victoria'nın Hindistan İmparatoriçesi ilan edilmesi de vardı (ç.n.).

9. *Nations and States*, s. 87.

10. Bu lehimin çözülmesi Britanya İmparatorluğu'nun Britanya Commonwealth'ine, oradan Commonwealth'e, oradan da kimbilir neye dönüşmesine ayarlıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

oldu. Bu benzerliğin tadını çıkarmanın iyi bir yolu coğrafi boylamları karşılaştırmak.

Tom Nairn, *The Break-up of Britain*'da 18. yüzyılda gelişmekte olan bir İskoç burjuvazisine ve çok seçkin bir İskoç entelijensiyasına rağmen niçin bir İskoç milliyetçi hareketi olmadığı sorusunu ortaya atıyor.[11] Hobsbawm, Nairn'in derin tartışmasını şu sabırsız sözlerle bir kenara itti: "[İskoçlar'ın] bu zamanda bağımsız bir devlet talep etmelerini beklemek saf bir anakronizmdir."[12] Ama Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni imzalayanlardan biri olan Benjamin Franklin'in David Hume'dan beş yıl önce doğduğunu hatırlarsak, azıcık anakronistik olanın Hobsbawm'ın bu yargısı olduğunu düşünme eğilimine girebiliriz.[13] Sorun —ve çözümü— başka bir yerde yatıyor gibi görünüyor bana.

Diğer yanda da Nairn'in kendi "İskoçya"sını sorunsuz, ilksel bir veri gibi kabul etme yolundaki o bildik milliyetçi eğilimi var. Bloch, Danimarkalılar ve Fatih William'ın tahribatlarının kuzeyde, Alcuin ve Bede gibi ışıkların aydınlattığı Anglosakson Northumbria'nın kültürel hegemonyasını* tamamen yok ettiğini kaydederek bize İskoçya denen bu "varlığın" tarihinin ne kadar yamalı olduğunu hatırlatıyor:

> Kuzey bölgesinin bir kısmı esas İngiltere'den tamamen koparılmıştı. Vikingler'in Yorkshire'a yerleşmeleriyle Anglosakson konuşan diğer nüfuslardan kopan Northumbria'daki Edinburg kalesi ve çevresindeki ovalar, dağların Kelt şeflerinin egemenliği altına girdi. Yani iki dilli İskoç krallığı İskandinav istilasının geri tepen sonuçlarından biriydi.[14]

* İngiliz resmi tarihi İngiltere'nin tarihini Fatih William'ın 1066'daki fethiyle başlatır. Oysa daha önce bugün İskoçya olan yerin bir kısmıyla örtüşen Northumbria, İngilizce'nin en eski atası olan Anglosakson dilinde karanlık diye anılan çağların en zengin kültürel üretiminin merkeziydi. Bu yörenin gelecekteki İskoçya'nın bir parçası haline gelme süreci ancak Fatih William'ın fethi sonucu buradaki kültürel dinamizmin sönmesiyle başladı. (ç.n.)

11. *The Break-up of Britain*, s. 106'daki dipnot.

12. "Some Reflections," s. 5.

13. Gary Wills, manidar adı *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence* olan kitabında milliyetçi Jefferson'un düşüncesinin Locke'ın değil Hume, Hutcheson, Adam Smith ve İskoç Aydınlanması'nın diğer mümtaz şahsiyetlerinin etkisi altında şekillendiğini yazıyor.

14. *Feudal Society*, I, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

Seton-Watson da kendi adına İskoç dilinin İngilizce ile Fransızca'nın iç içe geçmesiyle geliştiğini yazıyor:

> Bu dil yalnızca İskoçya'nın doğusunda değil, Kuzey İngiltere'de de konuşuluyordu. Ama güneye kıyasla İngilizce'nin etkisi daha az, İskandinav ve Kelt kaynaklarının etkisi daha çoktu. İskoçça ya da "kuzey İngilizcesi", ovalar nüfusunun tamamının yanı sıra Galce'nin İskoçya'da aldığı biçimi* bilen ya da bilmeyen saray çevresi ve toplumsal seçkinler tarafından da konuşuluyordu. Robert Henryson ve William Dunbar gibi şairlerin diliydi. İki tacın 1603'teki birleşmesi güney İngilizcesi'ni saraya, idareye ve İskoçya'daki yukarı sınıflara da yayarak başat hale getirmeseydi, modern zamanlara kadar ayrı bir edebi dil olarak sürebilirdi.[15]

Buradaki kilit nokta bir gün İskoçya diye hayal edilecek olan şeyin büyük bir kısmında daha 17. yüzyılda bile İngilizce konuşulması ve asgari bir okuryazarlığın bulunduğu koşullarda yayın İngilizcesi'ne ulaşılabilmesidir. Sonra 18. yüzyılın başında İngilizce konuşan ovalar, Gaeltacht'ı yok etmek için Londra'yla işbirliği yaptılar. Her iki "kuzeye açılım"da da bilinçli bir İngilizleştirme politikası izlenmemişti — İngilizleşme her iki durumda da asıl olarak bir yan ürün oldu. Ama bu iki açılım, birlikte, daha milliyetçilik çağından "önce" Avrupa tarzı, halk dillerine dayalı bir milliyetçi hareketin imkânlarını fiilen tasfiye etmişlerdi. Peki ya Amerikan tarzı milliyetçilik? 18. yüzyılın ortasında başlayan güneye doğru akan "kitlesel bir entelektüel" göçten söz ederken Nairn yanıtın bir yönüne değinmiş oluyor.[16] Ama entelektüel göçten de fazlası vardı. İskoç politikacılar yasa çıkarmak için güneye geliyorlardı ve Londra'nın pazarları İskoç işadamlarına açıktı. Onüç Eyalet'teki (ve daha az da olsa İrlanda'daki) durumun aksine merkeze göç eden bu hacıların önünde *hiçbir engel yoktu*. (18. yüzyılın Latince ve Almanca okuyan Macarlarını Viyana'ya götüren engelsiz yolla karşılaştırın.) İngilizce'nin "İngiliz" dili haline gelmesine daha zaman vardı.

Aynı şey başka bir açıdan da söylenebilir. 17. yüzyılda Londra'nın Yüzyıl Savaşları'nın feci sonundan beri durmuş olan deniz-

* İrlanda Galcesi ve İskoçça'nın ortak atası olan Kelt dili. (ç.n.)

15. *Nations and States*, s. 30-1.

16. *The Break-up of Britain*, s. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

aşırı bölgeler edinme sürecinin yeniden başladığı doğrudur. Ama bu fetihlerin "ruhu" hâlâ ulus-öncesi çağa aitti. Bunu hiçbir şey Hindistan'ın ancak Victoria'nın tahta geçmesinden 20 yıl sonra Britanya'ya dahil edilmesi kadar çarpıcı bir şekilde kanıtlamıyor. Başka bir deyişle, 1857 Ayaklanması'nın sonrasına kadar "Hindistan" bir devlet tarafından değil, hele bir ulus-devlet tarafınan hiç değil, ticari bir girişim tarafından yönetiliyordu.

Ancak değişim yoldaydı. 1813'te Doğu Hindistan Şirketi'nin fermanının yenilenmesinin zamanı geldiğinde, Parlamento yılda 100 bin rupee'nin *hem* "şarklı" *hem* "Batılı" eğitimin teşvikine ayrılmasını buyurdu. 1823'te Bengal'de bir Kamu Eğitim Komitesi kuruldu; ve 1834'te Thomas Babington Macaulay bu komitenin başkanı oldu. "Bir Avrupa kütüphanesinin tek bir rafının bile Hindistan ve Arabistan'ın bütün yerel edebiyatından daha değerli olduğunu" ilan etti[17] ve ertesi yıl kötü şöhretli "Eğitim Raporu"nu üretti. Uvarov'dan daha şanslı olduğundan önerileri hemen uygulamaya konuldu. Macaulay'ın kendi tarifsiz sözleriyle, "kanı ve rengi bakımından Hintli ama zevkleri, görüşleri, ahlakı ve zekâsı bakımından İngiliz olan yeni bir insan sınıfı" yaratmak üzere tamamen İngiliz usulü bir eğitim sistemi uygulanacaktı.[18] 1836'da şöyle yazıyordu:

> İngiliz eğitimi görmüş hiçbir Hindu kendi dinine içten bir şekilde bağlı kalamaz. Eğitim planlarımız izlendiği takdirde, Bengal'in saygıdeğer sınıfları içinde tek bir putataparın dahi kalmayacağı benim sağlam kanaatimdir [hep sağlamdır bu kanaatler].[19]

Burada kuşkusuz yarım yüzyıl önce Fermín'in Bogotá'daki halini çağrıştıran safdil bir iyimserlik var. Ama asıl önemli olan putataparları arındırılmaz ten renkleri ve kanlarına karşın, Hıristiyan' dan da çok kültürel bakımdan İngilizler'e dönüştürmek üzere bilinçli olarak dile getirilip izlendiğini gördüğümüz uzun vadeli (30 yıl!) plandır. Fermín'in ırklar arası fiziksel çiftleşme tasarısıyla

17. Bu kendini beğenmiş, genç, orta sınıf, İngiliz Uvarov'un her iki yerel yazın hakkında hiçbir şey bilmediğinden emin olabiliriz.

18. Bkz. Donald Eugene Smith, *India as a Secular State*, s. 337-38 ve Percival Spear, *India, Pakistan and the West*, s. 163.

19. Smith, *India*, s. 339.

Levent Şahverdi Arşivi

karşılaştırıldığında Victoria çağında başka birçok şeyin olduğu gibi emperyalizmin de sahte masumiyet alanında ne kadar ilerleme kaydetmiş olduğunu gösteren bir zihinsel çiftleşme tasarısı kastediliyor. Her halükârda bu noktadan itibaren, farklı hızlarda da olsa, genişlemekte olan bütün imparatorlukta Macaulaycılığın uygulanmaya başlandığı rahatlıkla söylenebilir.[20]

Ruslaştırma gibi İngilizleştirme de (aralarında İskoçlar'ın da hatırı sayılır bir yer tuttuğu) orta sınıf metropol sakini ordularına —memurlar, öğretmenler, tüccarlar ve çiftçiler— üzerinde güneşin batmadığı mülk boyunca hızla yayılan pembe ufuklar sunuyordu. Yine de St. Petersburg'dan yönetilen imparatorlukla Londra'dan yönetilen arasında merkezi bir fark vardı. Çarlık Avrasya'nın ılımlı ve arktik iklimlerde yer alan bölgeleriyle sınırlı, "sürekli" bir kıta mülküydü. Hani neredeyse bir sınırdan diğerine yürünebilirdi. Doğu Avrupa'nın Slav halklarıyla aradaki dilsel akrabalık ve —hafif terimlerle söylemek gerekirse— Slav olmayan halklarla varolan tarihsel, siyasal, dinsel ve iktisadi bağlar St. Petersburg yolundaki engellerin *göreli olarak* daha kolay aşılabilir olması anlamına geliyordu.[21] Oysa Britanya İmparatorluğu her kıtaya yayılmış, çoğu tropik, sayısız mülkten oluşan bir bohçacı torbasıydı. Tabiyet altına alınmış halkların çok küçük bir azınlığının metropole herhangi bir uzun vadeli dinsel, dilsel, kültürel ya da hatta siyasal ve iktisadi bir bağı vardı. Jübile Yılı'nda* bir araya geldiklerinde İngiliz ve Amerikan milyonerlerin telaş içinde topladıkları ve daha sonra asık suratlı imparatorluk devlet müzelerine dönüşen Eski Ustalar koleksiyonlarını andırıyorlardı.

Sonuçlar Bipin Chandra Pal'ın acı hatıralarında çok iyi örnek-

* Kraliçe Viktoria'nın saltanatının yıldönümü için Londra'da yapılan kutlamalara Afrika'nın yerel kabile şeflerinden Hindistan'ın Racalarına kadar imparatorluktaki bütün yerel yöneticiler çağrılmıştı. (ç.n.)

20. Bkz. örneğin Roff'un bir blöfçü suratı takınarak anlattığı ve kısa zamanda ciddi ciddi Malezya Eton'u diye nam salan 1905'te kurulmuş Kuala Kangsar Malay Koleji. Macaulay'in ilkelerine sadık kalınarak öğrenciler "saygıdeğer sınıflar" dan, yani uysal Malay aristokrasisinden seçilmişti. Yatılı öğrencilerin yarısı çeşitli Malay sultanlarının doğrudan vârisleriydi. William R. Roff, *The Origins of Malay Nationalism*, s.100-105.

21. Ural-ötesi halkların durumu bambaşka bir konu.

Levent Şahverdi Arşivi

leniyor. 1932'de Macaulay'ın "Rapor"undan yüzyıl sonra "yalnızca Britanyalılar'inki kadar ağır bir sınavdan geçmekle kalmayıp gençliklerinin en belirleyici yıllarını İngiltere'de geçirmek zorunda kalan" Hintli memurlardan öfkeyle söz ediyordu:

> Anavatanlarına döndüklerinde oradaki memur kardeşlerininkiyle neredeyse aynı olan bir hayat tarzı sürdürüyor ve *neredeyse dinsel bir tarzda* onların toplumsal törelerine ve ahlaki ölçütlerine sadık kalıyorlardı. O günlerde Hindistan doğumlu [*a.b.*— bizim İspanyol-Amerikan *criollo*'larla karşılaştırın] memur kendisini atalarının toplumundan neredeyse tamamen koparıyor ve Britanyalı meslektaşlarının çok sevdiği o hava içerisinde yaşayıp davranıyordu. *Zihniyeti ve terbiyesi bakımından herhangi bir İngiliz kadar İngiliz'di.* Bu onun için hiç de küçük bir fedakârlık değildi, çünkü bu yolla kendi halkının toplumundan tamamen yabancılaşmış oluyor ve toplumsal ve ahlaki bir parya haline geliyordu. Kendi ülkelerinde oranın Avrupalı sakinleri kadar yabancıydılar."[22]

İşte Macaulay buraya kadar. Ama çok daha vahim olanı kendi ülkelerindeki bu yabancıların, Amerikalı *criollo*'lardan hiç de daha az ölümcül olmayan bir şekilde İngiliz maturrangoların akıldışı boyunduruğuna mahkûm edilmiş olmalarıydı. Sorun yalnızca ne kadar İngilizleşmiş olursa olsun bir Pal'in daima Raj'ın en yüce doruklarının dışında tutulması değildi. Yatay olarak çeperinde de dolaşamaz — örneğin bir yan geçişle Altın Sahili'ne ya da Hong Kong'a, dikey olarak da metropole gidemezdi. "Kendi halkının toplumuna tamamen yabancılaşmış" olabilirdi ama müebbeten onlar arasında hizmet etmeye mahkûmdu. (Tabii, "onlar"ın kim olduğu Britanya'nın altkıtadaki fetihlerinin kapsamına bağlı olarak değişiyordu.[23])

Resmi milliyetçiliklerin 20. yüzyıldaki Asya ve Afrika milliyetçiliklerinin doğuşu için yarattığı sonuçları daha sonra gözden geçireceğiz. Şimdiki amaçlarımız bakımından vurgulanması gere-

22. Bk. *Memories of My Life and Times*, s. 331-2. Vurgular eklenmiştir.

23. Gerçi Hintli memurların Burma'da istihdam edildiği doğru ama 1937'ye kadar Burma idari olarak Britanya Hindistanı'nın bir parçasıydı. Hintliler Britanya Malayası ve Singapuru'nda da tabi konumlarda —özellikle de polis— olarak çalışıyorlardı ama "yerel" ya da "göçmen" diye sınıflandırılıyorlardı. Yani Hint polis güçlerine "geri" tayinleri yapılamazdı. Buradaki vurgunun memurlar üzerinde olduğuna dikkat edin; bol sayıda Hintli işçi, tüccar ve hatta meslek adamı Güneydoğu Asya'daki, Güney ve Doğu Afrika'daki ve hatta Karayipler'deki Britanya sömürgelerine gitti.

Levent Şahverdi Arşivi

ken İngilizleştirmenin bütün dünyada binlerce Pal ürettiğidir. Hiçbir şey resmi İngiliz milliyetçiliğinin temel çelişkisi olan imparatorlukla ulus arasındaki içsel uyumsuzluğu bunun kadar iyi örnekleyemez. Boşuna "ulus" demiyorum, çünkü insan kendini bu Paller'in durumunu "ırkçılık"la açıklama eğilimine kaptırabilir. Aklı başında hiç kimse 19. yüzyıl İngiliz emperyalizminin ne kadar köklü bir şekilde ırkçı olduğunu inkâr edemez. Ama *beyaz* sömürgelerde de, Avustralya'da, Yeni Zelanda'da, Kanada'da ve Güney Afrika'da da Paller vardı. Oraları da İngiliz ve İskoç öğretmenler doldurdu; oralarda da uygulanan kültürel politika İngilizleştirmeydi. Paller'e gelince; 18. yüzyılda İskoçlar'a açık olarak yükselen helezon onlar için artık kapanmıştı. İngilizleşmiş Avustralyalılar Dublin'de ya da Manchester'da, hatta Ottawa ya da Capetown'da bile devlet hizmeti göremiyorlardı. Canberra'da Genel Vali olabilmeleri bile çok sonra gerçekleşecekti.[24] Yalnız "İngiliz İngilizler", yani o yarı gizli İngiliz ulusunun üyeleri bunları yapabiliyordu.

Doğu Hindistan Şirketi'nin avlağını yitirmesinden üç yıl sonra Kaptan Perry kara gemileriyle onca yıldır Japonya'nın kendi tercihi olan yalıtılmışlığını temin eden surları hoyratça alaşağı etti. 1854'ten sonra (Tokugawa'ların Shogun'luk rejimi) olan Bakufu, hızla yayılmakta olan Batı karşısındaki belirgin iktidarsızlığından ötürü özgüvenini ve iç meşruiyetini yitirdi. Sonunda 1868'de çoğu Satsuma ve Choshu *han*'lıklarından gelen ve Sonno Joi (Hükümdara İbadet Edin, Barbarları Sürün) sancağı altında birleşmiş küçük bir orta dereceli samuraylar çetesi rejimi devirdi. Başarılarının nedenlerinden biri 1815'ten beri Prusya ve Fransız kurmaylarının sistemleştirdiği Batı askerlik bilimini 1860'tan sonra olağanüstü bir yaratıcılıkla özümsemiş olmalarıydı. Böylelikle bir İngiliz silah tüccarından satın aldıkları en yeni model, çoğu Amerikan iç savaşı artığı 7300 tüfekten çok etkili bir tarzda yararlanabildiler.[25] "Tüfek kullanımında... Choshu'lu adamlar o kadar ustay-

24. Tabii Edward döneminin son yıllarında birkaç "beyaz sömürgeli" Londra'ya göç ederek milletvekili ya da basın patronu oldu.

25. Bu noktada anahtar kişi "Japon Ordusunun Babası" diye tanınan Omura Masujiro'ydu (1824-1869). Düşük rütbeli bir Choshu samuray olan Omura

Levent Şahverdi Arşivi

dılar ki, karşılarında eski gürültülü kesip biçme yöntemleri tamamen yararsız kalıyordu."[26]

Ancak bugün Meiji oligarkları diye andığımız asiler iktidara gelince askeri hünerlerinin otomatik olarak siyasal meşruiyet getirmediğini keşfettiler. Bakufu'nun tasfiyesinden sonra Tenno ("İmparator") hızla yeniden tahta geçirilebilse de barbarları sürmek o kadar kolay olmayacaktı.[27] Japonya'nın jeopolitik güvenliği hâlâ 1868 öncesindeki kadar kırılgandı. Oligarşinin içerideki durumunu pekiştirmek için başvurulan araçlardan biri, kısmen bilinçli olarak Hohenzollern'in Prusya-Almanya örneğinden esinlenmiş bir yüzyıl ortası "resmi milliyetçiliği"ydi. 1868'le 1871 arasında Tokyo'ya şiddet araçları üzerinde merkezileşmiş bir tekel verecek şekilde, bütün yerel "feodal" askeri birim kalıntıları ortadan kaldırıldı. 1872'deki İmparatorluk Fermanı, bütün yetişkin erkekler

meslek hayatına Hollandaca el kitaplarından Batı tıbbını öğrenerek başlamıştı. (1854'e kadar Hollandalılar'ın Japonya'ya girmesine izin verilen yegâne Batılılar olduğu hatırlanacaktır; onların erişebileceği yerler de Bakufu denetimindeki, Nagasaki limanının açıklarındaki Deshima adasıyla sınırlıydı.) O zamanın Hollanda dilinde eğitim veren en iyi merkezi olan Osaka'daki Tekijyuku'dan mezun olduktan sonra mesleğini icra etmek üzere evine geri döndü — ama başarılı olamadı. Donanma bilimi öğrenmek üzere Nagasaki'ye yaptığı bir seferden sonra (yazılı el kitaplarındaki talimatlardan hareketle Japonya'nın ilk buharlı gemisini tasarlayacak ve yapımını denetleyecekti) 1853'te Uwajima'da bir Batı düşüncesi öğretmeni olarak iş buldu. Hayatının fırsatına Perry'nin gelişinden sonra kavuştu; 1856'da Edo'ya taşınarak gelecekte Ulusal Askeri Akademi olacak merkezde ve Bakufu'nun Batılı metinler üzerine en üst araştırma merkezinde ders vermeye başladı. Başta Napolyon'un strateji ve taktik alanında getirdiği yenilikler olmak üzere Avrupa'nın askeri eserlerinden yaptığı çeviriler, ünlenerek 1860'da askeri danışman olarak Choshu'ya geri çağrılmasını sağladı. 1864-65 arasında yazılarının pratiğe ne kadar ilişkin olduğunu kumandan olarak Choshu içsavaşındaki başarısıyla kanıtladı. Daha sonra ilk Meiji savaş bakanı oldu ve rejimin zorunlu askerlik ve hukuki bir kast olarak samuraylığın tasfiyesi yolundaki devrimci planlarını hazırladı. Bu çabaları yüzünden çileden çıkmış bir samuray tarafından öldürüldü. Bkz. Albert M. Craig, *Choshu in the Meiji Restoration*, özellikle s. 202-4, 267-280.

26. O zamanın Japon bir gözlemcisine göre; alıntılayan E. Herbert Norman, *Soldier and Peasant in Japan*, s. 31.

27. Bunu kendi acı kişisel deneyimlerinden biliyorlardı. 1862'de bir İngiliz bölüğü Satsuma'nın Kagoshima limanını dümdüz etmişti; 1864'te ortak bir Amerikan, İngiliz, Hollanda donanma birimi Shimonoseki'deki Choshu istihkâmlarını tahrip etti. Bkz. John M. Maki, *Japanese Militarism*, s. 146-7.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında okuryazarlığın evrensel hale getirilmesinin teşvik edilmesini buyurdu. 1873'te Britanya Birleşik Krallığı'ndan epey önce Japonya askerliği herkes için zorunlu hale getirdi. Aynı zamanda rejim, hukuki olarak tanımlanmış, ayrıcalıklı bir sınıf olan samuraylığı tasfiye etti — yalnızca bütün yeteneklere (yavaş yavaş) açılmakta olan subaylıklar açısından değil, sistemi artık "kullanılabilir" hale gelmiş olan yurttaşlar-ulusu modeline uyarlamak bakımından da vazgeçilmez bir adım. Japon köylülüğü feodal *han* sisteminin boyunduruğundan kurtarıldı ve bundan böyle doğrudan doğruya devlet ve ticari-tarımsal toprak sahipleri tarafından sömürülmeye başladı.[28] 1889'da bunları Prusya tarzı bir anayasa ve sonunda bütün erkeklere oy hakkı izledi.

Bu düzenli kampanya sırasında kısmen rastlantısal olan üç unsurun Meiji adamlarına yardımı oldu. Birincisi Japonya'nın, ikibuçuk yüzyıllık yalıtılmışlığının ve Bakufu'nun içteki yatıştırmalarının sonucu olan Japonya'nın göreli olarak oldukça türdeş etnik ve kültürel yapısıydı. Gerçi Kyushu'da konuşulan Japonca Honshu'da büyük ölçüde anlaşılmazdı, hatta sözel iletişim Edo-Tokyo'yla Kyoto-Osaka arasında bile sorunluydu ama yarı-Çinlileşmiş ideografik okuma sistemi uzun zamandır bütün adaya yerleşmişti; bu sayede okullar ve yayın aracılığıyla kitlesel okuryazarlık kolayca ve büyük tartışmalara yol açmadan gelişebildi. İkincisi İmparatorluk soyunun eşi bulunmaz kadimliği (Japonya, monarşinin kayıtlı tarih boyunca tek bir hanedanın tekelinde bulunduğu yegâne ülkedir) ve (Bourbonlarla Habsburgların aksine) sembolik Japonluğu, resmi-milliyetçi amaçlar için İmparator'dan yararlanılmasını göreli olarak kolaylaştırıyordu.[29] Üçüncüsü, Batı müdahalesinin nüfusun siyasal olarak bilinçli bütün unsurlarını yeni ulusal terimlerle tasarlanmış bir özsavunma programının çev-

28. Bütün bunlar 1810'da Blücher'in Berlin'e yönelttiği, tutkulu "bize bir ulusal ordu bulun" çağrısı üzerine Prusya'da yapılan reformları andırıyor. Bkz. Vagtts, *A History of Militarism*, s. 130; Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army*, 2. Bölüm.

29. Ama Japonyalı araştırmacıların en eski kraliyet mezarlıklarında yaptıkları son kazılarda ailenin başlangıçta Koreli olduğu yolunda güçlü kanıtlar —eyvah!— ortaya çıkardığını öğrendim. Japon hükümeti bu alanlarda yeni kazıların yapılmasını önlemek için elinden geleni yapıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

resinde seferber edecek kadar ani, kitlesel ve tehditkâr olmuş olmasıydı. Bu seferberlik olanağının Batı müdahalesinin zamanlamasıyla, yani 1760'larda değil de, 1860'larda gerçekleşmiş olmasıyla çok yakın bir ilişkisi olduğunu vurgulamakta yarar var. Çünkü artık yeni "ulusal topluluğun" gerek resmi gerek popüler biçimleri egemen Avrupa'da yarım yüzyıldır kendi gerçekliklerini yaratmaktaydı. Yani, özsavunma artık giderek "uluslararası norm" haline gelmekte olan doğrultuyla tutarlı olarak, hatta o doğrultuda şekillendirilebilirdi.

Cephaneliğe dayalı sanayileşme programının gereklerini karşılayabilmek için köylülüğe dayatılan acımasız mali yükümlülüklerin yol açtığı korkunç acılara rağmen kumarın tutması, kuşkusuz kısmen oligarkların inatçı kararlılığı sayesinde oldu. Zürih bankalarında açılan gizli hesapların henüz hayal bile edilemeyecek bir geleceği beklediği bir dönemde iktidara gelme talihine kavuşmuş olan oligarkları, Japonya'dan toplanmış artığı ülke dışına kaçırmaya kışkırtacak bir şey yoktu. Askeri teknolojinin rahat bir tırıs tempoda geliştiği bir dönemde hüküm sürecek kadar talihli olduklarından, yarışmacı silahlanma programları sayesinde yüzyıl sonunda Japonya'yı bağımsız bir askeri güce dönüştürebildiler. Her biri de okul ve yayın aracılığıyla birer propaganda malzemesi haline getirilen Japon düzenli ordusunun 1894-95'te Çin karşısındaki, donanmasının 1905'te Çarlık karşısındaki göz kamaştırıcı başarıları, Taiwan'ın 1895'te, Kore'nin 1910'da ilhakı, muhafazakâr oligarşinin gerçekten de Japonlar'ın giderek kendilerini üyesi olarak tasarlamaya başladıkları ulusun gerçek temsilcileri olduğu izleniminin yaratılmasında çok önemli bir rol oynadı.

Bu milliyetçiliğin yönetici çevrelerin dışında da saldırgan ve emperyalist bir çehreye bürünmesi, en iyi şu iki etkenle açıklanabilir: Japonya'nın uzun yalıtılmışlığının mirası ve resmi-milliyetçi modelin gücü. Maruyama çok keskin bir gözlem gücü ile Avrupa'daki bütün milliyetçiliklerin, birbirleriyle etkileşim halindeki hanedanlık devletlerinin yarattığı geleneksel bir çoğulcu bağlam içinde ortaya çıktığına işaret ediyor— daha önce de değindiğim gibi Latin Avrupa'nın evrenselciliğinin hiçbir zaman siyasal bir karşılığı olmadı:

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle Avrupa'da ulusal bilinç daha doğuşundan itibaren uluslararası bir toplum bilincinin damgasını taşıyordu. Egemen devletler arasındaki çelişkilerin, bu uluslararası toplumun bağımsız üyeleri arasındaki ihtilaflar olduğu, doğruluğundan kuşku duyulamayacak bir öncüldü. Tam da bu yüzden Grotius'tan* bu yana savaş uluslararası hukukta önemli ve sistematik bir yer tutuyordu.[30]

Oysa yüzyıllar süren Japon yalıtılmışlığı şu anlama geliyordu:

...uluslararası meselelerde eşitlik bilincinin izi bile yoktu. Barbarların sürülmesini savunanlar, uluslararası ilişkilere, üstlerin astlar üzerindeki egemenliğine dayalı ulusal hiyerarşideki konumlarından hareketle bakıyorlardı. Sonunda, ulusal hiyerarşinin öncülleri yatay olarak uluslararası alana aktarılınca, uluslararası sorunların çözümü tek bir seçeneğe indirgenmiş oldu: fethetmek ya da fethedilmek. Uluslararası ilişkileri istişare edecek daha yüksek bir normatif standartın yokluğunda, güç siyasetinin kural haline gelmesi kaçınılmazdır; dünün ürkek savunuculuğu bugünün sınır tanımaz yayılmacılığı olur çıkar.[31]

İkinci olarak oligarşinin başlıca modelleri Avrupa'nın kendi kendilerini vatandaşlığa alan** hanedanlarıydı. Bu hanedanlar bir yandan kendilerini giderek ulusal terimlerle tanımlarken diğer yandan da güçlerini Avrupa ötesine de yaydıkları için, modelin emperyalist bir tarzda kavranmasına şaşmamak gerekiyor.[32] 1885'teki Berlin Kongresi'nde Afrika'nın parsellenmesinin de gösterdiği gibi büyük uluslar küresel fatihlerdi. O halde Japonya'nın da "büyüklüğü"nün kabul edilebilmesi için Tenno'nun İmparator'a dönüşmesi gerektiği, oyuna geç de katılmış olsa, kapatılacak büyük bir açığı da olsa, onun da denizaşırı serüvenlere kalkışması gerektiği iddiaları, kulağa son derece makul gelecekti. Bu çağrışımların okur nüfusun bilincine nasıl bir damga vurduğunu, Kita Ikki'nin (1884-1937) 1924'te yayınlanan ve çok et-

* 16. yüzyılda yaşamış, uluslararası hukukun kurucusu olarak bilinen Hollandalı düşünür. Başta gelen yapıtı *De Iure Belli ac Pacis*'dir ("Savaş ve Barış Hukuku", 1625). (ç.n.)

** Bkz. s. 102'deki çevirenin notu. (ç.n.)

30. Maruyama Masao, *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics*, s. 138.

31. *A.g.e.*, s. 139-140.

32. Maalesef zamanın resmen milliyetçileşen *hanedanlık* devletlerinin yegâne alternatifi —Avusturya-Macaristan— Uzak Doğu'da önemli bir mevcudiyeti olan güçler arasında değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

kili olan *Nihon Kaizo Hoan Taiko*'su (Japonya'nın Yeniden Kuruluşu İçin Bir Çerçeve) kadar çarpıcı bir şekilde gösteren çok az şey vardır:

> Nasıl bir ulus içerisindeki sınıf mücadeleleri eşitsiz dağılımın yeniden düzenlenmesini sağlarsa uluslar arasındaki onurlu bir dava uğruna girişilen savaşlar da bugünkü adil olmayan ayrımları düzeltecektir. Britanya İmparatorluğu bütün dünyada servete sahip olan bir milyonerdir; Rusya da yerkürenin kuzey yarısını işgal eden büyük bir toprak sahibi. Japonya ise kıyılara serpiştirilmiş adacıklarıyla [*a.b.*] proleterlerden biridir; büyük tekelci güçlere savaş ilan etmeye hakkı vardır. Proletaryanın ülke içindeki sınıf savaşı hakkını tanıyıp da, proletaryanın uluslar arasındaki savaşını militarizm ve saldırganlık diye lanetleyen Batılı sosyalistler kendi kendileriyle çelişkiye düşüyorlar... Eğer işçi sınıfının birleşip adil olmayan otoriteleri kan dökerek devirmesi meşruysa, Japonya'nın ordu ve donanmasını yetkinleştirerek adil olmayan uluslararası sınırları yeniden düzenlemek üzere savaşmasını kayıtsız şartsız onaylamak gerekir. Akılcı sosyal demokrasi adına Japonya, Avustralya ve Doğu Sibirya üzerinde mülkiyet hakkı iddia ediyor.[33]

Artık geriye 1900'den sonra imparatorluk yayıldıkça Macaulay tarzı bir Japonlaştırmanın bilinçli bir devlet politikası olarak uygulandığını söylemek kalıyor. İki savaş arasındaki yıllarda Koreliler, Mançuryalılar, Taiwanlılar ve Pasifik Savaşı'nın patlak vermesinden sonra da Burmalılar, Endonezyalılar ve Filipinolar Avrupa'da işlerliği kanıtlanmış politikalara tabi tutuldular. Ve tıpkı Britanya İmparatorluğu'nda olduğu gibi Japonlaşmış Koreliler, Taiwanlılar ya da Burmalılar'ın metropole geçiş imkânları mutlak olarak engellenmişti. Mükemmel Japonca konuşup okuyor olabilirlerdi ama asla Honshu'daki vilayet yönetimine, hatta kendi bölgeleri dışındaki yerlere tayin edilmeyeceklerdi.

Bu üç farklı "resmi milliyetçilik" biçimini gözden geçirdikten sonra, büyük güç olma iddiaları bulunmamakla birlikte, yönetici sınıfları ya da bu sınıflar içindeki önde gelen unsurları ulusal terimlerle tasarlanmış toplulukların dünya ölçeğindeki yaygınlaşmasından rahatsız olan devletlerin de bu modeli bilinçli olarak izleyebileceğini vurgulamak önemli. Böylesi iki devleti, Siyam'ı ve

33. Çeviren ve aktaran Richard Storry, *The Double Patriots*, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya-Macaristan içerisindeki Macaristan'ı gözden geçirmek öğretici olabilir.

Meiji'nin çağdaşı olan ve uzun süre hüküm süren (1868-1910) Çhulalongkorn, mülkünü, Batı yayılmacılığından, Japon muadilininkinden bariz biçimde farklı bir tarzda korudu.[34] Britanya'nın Burma ve Malayası ile Fransız Çinhindi arasına sıkışmıştı; ciddi bir savaş makinesi geliştirmektense (1894'e kadar bir Savaş Bakanlığı kurulmadı) kendisini kurnaz ve manevracı bir diplomasiye adadı. Silahlı kuvvetleri, 18. yüzyıl Avrupası'nı çağrıştırır bir şekilde Vietnamlı, Khmer, Laoslu, Malay ve Çinli paralı askerlerden ve haraç yükümlülerinden oluşan alacalı bir karışımdı. Modernleştirilmiş bir eğitim sistemi aracılığıyla resmi bir milliyetçiliği yaymak için de ciddi bir şey yapılmıyordu. O kadar ki, ilköğretim, ölümünden on yıl sonrasına kadar zorunlu kılınmadı; ülkenin ilk üniversitesi, Tokyo'da İmparatorluk Üniversitesi'nin kurulmasından kırk yıl sonraya, 1917'ye kadar kurulmadı. Yine de Çhulalongkorn kendini bir modernleşmeci olarak algılıyordu. Ama modelleri Birleşik Krallık ya da İngiltere değil, Hollanda Doğu Hint Adaları'nın, Britanya Malayası'nın ya da Raj'ın sömürgeci *beamtenstaaten**'larıydı.[35] Bu modelleri izlemek demek, kraliyet hükümetini akılcılaştırıp merkezileştirmek, haraç veren yarı özerk devletçikleri lağvetmek ve biraz sömürgeciliğinki andıran doğrultularda iktisadi gelişmeyi teşvik etmek demekti. Liman tesislerini inşa etmek, demiryolları yapmak, kanal kazmak ve ticari tarımı geliştirmek üzere yön duygusunu yitirmiş, siyasal olarak zayıf bir işgücü yaratmak için bekâr genç erkeklerin ülkeye göç etmesini teşvik etmek — tuhaf bir şekilde çağdaş Suudi Arabistan'ı haber veren çarpıcı bir örnek. Bu *gastarbeiter*** ithalatı Batavia'daki ve

* devlet memurları. (*Alm.*, ç.n.)

** konuk işçi. (*Alm.*, ç.n.)

34. Bunu izleyen bölüm "Studies of the Thai State: the State of Thai Studies" adlı çalışmamın kısaltılmış şeklidir. Eliezer B. Ayal (Derleyen), *The State of Thai Studies*'in içinde.

35. Battye, genç monarkın 1870'te Batavia ve Singapur'a, 1872'de Hindistan'a yaptığı ziyaretlerin, kendi tatlı sözleriyle, "güvenilir modeller seçmek" olduğunu çok hoş bir tarzda gösteriyor. Bkz. "The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910", s. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

Singapur'daki otoritelerin politikalarına benzemekle kalmıyordu, onlarınkinden esinlenmişti. Ve Hollanda Hint Adaları ve Britanya Malayası'nda olduğu gibi 19. yüzyıl boyunca ithal edilen işçilerin çoğu güneydoğu Çin'den geliyordu. Tıpkı esinlendiği sömürgeci yöneticiler gibi bu politikalar ona herhangi bir kişisel rahatsızlık vermiyor, siyasal sorun çıkarmıyordu. Gerçekten de bir *hanedanlık* devleti için bu politikalar, Tayland toplumunun "dışında" iktidarsız bir işçi sınıfı yaratarak toplumu büyük ölçüde "dingin" bıraktıklarından kısa vadede son derece makuldüler.

Bıraktığı parçaları toplamak zorunda kalan oğlu ve selefi Wachirawut (hükümdarlığı 1910-1925) bu kez Avrupa'nın kendi kendilerini vatandaş ilan eden hanedanlarını örnek aldı. İngiltere'de Viktorya döneminin sonunda yetiştiği halde —ya da yetiştiği için— kendini ülkenin "ilk milliyetçisi" gibi dramatik bir role uygun görüyordu.[36] Ama bu milliyetçiliğinin hedefi Siyam ticaretinin %90'ını elinde tutan Birleşik Krallık ya da yakın bir zaman önce eski mülkün doğusundaki bazı bölgeleri kapmış olan Fransa değil, babasının daha yeni ve o kadar umursamaz bir tarzda ithal ettiği Çinliler'di. Çinli karşıtı tavrının üslubu broşürlerinin en ünlü ikisinin başlıklarından da belli oluyor: *Şarkın Yahudileri* (1914) ve *Tekerimize Sokulan Çomak.*

Neden bu değişim? Kasım 1910'da taç giymesinden önce ve sonra meydana gelen dramatik olayların kuşkusuz etkisi olmuş olmalı. Bir önceki Haziran, Bangkok'taki Çinli tüccarlar (ilk göçmenlerin sınıf atlayan çocukları) ile işçilerin Siyam siyasetine girişinin işareti olan genel grevi bastırmak için polisin çağrılması gerekmişti.[37] Ertesi yıl Pekin'deki Göksel Monarşi, tüccarların da

36. "Vajiravudh'un [Wachirawut] milliyetçi programının esin kaynağı, en başta Vajiravudk'un en iyi bildiği Batı ulusu ve o sırada kendisini emperyalist bir coşkuya kaptırmış olan Büyük Britanya'ydı." Walter F. Vsella, *Chaiyo! King Vajiravudk and the Development of Thai Nationalism*, s. XIV; s. 6 ve s. 67-8'e de bakınız.

37. Grev, hükümetin Çinliler'den de yerli Taylar'dan alınana eşit bir kelle vergisi alınması kararına tepkiydi. O güne kadar göçü teşvik etmek için Çinliler daha düşük bir vergi ödüyordu. Bkz. Bevars D. Mabry, *The Development of Labor Institutions in Thailand*, s. 38. (Çinlilerin sömürülmesi çoğunlukla afyon çiftlikleri aracılığıyla oluyordu.)

Levent Şahverdi Arşivi

azımsanamayacak katkısıyla karışık gruplar tarafından alt üst edildi. "Çinliler" hanedanlık ilkesine yönelik köklü bir tehdit oluşturan popüler bir *cumhuriyetçiliğin* habercisi gibi görünüyorlardı. İkincisi "Şark" ve "Yahudi" kelimelerinin de ima ettiği kadarıyla İngilizleşmiş monark, İngiliz yönetici sınıfının kendine özgü ırkçılığını da özümsemişti. Ama ek olarak Wachirawut bir tür Asyalı Bourbon'du. Ulus öncesi çağlarda ataları çekici Çinli kızları eş ya da cariye olarak almaktan çekinmemişlerdi. Dolayısıyla Mendelci terimlerle konuşacak olursak damarlarında Tayland "kanı"ndan çok Çinli "kanı" vardı.[38]

İşte karşımızda resmi milliyetçiliğin doğasını gösteren güzel bir örnek — yeni oluşmakta olan ulusal terimlerle tasarlanmış topluluğun dışarıda bırakma ya da marjinalleştirme tehdidine karşı egemen grupların benimsediği önleyici bir strateji. (Wachirawut'un resmi milliyetçiliğinin bütün siyasi kaldıraçlarını harekete geçirdiğini söylemeye bile gerek yok: devlet kontrolünde zorunlu ilköğretim, devlet tarafından örgütlenen propaganda, tarihin resmi tarih olarak yeniden yazımı —burada gerçek olmaktan çok gösteriş düzeyinde— militarizm ve hanedanla ulusun özdeş olduğunun sonsuz kere tekrarlanması.[39])

19. yüzyılda Macar milliyetçiliğinin gelişmesi ise "resmi" modelin damgasını daha farklı bir şekilde taşıyor. Latince konuşan Macar soyluluğunun, II. Joseph'in 1780'lerde Almanca'yı imparatorluğun yegâne devlet dili haline getirme girişimine nasıl öfkeyle karşı çıktığını daha önce kaydetmiştik. Bu sınıfın nisbeten avantajlı kesimi, imparatorluk-Almanı bürokratların egemenliğindeki merkezileştirilmiş, işleyişi hantallıktan kurtarılmış bir idare altında kendi arpalıklarını yitireceklerinden korkuyorlardı. Vergi ve zorunlu askerlik karşısındaki bağışıklıklarının yanı sıra, serfler

38. Soyağacıyla ilgili ayrıntılar için bkz. "Studies of the Thai State" adlı çalışmam, s. 214.

39. Wachirawut aynı zamanda son çeyrek yüzyılda Siyam'daki sağ rejimlerin başlıca sloganı olan *Chat, Sasana, Kasat* (Ulus, Din, Monark) sloganını da icat etti. Burada Uvarov'un Otokrasi, Ortodoksi, Milliyet üçlüsünün tersine çevrilmiş Tay biçimi ile karşı karşıyayız.

Levent Şahverdi Arşivi

ve kırsal bucaklar üzerindeki kontrollerini yitirme olasılığı, sınıfın alt katmanlarında panik yaratıyordu. Ancak bir yandan Latince savunulurken, bir yandan son derece fırsatçı bir tarzda Macarca'nın haklarını da savunuyorlardı, "çünkü uzun vadede Almanca idareye karşı savunulabilecek işlerliği olan yegâne seçenek Macarca idare gibi görünüyordu."[40] Béla Grünwald alaycı bir tarzda, "İmparatorun fermanına karşı Macarca idarenin imkânını vurgulayan bucakların, 1811'de, yani 27 yıl sonra Macarca idarenin bir imkânsızlık olduğunu ilan ettiklerini," kaydediyor. Yine 20 yıl sonra çok "milliyetçi" bir Macar bucağında, "Macarca'ya geçilmesinin anayasamızı ve bütün çıkarlarımızı tehlikeye atacağı," söyleniyordu.[41] On bir milyonluk bir ülkede siyasal hak ve toprak tekeline sahip 136 bin kişilik bir sınıf olan[42] Macar soyluluğu, ancak 1840'larda ve o zaman da tarihin kendilerini marjinalleştirmesini önlemek üzere Macarlaşma'ya gerçekten bağlandı.

Ama aynı zamanda okuryazarlığın yavaş yavaş artması (1869' da yetişkin nüfusun üçte biri), bir yayın dili olarak Macarca'nın yaygınlaşması ve küçük, fakat enerjik bir liberal entelijensiyanın gelişmesi, soyluluğunkinden çok farklı bir şekilde tasarlanmış *popüler* bir Macar milliyetçiliğini uyandırıyordu. Daha sonraki kuşaklar için Lajos Kossuth'un (1802-1894) temsil edeceği bu popüler milliyetçilik, şanlı doruğuna 1848 Devrimi'nde kavuştu. Devrimci rejim Viyana'nın tayin ettiği valilerden kurtulmakla kal-

40. Ignotus, *Hungary* , s. 47-8. 1820'de İmparator II. Franz, Pest'te bir araya gelen Macar ileri gelenlere *Tiger im Schlafrock* (Gecelikli Kaplan) başlıklı konuşmasında Latince hitap ederek iyi bir izlenim bıraktı. Ama 1825'te romantik-radikal büyük senyör Kont István Széchenyi, Diet'te (Meclis) Macarca konuşarak "soylu yoldaşlarını hayretler içerisinde bıraktı." Jászi, *The Dissolution*, s. 80; ve Ignotus, *Hungary*, s. 51.

41. Jászi'nin *The Dissolution*'unda, kendi *The Old Hungary*'sinden yaptığı çevrilmiş alıntı, s. 70-1. Grünwald (1839-1891), ilginç ve trajik bir kişiydi. Sakson kökenli Macarlaşmış soylu bir ailenin çocuğuydu; çok başarılı bir idareci ve Macaristan'ın ilk sosyal bilimcilerinden biriydi. Ünlü Macar toprak sahiplerinin kontrolündeki "bucaklar"ın ulus için bir parazit olduğunu kanıtlayan araştırmalarını yayınlaması üzerine kamuda vahşi bir lanetleme kampanyasının hedefi haline geldi. Paris'e kaçtı ve orada kendini Seine'e atarak boğuldu. Ignotus, *Hungary*, s.108-109.

42. Jászi, *The Dissolution*, s. 299.

Levent Şahverdi Arşivi

madı, sözde Macarlığın kökenlerine uzanan feodal Soylu Bucaklar Meclisi'ni de tasfiye etti; serfliği ve soyluların vergi bağışıklığını kaldıracak, mülk tahsisatını köklü bir şekilde değiştirecek reformların yapılacağını ilan etti. Ek olarak, Macarca konuşan herkesin Macar sayılması (eskiden yalnızca ayrıcalıklılar Macar sayılırdı) ve her Macar'ın Macarca konuşması (eskiden yalnız bazı Macarlar Macarca konuşmaya alışkındı) karara bağlandı. Ignotus'un da yaptığı kuru yorumda söylediği gibi, "'Ulus', mülkiyet dışında hiçbir ayrımcılık yapmadan köylüleri[43] ve Macarlaşmaları kaydıyla Macar olmayan Hıristiyanları ve isteksizce ve 20 yıl sonra olsa da sonunda Yahudileri 'bünyesine dahil etmekle', (Liberalizm ve Milliyetçiliğin çifte yıldızının parlamasını sınırsız bir iyimserlikle izleyen) zamanın standartlarıyla kendini cömert hissederek doğrulayabilirdi."[44] Macar olmayan azınlıkların önderleriyle yaptığı sonuçsuz görüşmelerde Kossuth'un tavrı, bu halkların Macarlar'la aynı yurttaşlık haklarına sahip olmaları gerektiğiydi; ama "tarihsel şahsiyetleri" olmadığından kendi başlarına bir ulus kuramazlardı. Bugün bu tavır biraz küstah görünebilir. Ama 1848'in öncü ruhlarından parlak, genç, radikal-milliyetçi şair Sándor Petöfi'nin (1823-1849) bir keresinde azınlıklardan "anayurdun bedenindeki ülserler" diye bahsettiği hatırlanacak olursa[45], Kossuth'un tavrı daha farklı bir ışıkta görünecektir.

Çarlık orduları Ağustos 1849'da devrimci rejimi bastırdıktan sonra Kossuth ömür boyu sürecek sürgününe gitti. Artık sahne Kont Kálmán Tiszá (1875-1890) ve oğlu István'ın (1903-1906) gerici rejimlerinde vücut bulacak "resmi" Macar milliyetçiliğinin diriltilmesine hazırdı. Bu dirilişin nedenleri çok öğretici. 1850'lerde Viyana'daki otoriter-bürokratik Bach idaresi, ağır siyasal baskıları, 1848 devrimcilerinin ilan ettikleri bazı toplumsal ve iktisadi politikalarla (en kayda değeri serflikle soyluların vergi bağışıklığının lağvedilmesi) birleştirdi ve modernleştirilmiş iletişim

43. Kossuth rejimi bütün yetişkin erkeklere oy hakkı vermekle birlikte o kadar yüksek bir mülkiyet sınırlaması getiriyordu ki, göreli olarak az sayıda insan oy kullanabiliyordu.

44. Ignotus, *Hungary*, s. 56.

45. *A.g.e.*, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

ağlarıyla büyük ölçekli kapitalist girişimleri teşvik etti.[46] Feodal ayrıcalık ve güvenliklerinden geniş ölçüde yoksun kalan, büyük latifunda tarzı toprak işleten, enerjik Alman ve Yahudi girişimcileriyle rekabet etme yeteneğinden yoksun eski orta ve küçük Macar soyluluğu, öfkeli ve ürkmüş bir kırsal eşraf derecesine düştü.

Ama talih kuşu onlardan yanaydı. 1866'da Königgrätz'da Prusya ordusu karşısında uğradığı yenilgiyle küçük düşen Viyana, 1867 Ausgleich'ında (Taviz) İkili Monarşi kurumuna razı olmak zorunda kaldı. Bu noktadan sonra Macaristan Krallığı kendi iç meselelerini yürütmekte hatırı sayılır bir özerkliğin tadını çıkardı. Ausgleich'tan ilk yararlananlar, bir grup liberal zihniyetli yüksek Macar aristokratı ile eğitilmiş meslek sahipleri oldu. Kültürlü bir toprak ağası olan Kont Gyula Andrássy'nin yönetimi, 1868'de çıkardığı bir Milliyetler Yasası ile Macar olmayan azınlıklara "Macaristan'ı bir federasyona çevirmek dışında, iddia ettikleri ya da edebilecekleri bütün hakları" tanıdı.[47] Ama 1875'te başbakanlığa Tiszá'nın gelmesiyle, gerici eşrafın, Viyana'nın müdahale edemediği koşullarda eski konumlarını yeniden kazanabilecekleri bir dönem açılmış oldu.

İktisadi alanda Tiszá rejimi büyük toprak ağalarını serbest bıraktı[48] ama siyasal iktidar asıl olarak küçük toprak sahibi eşrafın elindeydi. Çünkü,

> Mülksüzleşmiş olanlar için artık tek bir sığınak kalmıştı: ulusal ve yerel hükümetin idari şebekesi ve ordu. İdare ve ordu için Macaristan'ın çok sayıda kadroya ihtiyacı vardı; ya da yoksa bile hiç değilse varmış gibi yapabilirdi. Ülkenin yarısı dizginlenmesi gereken "milliyetler"den oluşuyordu. Kırda yargıçlık yapan güvenilir Macar beyefendilere ödenen maaş, iddiaya göre, ulusal çıkar açısından bakıldığında düşük bir maliyetti. Milliyetlerin çokluğunun yarattığı sorun aynı zamanda tanrının bir lütfuydu; arpalıkların çoğalması için bir mazeret oluşturuyordu.

46. Ignotus, Bach'ın soyluların ayrıcalıklarını mali katkılarla telafi ettiğini kaydediyor, "büyük bir ihtimalle Kossuth rejiminden alacaklarından ne daha fazla, ne de daha az." s. 64-65.

47. *A.g.e.*, s. 74.

48. Bunun sonucunda 1867 ile 1918 arasında tahsis edilmiş mülklerin sayısı 3 kat arttı. Kilise mülkleri de dahil edilirse, İkili Monarşi'nin sonuna varıldığında Macaristan'daki toprağın üçte biri tahsis edilmişti. Alman ve Yahudi kapitalistler de Tiszá rejiminden yararlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylelikle, "toprak ağaları tahsis edilmiş mülklerini, eşraf ise tahsis edilmiş işini koruyabilmiş oluyordu."[49] İşte 1875'ten sonra Milliyetler Yasası'nı bir kâğıt parçası haline getiren acımasız zorunlu Macarlaştırma politikasının toplumsal temeli buydu. Oy hakkının hukuki yollarla daraltılması, çürük seçim bölgelerinin* artması, hileli seçimler ve kırsal bölgelerde örgütlü siyasal zorbalık[50], aynı zamanda hem Tiszá'nın iktidarını ve tabanını pekiştirdi hem de bunların milliyetçiliklerinin "resmi" niteliğini belirginleştirdi.

Jászi haklı olarak 19 yüzyıl sonunda uygulanan Macarlaştırma'yı, "Rus Çarlığının Lehler, Finler ve Ruthenyalılar'a karşı; Prusya'nın Lehler ve Danimarkalılar'a karşı ve feodal İngiltere'nin İrlandalılar'a karşı uyguladığı politikalarla" karşılaştırıyor.[51] Şu olgular gericilikle resmi milliyetçiliğin nasıl iç içe geçtiğini çok iyi örnekliyor: Her ne kadar dilsel Macarlaştırma rejimin politikasının merkezi unsurlarından biriydiyse ve Rumenler nüfusun %20'sini oluşturuyorduysa da, 1880'lerde merkezi ve yerel hükümetlerin önemli dallarındaki memurların yalnız %2'si Rumen'di; üstelik "bu %2 de en düşük kademelerde istihdam ediliyordu."[52] Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Macar Parlamentosu'nda, "işçi sınıfının ya da (ülkenin çoğunluğunu oluşturan) topraksız köylülüğün tek bir temsilcisi yoktu... ve nüfusun

* Çürük seçim bölgesi diye karşılanan "Rotten borough" terimi İngiliz siyaset yazınında nüfusu genel orana göre çok düşük olduğu halde milletvekili çıkaran seçim bölgeleri için kullanılır. (ç.n.)

49. *A.g.e.*, s. 81 ve 82.

50. Zorbalık büyük ölçüde kötü şöhretli "pandoor"ların işiydi. Bunlar orduya bağlı olmakla birlikte bucak idaresinin hizmetine sunulan şiddetli bir kır polisi işlevi görüyorlardı.

51. *The Dissolution*, s. 328.

52. Lajos Mocsáry'nin hesaplarına göre (*Some Words on the Nationality Problem*, Budapeşte, 1886). *A.g.e.*'de alıntılanıyor, s. 331-332. Mocsáry (1826-1916), 1874'te parlamentoda Kossuth'un özellikle azınlıklar konusundaki fikirleri uğruna mücadele etmek için küçük bir Bağımsızlık Partisi kurmuştu. Tiszá'nın 1868 Milliyetler Yasası'nı hayasızca ihlal etmesini eleştiren konuşmaları önce parlamentodan atılmasına, sonra kendi partisinden ihraç edilmesine yol açtı. 1888'de tamamen Rumenler'den oluşan bir seçim bölgesinden parlamentoya girdi, ama tamamen bir siyasal parya haline gelmişti. Ignotus, *Hungary*, s. 109.

Levent Şahverdi Arşivi

yalnızca %54'ünün Macarca'yı anadili olarak konuştuğu bu ülkenin 413 kişilik parlamentosunda yalnız 8 Rumen ve Slovak temsilci vardı.[53] Viyana parlamentoyu kapatmak üzere asker gönderdiğinde, "tek bir kitlesel toplantı, tek bir afiş ya da yeni 'Viyana mutlakiyetçiliği' çağına karşı tek bir halk protestosuna rastlanmamış olmasına" şaşmamak gerekiyor. Tam tersine çalışan sınıflar ve milliyetler ulusal oligarşinin iktidarsız mücadelesini kötücül bir sevinçle izlediler."[54]

Ama gerici Macar eşrafının "resmi milliyetçiliğinin" 1875'ten sonraki zaferi yalnızca söz konusu grubun siyasal gücüyle ya da Ausgleich'tan devraldığı manevra alanıyla açıklanamaz. Hakikat şu ki 1906'ya kadar Habsburg sarayı, kendini, birçok bakımdan imparatorluğun temel direklerinden biri olmaya devam eden bir rejime karşı çıkacak konumda hissetmiyordu. En önemlisi de, hanedan toparlamayı zaten beceremediği kendi resmi milliyetçiliğini Macarlar'ınkine dayatacak yetenekten yoksun olmasıydı. Rejim yalnızca, önde gelen sosyalist Viktor Adler'in deyişiyle, "*Absolutismus gemildert durch Schlamperei* (pasaklılıkla sulandırılmış bir mutlakiyetçilik)"[55] olduğu için değil. Hanedan çoktan yitmiş tasa-

53. Jászi, *The Dissolution*, s. 334.

54. *A.g.e.*, s. 362. 20. yüzyıla kadar bu "ulusal oligarşinin" düzmece bir niteliği olmaya devam etti. Jászi savaş arası yıllarda Macaristan'ın gerici diktatörü olacak, I. Dünya Savaşı'nda yaralanmış bir subayla ünlü bir Macar gazetesinin muhabirinin yaptığı bir söyleşiye dair eğlenceli bir hikâye anlatıyor. Horthy gazete yazısında düşüncelerinin "Macar anayurduna, atalarının ülkesine" kanatlarını açtığının söylenmesi karşısında küplere binmişti. "Unutma", dedi "askeri şefim Baden'deyse anayurdum da Baden'dir". *The Dissolution*, s. 142.

55. *A.g.e.*, s. 165. "Ve Avusturya İmparatorluğu diye bir şeyin hâlâ var olduğu o güzel eski günlerde, insan olaylar katarını kendi haline bırakıp, sıradan bir demiryolu hattında sıradan bir katara binip evine dönebilirdi... Tabii yollarda arabalar da vardı — ama sayıları çok değildi! Havanın fethi orada da başlamıştı; ama çok yoğun ölçekte değil. Arada sırada Güney Amerika'ya ya da Uzak Doğu'ya bir gemi kalkardı ama çok sık değil. Dünya pazarlarına ya da iktidarına sahip olma hırsı yoktu. İşte insan Avrupa'nın merkezinde, dünyanın eski eksenlerinin odak noktasındaydı; 'sömürge' ve 'denizaşırı' kelimelerinin tınısı henüz uzak ve denenmemişti. Biraz lüks ve gösteriş vardı gerçi ama Fransızlar'ınki kadar abartılı değildi. Spor yapılırdı; ama o çılgın Anglosaksonlar gibi değil. Orduya büyük paralar harcanırdı; ama ancak büyük güçlerin

Levent Şahverdi Arşivi

rımlara başka her yerde olduğundan daha uzun süre tutunmaya çalıştı. "Habsburg hanedanının her üyesi kutsal olana, kendilerini ilahi iradenin icra memurları kılan özel bir bağla bağlı olduklarını düşündürten *dinsel* bir mistisizme sahipti. Tarihsel felaketler karşısındaki vurdumduymazlıkları da, atasözlerine konu olan nankörlükleri de bu özellikleriyle açıklanabilir. *Der Dank vom Hause Habsburg** yaygın bir slogandı."[56] Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan giderek daha büyük porsiyonlar kaparak kendisini Almanya'ya dönüştürmekte olan Hohenzollern Prusyası'na duyulan haset de, Habsburg hanedanını II. Franz'ın muhteşem "kendine yurtseverliği" üzerinde ısrar etmeye yöneltiyordu.

Aynı zamanda, son günlerinde hanedanın şaşırarak da olsa Sosyal Demokratlar'la arasında bazı akrabalıklar keşfetmesi de ilginçtir. O kadar ki, ortak hasımlarından bazıları alaylı bir tarzda "Burgsozialismus"dan [Saray Sosyalizmi] söz etmeye başladılar. Her iki taraf için de bu deneysel koalisyonun berisinde kuşkusuz bir Makyavelcilik ve idealizm karışımı vardı. Avusturya Sosyal Demokratları'nın Kont István Tisza'nın dayattığı iktisadi ve askeri "ayrılıkçılığa" karşı 1905'te giriştikleri öfkeli kampanyada bu karışımı görmek mümkün. Örneğin Karl Renner, "'Macar pazarı *Avusturya sermayesi için*', Alman dış politikasında onca enerjik bir tarzda savunulan 'Fas pazarının, Almanya için olduğundan çok daha fazla önem taşımasına rağmen', ayrılıkçı planlarına rıza gösterdikleri Macarlar'ın karşısındaki korkaklıklarından ötürü Avusturya burjuvazisini azarlıyordu. Renner, bağımsız bir Macar gümrük bölgesi talebinde, *Avusturya sanayisinin*, Avusturya işçi sınıflarının ve Macar tarım nüfusunun *çıkarlarına* karşı kentli köpekbalıklarının, dolandırıcıların ve siyasal demagogların patırtısından başka bir şey görmüyordu."[57] Otto Bauer de benzer bir

en zayıfından biraz daha güçlü olmaya yetecek kadar." Robert Musil, *The Man Without Qualities*, I, s. 31-32. Bu kitap yüzyılımızın en büyük mizahi romanlarındandır.

* "Bu bir Habsburg teşekkürü". (*Alm.*, ç.n.)

56. Jászi, *The Dissolution*, s. 135. Vurgular yazarın. 1848 ayaklanmalarından sonra Metternich kovulup kaçmak zorunda kalınca, "bütün sarayda nereye gideceğini, nasıl yaşayacağını soran tek bir kişi çıkmadı." Fani dünya!

57. *A.g.e.*, s. 181. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tarzda şunları yazıyordu:

> Rus Devrimi [1905] çağında sınıfsal ve ulusal husumetlerle parçalanmakta da olsa kimse ülkeye [Macaristan] karşı çıplak askeri güç kullanmaya cüret edemeyecektir. Ama ülkenin iç çelişkileri Taht'a, Bernadotte Hanedanı'nın kaderini paylaşmak istemiyorsa, kullanmak zorunda olduğu bir güç aracı veriyor. Taht aynı zamanda iki iradenin birden organı olup Avusturya ve Macaristan'ı yönetmeyi amaçlayamaz. Dolayısıyla Avusturya ile Macaristan'ın aynı iradeyi paylaşmalarını sağlayacak adımları atıp *tek* bir mülk (Reich) inşa etmelidir. Macaristan'ın iç parçalanmışlığı Taht'a bu hedefe ulaşma olanağını veriyor. Orduyu, Macaristan'ı ülkeye yeniden kazanmak üzere yollamalı ama sancaklarına da şunları yazmalı: Yolsuzluklardan arındırılmış, evrensel ve eşit oy hakkı! Tarım emekçilerine koalisyon hakkı! Ulusal özerklik! Bağımsız bir Macar ulusal devleti [*Nationalstaat*] fikrine karşı, *Büyük Avusturya Birleşik Devletleri* fikrini [*a.b.*], içinde her ulusun kendi ulusal meselelerini bağımsız bir tarzda düzenleyeceği ve bütün ulusların ortak çıkarlarını korumak üzere birleşeceği bir federal devlet [*Bundesstaat*]. Milliyetlerin federal devleti [*Naitonalitätenbundesstaat*] fikri, kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir şekilde, mülkü, ikicilik çürümesi tarafından yok edilmekte olan Taht'a hizmet edecektir. [*a.b.!—Werkzeug der Krone*].[58]

Bu Büyük Avusturya Birleşik Devletleri (BABD) fikrinin berisinde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ve bir gün İşçi Partisi tarafından yönetilecek Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nın izlerini sezmek mümkün; ama aynı zamanda kapsamı çok şaşırtıcı bir biçimde Çarlığınki ile aynı olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni de haber verir gibi. Hakikat şu ki bu hayali kuranın zihninde BABD, *tikel* bir hanedanlık mülkünün (Büyük Avusturya'nın) zorunlu vârisiydi — oy hakkına kavuşmuş üyeleri de yüzyıllardır süren Habsburg bezirgânlığının ürettiği bileşenlerle aynıydı.

Bu tür "imparatorluk" tahayyülleri, biraz da Avrupa'nın büyük bir hanedanlık imparatorluğunun başkentinde doğmuş bir sosyalizmin talihsizliklerinden biriydi.[59] Daha önce de değindiğimiz gibi leksikografiyle kapitalist yayıncılığın çağırdığı bu yeni hayali

58. Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemocratic* (1907), yazarın *Werkausgabe*'si içinde c. I, s. 482. Vurgular orijinaldeki gibidir. *Hayali Cemaatler*'in ilk baskısında, Jászi çevirisiyle buradakini karşılaştırmak iyi bir düşünce jimnastiği olacaktır.

59. Ama kuşkusuz aynı zamanda da medeniyet dillerine hâkimiyetiyle, Aydınlanma mirasıyla ve herkesin sorunlarına nüfuz etme yeteneğiyle gurur duyan çok tanıdık bir Avrupalı solcu aydın tipinin tipik zihniyetini de yan-

Levent Şahverdi Arşivi

cemaatler (ölü doğan ama hâlâ hayal edilen BABD de dahil olmak üzere) kendilerini sürekli şöyle ya da böyle kadim addediyorlardı. "Tarih"in kendisinin hâlâ bir anlatıya dizilmiş inciler gibi, "büyük olaylar" ve "büyük önderler" olarak tasarlandığı bir çağda, toplulugun geçmişini kadim hanedanlardan hareketle deşifre etmek besbelli çok kışkırtıcıydı. İşte bu yüzden imparatorluğu ulustan, tahtı proletaryadan ayıran dokunun neredeyse saydamlaştığı bir BABD çıkıyordu ortaya. Bütün bunlarda Bauer o kadar da sıradışı değildi. Her ikisi de tek kelime İngilizce konuşamayan Fatih William ve I. Geoı ge hâlâ hiçbir problem çıkartmadan "İngiliz Kralları" kolyesinin incileri olarak yerlerinde oturmaya devam etmiyorlar mı? "Aziz" Stephen (hükümdarlığı: 1001-1038) halefini şöyle uyarabiliyordu:

> Yabancıların ve konukların önemi o kadar büyüktür ki kraliyet süsleri arasında altıncı sıraya yerleştirilebilirler... Çünkü çeşitli bölge ve eyaletlerden gelen konuklar beraberlerinde çeşitli diller ve töreler, çeşitli bilgiler ve silahlar getirirler. Bütün bunlar kraliyet sarayına şan katar, görkemini arttırır ve yabancı güçlerin vakarına dehşet salar. Çünkü dil ve töreler bakımından birleşik bir ülke kırılgan ve cılızdır.[60]

Ama böyle sözler daha sonra Macaristan'ın İlk Kralı mertebesine yükseltilmesini engellemeyecekti.

Sonuç olarak demek ki, Avrupa'da 19. yüzyılın ortalarından başlayarak, Seton-Watson'un "resmi milliyetçilikler" dediği bir şeyin geliştiğini iddia etmiş olduk. Bu milliyetçilikler popüler dilsel-milliyetçiliklerin ortaya çıkmasından önce tarihsel olarak "imkânsız"dı; çünkü bunlar temelde popüler hayalin ürünü olan cemaatler tarafından dışlanma ya da marjinalleştirilme tehdidi altındaki iktidar gruplarının —öncelikle hanedanların ve aristokrat grupların ama sadece onların değil— verdiği *karşılıklar*'dı. Bütün yapıyı çatırdatan bir altüst oluş başlıyordu; 1918'den ve 1945'ten sonra bu grupları Estoril'deki ve Monte Carlo'daki kanalizasyon

sıtıyor. Bu gururda enternasyonalist ve aristokratik unsurların payı aşağı yukarı eşittir.

60. Jászi, *The Dissolution*, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

ağızlarına sevkedecek bir altüst oluş. Bu resmi milliyetçilikler, kendilerini önceleyen ve büyük ölçüde kendiliğinden ortaya çıkan popüler milliyetçilik modelinden uyarlanmış, gerici demesek bile muhafazakâr *politikalar*'dı.[61] Dahası bunlar nihai olarak Avrupa ve Levant'la sınırlı kalmadılar. 19. yüzyıl sırasında boyunduruk altına alınmış devasa Afrika ve Asya bölgelerinde de çok benzer politikalar aynı türden gruplar tarafından kullanıldı.[62] Son olarak belli bir kırılmayla, Avrupalı olmayan kültür ve tarihlere yansıdıktan sonra, (aralarında Siyam'la Japonya'nın da yer aldığı) doğrudan tabiyetten kaçınabilmiş birkaç bölgede, bu politikalar yerli yönetici gruplar tarafından devralınıp taklit edildi.

Hemen her durumda resmi milliyetçilik ulusla hanedanlık mülkü arasındaki bir aykırılığın üstünü örtüyordu. Bu yüzden bütün dünyada bir sürü yeni çelişki ortaya çıktı: Macarlaştırılması gereken Slovaklar, İngilizleştirilmesi gereken Hintliler, Japonlaştırılması gereken Koreliler vardı; ama bunların hiçbirinin Macarlar'ı, İngilizler'i ya da Japonlar'ı idare etmeyi mümkün kılan hac yolculuklarına katılmalarına izin verilmeyecekti. Davet edildikleri şölen her defasında bir Barmecide ziyafeti* çıkıyordu. Bütün bunların

* *Binbir Gece Masalları*'nda Bağdatlı prens Barmecide'in dilenciye boş tabaklarla verdiği hayali ziyafet. (ç.n.)

61. Yarım yüzyıl önce Jászi tam da bundan kuşkulanmıştı: "İnsanın milliyetçiliğin daha sonraki emperyalist gelişmesinin milliyet fikrinin gerçek kaynaklarından mı, yoksa başlangıçtaki milliyetçi hedeflere *yabancı* bazı grupların tekelci çıkarlarından mı kaynaklandığını sorası geliyor." *A.g.e.*, s. 286. Vurgular eklenmiştir.

62. Son günlerine kadar bugün "Endonezyaca" adıyla bildiğimiz bir dil ile yönetilen Hollanda Hint Adaları örneği bu nokta için çok iyi bir ters örnek oluşturuyor. Sanırım büyük bir sömürgenin Avrupa dili olmayan bir dil tarafından yönetildiği tek örnek bu. Örneğin aykırılığının nedeni birincil olarak eskiliği; 17. yüzyılın hemen başında, yani resmi milliyetçilik çağından çok önce, bir şirket (Vereenigde Oostindische Compagnie) tarafından kurulmuştu. Kuşkusuz daha modern zamanlarda da Hollandalılar, kendi dil ve kültürlerinin İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ya da İtalyanca gibi Avrupai bir kaşesi olup olmadığı konusunda biraz güvensizdiler. (Kongo'da Belçikalılar Flamanca değil, Fransızca kullanacaklardı.) Son olarak sömürgenin eğitim politikası olağandışı ölçüde muhafazakârdı: 1940'ta yerli nüfus 70 milyonun epey üzerindeydi ve üniversitelerde 637 "yerli" öğrenci, üniversiteden mezun 37 yerli vardı. Bkz. George McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia*, s. 32. Endonezya örneği hakkında daha fazlası için, bkz. 7. Bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

nedeni yalnızca ırkçılık değildi; neden, aynı zamanda imparatorlukların çekirdeğinde de ulusların —Macar, İngiliz ve Japon uluslarının— doğmakta olmasıydı. Bu uluslar da "yabancı" yönetimine içgüdüleriyle direniyorlardı. 1850 sonrası emperyalist ideolojinin el çabukluğunu andırır bir doğası vardı. Halk sınıflarının, Cezayir örneğinde olduğu gibi, sömürgenin hukuken metropole içerilmiş olduğu durumlarda bile sömürgelerin "yitirilmesini" ne kadar büyük bir kayıtsızlıkla karşıladığı bu el çabukluğunun derecesi hakkında bir fikir verebilir. Sonunda imparatorlukların yasını tutan hep yönetici sınıflar oldu — elbette burjuvazi ama her şeyden önce aristokrasi; ama onlar da kısmen rol yapıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Son Dalga

Birinci Dünya Savaşı hanedanlığın altın çağını sona erdirdi. 1922'de Habsburglar, Hohenzollernler, Romanovlar ve Osmanlılar artık yoktu. Berlin Kongresi'nin yerini Avrupalı olmayanların dışlanmadığı Milletler Birliği almıştı. Bu noktadan itibaren uluslararası norm artık ulus-devletti; o kadar ki, varlığını sürdürebilen imparatorluklar bile Milletler Birliği'ne imparatorluk üniformasıyla değil ulusal kıyafetleriyle katılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın mahşerinden sonra ulus-devlet taşkın noktasına ulaştı. 1970'lerin ortasında Portekiz İmparatorluğu bile geçmişte kalmıştı.

Gerçi İkinci Dünya Savaşı sonrası devletlerinin kendine özgü bir doğaları var; bununla birlikte onlar da gözden geçirmekte olduğumuz modeller dizisi hesaba katılmadan anlaşılamaz. Bu soy ilişkisinin altını çizmenin bir yolu, kendimize (çoğu Avrupalı olmayan) bu yeni ulusların sonunda bir Avrupa dilini resmi dil olarak benimsediklerini hatırlatmak olabilir. Bu yönleriyle Amerikan modelini andırıyorlarsa da, dilsel Avrupa milliyetçiliğinden tutkulu popülizmini, resmi milliyetçilikten de Ruslaştırıcı siyasal yönelimini devraldılar. Böyle yaptılar çünkü Amerikalılar'la Avrupalılar'ın yaşamış oldukları karmaşık tarihsel deneyimler artık her yerde bir model gibi hayal edilebiliyordu ve çünkü resmi dil olarak kullandıkları Avrupa dili onlara emperyalist resmi milliyetçilikten miras kalmıştı. Yeni devletlerin "ulus inşa etme" politikalarında, gerçek, popüler bir milliyetçi coşku ile kitle iletişimi, eğitim sistemi, idari düzenlemeler ve benzeri yollarla sistematik, hatta Makyavelci bir tarzda milliyetçi ideolojinin yaygınlaştırılmasını sıklıkla yan yana görebiliyoruz. Popüler milliyetçilikle resmi

Levent Şahverdi Arşivi

olanının bu alaşımı da Avrupa emperyalizminin yarattığı çarpıklıkların bir ürünü: sınırların iyi bilinen keyfiliği çeşitli tek dilli halkların tepesine rahatsız bir şekilde yerleşmiş çift dilli entelijensiyalar. Dolayısıyla bu ulusların çoğunu hâlâ gerçekleşme halinde olan tasarılar, ama Uvarov'dansa Mazzini tarzında çizilmiş tasarılar olarak düşünebiliriz.

Son zamanların "sömürge milliyetçiliği" gözden geçirilirken, bununla daha eski bir çağın sömürge milliyetçilikleri arasındaki merkezi bir benzerlik hemen göze çarpıyor: her milliyetçiliğin bölgesel kapsamının bir önceki emperyalist idari biriminkiyle eşbiçimli olması. Bu benzerlik hiç de rastlantısal değil; sömürge idaresi adına yapılan hac yolculuklarının coğrafyasıyla açık biçimde ilişkili. Aralarındaki farklılık, 18. yüzyıl *criollo* hac yolculuklarının hatlarının yalnızca metropoldeki mutlakiyetçiliğin merkezileştirme hırsı tarafından değil, aynı zamanda gerçek iletişim ve ulaşım sorunları ve genel bir teknolojik ilkellik tarafından belirlendiği gerçeğinden kaynaklanıyor. 20. yüzyılda bu sorunların çoğunun üstesinden gelindi ve onların yerini Janus gibi yüzü hem geçmişe hem geleceğe dönük bir "Ruslaştırma" aldı.

Daha önce 18. yüzyılın sonundaki imparatorluk idari birimlerinin, kısmen yükselmekte olan *criollo* memurların çeperini de belirlediği için ulusal bir anlam kazandığını iddia etmiştim. Aynı şey 20. yüzyıl için de geçerli. Genç kahverengi derili ya da siyahi bir İngiliz, metropolde, *criollo* öncülerinin asla edinemeyeceği bir eğitim gördüğü durumlarda bile, bu, tipik olarak sözkonusu bürokratik haccı ilk ve son yapışı oluyordu. Bundan sonraki yükseliş ve düşüş eğrisinin varabileceği en üst nokta, tayin edilebileceği en üst idari merkez oluyordu: Rangoon, Akkra, Georgetown ya da Colombo. Ama her kısıtlı yolculuğunda aralarında giderek artan bir ortaklık hissedebileceği iki dilli yoldaşlar bulabiliyordu. Yolculuğu sırasında, etnik olsun, dilsel olsun, coğrafi olsun, kendi kökeninin çok önemli olmadığını oldukça hızla kavrıyordu. Kökeni olsa olsa şu ya da bu hac yolculuğuna koyulmasını sağlamış olabilirdi: Hedefini ya da yoldaşlarını temelden belirlemiyordu. İşte bu kalıptan sömürü devletini adım adım ulusal devlete dönüştüren o ince, yarı gizli süreç doğdu. Bu dönüşümü müm-

Levent Şahverdi Arşivi

kün kılan yalnızca kadrolardaki hatırı sayılır süreklilik değil, memurların devlet deneyiminin temelinde yatan yolculuklar ağıydı.[1]

Ama 19. yüzyılın ortasından sonra ve özellikle 20. yüzyılda yola koyulanlar artık giderek bir avuç insan olmaktan çıkıp çeşitli insanları barındıran dar kalabalıklar haline gelmeye başladı. Sürecin berisinde üç merkezi faktör yatıyordu. En başta ve en önemlisi sanayi kapitalizminin fiziksel hareketliliğini büyük ölçüde artıran şaşırtıcı başarılarıydı — geçen yüzyılda demiryolları ve buharlı gemiler, bu yüzyılda motorlu ulaşım ve havacılık. Eski Amerikalar'ın sonu gelmez yolculukları hızla geçmişte kalıyordu.

İkincisi, imparatorlukların "Ruslaştırmalarının" ideolojik olduğu kadar pratik bir yanı da vardı. Yer küreye yayılmış Avrupa imparatorluklarının yalnızca büyüklükleri ve boyunduruk altındaki nüfuslarının kalabalıklığı bile, yalnızca metropolden alınma ya da hatta *criollo* kadrolarla kurulmuş bir bürokrasinin ne kurulabilir ne de maliyeti kaldırılabilir olması anlamına geliyordu. Sömürge devletinin ve bundan bir süre sonra şirket sermayelerinin bir memurlar ordusuna ihtiyacı vardı. Kullanışlı olabilmeleri için bunların iki dilli olmaları, merkezdeki ulusla sömürgeleştirilen halk arasında bir dilsel dolayım olarak işlev görmeleri gerekiyordu. Yüzyıl başında, her yerde devletin özelleşmiş işlevlerinin çoğalmasıyla birlikte ihtiyaç daha da arttı. Eski bölge memurunun yanına sağlık memuru, sulama mühendisi, tarım geliştirme işçisi, öğretmen, polis ve benzeri geldi. Devletteki her büyümeye, kovanındaki hacıların sayılarının kabarması eşlik etti.[2] Üçüncüsü de modern eğitimin yalnız sömürge devleti eliyle değil, özel dinsel ve

1. Temel grup olmakla birlikte tabii yalnız memurların devlet deneyimini değil. Örneğin *Noli Me Tangere*'nin (ve birçok başka milliyetçi romanın) coğrafyasını düşünün. Her ne kadar Rizal'in karakterlerinin bazıları İspanyolsa da ve her ne kadar Filipino karakterlerin bazıları (roman sahnesinin dışında) İspanya'ya seyahat ediyorsa da, karakterlerin anlatılan yolculukları, romanın yayınlanmasından 11 yıl, yazarının idam edilmesinden 2 yıl sonra ilan edilecek olan Filipinler Cumhuriyeti'nin sınırlarıyla özdeş.

2. Tek bir örnekle yetinelim: 1928'de Hollanda Doğu Hint Adaları'nın bordrosunda neredeyse 250 bin yerli vardı ve bunlar bütün devlet memurlarının %90'ını oluşturuyordu. (Aralarında büyük uçurumlar olan Hollandalı ve yerli memurların ücret ve emeklilik haklarının toplandığında devletin masraflarının %50'sini oluşturması bir göstergedir!) Bkz. Amry Vandenbosch,

Levent Şahverdi Arşivi

laik örgütler aracılığıyla da yaygınlaştırılmasıydı. Bu yaygınlaştırma, yalnızca devlete ve şirket hiyerarşilerine kadro sağlamak için değil, modern bilginin sömürgeleştirilmiş halklar için bile ahlaki bir öneme sahip olduğu fikri genel kabul gördüğü için de yapıldı.[3] (Hatta eğitimli işsizler sorunu çeşitli sömürge devletlerinde ortaya çıkmaya başlamıştı bile.)

Sömürge bölgelerindeki milliyetçiliğin doğuşunda entelijensiyaların önemli bir rolü olduğu genellikle kabul edilir. Bunun önemli nedenlerinden biri, sömürgeciliğin, yerli toprak ağalarının, büyük tüccarların ve sınai girişimcilerin hatta geniş bir meslekler sınıfının bile seyrek görülür şeyler olmasını sağlamasıdır. Neredeyse her yerde iktisadi güç, ya sömürgecilerin tekelindedir ya da eşit olmayan bir şekilde iktidarsız bir parya (yerli olmayan) —sömürge Afrikası'nda Lübnanlı, Hintli, Arap; sömürge Asyası'nda Çinli, Hintli ve Arap— işadamları sınıfıyla bölüşülür. Aynı şekilde entelijensiyanın öncü rolünün iki dilli okuryazarlığından ya da daha doğrusu okuryazarlığından ve iki dilliliğinden kaynaklandığı da yine genel kabul görür. Basılı-malzeme okuryazarlığı daha önce sözünü ettiğimiz homojen, boş bir zaman içinde salınan hayali cemaati mümkün kılar. İki dillilik demek, bir Avrupa dili olan resmi dil aracılığıyla en genel anlamıyla Batı kültürüne ve daha özgül olarak, 19. yüzyıl sırasında başka yerlerde üretilmiş milliyetçilik, milletlik, ve ulus-devlet olma tarzlarına ulaşma imkânı demekti.[4]

1913'te Batavia'daki Hollanda sömürge rejimi, Lahey'in örneğini izleyerek bütün sömürgede Hollanda'nın Fransız emperyalizminden "ulusal kurtuluşu"nun yüzüncü yılı için kitlesel

The Dutch East Indies, s. 171-73. Yine de Hollandalılar bürokratik zeminde Britanya Hindistanı'nın yerli devlet olmayan kısımlarında İngilizler'e kıyasla dokuz kat daha yoğundular.

3. Aşırı muhafazakâr Hollanda Hint Adaları'nda bile Batı tarzı ilköğretim gören yerlilerin sayısı 1900-1904 yılları arasındaki ortalama 2,987'den 1928' de 74,697'ye, aynı dönem içerisinde Batı tarzı orta öğretim görenlerinki ise 25'ten 6,468'e fırladı. Kahin, *Nationalism*, s. 31.

4. Anthony Barnett'in deyişini ödünç alarak söyleyecek olursam iki dillilik aynı zamanda "aydınlara, kendileriyle aynı halk dilini konuşan yoldaşlarına 'biz' de 'onlar' gibi olabiliriz" deme imkânını verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

şenlikler düzenlemeye başladı. Her bir yere, yalnız yerel Hollandalı ve diğer Avrasyalı cemaatlere değil, tâbi halklara da, fiziksel katılımlarını ve mali katkılarını sağlamak üzere buyruklar yollandı. İlk Cava-Endonezya milliyetçilerinden Suwardi Surjaningrat (Ki Hadjar Dewantoro) bunu protesto etmek üzere Hollandaca çıkan bir gazete için ünlü "Als ik eens Nederlander was" (Bir Kereliğine Hollandalı Olsam) başlıklı yazısını yazdı.[5]

Bence (hâlâ bir Hollandalı olduğumu hayal etmeye devam ediyoruz) yerlilerden bağımsızlığımızı kutlamaya katılmalarını istememizde yersiz —edepsiz— bir şey var. Bir kere sömürgeleştirdiğimiz ülkelerinde kendi bağımsızlığımızı kutladığımız için onların hassas duygularını inciteceğiz. Şu an biz mutluyuz çünkü yüzyıl önce kendimizi yabancı egemenliğinden kurtardık ve bütün bunlar hâlâ bizim egemenliğimiz altında yaşamakta olanların gözlerinin önünde olup bitiyor. Bu zavallı kölelerin de bağımsızlıklarını kutlayabileceği tam da böyle bir anın özlemini çekmekte olabilecekleri, hiç aklımıza gelmiyor mu? Yoksa belki de ruhları tahrip eden politikalarımız yüzünden bütün insan ruhlarının zaten ölmüş olduğunu mu düşünüyoruz? Eğer öyleyse kendimizi kandırıyoruz, çünkü ne kadar ilkel olursa olsun her cemaat baskının her türüne karşı çıkar. Ben bir Hollandalı olsaydım, bağımsızlığı çalınmış bir halkın ülkesinde bağımsızlık kutlamaları düzenlemezdim.

Bu sözlerle Hollanda milliyetçiliğini emperyalizme lehimleyen ekleme vurduğu darbeyle Suwardi, Hollanda tarihini Hollandalılar'a karşı çevirmiş oluyordu. Üstelik kendisini hayali ve geçici olarak Hollandalı'ya dönüştürmekle, Hollandalı okurlarını da kendilerini geçici Endonezyalılar'a dönüştürmeye çağırmış oluyor, böylelikle Hollanda sömürgecilik ideolojisinin ardında yatan bütün ölümcül ırkçılıkları aşındırmış oluyordu.[6]

Suwardi'nin Endonezyalılar'ı memnun ettiği kadar Hollandalı

5. Önce 13 Temmuz'da *De Expres*'te yayınlandı ama hemen ardından "Endonezyaca"ya çevrilerek yerel basında da yayınlandı. Suwardi o zaman 24 yaşındaydı. Olağanın dışında iyi bir eğitim görmüş ilerici bir aristokrat olan Suwardi, 1912'de sıradan bir Cavalı olan Dr. Tjipto Mangoenkoesoemo ve bir Avrasyalı olan Eduard Douwes Dekker'le birlikte sömürgenin ilk siyasal partisi olan Indische Partij'i kurmuştu. Suwardi hakkında kısa fakat yararlı bir çalışma için bkz. Savitri Scherer, "Harmony and Dissonance: Early Nationalist Thought in Java", 2. Bölüm. Tezin birinci eki ünlü makalenin buradaki pasajın da alıntılandığı İngilizce bir çevirisini içeriyor.

6. Burada "hayal edilmiş" ile "muhayyel" topluluklar arasında kurulan eğitsel ilişkiye dikkat edin.

Levent Şahverdi Arşivi

okurlarını da sinirlendiren kroşesi, 20. yüzyılda dünya ölçeğinde görülen bir olguyu örnekliyor. Çünkü imparatorlukların resmi milliyetçiliklerinin paradoksu, sömürgeleştirilenlerin bilincini kaçınılmaz bir şekilde giderek Avrupa'nın "ulusal tarihleri" diye düşünülen ve yazılan şeylerle tanıştırmasıydı — yalnızca ikiyüzlü kutlamalar aracılığıyla değil, kütüphanelerde ve dersanelerde de.[7] Vietnamlı gençler *philosophe*'ları* ve Devrimi ve Debray'ın "Almanya'ya tarihsel husumetimiz" dediği şeyi öğrenmeden edemezlerdi.[8] İngiliz ulusal tarihi diye yorumlanan Bütün Parlamentoların Anası Magna Carta, Muhteşem Devrim, Britanya İmparatorluğu'ndaki bütün okulların müfredatına girdi. Belçika'nın Hollanda'ya karşı bağımsızlık mücadelesi bir gün Kongolu çocukların da okuyacağı ders kitaplarından silinemezdi. Ne de ABD tarihi Filipinliler'in okuyacaklarından, ne de son olarak Portekiz'inki Angolalı ve Mozambikli çocukların okuyacaklarından. İşin ironik yanı, bu tarihlerin yüzyıl başında artık tamamen ulusal terimlerle tanımlanmış bir tarihçilik bilinciyle yazılmış olmalarıydı. (John Plantagenet'e Magna Carta'yı dayatan baronlar İngilizce konuşmuyor, kendilerini "İngiliz" diye tanımlamıyorlardı, ama 700 yıl sonra Birleşik Krallığın dersanelerinde net bir şekilde ilk yurtseverler diye tanımlanacaklardı.)

Yine de sömürgelerde ortaya çıkan milliyetçi entelijensiyaların öyle tipik bir özellikleri var ki, onları halk dilleri temelinde hareket eden 19. yüzyıl milliyetçi entelijensiyalarından farklılaştırıyor. Neredeyse değişmez bir şekilde çok gençtiler ve gençliklerine karmaşık bir siyasal anlam atfediyorlardı — zaman içinde değişmekle

* Fransızca filozof anlamına gelen terim, daha sonra bütün Batı dillerinde öncülüğünü Voltaire'in yaptığı ve bir disiplin olarak felsefe ile ilişkileri muğlak olan 18. yüzyıl düşünürleri için kullanıldı. (ç.n.)

7. 1913'teki kutlamalar resmi milliyetçiliğin başka bir bakımdan tipik amblemleri olmakla da işimize yarıyorlar. Yadedilen "ulusal kurtuluş" (1795'te Batavia Cumhuriyeti'nin kuruluşu değil) Orange Hanedanı'nın Kutsal İttifak'ın muzaffer orduları tarafından yeniden tahta getirilmesiydi ve kurtulmuş ulusun yarısı çok geçmeden 1830'da Belçika Krallığı'nı kurmak üzere ayrıldı. Ama Suwardi'nin sömürgedeki dersanesinde yuttuğu yorum elbette "ulusal kurtuluş" yorumuydu.

8. "Marxism and the National Question", s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte bugün de önemli olmaya devam eden bir anlam. Modern/ örgütlenmiş bir Burma milliyetçiliğinin yükselişi genellikle 1908' de Rangoon'da Budist Genç Erkekler Derneği'nin (Young Men's Buddhist Association - YMBA) kuruluşuyla başlatılır; Malaya' nınkiyse 1938'de Kesatuan Melayu Muda'nın (Malaya Gençlik Birliği) kuruluşuyla. Endonezyalılar her yıl 1928'deki gençlik kongresinde yazılan Gençlik Andı'nı (*Sumpah Pemuda*) tekrarlarlar. Ve daha bir sürü örnek. Genç İrlanda'yı, Genç İtalya'yı ve benzerlerini düşündüğümüzde Avrupa'nın da buralardan daha önce geçmiş olduğu tamamen doğru. Avrupa'da da sömürgelerde de "genç" ve "gençlik" dinamizmi, ilerlemeyi, fedakâr bir idealizmi ve devrimci iradeyi simgeliyordu. Ama Avrupa'da "genç"in tanımlanabilir sosyolojik hatları yoktu. İnsan orta yaşlı olduğu halde Genç İrlanda'nın parçası olabilirdi; okuryazar olmadan Genç İtalya'nın parçası olmak mümkündü. Bunun nedeni, tabii bu milliyetçiliklerin dilinin ya bütün üyelerin beşikten beri anadil olarak konuştuğu bir halk dili ya da İrlanda örneğinde olduğu gibi, nüfusun değişik kesimlerinde, *criollo* tarzı bir halk dili olarak algılanabilecek derin kökleri olan metropoliten bir dil olmasıydı. Dil ile yaş, sınıf ve statü arasında zorunlu bir bağlantı yoktu.

Sömürgelerde durum farklıydı. Gençlik her şeyden önce önemli sayıda insanın Avrupa tarzı bir eğitim edinebildiği *ilk* kuşak demekti. Bu eğitim onları, dilsel ve kültürel olarak anababalarının kuşağından olduğu gibi, sömürgeleştirilmiş yaşıtlarının geniş kitlesinden de ayırıyordu (Bkz. B. C. Pal). Burma'nın İngilizce konuşulan ve kısmen YMCA'dan* esinlenerek kurulmuş olan YMBA' sı İngilizce okuyan okul çocukları tarafından kurulmuştu. Hollanda Hint Adaları'nda karşılaşılan şeyler arasında Jong Java (Genç Cava), Jong Ambon (Genç Ambon) ve Jong Islamietenbond (Genç Müslümanlar Birliği) var — sömürge diliyle tanışık olmayan herhangi bir genç yerlinin anlayamayacağı adlar. Demek ki

* Young Men's Christian Association (Hıristiyan Genç Erkekler Derneği). Zaman içerisinde dini niteliğini yitiren bu dernek gençler arası bir dayanışma örgütüdür. Yurtlar işletir; işleyişi yöreden yöreye büyük farklılıklar gösterir. (ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

sömürgelerde "Gençlik" dediğimizde, hiç değilse başlangıçta "Okullu Gençlik" demiş oluyoruz. Bu da bir kere daha bize sömürgelerdeki okul sisteminin sömürge milliyetçiliğine katkısını hatırlatıyor.[9]

Devasa büyüklüğüyle, sömürge zamanlarında bile kalabalık olan nüfusuyla, coğrafi parçalanmışlığıyla (yaklaşık 3 bin ada), dinsel karmaşasıyla (Müslümanlar, Budistler, Katolikler, çeşit çeşit Protestanlar, Bali Hinduları ve "Animistler") ve etnik ve dilsel çeşitliliğiyle (100'den fazla farklı grup) Endonezya vakası bu sürecin çok çetrefil bir örneğini sunuyor. Üstelik melez sahte-Helen isminin de düşündürebileceği gibi, kapsamının sömürge öncesi dönemin herhangi bir birimiyle en ufak bir ilişkisi yok; aksine, en azından General Suharto'nun 1975'te eski Portekiz sömürgesi Doğu Timor'u vahşice işgal etmesine kadar sınırları son Hollanda

9. Burada ilgimizin odağında sivil okullar yer alacak. Ama bunlara tekabül eden askeri karşılıkları da önemliydi. Prusya'nın 19. yüzyılın başında öncülüğünü ettiği meslekten subayların hizmet ettiği düzenli ordu, sivil okula kıyasla daha özelleşmiş değilse de bazı bakımlardan daha ayrıntılandırılmış bir eğitsel piramit gerektiriyordu. Yeni askeri akademilerin ürettiği genç subaylar ("Türkler") sık sık milliyetçiliğin gelişmesinde önemli roller oynadılar. Bunların amblemlerinden biri Nijerya'daki 15 Ocak 1966 darbesinin ardındaki beyin olan Binbaşı Chukuma Nzeogwu'dur. Ibo kabilesinden bir Hıristiyan olan Nzeogwu, 1960'ta Nijerya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra, subayların beyaz olduğu bir paralı askerler gücünü ulusal bir orduya dönüştürmek için Sandhurst askeri akademisine gönderilen ilk genç Nijeryalı grubundandı. (Eğer Sandhurst'teyken, 1966'da *kendi* hükümetini devirecek olan geleceğin Albay Afrifa'sıyla karşılaştıysa, her iki yerlinin de imparatorluk zamanındaki barınaklarına dönmeleri bir yazgıymış demektir.) Müslüman Hausa birliklerine Sokoto'nun Sardauna'larını ve diğer Müslüman Hausa aristokratları öldürmekte önderlik etmesi Prusya modelinin gücünün delillerinden biridir. Böylelikle Nzeogwu, Abubakar Tafawa Balewa'nın Hausa-Müslüman egemenliğindeki hükümetini devirmiş oldu. Kaduna Radyosu'ndan yurttaşlarına, "artık Nijeryalı olmaktan utanmayacaksınız" (Anthony H. M. Kirk-Greene'in *Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook* adlı kitabından, s. 126) diye seslenmesi de, sömürge okullarından kaynaklanan milliyetçiliğin gücünün göstergelerinden biri. Yine de milliyetçilik Nzeogwu'nun milliyetçi darbesinin kısa zamanda bir Ibo komplosu olarak yorumlanmasını önlemeye yetecek kadar derine nüfuz etmemişti. Temmuz'un askeri ayaklanmaları, Eylül ve Ekim'de Ibolar'a karşı girişilen kıyımlar ve Mayıs 1967'de Biafra'nın ayrılması bu yüzdendi. (Bkz. Robin Luckham'ın mükemmel, *The Nigerian Military*'si).

Levent Şahverdi Arşivi

fetihlerindekine (yaklaşık 1910) denk düşüyordu.

Sumatra'nın doğu kıyısında yaşayan halkların bir kısmı dar Malacca Boğazı'nın öte yakasında ve Malay Yarımadası'nın batı sahilinde yaşayan halklara fiziksel olarak benzemekle kalmıyorlar etnik olarak da akrabalar, birbirlerinin dillerini anlıyorlar, ortak bir dinleri var, ve benzeri. Bu aynı Sumatralılar binlerce kilometre doğudaki adalarda yaşayan Ambolular'la ne bir anadil, ne etnik köken, ne de ortak bir din paylaşıyorlar. Ama bu yüzyıl içinde kendileriyle Ambonlular'ı yoldaş, Endonezyalı ve Malayalılar'ı ise yabancılar olarak kavramayı öğrendiler.

Bu bağın en önemli gıdası Batavia'daki rejimin yüzyıl başından sonra açtığı giderek artan sayıdaki okullardı. Bunun nedenini anlamak için, her ne kadar bildik Müslüman tarzında, bir ünlü ulemadan diğerine sık sık yatay öğrenci geçişleri oluyorsa da, daima yerel ve kişisel girişimler olan geleneksel yerli okulların aksine, hükümet okullarının yapısal olarak devlet bürokrasisininkine benzeyen yüksek derecede akılcılaştırılmış ve katı bir biçimde merkezileşmiş dev boyutlarda, bir hiyerarşi oluşturduklarını hatırlamak gerekir. Standart ders kitapları, diploma ve eğitim sertifikaları, yaş grubu[10] sınıfları, öğretim araçlarının düzenli bir şekilde derecelendirilmesi, kendi içinde bir bütün oluşturan, tutarlı bir deneyim evreni yarattı. Ama bu hiyerarşinin coğrafyası da aynı derecede önemliydi.

Standart ilkokullar sömürgenin köy ve kasabalarına dağılmıştı; ortaokul ve liseler nisbeten daha büyük kasabalarda ve eyalet merkezlerinde bulunuyordu; eğitimin üçüncü kademesi (piramidin tepe noktası) ise sömürgenin başkenti Batavia'nın 160 km. güneybatısındaki serin Priangan yaylalarında Hollandalılar tarafından inşa edilen Bandung'la sınırlıydı. Böylelikle 20. yüzyıl okulları, kuruluşu daha eskiye dayanan memur yolculuklarının paraleli olan yeni bir haclar dizisini ortaya çıkardı. Bu hacların Mekkesi, Singapur, Manila, Rangoon ya da hatta eski Cava'nın saltanat merkezleri olan Jogjakarta ya da Surakarta değil, Batavia'

10. Sömürgelerdeki Batı tarzı okullar için üzerinde hiç düşünülmeyen bir askiyom olan belli bir öğrencinin şu ya da bu sınıf için "fazla yaşlı" olması fikri, geleneksel Müslüman okullara tamamen yabancıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

ydı.[11] Koca sömürgenin her yerinden —ama dışında kalan hiçbir yerden değil— yola çıkan gencecik hacılar ilkokulda farklı, belki de hasım köylerden, ortaokulda farklı etnik ve dilsel gruplardan, üçüncü kademedeki kurumlarda ise mülkün her yerinden yoldaşlarla karşılaşarak içeriye ve yukarıya doğru yürüyüşlerini sürdürdüler.[12] Ve nereden gelmiş olurlarsa olsunlar, yine de birbirlerinin aynı kitapları okumuş, aynı toplama-çıkarmaları yapmış olduklarını biliyorlardı. Oraya kadar varamasalar da —çoğu varamıyordu zaten— Mekke'lerinin Batavia olduğunu, bütün bu yolculukların "anlamını" başkentten aldığını, başkentin "bizim" niye "burada" "birlikte" olduğumuzu açıkladığını biliyorlardı. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, ortak deneyimleri ve dersanenin dostane bir rekabete dayanan yoldaşlığı, inceledikleri (rengi Britanya Malayası'ndan ve Amerikan Filipinleri'nkinden daima farklı olan) haritaya, bölgeye özgü hayali bir gerçeklik kazandırıyordu. Bu gerçeklik her gün arkadaşlarının aksan ve fizyonomileriyle yeniden onaylanıyordu.[13]

Ve böyle hepsi bir arada, tam olarak ne oluyorlardı? Bu noktada Hollandalılar'ın cevabı çok netti: Anadilleri ne olursa olsun, hiç kurtulamayacakları bir şekilde *inlanders*'tiler. İngilizce "*natives*" (yerliler), Fransızca "*indigènes*" gibi bu kelime de taşıdığı anlam yükünün bir parçası olarak kasdedilmemiş bir paradoks barındırıyordu. Diğer bütün sömürgelerde olduğu gibi bu sömürgede de sözkonusu kişilerin hem daha aşağı oldukları, ama *hem de "oraya ait oldukları"* anlamına geliyordu (nasıl Hollandalılar da, "yerlileri" olarak Hollanda'ya aitseler). Hollandalılar bu dili kullanmakla kendilerini üstün kılmanın yanısıra "oraya ait olmadıklarını" da söylemiş oluyorlardı. Kelime ayrıca ortak aşağı-

11. Tepe noktası tabii son kertede Lahey, Amsterdam ve Leiden'di; ama ciddi olarak orada eğitim görmeyi umabilecekler bir avuç insandan ibaretti.

12. Laik olduklarından okulların çoğunda kızlarla oğlanlar beraber eğitim görüyorlardı ama oğlanlar ağırlıklı çoğunluğu oluşturuyordu. Bu da her türlü geleneksel çizginin dışına çıkan "sıra arkadaşlığı" aşk ve evlilikleriyle sonuçlanıyordu.

13. Sukarno 60 yaşına kadar elde etmek için onca uğraştığı Batı İrian'ı hiç görmemişti. Tıpkı okul haritalarında olduğu gibi burada da yapıntının nasıl gerçekliğe sızdığını görüyoruz. Bkz. *Noli* ve *El Periquillo Sarniento*.

Levent Şahverdi Arşivi

lıkları içinde *inlanders*'in hepsinin, hangi dilsel, kültürel gruptan gelmiş olurlarsa olsunlar *eşit derece* horgörülebilir olduğunu da ima ediyordu. Ama bu sefalet eşitliğinin bile bir çapı vardı. Çünkü *inlander* deyimi daima beraberinde "nerenin yerlisi?" sorusunu getiriyordu. Hollandalılar kimi zaman *inlanders*'ten sanki bir dünya kategorisiymişcesine sözediyorlarsa da, deneyim bunun pratikte mümkün olmadığını gösteriyordu. *Inlanders* belli bir renge boyanmış bu sömürgenin çizilmiş sınırları içinde kalıyordu — onun ötesindekiler duruma göre *natives, indigènes* ya da *indios*'tu. Üstelik sömürge hukuku terminolojisi insana kalp para gibi gelen, hani neredeyse kulağa "yabancı yerliler" gibi tınlayan bir başka terim daha içeriyordu: *vreemde oosterlingen* (yabancı şarklılar). Çinli, Japon ya da Arap olabilen bu yabancı şarklıların statüsü sömürgede yaşadıkları halde hukuken "yerli yerliler"inkinden üstündü. Dahası Meiji oligarklarının iktisadi gücü ve askeri becerisi Hollanda'yı 1899'dan sonra sömürgedeki Japonlar'ı "fahri Avrupalılar" mertebesine yükseltecek kadar ürkütmüştü. Bütün bunların sonucu olan bir katmanlaşmayla, Hollandalılar'ı, Çinliler'i, Araplar'ı, Japonlar'ı, *natives*'i, *indigènes*'i, *indios*'u dışarıda bırakarak *inlanders* giderek daha özgül bir içerik kazandı, ta ki olgunlaşmış bir larva gibi Endonezyalı adıyla anılan o muhteşem kelebeğe dönüşünceye kadar.

Her ne kadar *inlander* ve *native*, bölgesel bir barınağı ima ettiğinden, tam anlamıyla ırkçı bir tarzda genelleştirilebilecek kavramlar olmasa da,[14] Endonezya örneği bizi, her "yerli" barınağın önceden yazgılı ve değiştirilemez olduğunu düşünmeye sevketmemeli. İki örnek bunun tersinin doğru olduğunu gösterecek: Fransız Batı Afrikası ve Fransız Çinhindi.

Yalnızca bir ortaokul olmakla birlikte Dakar'daki École Normal William Ponty, şaşaalı günlerinde Fransız Batı Afrikası'nın eğitim piramidinin tepe noktasını oluşturuyordu.[15] Bugün Gine, Mali,

14. Calais'den başlayarak gezegende Birleşik Krallık dışında kalan her yerde kullanılabilecek "Half-breed" (soysuz) ve "nigger" terimleriyle karşılaştırın.

15. Bu ünlü okulun kökenleri ve gelişmesi için bkz. Abdou Moumouni, *L'Education en Afrique*, s. 41-49; siyasal önemi için Ruth Schachter Morgenthau, *Political Parties in French Speaking West Africa*, s.12-14, 18-21. Okul

Levent Şahverdi Arşivi

Fildişi Kıyısı, Senegal ve benzeri diye bildiğimiz yerlerden William Ponty'ye zeki çocuklar gelirdi. Dolayısıyla bu çocukların Dakar'da sonuçlanan hac yolculuklarının başlangıçta Fransız [Batı] Afrikası'nın terimleriyle yorumlanmasına şaşırmamalıyız. Bunun unutulmaz simgesi paradoksal *negritude* kavramıdır — Afrikalılığın ancak William Ponty'nin dersanelerinde kullanılan Fransızca'da ifade edilebilen özü. Yine de William Ponty'nin bir tepe noktası olması uçucu bir rastlantıdan ibaret kaldı. Fransız Batı Afrikası'ndaki ortaokulların sayısı arttıkça, parlak çocukların bu kadar uzun bir hacca çıkmaları gereksizleşti. Herhalükârda Dakar'ın idari alandaki merkeziliği hiçbir zaman William Ponty'nin eğitim alanındaki merkeziliğine denk düşmedi. Fransız Batı Afrikası'nın, William Ponty'nin sıralarında birbirlerinin yerini alabilen oğlanları, daha sonra Fransız Batı Afrikası'nın sömürge idaresi aygıtında bürokratik bir yer değiştirebilirliğe sahip olmuyorlardı. Dolayısıyla okulun mezunları evlerine dönüp sonunda, bir yandan daha sonraki kuşakların yitireceği bir "Batı Afrikalı" camaraderi* ve yakın bir dayanışmayı korurken Gine ya da Mali'nin milliyetçi önderleri oldular.[16]

başlangıçta Saint-Louis'deki adsız sansız bir école normale'ken 1913'te Dakar'ın hemen dışında Gorée'ye taşındı. Daha sonra Fransız Batı Afrikası'nın dördüncü valisi (1908-1915) William Merlaud-Ponty'nin adını aldı. Serge Thion'dan öğrendiğime göre Bordeaux çevresinde Guillaume'dansa William uzunca bir süredir modaydı. Bunu İngiltere'yle şarap ticaretinin yarattığı tarihsel bağlara atfetmekte herhalde haklı olmalı; ama Bordeaux'nun (Guyenne) Londra'dan yönetilen mülkün ayrılmaz bir parçası olduğu çağlara bile geri gitmesi mümkün.

* Erkeklerin yatılı okullar, ordu gibi kurumlarda uzun süre bir arada bulunmuş olmasından kaynaklanan, laubaliliği de içeren dostluk, dayanışma ve çıkar ortaklığı. (ç.n.)

16. Belki Britanya Batı Afrikası'nın sömürgeleri birbirlerine bitişik olmadığından ya da Londra belli başlı bütün bölgelerde aynı anda ortaokullar açmaya başlayacak kadar zengin ve cömert olduğundan ya da belki rakip Protestan misyoner örgütlerin yerelciliğinden Britanya Batı Afrikası'nda bunlara benzer bir şey yoktu. Sömürge devleti tarafından Accra'da 1927'de kurulan Achimota Okulu kısa zamanda Altın Kıyısı'na özgü bir eğitim piramidinin doruğu haline geldi ve bağımsızlıktan sonra bakan çocuklarının babalarının yerlerini almayı öğrenmeye başladıkları yer oldu. Rakip bir doruk olan Mfantsipim Ortaokulu'nun daha eski olmak (1876'da kurulmuştu) gibi bir avantajı

Levent Şahverdi Arşivi

Çok benzer bir tarzda bu tuhaf melez terimin, "Çinhindi"nin, bir kuşağın göreli olarak iyi eğitim görmüş gençleri için gerçek, yaşanmış ve hayal edilmiş bir anlamı oldu.[17] Gerçi genel olarak bu bölgedeki aktif Fransız işgüzarlığı bir yüzyıl öncesine gidiyordu ama "Çinhindi" denen şeyin varlığı ancak 1887'de ilan edildi; en geniş bölgesel kapsamına ise ancak 1907'de ulaştı.

"Çinhindi"nin sömürgeci yöneticilerinin eğitim politikalarının, genel hatlarıyla iki temel amacı vardı;[18] her ikisi de sonunda "Çinhindi" bilincinin gelişmesine hizmet etti. Birinci hedef sömürgeleştirilmiş halklarla Çinhindi'nin hemen dışındaki dünya arasında varolan siyasal-kültürel bağları koparmaktı. "Kamboç" ve "Laos" sözkonusu olduğunda[19] hedef, bu bölgeler üzerinde uzak bir egemenlik kurmuş ve bu bölgelerle aynı ayinleri, kurumları ve Hinayana Budizmi'nin aynı kutsal dilini paylaşan Siyam'dı. (Ek olarak o zaman da bugün de Lao ovalarında kullanılan dil ve yazı Siyam'daki Taylar'ınkine çok yakından akrabaydı.) Fransızlar'ın, Kmer keşişleri, Tay yörüngesinden çıkararak Çinhindi yörüngesine sokmak üzere tasarladıkları "yenilenmiş pagoda

vardı ama yeri sapaydı (Cape Coast) ve devletten yarı bağımsızdı (bağımsızlıktan epey sonraya kadar dini kurumların elindeydi). Bu bilgileri Mohamed Chambas'a borçluyum.

17. Bu, başka şeylerin yanısıra, anadili Vietnamca, Khmer ya da Lao olan gençlerin katılabileceği, ömrü bir kuşak süren Çinhindi Komünist Partisi'ne (1930-1951?) yolaçtı. Bugün bu partinin kurulması bazen "eski Vietnam yayılmacılığının" bir ifadesi olarak yorumlanıyor. Aslında Fransız eğitim sisteminden (ve daha sınırlı bir ölçüde idari sisteminden) bu partiyi doğurtan Komintern'di.

18. Bu politikalar Gail Paradise Kelly tarafından "Franco-Vietnamese Schools, 1918 to 1938"de etraflı ve yetkin bir şekilde tartışılıyor. Ama maalesef yazar Çinhindi'nin yalnızca Vietnamca konuşan nüfusu üzerinde yoğunlaşıyor.

19. Sakar bulunabilecek bu terminolojiyi kullanmam bu varlıkların sömürge döneminde yatan kökenlerini vurgulamak için. "Laos", Lao konuşan nüfusun yarıdan fazlasını Siyam'da bırakacak şekilde bir rakip beylikler kümesinden derlenmişti. "Kamboç" ise ne sömürge öncesi herhangi bir tarihsel mülkün sınırlarında kalmış bir alana ne de Khmer konuşan halkların dağılımına uyuyordu. Khmer konuşan yüzbinlerce insan "Koçin Çini" denen bölgede sıkışıp kalarak zaman içerisinde Khmer Krom (ırmağın aşağısındaki Khmer'ler) adını alacak topluluğu oluşturdu.

Levent Şahverdi Arşivi

okulları"nı, ilk kez, Siyam'dan en son alınmış bölgelerde denemeye başlamaları bu kaygıdan ötürüydü.[20]

Doğu Çinhindi'ndeyse (benim "Tonkin", "Annam" ve "Koçin Çini" için kullandığım kısaltma) hedef, Çin ve Çin medeniyetiydi. Her ne kadar Hanoi ve Hué'deki hanedanlar yüzyıllardır Çin'den bağımsızlıklarını korumuşlardıysa da, yönetimlerini bilinçli olarak Çin'den esinlenmiş bir mandarinlik aracılığıyla sürdürüyorlardı. Devlet aygıtına girebilmek Konfüçyus klasiklerinden yazılı sınavlardan geçmeye bağlıydı; hanedanlığın belgeleri Çin karakterleriyle yazılıyordu; ve yönetici sınıfın kültürü büyük ölçüde Çinlileşmişti. 1895'ten sonra K'ang Yu-wei ve Liang Çi-çao gibi Çinli reformcuların ya da Sun Yat-sen gibi milliyetçilerin yazıları sömürgenin kuzey sınırından içeri sızmaya başlayınca, eskiden kurulmuş bağlar daha da rahatsız edici bir nitelik kazandı.[21] Bu yüzden Konfüçyus sınavları 1915'te "Tonkin"de, 1918'de "Annam" da kaldırıldı. Bundan böyle Çinhindi'nde kamu hizmetlerinde yer alabilmenin yolu, yalnızca, gelişmekte olan Fransız sömürge eğitim sisteminden geçecekti. Dahası Çin'le —ve belki de yeni sömürgeleştirilmiş Vietnamlılar kuşağı için eski hanedanlık belgelerini ve kadim edebiyatı ulaşılmaz kılarak yerli geçmişle de— ilişkileri koparmak için,[22] 17. yüzyılda Cizvit misyonerler tarafından geliştirilen ve yetkililerin Koçin Çini'nde 1860'lardan beri kul-

20. Bu hedefe ulaşmak için Phnom Penh'de 1930'larda hem Khmer hem Lao konuşan keşişlerin devam ettiği Ecole Superiéure de Pali adlı bir dini fakülte kurdular. Ama Budist gözleri Bangkok'tan çevirme çabası fazla başarılı olmuşa benzemiyor. 1942'de Siyam'ın Japon yardımıyla kuzeybatı "Kamboç" un çoğunun kontrolünü ele geçirmesinden kısa bir süre sonra, Fransızlar Ecole'ün saygıdeğer hocalarından birini "bozguncu" Tay eğitim malzemeleri bulundurup dağıttığı gerekçesiyle tutukladılar. (Büyük bir ihtimalle bu malzemeler Mareşal Plaek Phibunsongkhram'ın gürültülü bir şekilde Fransız karşıtı olan rejiminin (1938-1944) hazırlattığı milliyetçilik dozu yüksek ders metinleriydi.)

21. David G. Marr, *Vietnamese Tradition on Trial 1920-1945*, s. 146. Rousseau gibi dert çıkaran Fransız yazarlarının Çince çevirileri de aynı derecede korkutucuydu. (Kelly, "Franco-Vietnamese Schools", s. 19).

22. Bu alfabenin son biçimi genellikle 1651'de şaşırtıcı *Dictionarium annamiticum, lusitanum et latinum*'u yayınlayan yetenekli leksikograf Alexandre de Rhodes'a atfedilir.

Levent Şahverdi Arşivi

landıkları Latinleştirilmiş bir fonetik alfabe olan *quôc ngû*'nun kullanımı teşvik edilmeye başlandı.[23]

Eğitim politikasının ikinci hedefi, sömürge bürokrasisinin ve büyük ticari girişimlerin ast mevkilerinde siyasal olarak güvenilebilir, sadık ve kültürlenmiş bir yerli seçkinler grubu olarak hizmet vermek üzere, hassas bir şekilde ayarlanmış miktarda Fransızca konuşan ve yazan Çinhindili üretmekti.[24]

Sömürge eğitim sisteminin girdisi çıktısıyla oyalanmamıza gerek yok burada. Şimdiki amaçlarımız açısından sistemin en önemli özelliği, derme çatma da olsa tek bir piramit oluşturmasıdır. 1930'ların ortalarına kadar bütün üst katlar doğudaydı. O zamana kadar yegâne devlet destekli *lycée*, Hanoi ve Saygon'daydı; ve bütün savaş öncesi sömürge döneminde Çinhindi'ndeki tek üniversite Hanoi'de, deyim yerindeyse, Genel Vali'nin sarayının "sokağının hemen altındaydı".[25] Bu üst katlara tırmanabilenler arasında Fransız bölgesindeki halk dillerini konuşanların hepsinden vardı: Vietnamlı, Çinli, Khmer ve Lao (birkaç tane de genç

23. "Fransız sömürge memurlarının [çoğu]... sömürgeciliğin başarılarının kalıcı olabilmesi için yazı sistemi de dahil olmak üzere Çin etkilerinin dizginlenmesi gerektiğine emindi. Misyonerler Vietnam'ın bir bütün olarak Katolikliğe dönmesinin önündeki başlıca engelin Konfüçyüsçü yazı adamları olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden onlara göre Çince'yi ortadan kaldırmak aynı zamanda Vietnam'ı mirasından yalıtmak ve geleneksel seçkinleri tarafsızlaştırmak demekti." (Marr, *Vietnamese Tradition*, s. 145). Kelly bir sömürge yazarını şöyle alıntılıyor: "yalnızca *quôc ngû*'nun öğretilmesinin sonucu... Vietnamlılar'a yalnızca Fransız yazını, edebiyatı ve felsefesinin öğretilmesi sonucunu doğuracaktır. Biz de zaten bunlara maruz kalmalarını istiyoruz. Yani onlara yararlı olacağına ve kolaylıkla özümsüyebileceklerine hükmettiğimiz yapıtlara; yalnızca *quôc ngû*'da yazacağımız metinlere.", "Franco-Vietnamese Schools", s. 22.

24. Bkz. *a.g.e.*, s. 14-15. Çinhindi nüfusunun daha geniş ve aşağı tabakası için 1917 tarihli Kamu Eğitimi Yasası'nın yazarı Genel Vali Albert Sarraut'nun önerisi şuydu: "Mütevazı bir çiftçi ya da zanaatkâr olarak mesleğinde varoluşunun doğal ve toplumsal koşullarını hafifletmesine yetecek kadarını öğreneceği, en temel unsurlarına indirgenmiş, basit bir eğitim.", *a.g.e.*, s. 17.

25. 1937'de 580'i hukuk ve tıp fakültelerinde kayıtlı toplam 631 öğrenci vardı. *A.g.e.*, s. 79; ayrıca 1906'da kurulan, 1908'de kapatılan, 1918'de yeniden açılan ve 1930'ların sonlarına kadar irice bir meslek okul olan kurumun acaip tarihi için bkz. s. 69-79.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız memuru). Nasıl Batavia ve Bandung'da biraraya gelen çok dilli ve çok kültürlü öğrenci gövdesi kendi anlamını "Endonezyalı" diye yorumluyorduysa, diyelim ki My Tho'dan, Battambang'dan, Vientiane'den ve Vinh'den hareketle tırmanmaya başlayanlar da buluşmalarını "Çinhindililik" diye yorumlamayı öğreneceklerdi.[26] Gerçek olmakla birlikte bu "Çinhindililik" çok küçük bir grup tarafından ve çok uzun olmayan bir süre için hayal edildi. Endonezyalılık kaldığı ve derinleştiği halde niçin Çinhindililik bu kadar uçucu oldu?

Bir kere 1917'den itibaren sömürgeci eğitim tarzında ilk önce Doğu Çinhindi'nde uygulanan belirgin bir değişiklik meydana geldi. Konfüçyus sınavları sisteminin tasfiye edilmiş ya da edilmek üzere oluşu, giderek daha çok sayıda Vietnamlı seçkini çocuklarına bürokratik bir gelecek temin etmek üzere en iyi Fransız okullarına göndermeyi denemeye ikna etti. Bunun sonucu olarak varolan bir iki iyi okul için başlayan rekabet, bu okulları büyük ölçüde bir Fransız ayrıcalığı olarak gören *colon*'ların* güçlü tepkilerini çekti. Sömürgeci rejimin soruna bulduğu çözüm ayrı ve tabi bir "Franko-Vietnam" eğitim sistemi yaratmak oldu. Bu sistemin alt sınıflarında ağırlık *quôc ngû*'yla verilen Vietnamca derslerdeydi; Fransızca yine *quôc ngû* kullanılarak ikinci dil olarak öğretiliyordu.[27] Bu politika değişikliğinin birbirlerini tamamlayan

* Sömürgeye yerleşen merkez ülke yurttaşları. (ç.n.)

26. Aşağıda özellikle Khmerlerle Vietnamlılar üzerinde duracağım için, burada önde gelen Lao'lar hakkında birkaç şey söylemek yararlı olacak. Laos'un şimdiki başbakanı Kaysone Phoumvihan 1930'ların sonunda Hanoi Üniversitesi'nin tıp fakültesine gitti. Devlet Başkanı Prens Souphanouvong, Fransa'da mühendislik derecesi almadan önce Hanoi'deki Albert Sarraut *lycée*'sine gitmişti. 1945 Ekimi ile 1946 arasında Vinetiane'deki sömürgecilik karşıtı kısa ömürlü Lao Issara (Özgür Lao) hükümetine başkanlık etmiş olan ağabeyi Prens Phetsarath Ratanavongsa gençliğinde Saygon'daki Lycée Chasseloup-Laubat'dan mezun olmuştu. II. Dünya Savaşı'ndan önce "Laos"taki en yüksek eğitim kurumu Vientiane'deki küçük Collége [yani ortaokul] Pavie'ydi. Bkz. Joseph J. Zasloff, Pathet Lao, s. 104-105 ve "3349", [Phetsarath Ratanavongsa'nın takma adı] *Iron Man of Laos*, s.12 ve 46. Paris'teki okul günlerini anlatırken Phetsarath'ın Lao, Khmer ve Vietnamlı olduğu saptanabilecek okul arkadaşlarından hiç düşünmeden "Çinhindili öğrenciler" diye sözetmesinin aydınlatıcı olduğunu düşünüyorum. Bkz. örneğin *a.g.e.*, s. 14-15.

27. Böylelikle daha önce "yerlilere açılmış" olan Chasseloup-Laubat ve Al-

Levent Şahverdi Arşivi

iki sonucu oldu. Bir yandan hükümetin *quôc ngû*'da yazılmış yüzbinlerce elkitabı basması, Avrupalı icadı bu alfabeyi yaygınlaştırarak, hiç kasdedilmediği halde 1920 ile 1945 arasında Vietnam kültürel (ve ulusal) dayanışmasının en önemli popüler ifade aracı haline gelmesine neden oldu.[28] 1930'ların sonunda Vietnamca konuşan nüfusun yalnızca %10'u okuryazar olmuştuysa da, bu, halkın tarihinde hiç ulaşılmamış bir orandı. Üstelik yazarlığı Konfüçyus temelinde olanların aksine bu okuryazarlar, sayılarının hızla artmasını tutkuyla istiyorlardı. (Benzer bir şekilde "Kamboç" ve "Laos"ta da yetkililer önce geleneksel yazıyla, daha sonra asgari ölçekte Latinleştirilmiş bir alfabeyle halk dillerinde yazılmış basit ders kitaplarının basılmasını teşvik ettiler.)[29] Diğer yandan bu politika Doğu Çinhindi'nin Vietnamca konuşmayan yerli sakinlerinin dışlanmasına hizmet etti. Cochin Çini'ndeki Khmer Kromlar örneğinde ise, sömürge rejiminin onlara Protektorat'ta teşvik edilenler türünden "Franko-Khmer" okullar açılmasına izin vermek konusundaki istekliliğiyle de birleşerek, ihtirasların yeniden Mekong'a yönelmesini sağladı. Böylece artık Çinhindi'nin merkezinde (ve küçük bir azınlık için, Fransa'da) yüksek eğitimi hedefleyen gençler, Saygon üzerinden giden anayoldansa giderek daha sık Phnom Penh sapağını tercih etmeye başladılar.

bert Sarraut lycée'lerinde 1917-1918 ders yılında, normal standardın altında "yerli bölümleri" açıldı. Bu "yerli bölümler" sonunda sırasıyla Lycée Petrus Ky ve Lycée du Protectorat oldular (*a.g.e.*, s. 60-63). Yine de *indigènes*'lerden ayrıcalıklı bir azınlık "gerçekten Fransız" olan lycée'lere gitmeye devam ederken (genç Norodom Sihanuk da Chausseloup-Laubat'ı onurlandırdı), "Fransızlar"dan bir azınlık da (çoğunlukla Avrasyalılar'la hukuken Fransız statüsüne sahip yerliler) Petrus Ky'ye ve bunun Hanoi'deki kardeş okuluna gittiler.

28. Marr, 1920'de "[*quôc ngû*'ya angaje] entelijensiyanın en iyimser üyelerinin bile 20 yıl sonra Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'nin önemli bütün siyasal, askeri, iktisadi, bilimsel ve akademik işlerini *quôc ngû* yazı sistemiyle bağlantılı Vietnamca yürütüceklerini tahmin edemeyeceklerini kaydediyor. *Vietnamese Tradition*, s. 150. Tabii bu, aynı zamanda Fransızlar için de tatsız bir sürpriz oldu.

29. 1930'ların sonundaki Khmer milliyetçilerinin ortaya attıkları ilk sorunun Khmer yazısının sömürge yetkilileri tarafından, onların deyimiyle "*quôc ngû*"laştırılması "tehlikesi" olması öğretici.

Levent Şahverdi Arşivi

İkincisi, Phnom Penh'deki Collège Sisowath'ın statüsü 1935'te Saygon ve Hanoi'deki devlet *lycée*'leri gibi tam teşekküllü bir devlet *lycée*'si statüsüne yükseltildi; müfredat diğer *lycée*'lerdekiyle aynıydı. Her ne kadar başlangıçta öğrenciler Collège'in kendi gelenekleriyle tutarlı olarak yerel Çinli-Khmer tüccar ailelerinden, Vietnamlı memurların ailelerinden seçilmiştiyse de, yerli Khmerler'in oranı düzenli bir şekilde arttı.[30] 1940'tan sonra ciddi bir Fransız lise eğitimi görmüş olan ve Khmer konuşan gençlerin büyük kitlesinin, bu eğitimlerini sömürgecilerin Norodomlar için yapmış oldukları tertipli başkentte aldıklarını söylemekle herhalde haksızlık etmiş olmayız.

Üçüncüsü Çinhindi'ndeki eğitsel ve idari hac yolculukları arasında gerçek bir eşbiçimlilik yoktu. Fransızlar, Vietnamlılar'ın daha güvenilmez ve tamahkâr olmakla birlikte, "çocuksu" Khmer ve Lao'lara kıyasla kesinlikle daha enerjik ve zeki oldukları yolundaki görüşlerini ifade etmekten hiç çekinmiyorlardı. Bu yüzden Batı Çinhindi'nde Vietnamlılar'dan geniş ölçüde yararlandılar.[31] 1937'de "Kamboç"ta ikâmet eden 176 bin Vietnamlı —sömürgede yaşayan ve Vietnamca konuşan toplam 19 milyonun yalnızca %1'i ama Protektorat'ta yaşayanların yaklaşık %6'sı— Çinhindi'nin kendileri için ciddi bir anlam ifade ettiği, göreli olarak başarılı bir grup oluşturuyordu. Aynı şey 1945'ten önce Laos'a gönderilen 50 bin kişi için de geçerliydi. Özellikle sömürgenin beş alt bölümünden her birine sırayla tayin edilebilen memurlar için Çinhindi'ni faaliyet göstermeye devam edecekleri bir sahne olarak hayal etmek kolaydı.

Tam bir Çinhindi kariyeri geliştirmelerinin önünde hukuki ya da resmi bir yasak olmamasına karşın, bu tür bir hayal Lao ve

30. Vientiane'de aynı süreç hemen görülmedi. Toye 1930'larda [yanlış olarak lycée dediği] Collége Pavie'den, 96 Vietnamlı öğrenciye karşılık yalnız 52 Laoslu öğrencinin mezun olduğunu aktarıyor. *Laos*, s. 45.

31. Vietnamlılar'a Çinhindi'nin daha ileri doğu kesimlerinde Fransızlar'la rekabet etmenin dışında bir seçenek sunan bu akışın etkileri Franko-Vietnam okul sisteminin kurulmasına muhtemelen paraleldir. 1937'de "Koçin Çini", "Tonkin" ve "Annam"da yaşayan 39 bin Avrupalı'ya karşılık, "Kamboç" ve "Laos"un ikisinde birden 3100 Avrupalı vardı. Marr, *Vietnamese Tradition*, s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Khmer memurları için o kadar kolay değildi. Doğu Çinhindi'ndeki toplam Khmer nüfusun belki yüzde 10'unu oluşturan Khmer Krom topluluğundan gelen yaklaşık 326 000 (1937) gençten daha ihtiraslı olanları bile pratikte "Kamboç" dışındaki kariyer şanslarının çok sınırlı olduğunu keşfediyorlardı. Khmer ve Lao'lar Saygon ve Hanoi'deki Fransızca orta ve yüksek okullarda Vietnamlılar'la yanyana oturabilirlerdi, ama orada aynı idari makamları paylaşma ihtimalleri zayıftı. Mezun olduklarında, Dakar'daki Cotonou ve Abidjan'dan gelme gençler gibi, sömürgeciliğin onlar için tayin ettiği "yurtlara" geri döneceklerdi. Başka şekilde söyleyecek olursak, eğitsel hac yolculuklarının yönü Hanoi'ye çevriliydiyse de, idari yolculukları Phnom Penh ya da Vientiane'de sona eriyordu.

Bu çelişkilerden, daha sonra ilk Kamboçya milliyetçileri diye hatırlanacak olan, Khmer konuşan öğrenciler belirdi. Khmer milliyetçiliğinin "babası" sayılabilecek adam, Son Ngoc Thanh, Vietnamlılaşmış adının da düşündürebileceği gibi, Saygon'da eğitim görüp, orada bir süre küçük bir hukuki mevkide bulunmuş bir Khmer Krom'du. Ama 1930'ların ortasında Mekong Deltası'nın Blois'sında daha parlak bir gelecek aramak uğruna Delta'nın Parisi'ni terk etti. Prens Sisowath Youtevong okumaya devam etmek üzere Fransa'ya gitmeden önce ortaokulu Saygon'da bitirmişti. 15 yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın ardından Phnom Penh'e döndüğünde Khmer Demokrat Partisi'nin kurulmasına katkıda bulundu ve 1946-1947 arasında başbakanlık yaptı. Savunma Bakanı Sonn Voeunnsai de hemen hemen aynı yolculukları yapmıştı. 1951-1952'deki Demokrat Başbakan Huy Kanthoul, 1931'de Hanoi'deki bir *école normal*'den mezun olmuş, sonra Phnom Penh'e dönmüş ve sonunda oradaki Lycée Sisowat'ın öğretim kadrosuna katılmıştı.[32] Bütün bunlar içinde belki de en tipik olan örnek, öldürülen Khmer siyasal önderlerin oluşturduğu hüzünlü listenin başında yer alan Ieu Koeus'tu.[33] 1905'te o zaman hâlâ

32. Bu biyografik bilgileri bana ulaştırmak nezaketini Steve Heder gösterdi.

33. 1950'de Demokrat Parti karargâhına bilinmeyen kişiler ama muhtemelen prensler tarafından düzenlenmiş bir bombalı saldırıda öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Bangkok'tan yönetilen Battambang'da doğmuştu. Battambang'da bir "Çinhindi" ilkokulundan önce yerel bir "yenilenmiş pagoda okulu"na gitmişti. 1921'de Protektorat'ın başkentinde Collège Sisowath'a devam etti, oradan da 1927'de Fransızca konuşulan sınıfının birincisi olarak mezun olacağı Hanoi'de bir *collège de commerce*'e gitti. Bordeaux'da kimya okumak umuduyla girdiği burs sınavını kazandı. Ama sömürge devleti dışarı çıkışını engelledi. Doğduğu yer olan Battambang'a dönerek bir eczane açtı ve Bangkok, eyaleti 1941'de geri aldıktan sonra bile eczaneyi işletmeye devam etti. Ağustos 1945'teki Japon çöküşünden sonra Demokrat bir milletvekili olarak "Kamboç"ta bir kere daha ortaya çıktı. Khmer alfabesi için bir daktilo tasarladığı, 2 ciltlik koca bir *Pheasa Khmer* (Khmer dili) ya da 1967 edisyonunun girişindeki yanıltıcı başlıkla *Kamboç Dili*'ni (*La Langue Cambodgienne,* Un Essai d'étude raisonné) yayınladığı ölçüde, kendi tarzında eski dönem Avrupası'nın şöhretli filologlarının doğrudan bir varisi olduğunu kaydetmek gerekiyor.[34] Ama kitabının 1. cildi, yazarının Battambang' da bitkisel bir hayat sürdüğü, Lycée Sisowath'ın henüz daha Khmer dilinde *lycée*'ler üretmemiş olduğu ve Çinhindi'nin henüz ancak uçucu bir gerçekliğe sahip olduğu 1937'de değil, ancak 1947'de yazarı Phnom Penh'te Meclis Başkanı olduğunda gün yüzü görebildi. 1947'de anadili Khmer olanlar — hiç değilse "Kamboç"ta olanları— artık Saygon ya da Hanoi'deki dersanelere gitmiyorlardı. "Çinhindi"nin kendileri için bir tarih, "Vietnam"ın ise gerçek ve yabancı bir ülke olduğu yeni bir kuşak sahneye çıkıyordu.

Gerçi 19. yüzyılda Hué'deki Nguyên hanedanının buyruğuyla girişilen zalim istila ve işgallerin, daha sonra Vietnam'ın bir parçası olmaya yazgılı Koçin Çini'ndekiler de dahil olmak üzere Khmer'ler arasında, halkta acı anılar bıraktığı doğru, ama benzer kötü anılar Hollanda Hint Adaları'nda da vardı: Sundanlılar'ın Cavalılar'a karşı; Bataklar'ın Minangkabaular'a karşı; Sasaklar'ın

34. Phnom Penh'te Libraire Mitserei (Özgür Dostlar) tarafından yayınlandı. "Yanıltıcı" çünkü bütün metin Khmer dilinde yazılmış. Ieu Koeus hakkındaki biyografik ayrıntılar Steve Heder'in cömertçe bana verdiği 1964 Kramatoryum cildinden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Balililer'e karşı; Toraja'nın Buginiler'e karşı; Cavalılar'ın Ambonlular'a karşı ve benzeri. 1945 ile 1948 arasında heybetli genel vali Tümgeneral Hubertus van Mook'un izlediği sözde "federalist politika", yeni Endonezya Cumhuriyeti'ne karşı tam da bu kötü anıları seferber etmeyi hedefliyordu.[35] Ama 1950 ile 1964 arasında bağımsız Endonezya'nın hemen her bölgesinde patlak veren etnik ayaklanmalar furyasına karşın, "Endonezya" varlığını sürdürebildi. Kısmen, Batavia'nın eğitimin tepe noktası olmayı sonuna kadar sürdürmesi nedeniyle, ama aynı zamanda sömürgenin idari politikaları eğitim görmüş Sundanlılar'ı "Sundanistan" kırlarına ya da Bataklar'ı Kuzey Sumatra yaylarındaki doğum yerlerine sürgün etmemesi nedeniyle. Sömürge döneminin sonuna varıldığında neredeyse bütün etnik ve dilsel gruplar, rollerini takımadalardan oluşan bir sahnede oynayacakları fikrine alışmışlardı. Bu yüzden 1950-64 arasındaki ayaklanmalardan yalnızca birinin *ayrılıkçı* ihtirasları vardı; diğerleri tek bir Endonezya siyasal sistemi içerisinde rekabet etmenin biçimleriydi.[36]

Ek olarak 1920'lerde tuhaf bir rastlantıyla "Endonezya dili"nin bilinçli bir varoluşa kavuştuğunu da gözden kaçırmamak gerekiyor. Bu rastlantının nasıl meydana geldiği o kadar öğretici ki, konudan biraz uzaklaşmaya değer. Hint Adaları'nın çok sınırlı bir kısmının, üstelik de ancak son dönemlerde Hollandaca aracılığıyla yönetildiğine daha önce değinilmişti. Hollandalılar fetihlerine 17. yüzyılın başında başladığına göre ve *inlanders*'in Hollanda diliyle ciddi anlamdaki eğitimine ise ancak 20. yüzyılın başında başlandığına göre başka nasıl yönetilebilirdi ki? Onun yerine yavaş ve büyük ölçüde tasarlanmamış bir süreç içinde eski, adalar-arası bir tür *lingua franca* tuhaf bir resmi dile doğru evrim gösterdi.[37]

35. Bkz. Kahin, *Nationalism*, 12. Bölüm; Anthony Reid, *The Indonesian National Revolution 1945-50*, 6. Bölüm ve Henri Alers, *Om een rode of groene Merdeka.*

36. İstisna, ölü doğan Güney Moluccalar Cumhuriyeti'ydi. Çok Hıristiyanlaşmış Ambonlular öteden beri baskıcı sömürge ordusunda hizmet ediyordu. Bir çoğu da van Mook'un komutası altında yeni doğan devrimci Endonezya Cumhuriyeti'ne karşı savaşmıştı; 1950'de Hollanda'nın Endonezya'nın bağımsızlığını tanımasından sonra, yeni cumhuriyette kendilerini nahoş bir geleceğin beklediğini düşünmek için epey nedenleri vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Dienstmaleisch (belki "hizmet Malaycası" ya da "idari Malayca") denen bu dil tipolojik olarak "Osmanlıca" ile ya da Habsburg imparatorluğunun çok dilli barakalarında doğan "mali Almanca" ile aynı gruba aitti.[38] Resmiyet içindeki yerini 19. yüzyılın başında pekiştirmişti. Yüzyılın ortasından sonra sahneye kapitalist yayıncılığın girmesiyle, dil de piyasa ve medyaya açıldı. Başlangıçta özellikle Çinli ve Avrasyalı gazeteci ve yayıncılar tarafından kullanılırken, yüzyılın sonunda *inlanders* tarafından da benimsendi. Soyağacının Dienst-dalı hızla unutuldu ve onun yerini Riau Adaları'ndaki farazi bir ata aldı. (Adalardan da en önemlisi 1819'dan beri Britanya Singapuru olmuştu — belki de bu iyi olmuştu.) İki kuşak boyunca yazar ve okurlar tarafından şekillendirildikten sonra 1928'de Genç Endonezya'nın ulusal ve milliyetçi dili, *bahasa Indonesia* olarak benimsenmeye hazırdı. O zamandan beri de hiç ardına bakmadı.

Yine de Endonezya örneği ne kadar ilginç olursa olsun, sonuçta bizi eğer Hollanda daha büyük bir güç olsaydı[39] ve yöreye 1600 yerine 1850'de gelmiş olsaydı, ulusal dilin kolaylıkla Hollandaca da olabileceği sonucuna götürmemeli. Ganalılar'ın ulusal dilinin Ashanti değil de İngilizce olması, onların milliyetçiliğinin Endonezyalılar'ınkinden daha az gerçek olduğu anlamına gelmiyor. Dilleri, bazı milliyetçi ideolojilerin yaptığı gibi, bayraklar, ulusal giysiler, halk dansları ve diğerleri gibi ulus olmanın bir amblemi olarak ele almak her zaman yanlıştır. Dillerin en önemli özelliği

37. Bkz. John Hoffmann'ın değerli anlatısı "A Foreign Investment: Indies Malay to 1902", *Indonesia,* 27 (Nisan 1979), s. 65-92.

38. Askeriye "*ulusdışı bir kast* gibi bir şey oluşturuyordu. Üyeler özel hayatlarını olağan koşullarda kendi ulusal ortamlarından farklı yerlerde yaşıyor ve çoğunlukla *ärarisch deutsch* ('mali Almanca') denen özel bir dil konuşuyorlardı. Bu alaycı ad, bu tuhaf dilsel karışım gramer kurallarını fazla ciddiye almadığı için edebi Almanca'nın temsilcileri tarafından takılmıştı." Jászi, *The Dissolution*, s. 144. Yazarın vurguları.

39. Yalnızca en aşikâr anlamında da değil. Çünkü 18. ve 19. yüzyıllarda Hollanda'nın pratik açıdan tek, kocaman ve çok kârlı bir sömürgesi olduğundan, memurlarını, Avrupa dili olmayan tek bir *diensttaal*'de eğitmesi pratikti. Zaman içerisinde metropolde geleceğin memurlarını dilsel olarak hazırlayacak özel okul ve fakülteler açıldı. Britanya gibi çok kıtalı imparatorluklarda ise tek bir yerel dil kökenli *diensttaal* yetmezdi.

Levent Şahverdi Arşivi

hayali cemaatler türeterek, *tikel dayanışma* grupları inşa edebilme yetenekleridir. İmparatorluk dilleri de eninde sonunda *halk dilleri*, dolayısıyla da mümkün çeşitli halk dillerinden biriydiler. Radikal bir Mozambikli eğer Portekizce konuşuyorsa bunun anlamı Portekizce'nin Mozambik'i hayal etmeyi (ve aynı zamanda kapsamının Tanzanya ve Zambiya'ya kadar uzanıp orada kalmasını) mümkün kılan araç olduğudur. Bu açıdan bakıldığında Mozambik'te Portekizce (ya da Hindistan'da İngilizce) kullanılması, İngilizce'nin Avustralya'da ya da Portekizce'nin Brezilya'da kullanılmasından hiç de farklı değildir. Dil bir dışarıda bırakma aracı değildir: İlke olarak bir dili herkes öğrenebilir. Dil dışlayıcılığın tam tersine, temelde içericidir ve içericiliğini sınırlayan tek şey Babil'den devraldığımız yazgıdır: Kimse *bütün* dilleri öğrenebilecek kadar uzun yaşamıyor. Milliyetçiliği icadeden belli *bir* dilin kendisi değil, yayın dilidir.[40]

Mozambik'teki Portekizce ile Hindistan'daki İngilizce hakkındaki tek soru işareti, idari ve eğitsel sistemlerin, özellikle de ikincisinin iki dilliliği siyasal açıdan yeterli sayılabilecek bir düzeyde yaygınlaştırabilip yaygınlaştıramadıklarıdır. 30 yıl önce kimse *bahasa Indonesia*'yı anadili olarak konuşmuyordu; neredeyse herkesin kendi "etnik" dili vardı; bazıları, özellikle milliyetçi hareket içinde yeralan bazı insanlar ek olarak *bahasa Indonesia/dienstmaleisch*'i de konuşuyorlardı. Bugün Endonezyaca'yı anadil olarak

40. Bu açıdan Marr'ın doğu Çinhindi'ndeki dil gelişmesini anlatması çok aydınlatıcı. Yaklaşık 1910'a kadar "çoğu eğitilmiş Vietnamlı'nın Çince, Fransızca ya da her ikisinin birden 'yüksek' iletişimin asli araçları olduğuna inandığını" kaydediyor. (*Vietnamese Tradition*, s. 137). Ancak 1920'den sonra ve kısmen devletin fonetik *quôc ngû* alfabesini teşvik etmesine bağlı olarak, her şey hızla değişti. Bu noktada, "Vietnamca'nın ulusal kimliğin önemli, belki de asli [*a.b.*] bir bileşeni olduğu inancı gelişiyordu. Fransızca'yı anadillerinden daha rahat kullanan aydınlar bile yurttaşlarının %85'inin aynı dili konuşmakta olmalarının önemini takdir etmeye başladılar." (s. 138). Bu noktada Avrupa ve Japonya'nın ilerleyen ulus-devletleri için kitlesel okuryazarlığın ne kadar önemli olduğunun bilincine varmışlardı. Ama yine Marr'ın gösterdiği gibi uzun bir süre için dil tercihi ile siyasal tavır arasında açık bir ilişki yoktu: "Vietnam anadilini savunmak kendi içinde ille de yurtseverlik olmadığı gibi, Fransızca'yı teşvik etmek de işbirlikçiliği anlamına gelmiyordu.", s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

konuşan, düzinelerce etnik ve dilsel gruptan gelen milyonlarca genç Endonezyalı var.

Şimdilik, 30 yıl sonra yalnız Mozambik Portekizcesi konuşan bir Mozambikliler kuşağı olup olmayacağı açık değil. Ama 20. yüzyılın sonuna vardığımız şu sıralarda böyle bir kuşağın ortaya çıkması da Mozambik ulusal dayanışmasının olmazsa olmaz koşulu değil. Bir kere iletişim teknolojisindeki gelişmeler, özellikle de radyo ve televizyon, yayıncılığa, yüzyıl önce sahip olmadığı müttefikler sağlıyor. Çok dilli radyo-TV yayını, okuryazar olmayanların ve anadili farklı olan halkların gözünde de hayali bir cemaat yaratabilir. (Burada ortaçağ Hıristiyanlığının görsel tasarımlar ve iki dilli yazı adamları tarafından yaratılmasına benzer yönler var.) İkinci olarak, deminden beri iddia ettiğim gibi 20. yüzyıl milliyetçiliklerinin çok köklü bir özellikleri de, bir modele dayanıyor olmalarıdır. Birbuçuk yüzyıllık insan deneyiminden ve milliyetçiliğin daha önceki üç modelinden ibret alabilirler ve alıyorlar. Dolayısıyla milliyetçi önderler resmi milliyetçilik modelinden esinlenmiş sivil ve askeri eğitim sistemlerini, 19. yüzyılın popüler milliyetçiliklerinden esinlenmiş seçimler, parti örgütleri ve kültürel kutlamaları ve Amerikalar'ın dünyaya getirdiği cumhuriyetçi-yurttaş fikrini harekete geçirebilecek durumdalar. En önemlisi de "ulus" fikrinin neredeyse bütün yayın dillerinde kendine sağlam bir yer edinmiş olması; ulus olmak artık siyasal bilinçten neredeyse ayrılamıyor.

Ulusal devletin ezici norm haline geldiği bir dünyada bütün bunların anlamı ulusların dilsel ortaklık olmadan da —*nosotros los Americanos*'unki gibi naiv bir tarzda değil, modern tarihin mümkün kıldıklarının bilinciyle— hayal edilebileceğidir.[41] Bu bağlamda Avrupa'ya dönüp, dilsel çeşitliliği dil temelli milliyetçilik teorilerini savunanları sopalamakta örnek olarak kullanılan bir ulusu kısaca gözden geçirerek bu bölümü bitirmek uygun görünüyor.

41. Edildiği değil, edilebileceği diyorum, çünkü bu imkânın reddedildiği ve hâlâ da reddedilmeye devam edildiği bir sürü örnek var. Eski Pakistan gibi bu örnekler etnik ve kültürel çoğulculuktan hareketle değil, hac yolculuklarının önlerinin tıkanmış olmasıyla açıklanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

1891'de Schwyz, Obwalden ve Nidwalden Konfederasyonu' nun 600. yıldönümü için yapılan kutlamaların tam ortasında İsviçre devleti, 1291'in İsviçre'nin "kurulduğu" yıl olduğuna "karar verdi".[42] 600 yıl bekleyen ve eğlenceli yönleri de olan bu karar İsviçre milliyetçiliğinin ayırt edici özelliğinin eskilik değil, yenilik olduğunu düşündürüyor. O kadar ki Hughes, 1891 jübilesinin bu milliyetçiliğin doğum tarihi olduğunu iddia edecek kadar ileri giderek şöyle söylüyor: "19. yüzyılın ilk yarısında kültürlü orta sınıflar ulus olmanın ağırlığını pek hissetmiyorlardı: Mme de Staël [1766-1817], Fuseli [1741-1825], Angelica Kauffmann [1741-1807], Sismondi [1773-1842], Benjamin Constant [1767-1830], bunların hepsi İsviçreli mi?"[43] Eğer ima edilen cevap, "hiç de" ise, bu, manidarlığını İsviçre'yi çevreleyen bütün Avrupa'nın 19. yüzyılda "kültürlü orta sınıfların" (sanki, filologlar+kapitalistlerin) merkezi rolü oynadıkları, halk dili temelli milliyetçiliklerin doğuşuna tanık olmasından alıyor. Neden o zaman milliyetçilik İsviçre'ye o kadar geç geldi ve bu gecikmişliğin aldığı nihai şekil üzerindeki, özellikle de bugünkü "ulusal diller" çoğulluğu üzerindeki etkisi ne oldu?

Yanıtın bir kısmı İsviçre devletinin genç olmasıyla ilgili. Hughes'un kuru bir üslupla kaydettiği gibi bu devletin tarihini verileri biraz çekiştirmeden 1813-15 öncesine götürmek güç.[44] Yazar bize ilk gerçek İsviçre yurttaşlığının, (erkeklere) doğrudan oy hakkının verilmesinin, "iç" gümrük duvarlarının kaldırılmasının 1798'deki Fransız işgalinin yarattığı Helvetia Cumhuriyeti'nin başarıları olduğunu hatırlatıyor. Devletin önemli sayıda İtalyanca konuşan yurttaş edinmesi, ancak 1803'te, Ticino'nun ele geçmesiyle gerçekleşti. Tarafsızlık ve son derece muhafazakâr bir anayasa karşılığında, Fransızca konuşulan kalabalık Valais, Cenevre ve Neuchâtel, gözünü intikam bürümüş Fransız karşıtı Kutsal İttifak'tan ancak 1815'te alınabildi.[45] Bugünün çok dilli

42. Christopher Hughes, *Switzerland*, s. 107. Seton-Watson'un haklı olarak hayranlığını ifade ettiği bu mükemmel metin, bundan sonraki iddialarımızın temelini oluşturuyor.

43. *A.g.e.*, s. 218. Yılları ben ekledim.

44. *A.g.e.*, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

İsviçresi fiilen 19. yüzyıl başının bir ürünüdür.[46]

İkinci bir etken ülkenin geriliğiydi. Ülkenin engelleyici topoğrafyasıyla, kullanılabilir kaynaklardan yoksunluğu onu daha güçlü komşuları tarafından özümsenmekten korudu. Bugün İsviçre'nin, II. Dünya Savaşı'ndan önceki hayat standardı İngiltere'ninkinin yarısı kadar olan yoksul ve büyük ölçüde kırsal bir ülke olduğunu hatırlamak güç olabilir. 1850'de asgari ölçüde kentsel sayılabilecek alanlarda yaşayanların oranı yalnız %6'ydı; 1920'de bile bu oran ancak %27.6'ya ulaşmıştı.[47] Demek ki 19. yüzyıl boyunca nüfusun ana kitlesini, çok eskilerden beri paralı asker ve Papalık Muhafızları olarak ihraç edilen dayanıklı gençler dışında, durağan köylüler oluşturuyordu. Ülkenin geriliği yalnız iktisadi değil, siyasal ve kültüreldi de. Sınırları 1515 ile 1803 arasında değişmeyen ve sakinlerinin çoğunun bir ya da daha fazla Almanca aksan konuştuğu "eski İsviçre", esnek bir aristokratik kanton oligarşileri koalisyonu tarafından yönetiliyordu. "Konfederasyonun uzun ömrünün sırrı ikili doğasıydı. Dış düşmanlara karşı yeterli bir halk birliği, iç ayaklanmalara karşı yeterli bir oligarşiler birliği üretebiliyordu. Köylülerin her yüzyılda aşağı yukarı üç kere yaptıkları gibi ayaklanmalarıyla, farklılıklar bir kenara itiliyor ve diğer kantonların *hükümetleri* yardım ellerini uzatıyor, arabuluculuk yapıyorlardı — çoğunlukla yönetici yoldaşlarından yana ama her zaman değil."[48] Monarşik kurumların yokluğu bir yana bırakılacak olursa, durum İsviçre'nin doğu sınırındaki Lichtenstein'ın son tuhaf kalıntısı olduğu, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sayısız küçük prensliklerininkinden farklı değildi.[49]

45. Bunlara ek olarak Aargau, St. Gallen ve Grisons. Bu sonuncusu bugün özel bir önem kazanmış durumda; çünkü İsviçre'nin ulusal dilleri içerisinde en hası olan Romanş'ın bugün hâlâ konuşulduğu son yuva — ama Romanş da ulusal dil statüsünü 1937'de edindi! *A.g.e.*, s. 59 ve 85.

46. Geçerken Mme. de Staël'in ancak bu ürünün doğuşuna tanık olmaya yetişecek kadar yaşadığına değinelim. Hem zaten Sismondi'ninki gibi onun ailesi de 1815'e kadar "İsviçre"nin dışında bağımsız bir devletçik olarak kalan Cenevre'den gelmişti. O halde İsviçre milliyetinin yükünü omuzlarında hissetmemelerine pek de şaşmamak gerekiyor.

47. *A.g.e.*, s. 173 ve 274. 19. yüzyılda herhangi bir "kültürlü orta sınıf" zaten çok küçük olmak durumundaydı.

48. *A.g.e.*, s. 86. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1848'de, İsviçre devletinin varolmasından iki kuşak sonra bile, eski dinsel yarılmaların, siyasal ve dilsel olanlardan daha ön planda olması da öğretici bir. Şaşırtıcı bir değişmezlikle Katolik olarak tesbit edilmiş bölgelerde Protestanlık, Protestan olarak tesbit edilmiş olanlarında ise Katoliklik *yasadışıydı* ve yasalar son derece katı bir şekilde uygulanıyordu. (Dil ise kişisel tercih ve elverişlilik konusuydu.) Ancak 1848'den sonra, bütün Avrupa'yı kaplayan devrim dalgası geri çekilirken ve halk dili temelli milliyetçi hareketler yaygınlaşırken dil dinin yerini aldı ve ülke değişmez bir dil temelinde tanımlanmış bölgelere bölündü (ve din kişisel bir tercih konusu haline geldi).[50]

Son olarak bu kadar küçük bir ülkede bu kadar farklı ve kimi zaman karşılıklı olarak anlaşılması olanaksız Almanca lehçelerinin böyle uzun zaman varlıklarını sürdürmeleri, kapitalist yayıncılığın ve standartlaşmış modern eğitimin İsviçre köylü toplumuna geç geldiğini düşündürüyor. Yani *Hochsprache*'nin (yayın Almancası) ulusal dil olarak statüsü, yakın zamana kadar, *ärarisch deutsch* ile *dienstmaleisch*'inkine benziyordu. Dahası Hughes, bugün "yüksek" memurların federal dillerden en azından ikisini iş görebilir düzeyde bilmeleri gerektiğini söylüyor; bu, hiç değilse daha ast kadrolardakilerden benzer bir bilgi beklenmediğini düşündürüyor. 1950 tarihli Federal Yönerge de dolaylı yoldan benzer bir sonuca işaret ediyor: "*Eğitim görmüş* Alman İsviçrelileri, tıpkı *eğitim görmüş* İtalyan İsviçrelileri gibi elbette Fransızca'yla da iş görebilirler".[51] Temelde Mozambik'inkinden çok farklı olmayan bir durumla karşı karşıyayız — çeşitli tek dilli halkların üzerine yerleşmiş iki dilli bir siyasal sınıf. Tek fark şu: "İkinci dil" eski bir sömürge yönetimininki değil, güçlü bir komşunun dili.

Yine de 1910'da nüfusun %73'ünün anadilinin Almanca, %22'sinin Fransızca, %4'ünün İtalyanca, %1'inin de Romanş olduğu

49. Monarşi yokluğu, devletlik ya da milletlik atfetmenin sorunlu olacağı gevşek bir politik koalisyon olan Hanse birliğinin de ayırt edici özelliğiydi. [*Hanse*, Kuzey Denizi kıyısındaki Bremen, Lübeg ve Hamburg şehir devletleri arasında kurulmuş, kökeni Rönesans'a giden ticari ve politik birlik. (ç.n.)]

50. *A.g.e.*, s. 274.

51. *A.g.e.*, s. 59-60. Vurgular eklenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

(bunlar uzun yıllar boyunca değişmeyen oranlar) hesaba katılırsa, resmi milliyetçiliğin çağı olan 19. yüzyılın ikinci yarısında bir Almanlaştırma politikasının izlenmemiş olması şaşırtıcı bulunabilir. 1914'e kadar güçlü Alman yanlısı eğilimlerin bulunduğu kesin. Almanya ile Alman İsviçresi arasındaki sınırlar aşırı derecede geçirgendi. Aristokratlarla meslek adamlarının yanısıra ticaret ve yatırım da serbestçe gidip geliyordu. Ama İsviçre sırtını diğer iki büyük Avrupalı güce, Fransa ve İtalya'ya da dayamıştı ve Almanlaştırma'nın siyasal riskleri ortadaydı. Dolayısıyla İsviçre tarafsızlığının diğer yüzü, Alman, Fransız ve İtalyanlar arasındaki hukuksal eşitlikti.[52]

Saydığımız bütün bu veriler İsviçre milliyetçiliğinin "son dalga"nın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret ediyor. Hughes doğum tarihi olarak 1891'i önermekte haklıysa, o zaman İsviçre milliyetçiliği, Burma ya da Endonezya milliyetçiliğinden hepsi hepsi on küsur yıl daha yaşlı demektir. Başka bir deyişle, dünya tarihinde ulusun uluslararası bir norm haline gelmekte olduğu ve ulus olmanın eskisine kıyasla çok daha karmaşık bir tarzda "modellenebilmesinin" mümkün olduğu bir sırada ortaya çıktı. İsviçre siyasetinin muhafazakârlığı ve sosyo-ekonomik yapısının geriliği milliyetçiliğin doğumunu "geciktirdiyse",[53] modern öncesi siyasal kurumların hanedan ve monarşi temelli olması da, onu resmi milliyetçiliğin aşırılıklarından korudu (karşıt bir örnek için 6. Bölüm'deki Siyam tartışmasına bakınız). Son olarak tıpkı Güneydoğu Asya örnekleri gibi İsviçre milliyetçiliğinin de tam 20. yüzyılın iletişim devrimlerinin eşiğinde ortaya çıkmış olması, hayali cemaati dilsel homojenliğe gerek duymadan "temsil etmeyi" mümkün kıldı.

52. 1937'de Romanş'ın terfi etmesi, başlangıçtaki hesapları gizlemiyordu.

53. Gerçi Macaristan'ın toplumsal yapısı da geriydi ama Macar aristokrasisi farazi dil gruplarının çok önemli de olsa yalnızca bir azınlık oluşturduğu, çok halklı devasa bir hanedanlık imparatorluğunun içinde yaşıyordu. İsviçre'nin küçük ve cumhuriyetçi oligarşisi hiçbir zaman benzeri bir tehdidin altında yaşamamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bölümü sona erdirmeden temel tezini tekrarlamakta yarar var. Çoğunlukla Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmiş bölgelerinde yaşanan milliyetçiliğin "son dalgası", kökeninde, büyük ölçüde sanayi kapitalizminin başarılarının mümkün kıldığı küresel emperyalizme karşı bir tepkiydi. Marx'ın benzersiz üslubuyla söylediği gibi: "Ürünleri için giderek genişleyen bir pazar bulma ihtiyacı burjuvaziyi bütün yeryüzü boyunca kovalamaktadır."[54] Ama kapitalizm aynı zamanda, en azından yayıncılığın gelişmesi aracılığıyla, Avrupa'da popüler, halk dili temelli milliyetçiliklerin yaratılmasına katkıda bulunuyordu. Bunlar da kadim hanedanlık ilkesini aşındırarak imkânı olan her hanedanı kendi kendini vatandaş ilan etmeye zorluyordu. Yeni milliyetçilikle eski hanedanlık ilkesini birbirlerine lehimleyen resmi milliyetçilik (*Britanya* İmparatorluğu), Avrupa dışı sömürgelerde, kolaylık olsun diye "Ruslaştırma" diye adlandırabileceğimiz politikalara yol açtı. Bu ideolojik eğilim pratik gerekliliklerle de çok iyi kaynaşıyordu. 19. yüzyıl sonu imparatorlukları, bir avuç ulusal kadro tarafından yönetilemeyecek kadar büyük ve dağınıktı. Dahası, gerek metropolde gerekse sömürgelerde kapitalizmle işbirliği halindeki devlet hızla işlevlerini çoğaltıyordu. Bir araya geldiklerinde bütün bu güçler, kısmen devlet ve şirket bürokrasilerinin ihtiyaç duyduğu kadroları üretmek üzere tasarlanmış "Ruslaştırıcı" okul sistemlerini yaratıyordu. Bu standart ve merkezi okul sistemleri, kendi Mekke'lerini genellikle sömürge başkentlerinde bulan yeni hac yolculukları yaratıyordu; çünkü imparatorluğun içine gizlenmiş olan [egemen] ulus, hacıların daha yakına gelmesine izin vermiyordu. Bu eğitsel hac yolculuklarının bir paraleli ya da tekrarını her zaman değilse de çoğunlukla idari alanda bulmak mümkündü. Eğitsel ve idari hac yolculukları arasındaki bu iç içe geçmişlik, yerlilerin kendilerini "ulusal" terimlerle algılayabilecekleri hayali cemaatler için bölgesel bir zemin hazırlıyordu. Sömürge devleti-

54. Marx ve Engels, *Communist Manifesto*, s. 37. Marx'tan başka kim dünyayı dönüştürmekte olan bu sınıfı "kovalanıyor" diye tarif edebilirdi?

Levent Şahverdi Arşivi

nin yerlileri okul ve bürolara neredeyse "davet" eden, sömürge kapitalizminin ise onları yönetim kurullarının dışında bırakan genişlemesi, güçlü bir yerel burjuvaziyle bağları olmayan, iki dilli, yalnız entelijensiyaların şimdiye kadar eşine rastlanmamış bir ölçekte sömürge milliyetçiliklerinin ilk sözcüleri haline gelmeleri sonucunu doğurdu.

Ama iki dilli entelijensiyalar olarak, özellikle 20. yüzyılın başında yaşayan entelijensiyalar olarak da, dersane içinde olsun dışında olsun, yüzyılı aşkın bir Amerikan ve Avrupa tarihinin çalkantılı ve kaotik deneyimlerinden damıtılmış ulus, ulusluk ve milliyetçilik modellerine ulaşma imkânlarına sahiptiler. Bu modeller binlerce şekilsiz rüyanın şekil kazanmasına yardım etti. *Criolo* milliyetçiliği, halk dili temelli milliyetçilik ve resmi milliyetçilik farklı bileşimlerle kopya edildi, uyarlandı ve geliştirildi. Son olarak da, kapitalizmin fiziksel ve entelektüel iletişim araçlarını giderek artan bir hızla dönüştürmesiyle entelijensiyalar da hayal ettikleri cemaati, yalnızca okuryazar olmayan topluluklara değil, başka bir dilde *okuyan* topluluklara da yaymakta yayıncılığa mahkûm olmaktan kurtuldular.

Levent Şahverdi Arşivi

Yurtseverlik ve Irkçılık

Önceki bölümlerde ulusun hayal edilme ve bir kez hayal edildikten sonra da modellenme, uyarlanma ve dönüştürülmesi süreçlerinin anahatlarını çizmeye çalıştım. Böylesi bir çözümleme zorunlu olarak öncelikle toplumsal değişme ve dönüşüme uğramış bilinç biçimlerini konu edindi. Ama toplumsal değişmenin ya da dönüşmüş bilinçlerin, kendi başlarına, halkların kendi hayallerinin icadı olan bu şeye duydukları *bağlılığı* —ya da kitabın başında sorulmuş soruyu bir kere daha diriltirsek— insanların niçin bu icat uğruna ölmeye hazır olduğunu açıklayabileceği kuşku götürür.

İlerici, kozmopolit aydınların (özellikle Avrupa'da mı acaba?) milliyetçiliğin neredeyse patolojik olan doğasını, köklerinin Öteki karşısındaki korku ve öfkede yattığını, ırkçılıkla akrabalığını vurguladıkları[1] bir dönemde, ulusların bir sevgiyi, sık sık da çok fedakâr bir sevgiyi esinlediklerini hatırlamak yararlı olur. Milliyetçiliğin kültürel ürünleri —şiir, düzyazı, müzik, görsel sanatlar— bu sevgiyi binlerce farklı biçimle açıkça ifade ediyorlar. Ama diğer yandan *benzer bir şekilde* öfke ve nefret ifade eden milliyetçi ürünler bulmak ne kadar zor.[2] Emperyalist yöneticilerinden nefret

1. Bkz. Nairn'in *Break-up of Britain*'ından bu kitapta alıntılanan 14-15. sayfalar ve Hobsbawm'ın bir turist rehberinde rastlanabilecek türden kestirme sloganı: "temelde Marksistler Marksist olarak milliyetçi değillerdir", "Some Reflections", s. 10.

2. Okur aklına üç tane olsun Nefrete Övgü getirebilir mi? God Save the Queen/King'in ikinci kıtası bu bakımdan öğretici: "Ey Tanrım kalk ayağa / Darmadağın et düşmanlarını / Serilsinler toprağa / Karıştır politikalarını / Hilelerini hüsrana uğrat / Sende bütün umudumuz / Tanrım bizi kurtar". Bu düşmanların belirlenebilir herhangi bir kimlikleri olmadığına, "bizim" *değil* "o"nun düşmanları olduklarına göre, İngiliz bile olabileceklerine dikkat edin. Bütün marş bir ulus değil, monarşi ululamasıdır — ulusun adı bir tek kere bile geçmez.

Levent Şahverdi Arşivi

etmek için her türlü gerekçeye sahip olan sömürgeleştirilmiş halklar söz konusu olduğunda bile, ulusal duygunun ifadesinde nefretin ne kadar az bir yer tuttuğu gerçekten şaşırtıcıdır. İşte mesela Rizal'in emperyalistler tarafından idam edilmeyi beklerken yazdığı ünlü *Ultimo Adios*'un birinci kıtası ve son kıtaları:

I. Adiós, Patria adorada, región del sol querida,
Perla del Mar de Oriente, nuestro perdido edén,
A darte voy, alegre, la triste mustia vida;
Y fuera más brillante, más fresca, más florida,
También por ti la diera, la diera por tu bien...

XII. Entonces nada importa me pongas en olvido:
Tu atmósfera, tu espacio, tus valles cruzaré;
Vibrante y limpia nota seré par tu oído;
Aroma, luz, colores, rumor, canto, gemido,
Constante repitiendo la esencia de mi fe.

XIII. Mi Patria idolatrada, dolor de mis dolores,
Querida Filipinas, oye el postrer adiós.
Ahí, te dejo todo: mis padres, mis amores.
Voy donde no hay esclavos, verdugos ni opresores;
Donde la fe no mata, donde el que reina es Dios.

XIV. Adíos, padres y hermanos, trozos del alma mía,
Amigos de la infancia, en el perdido hogar;
Dad gracias, que descanso del fatigoso día;
Adiós, dulce extranjera, mi amiga, mi alegría;
Adiós, queridos séres. Morir es descansar.[3]

3. Jaime C. de Veyra, *El "Último Adiós"de Rizal: estudo crítico-expositivo*, s. 89-90.

I. Elveda sevgili ülke, güneşin sevgilisi / Şark denizlerinin incisi, yitik cennetimiz! / Daha parlak da olsaydı bu hayat, daha diri, daha bereketli / Terk ederdim yine zevkle, bu buruk hayatımı verdiğim gibi / Sırf senin mutluluğun için...

XII. Önemli değil unutulmak / Dolaşabiliyorsam iklimini, boşluğunu, bütün kuytu köşelerini / Çın çın çınlayan saf bir ses olmak / Koku olmak, ışık, renk, söylenti olmak, şarkı, inleme olmak / Ve bütün bunlarla tekrarlamak sana olan inancımın özünü.

XIII. Tapındığım ülke, acıların en acısı / Sevgili Filipinler, duy son vedamı / Her şeyi sana bırakıyorum, ailemi, aşklarımı / Yolum ne kölelerin ne zorbaların barındığı / İnancın öldürmediği, Tanrı'nın hükmettiği memleket.

XIV. Elveda anne, baba, kardeşlerim, ruhumdan geriye kalanlar / Çocukluk arkadaşlarım, yitirdiğim evimde / Şükret, bitiyor tüketici gücüm / Sevgili yabancı dostum, neşem elveda / Elveda sevilenler. Huzur bulacağım ölümde.

Levent Şahverdi Arşivi

"Zorba"ların milliyetinin belirtilmediği gibi, Rizal'in tutkulu yurtseverliğinin muhteşem bir şekilde "onların" dilinde dile geldiğine dikkat edin.[4]

Bu siyasal sevginin doğasının bir yönü, dillerin bu sevginin nesnesini nasıl betimlediğinden hareketle deşifre edilebilir: ya akrabalığı anlatan kelime dağarcığıyla (anayurt, *Vaterland, patria*) ya da yuvayı (*heimat* ya da *tanah air* [toprak ve su, Endonezyalıların takımadaları için kullandıkları deyiş]). Her iki söyleyiş de insanın doğal olarak bağlı olduğu bir şeye işaret eder. Daha önce de gördüğümüz gibi "doğal olan" her şeyde seçilmemiş bir yön vardır. Bu yolla milletlik ten rengine, cinsiyete, anababaya, kuşağa, insanın seçmeden bağlı olduğu her şeye özümsenir. Ve bu "doğal bağlarda" insan, "*gemeinschaft*'ın* güzelliği" denebilecek bir şeyi sezer. Başka bir şekilde söyleyecek olursak tam da seçilmemiş oldukları için, bu bağların çevresinde bir çıkar gözetmezlik halesi vardır.

Her ne kadar son 20 yıl içerisinde eklemlenmiş-bir-iktidar-aygıtı-olarak-aile hakkında çok şey yazıldıysa da, bu tür bir kavrayışın insanlığın ezici çoğunluğuna yabancı olduğuna kuşku yok. Geleneksel olarak aile, çıkar gözetmeyen bir sevgi ve dayanışma alanı olarak kavranmıştır. Aynı şekilde tarihçiler, diplomatlar, politikacılar ve sosyal bilimciler büyük bir rahatlıkla "ulusal çıkar" kavramını kullanıyor olsalar da, hangi sınıftan olursa olsun sıradan insan için ulus kavramının bütün anlamı, herhangi bir çıkar ifade etmemesinde yatar. Ulus, tam da bu yüzden fedakârlık talep edebilir.

Daha önce de değindiğimiz gibi bu yüzyılın büyük savaşlarını olağandışı kılan şey, öldürülmelerine izin verdiği insan sayısının emsalsizliği değil, ne kadar çok sayıda insanı canlarını vermeye ikna edebildiğidir. Ölenlerin sayısının öldürenlerinkini kat be kat

* Tönnies'in ünlü *Gesellschaft und Gemeinschaft* kitabından beri, geleneksel bağlara dayalı organik cemaatleri (*Gemeinschaft*), sözleşmeye dayalı modern topluluklardan (*Gesellschaft*) ayırt etmek için kullanılan terim (*Alm.*, ç.n.).

4. Ama kısa zamanda büyük Filipino devrimcisi Andrés Bonifacio tarafından Tagalog'a çevrildi. Bu çeviri Jaime C. de Veyra, *El "Último Adiós" de Rizal: estudio crítico-expositivo*'da s. 107-109'da bulunabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

aştığı kesin değil mi? Nihai fedakârlik fikri ancak kader aracılığıyla bir anınma fikriyle birlikte varolabilir.

İnsanın —genellikle kendi seçmediği— ülkesi uğruna ölmesi, İşçi Partisi, Amerikan Tıp Derneği ya da hatta Uluslararası Af Örgütü uğruna ölmenin rekabet edemeyeceği bir ahlaki görkem taşır. Devrim uğruna ölmek de görkemini daima, temelde arı olduğu hissedilen bir şeyden alır. (Proletarya *yalnızca* buzdolabı, tatil ya da iktidar peşinde koşan bir grup olarak tasarlansaydı, kendi üyeleri de dahil olmak üzere insanlar onun uğruna ölmeye ne ölçüde razı olurlardı ki?)[5] İronik de olsa, tarihin Marksist yorumları, kaçınılmaz bir zorunluluğun ifadesi oldukları hissedildiği (düşünüldüğü değil) ölçüde bir çıkarsızlık ve arılık halesi ediniyor olabilirler.

Burada bir kere daha dile dönmekte yarar olabilir. İlk göze çarpan, modern diye bilinen dillerin bile taşıdığı ilksellik. Kimse bir dilin doğum tarihini veremez. Her dil uçsuz bucaksız bir geçmişin algılanamaz bir noktasından yükselip doğar. (*Homo sapiens* aynı zamanda *homo dicens* olduğu ölçüde dil için türünkünden daha yeni bir köken düşünmek çok güç görünüyor.) Bu yüzden diller çağımız toplumlarındaki başka her şeyden daha köklü şeyler olarak görünüyorlar. Yine başka hiçbir şey bizi ölülere duygusal olarak dilden daha fazla bağlayamaz. İngilizce konuşanlar neredeyse dört yüz elli yıl önce yaratılmış "Earth to earth, ashes to ashes, dust to dust" (topraktan gelen toprağa, külden gelen küle, tozdan gelen toza) formülünü işittiklerinde, boş, homojen zamanın ötesinde her şeyin aslında hemzaman olduğuna dair hayaletimsi bir sezgi hissetmeden edemezler. Bu sözler ağırlıklarını, ancak kısmen anlamlarının vekarına borçludurlar; bu ağırlık aynı zamanda atalarla paylaşılan bir "İngilizlik"ten de kaynaklanır.

İkincisi, öyle bir eşzamanlı topluluk biçimi vardır ki, ancak ve özellikle şiir ve şarkılar biçimindeki dille anlatılabilir. Milli bayramlarda söylenen milli marşları alın örneğin. Sözler ne kadar

5. Bu kesinlikle devrimci hareketlerin maddi hedefleri olmadığı şeklinde anlaşılmamalı. Ama bu hedefler bir bireysel kazanımlar toplamı olarak değil, Rousseau'nun ortaklaşılan *bonheur* [saadet] dediği şeyin koşulları olarak kavranır.

Levent Şahverdi Arşivi

bayağı, ezgi ne kadar sıradan olursa olsun, bu marşların söylenmesinde bir eşzamanlılık deneyimi vardır. Böyle anlarda birbirlerine tamamen yabancı insanlar aynı ezginin eşliğinde aynı dizeleri okur. İmge: Tek bir tını.[6] Marseillaise'i, Waltzing Matilda'yı ya da Endonezya Raya'yı söylemek, tek bir tınıda buluşma, hayali cemaatin fiziksel gerçekliğini yankıda bulma imkânı demektir. (Aynı imkân, *Mezmurlar Kitabı*'ndaki şiirler gibi bazı törensel şiirler [belki bir yandan kendi kendine içinden söyleyerek] okunurken de doğar.) Nasıl da kendinden geçer insan bu tek tınıda! Başkalarının da bizimle tam aynı anda ve şekilde bu şarkıları söylediğinin bilincinde olsak bile onların kim oldukları, hatta yanı başımızdakiler dışında kalanların nerede oldukları hakkında en küçük bir fikrimiz yoktur. Bizi birbirimize bağlayan hayali bir ses dışında hiçbir şey yoktur.

Ama bu korolara zaman içerisinde katılınabilir. Ben bir Letonyalı olsam da kızım Avustralyalı olabilir. New York'a göç eden bir İtalyan'ın oğlu atalarını Pilgrim Fathers'da* arayacaktır. Ulusallığın çevresinde bir mukadderat halesi varsa da, bu yine de tarih içinde yer alan bir mukadderattır. Bu noktada San Martín'in Quechua konuşan yerlileri "Perululular" diye vaftiz eden fermanı — din değiştirmeyle akrabalığı olan bir hareket— tipik bir örnek olarak alınabilir. Çünkü daha başlangıçtan ulusun kandan değil, dilden hareketle kavrandığını ve insanın bu hayali cemaate "davet edilebileceğini" gösteriyor. Bu yüzden bugün, pratikte çıkardıkları güçlük ne olursa olsun, en içine dönük, en kapalı uluslar bile *vatandaşlığa alma*** (şahane kelime!) ilkesini kabul ediyorlar.

Aynı zamanda hem bir *tarihsel* mukadderat hem de dil aracılığıyla hayal edilmiş bir cemaat olarak bakıldığında ulus kendisini aynı zamanda hem açık hem kapalı bir topluluk olarak sergiler.

* En ünlüsü Mayflower olan teknelerle İngiltere'deki din baskısından kaçarak Amerika'daki ilk yerleşimleri kuranlar için kullanılan terimlerden biri. (ç.n.)

** Bkz. s. 102'deki çevirenin notu (ç.n.)

6. Bu *a capella* koroyu, tipik olarak decani/cantoris tarzında yaşanan gündelik hayatın deneyimi ile karşılaştırın. [decani/cantoris: Kilise müziğinde papazın ya da bununla görevli ruhbanın (decani) ezgili çağrısına cemaatin koro halinde karşılık verdiği müzik biçimi. Oysa *a capella* eşliksiz korodur. (ç.n.)]

Levent Şahverdi Arşivi

Coruña Savaşı'nda John Moore'un ölümü üzerine yazılmış şu ünlü dizelerin aksak ritmi bu paradoksun iyi bir örneğini oluşturuyor:

I. Ne bir davul sesi, ne cenaze marşı
Cesedini sipere koşturduğumuzda
Tek bir asker ateşlemedi silahını
Uğurlarken kahramanı mezarına

II. Gömdük onu kara gecenin ortasında
Mezarını süngülerimizle kazdık
Ayın güçlükle ulaşan hülyalı ışığında
Fenerlerimizi söndürmemeye çalıştık

III. Gereksiz bir tabut örtmüyordu göğsünü
Ne çarşaf ne kefene sardık onu
Savaşçı pelerinine sarılmış
Uzandı, dinlenen bir savaşçı gibi...

V. Boşaltırken dar yatağını
Düzeltirken kimsesiz yastığını düşündük
Düşmanlar yabancılar dolaşacak üzerinde
Biz uzak denizlerdeyken...

VIII. Yavaşça üzgün yatırdık mezarına
Kan içinde henüz gelmiş ihtişamının alanından
Ne bir taş diktik ne tek bir satır yazdık
Yalnız bıraktık onu şanıyla![7]

Dizeler, İngiliz dilinden ayrılamayacak bir güzellikle bir kahramanlığın anısını kutluyorlar — tam çevrilemeyecek, ancak İngilizce konuşanların ve okuyanların işitebileceği bir güzellik. Oysa Moore da, ona bu övgüyü düzenler de İrlandalı'ydı. Ve Moore'un İspanyol ve Fransız "düşmanlarının" bugünkü çocuklarının da şiirin tınısının tadına varamamaları için hiçbir neden yok: Diğer bütün diller gibi İngilizce de daima yeni konuşanlara, dinleyenlere ve okurlara açıktır.

Thomas Browne'un bir iki cümleyle bütün insanlık tarihini enine boyuna kapsayışına kulak verin:

7."The Burial of Sir John Moore", *The Poems of Charles Wolfe* içinde, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Zamanın muhtemel tepe noktasından önce ve erken bir zamanda hissedildikleri için eski ihtirasların beyhude kibirlerinin, bizimkilere kıyasla bir avantajları vardı: tasanlarının günümüzde de epey karşılık bulabilmesi. Çünkü eski Kahramanlar varlıklarını Anıtlarının ve bütün Mekanik koruyucularının ötesinde de sürdürebiliyorlardı. Ama ihtirasın artık İlya'nın Kehanetinden* korkabileceği, V. Charles'ın kendini Hektor'dan ayıran mesafenin iki Methusela ömrü olmasını umamayacağı zamanımızın gecikmiş sahnesinde biz anılarımız için böyle mumyalar bekleyemeyiz.[8]

Burada kadim Mısır, Yunanistan ve Filistin, Kutsal Roma İmparatorluğu ile buluşuyor, ama binlerce yıl ötesinde gerçekleşen bu buluşma ancak Browne'ın 17. yüzyıl İngilizce nesrinin tikelliği sayesinde mümkün oluyor.[9] Bu cümleler bir noktaya kadar elbette çevrilebilir. Ama "probable Meridian of time"ın, "Mechanicall preservations"ın, "such Mummies unto our memories"in ve "two Methusela's of Hector"un** tekinsiz ihtişamı ancak İngilizce okurlarının tüylerini ürpertecektir.

Bu sayfada bu ihtişam kendisini okura tamamen açıyor. Diğer yandan büyük Endonezyalı yazar Pramoedya Ananta Toer'in, "Yang Sudah Hilang"ının hiç de daha az tekinsiz ve muhteşem olmayan son satırları aynı basılı sayfa üzerinde büyük bir olasılıkla çoğu okur için bakın nasıl kapalı kalıyor:[10]

Suara itu hanya terdengar beberapa detik saja dalam hidup. Getarannya sebentar berdengung, takkan terulangi lagi. Tapi seperti juga halnya dengan kali Lusi yang abadi menggarisi kota Blora, dan seperti kali itu juga, suara yang tersimpan menggarisi kenangan dan ingatan itu mengalir juga- mengalir kemuaranya, kelaut yang tak bertepi. Dan tak seorangpun tahu kapan laut itu

* "çünkü, işte o gün geliyor, fırın gibi yanıyor; ve bütün kibirliler, ve kötülük işleyenlerin hepsi, saman olacaklar; ve gelmekte olan gün onları yakacak, orduların Rabbi diyor, öyle ki onlarda kök ve dal bırakmayacak", (*Kitab-ı Mukaddes*, Malaki 4:1). (ç.n.)

** Yukarıda sırasıyla "zamanın muhtemel tepe noktası", "Mekanik koruyucuları" ve "anılarımız için böyle mumyalar" diye çevirdiğimiz deyişler. (ç.n.)

8. *Hydriotaphia, Urne-Buriall or A Discourse of the Sepulchrall Urnes lately found in Norfolk*, s. 72-73. "Zamanın muhtemel tepe noktası" için Piskopos Freisingli Otto ile karşılaştırınız.

9. Ama bu buluşmada "İngiltere"nin adı geçmiyor. Akla İspanyolca aracılığıyla bütün dünyayı Caracas'a ya da Bogotá'ya getiren taşra gazeteleri geliyor.

10. Ama yine de bir kez yüksek sesle okuyun! Özgün yazımı bugünkü uygulamaya göre uyarladım ve alıntıyı tamamen fonetik bir tarzda yazdım.

Levent Şahverdi Arşivi

akan kering dan berhenti berdeburan.
Hilang.
Semua itu sudah hilang dari jangkauan panc[h]a-indera.[11]

Her dil edinilebilir olsa da edinilmesi insan hayatının önemli bir kısmını alır: Her yeni fetih giderek kısalmakta olan günlerle ölçülür. İnsanın başka dillere ulaşmasının önündeki engel onların yüz vermezliği değil, kendi faniliğidir. Her dilin biraz özel ve mahrem olması bu yüzden. Fransız ve Amerikan emperyalistleri Vietnamlılar'ı yıllar boyunca yönetti, sömürdü ve öldürdü. Ama başka neyi talan etmiş olurlarsa olsunlar, Vietnam dili yerli yerinde kaldı. Vietnam'ın "nüfuz edilmezliği" karşısında habire ifade edilen o hiddet; ölmekte olan sömürgeciliklerin türettiği zehirli argoların ("gooks", "*ratons*"* vb.) berisinde yatan o karanlık umutsuzluk işte bu yüzdendir.[12] (Uzun vadede ezilenlerin dilinin devasa mahremiyetine gösterilebilecek yegâne tepki, ricat ya da daha da fazla katliamdır.)

Bu etiketlerin içsel biçimi tipik olarak ırkçıdır ve bu biçimi deşifre ettiğimizde ırkçılık ve anti-semitizmin milliyetçilikten türediğini ve dolayısıyla "yeterli tarihsel derinlikten bakıldığında, faşizmin bize milliyetçilik hakkında başka herhangi bir tarihsel olaydan daha çok şey öğrettiğini" iddia eden Nairn'in niçin temelde yanıldığını da göreceğiz.[13] Örneğin "çekik-gözlü"den türetilen "çekik" gibi bir kelime yalnızca sıradan bir siyasal düşmanlık ifade etmez. Hasmını biyolojik fizyonomisine indirgeyerek milletliğin üstünü siler.[14] *Raton* nasıl yerine geçmekle "Cezayirli"yi inkâr ediyorsa, "çekik" de yerine geçerek Vietnamlı'yı inkâr ediyor. Aynı zamanda "Vietnamlı"yı, "Koreliler", "Çinliler", "Filipi-

* *gooks*: yapışkan pislik, (*A.B.D.*) aşağılayıcı anlamda Endonezyalı; *raton:* (*Fr.*) sıçan yavrusu. (ç.n.)

11. *Tjerita dari Blora* [Blora'dan Hikâyeler] içinde, s. 15-44, s. 44'de.

12. Buradaki mantık şöyle: 1. Onlara nüfuz edemeden öleceğim. 2. Benim iktidarım o kadar güçlü ki onlar benim dilimi öğrenmek zorunda. 3. Ama bu da benim mahremiyetimin ihlal edilmesi demek. Onları "gooks" diye adlandırmak pek hafif bir intikam.

13. *The Break-up of Britain* , s. 337 ve 347.

14. "Çekik"in açık, bilinçli bir karşıtı olmadığına dikkat edin: "Yuvarlak" mı, "düz" mü, "oval" mi?

Levent Şahverdi Arşivi

nolar"dan oluşan şekilsiz bir bulamacın içine iteliyor. Bu kelime dağarcığının doğası, "Charlie" ve "V.C." gibi diğer Vietnam savaşı terimleriyle, ya da "Boches", "Hunlar", "Japs" ya da "Kurbağalar" gibi daha önceki bir dönemin yalnızca *tek bir* özgül ulusa uygulanan ve dolayısıyla nefretle olsa da, hasmının bir uluslar birliğinin üyesi olduğunu teslim eden terimlerle karşılaştırıldığında daha da açık seçik bir şekilde ortaya çıkıyor.[15]

Meselenin esası şudur: Milliyetçilik tarihsel mukadderatın terimleriyle düşünür, oysa ırkçılık zamanın başlangıçlarından bu yana iğrenç bir çiftleşmeler dizisiyle aktarılan ebedi bulaşıklıklar rüyası görür: Tarih dışıdır. Zenciler, o görünmez katran fırçası sayesinde sonsuza kadar zenci kalacaklardır; İbrahim'in tohumu Yahudiler, ne pasaport taşırlarsa taşısınlar, hangi dilde konuşur, okur, yazarlarsa yazsınlar sonsuza kadar Yahudi'dirler. (Bu yüzden Naziler için *Yahudi* bir Alman daima bir sahtekârdı.)[16]

Irkçılık rüyalarının kökenleri ulus değil, sınıf ideolojilerinde, en çok da yöneticilerin kutsallık, "mavi" ya da "beyaz" kan iddialarında, aristokratlar içi "üremelerde" yatar.[17] O halde modern ırkçılığın farazi aile babasının bir küçük burjuva milliyetçisi değil,

15. Yalnızca daha eski bir dönemde de değil. Yine de Debray'ın şu sözlerinde antikacı kokan bir yön var: "Avrupa için bağımsızlık bayrağını sıkı sıkıya kavramış devrimci bir Fransa'nın hegemonyası dışında bir umut göremiyorum. Kimi zaman bütün bu 'anti-Boche' mitolojisinin ve Almanya'ya olan tarihsel düşmanlığımızın, bir gün devrimi ya da hatta milli-demokratik mirasımızı kurtarmaya hizmet edip etmeyeceğini düşündüğüm oluyor", "Marxism and the National Question", s. 41.

16. Siyonizm'in ortaya çıkışının ve İsrail'in doğuşunun önemi, birincisinin, eski dinsel cemaatın, diğer ulusların yanı sıra bir ulus olarak hayal edilmeye başladığına, ikincisinin ise simyevi bir dönüşümle gezgin müminin yerel yurtsevere dönüştüğüne işaret etmesindedir.

17. "Toprak sahibi aristokrasi ise yönetici sınıfların tabiatı gereği üstün olduğu kavramını ve statü meselelerine hassas olmayı sağladı; her iki özellik de 20. yüzyıla kadar önemli bir rol oynamaya devam etti. Ve bu yeni kaynaklarla da beslenerek daha sonra bayağılaştırılıp [*a.b.*] ırksal üstünlük öğretileri adı altında Alman halkı için çekici hale getirildiler." Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, s. 436. (Türkçesi: *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, V Yayınları, 1989.)

18. Gobineau'nun tarihleri mükemmel. 1816'da Fransız tahtının Bourbonlar'a iade edilmesinden iki yıl sonra doğdu. Diplomatik kariyeri (1848-1877)

Levent Şahverdi Arşivi

Joseph Arthur, Comte de Gobineau olması şaşırtıcı değil.[18] Irkçılık ve anti-semitizmin ulusal sınırları aşan bir tarzda değil de temelde ulusal sınırlar içinde ortaya çıkması da... Başka bir deyişle bunlar dış savaşları değil, içerdeki baskı ve egemenliği gerekçelendirirler.[19]

Aynı doğrultuda sonuçlar yaratan iki ayrı nedenden ötürü 19. yüzyılda Avrupa dışında görülen ırkçılık hep Avrupa egemenliğiyle ilgili oldu. İlk ve en önemli neden resmi milliyetçiliğin yükselmesi ve sömürgeci "Ruslaştırma" idi. Tekrar tekrar vurgulandığı gibi resmi milliyetçilik, tipik olarak tehdit altındaki hanedan ve aristokrat gruplarının —yüksek *sınıfların*— popüler halk dili temelli milliyetçiliklere verdikleri karşılıktı. Sömürge ırkçılığı hanedan meşruiyetini ulusal topluluğa lehimleyen "imparatorluk" kavramının önemli unsurlarından biriydi. Bunu, içerideki kendi (giderek sarsılan) konumunu gerekçelendiren doğuştan ve içkin üstünlük iddiasını, devasa denizaşırı mülklere genelleştirerek yapıyordu; örtük olarak (ya da çok da örtük olmayarak) eğer İngiliz lordları diğer İngilizler'e üstünse —çok da önemli değil— deniyordu, bu diğer İngilizler de boyunduruk altındaki yerlilerden aynı derecede üstündür. O kadar ki insan, son dönem sömürge imparatorluklarının, kadim iktidar ve ayrıcalık kavramlarına yeryüzü ölçeğinde ve modern bir sahnede geçerlilik kazandırarak, merkez ülke içindeki aristokratik istihkâmları *tahkim etmeye* hizmet ettiğini iddia etmek istiyor.

Bunu bir yere kadar yapabilir de, çünkü —işte bu da ikinci nedenimiz— hızla genişleyen bürokratik aygıtı ve Ruslaştırıcı politikalarıyla sömürge imparatorluğu çok sayıda burjuva ve küçük

Louis Napolyon'un İkinci İmparatorluğu ile Cezayir'deki eski imparatorluk prokonsülü Marie Edmé Patrice Maurice, Comte de MacMahon'un gerici monarşist rejimi sırasında doruğuna ulaştı. *Essai sur l'inégalité des Races Humaines*'i 1854'te yayınlandı — 1848'in popüler halk dili temelli milliyetçi ayaklanmalarına bir tepki olarak, denebilir mi?

19. Vorster ve Botha dönemindeki Güney Afrika ırkçılığı bazı bağımsız Afrika devletlerinin önde gelen politikacılarıyla, (ne kadar örtük ve ölçülü bir tarzda sunmaya çalıştılarsa da) son derece dostane ilişkiler kurdu. Sovyetler Birliği'nde Yahudiler'e karşı ayrımcılık yapılması Brejnev'le Kissinger arasında saygılı iş ilişkilerinin kurulmasını engellemedi.

Levent Şahverdi Arşivi

burjuvaya merkez ülke dışında imparatorluğun her yerinde aristokratlık oynama imkânı sağlıyordu. Her sömürgede bir kara mizah duygusu veren şu eğlenceli *tableau vivant*'la* karşılaşmak mümkündü: Mimoza ve begonvillerle dolu bahçelerde ve ferah malikânelerden oluşan bir fon önünde ve odalıklardan, kâhyalardan, bahçıvanlardan, dadılardan, hizmetçilerden ve her şeyden önemlisi atlardan oluşan bir yardımcı oyuncular kadrosu eşliğinde şiir konuşan *bourgeois gentilhomme*'lar.[20] Bu kadar yüksek bir üslup tutturamayanların, örneğin genç bekârların bile bir köylü ayaklanması öncesinde bir Fransız soylusununkini andıran muhteşem ve ikircikli bir statüsü vardı:

> Aşağı Burma'da Moulmein'de [bu garip kasabanın metropoldeki okurlara açıklanması gerekir] çok sayıda insan benden nefret ediyordu — hayatımda ilk kez bu kadar önemli oluyordum. Kasabanın bölgesel emniyet amirlerinden biriydim.[21]

Bu "tropikal Gotik" tarzı mümkün kılan, yüksek kapitalizmin metropole verdiği ezici güçtü — öylesine büyük bir güç ki, kuliste tutulabiliyordu. Feodal-aristokratik kılık giymiş kapitalizmi hiçbir şey sömürge askeriyesi kadar iyi örneklemez. Bu askeriyelerle metropoldekiler arasındaki, çoğu zaman resmi kurumsal terimlerle bile ifade edilen o uğursuz ayrım iyi bilinir.[22] Avrupa'da metropolün kendi yurttaş tabanından askerlerle kurulmuş kitlesel "Birinci Ordu" vardı; ideolojik olarak işlevi *heimat*'ı** savunmak olarak tanımlanıyor, pratik ve faydacı hakiler giyiyor, satın alınabilen en yeni silahlarla donatılıyordu; barışta barakalarda tecrit ediliyor, savaşta ise siperlerde ya da ağır makinalı tüfeklerin berisine konuşlandırılıyordu. Avrupa dışındaysa (subay seviyesinin altında) yerel etnik ve dinsel azınlıklardan paralı askerlik teme-

* canlı tablo (*Fr.*, ç.n.) ** vatan, anayurt (*Alm.*, ç.n.)

20. Zarif ve ironik bir metin eşliğinde baş döndürücü bir tableaux vivant fotoğrafları koleksiyonu için bkz. "E. Breton de Nijs", *Tempo Doeloe*.

21. George Orwell, "Shooting an Elephant", *The Orwell Reader* içinde, s. 3. Köşeli parantezler içindeki laflar elbette benim eklemelerim.

22. KNIL (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger) Hollanda'daki KL'den (Koninklijk Leger) tamamen ayrıydı. Légion Étrangèr'in kıta Fransası'nda faaliyet göstermesi neredeyse daha baştan yasaklanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

linde kurulmuş "İkinci Ordu" vardı; yatak odası ya da bir balo giysisini çağrıştıran süsleri takmış takıştırmış; kılıçlarla ya da günü geçmiş silahlarla donatılmış; barışta gösterişte, savaşta at sırtında. Avrupa'nın askerlik öğretmeni olan Prusya Genel Kurmayı nasıl meslekten askerler arasındaki anonim dayanışmayı, balistiği, demiryollarını, mühendisliği, stratejik planlamayı ve benzerlerini vurguladıysa, sömürge ordusu da ihtişamı, apoletleri, kişisel kahramanlığı, polo oyunlarını ve subaylar arasında geçmiş günlere öykünen bir saraylı nezaketini vurguluyordu. (Bunu yapabilmesinin ardında orada arkada Birinci Ordu'yla Donanma'nın durması yatıyordu.) Bu zihniyet varlığını uzun süre koruyabildi. 1894'te Tonkin'de Lyautey şöyle yazıyordu:

> Buraya on yıl önce gelmemiş olmamız ne yazık! Burada ne mesleki ilerlemeler sağlanır ne başarılar elde edilirdi. Burada önemsiz bir teğmen, bir askeri karakol şefi ve keşif kolu başkanı yok ki altı ay içinde Fransa'daki bir subayın tüm meslek hayatı boyunca gösterdiğinden daha fazla inisiyatif, irade, dayanıklılık ve *kişilik* göstermiş olmasın.[23]

1951'de Tonkin'de "cesaretini 'stil' ile birleştiren subayları tutan" Jean de Lattre de Tassigny, "kırmızı bir Sipahi şapkası ve fuları takan pervasız süvariyi [Albay Castries], onun muhteşem atlılarını ve rahat tavırlarını bir *dükün* edasıyla birleştirebilmesini hemen sevdi. Bütün bunlar onu 1950'ler Çinhindi'nde, tıpkı 1930'lar Parisi'nde olduğu gibi kadınlar karşısında direnilmez kılıyordu."[24]

Sömürge ırkçılığının aristokrasiden ya da sahte-aristokrasiden türemiş olduğunun öğretici bir başka işareti de beyazlar arasında

23. *Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894-1899)*, s. 84. Hanoi'den gönderilen, 22 Aralık 1894 tarihli mektup. Vurgular eklenmişir.

24. Bernard B. Fall, *Hell is a Very Small Place: The Siege of Dien Bien Phu*, s. 56. Clausewitz'in kemiklerinin nasıl sızlayacağı insanın gözlerinin önüne geliyor. [Tıpkı Sepoy gibi Osmanlıca Sipahi'den türeyen Spahi Cezayir'deki "İkinci Ordu"nun paralı ve düzensiz süvarilerine verilen addı.] Lyautey ile de Lattre'nin Fransaları'nın Cumhuriyetçi bir Fransa olduğu doğru. Ama sık sık geveze olabilen Grand Muette, 3. Cumhuriyet'in başından beri, kamu hayatının diğer bütün kurumlarından giderek dışlanmakta olan Aristokratlar için bir sığınak haline gelmeye başlamıştı. 1898'de bütün Tuğ ve Tüm generallerin dörtte biri aristokrattı. Dahası aristokrat egemenliğindeki bu subay kad-

Levent Şahverdi Arşivi

görülen tipik dayanışmaydı. Farklı ulusal metropollerden gelen sömürge yöneticilerini, aralarındaki rekabet ve çelişkiler ne olursa olsun birbirlerine bağlayan bu dayanışma, tuhaf devlet-ötesi niteliğiyle, insana hemen Avrupa'nın 19. yüzyıl aristokratlarının birbirlerinin av köşkleriyle, kaplıca merkezleriyle ve balolarla dolayımlanan sınıf dayanışmalarını ve "subaylarla centilmenler" arasındaki kardeşliği hatırlatıyor. Bu kardeşlik, partizan ve sivillerden farklı olarak, yakalanan düşman *subaylara* ayrıcalıklı muamele öngören Cenevre anlaşmalarında hoş bir 20. yüzyıl ifadesi buluyor.

Buraya kadar geliştirilen iddiaya, ters yönden, sömürge halklarından hareketle de yaklaşılabilir. Çünkü, bazı sömürgeci ideologların beyanları bir yana bırakılacak olursa, "tersine ırkçılık" denen o belirsiz şeyin sömürgecilik karşıtı hareketlerde ne kadar az görüldüğü gerçekten şaşırtıcıdır. Bu konuda dil kolaylıkla insanı yanıltabilir. Örneğin Cava dilindeki (Hollandaca ya da Nederlandca'dan türemiş) *londo* kelimesi yalnız "Hollandalı" değil, aynı zamanda "beyazlar" anlamına da geliyordu. Ama kelimenin türeme tarzı iki anlamın fiilen örtüştüğünü gösteriyor, çünkü Cavalı köylüler Hollandalılar dışındaki beyazlarla nadiren karşılaşırlardı. Benzer bir şekilde Fransız sömürgesi olan bölgelerde "*les blancs*" Fransızlığı beyazlığından ayırt edilmeyen yöneticiler için kullanılıyordu. Her iki durumda da, bildiğim kadarıyla *londo* ya da *blanc* ne bir statü kaybına işaret etti ne de aşağılayıcı ikinci ayrımlar üretti.[25]

[25] ...ların 19. ve 20. yüzyıl Fransız emperyalizmi için kritik bir önem taşıyordu. "Ordu üzerine *metropol*'de kurulan sıkı denetim hiçbir zaman tamamen *la France d'outremer*'i [denizaşırı Fransa] kapsayacak şekilde genişletilmedi. Fransız İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki genişlemesi kısmen, sömürgeci zihniyetli askeri kumandanların denetlenemeyen inisiyatiflerinin sonucuydu. Fransız Kongosu gibi büyük ölçüde General Faidherbe'in yaratısı olan Fransız Batı Afrikası'nda genişleme *hinterland*'a yapılan bağımsız askeri seferlerle gerçekleşti. 1842'te Tahiti'de bir protektorat'ın kurulmasından da, daha sınırlı bir ölçüde de olsa 1880'lerde Çinhindi'nde Tonkin'in Fransızlarca işgalinden de sorumlu olan, subayların bir oldu bittisiydi. 1897'de Gallieni, Fransız hükümetine danışmadan Madagaskar'daki monarşiyi kestirme bir şekilde kaldırıp Kraliçe'yi sürgüne yolladı, hükümet daha sonra oldu bittiyi kabul etti. John. S. Ambler, *The French Army in Politics, 1945-1962*, s. 10-11 ve 22.

Levent Şahverdi Arşivi

Tam tersine sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin ruhu, Makario Sakay'ın kısa ömürlü Katagalugan Cumhuriyeti'nin yürek parçalayıcı Anayasası'na (1902) çok daha yakındır. Bu Anayasa başka şeylerin yanı sıra şunları söylüyordu:

> Bu Tagalog takımadalarında doğmuş hiçbir Tagalog, bir insanı ırkından ya da teninin renginden ötürü diğerlerinden üstün tutmayacaktır; açık renkli ya da koyu, zengin, yoksul, eğitim görmüş ve cahil, herkes tamamen eşittir ve tek bir *loób*'da [içsel ruh] olmalıdır. Eğitimde, servette ve görünüşte farklılıklar olabilir ama, asli tabiatta (*pagkatao*) ve bir davaya hizmet etme yeteneğinde asla.[26]

Buna benzer şeyler hiç güçlük çekmeden yeryüzünün diğer yanlarında da bulunabilir. İspanyolca konuşan Meksikalı *mestizo*'lar soylarını Kastilyalı fatihlere değil, yarı yarıya yok edilmiş Aztekler'e, Mayalar'a, Toltekler'e, Zapotekler'e götürüyorlar. Kendileri de *criollo* olan Uruguaylı devrimci yurtseverler, *criollo* baskısına karşı ayaklanıp tarif edilmez işkenceler altında 1781'de ölen son yerli asi Tupac Amarú'nun adını alıyorlar.

Bütün bu bağlılıkların nesnesinin "hayali" olması —anonim, yüzleri olmayan Tagalog yoldaşlar, yok edilmiş kabileler, Rusya Ana ya da *tanah air*— bir paradoks gibi görünebilir. Ama *amor patriae* bu bakımdan, daima müşfik bir tahayyülün eşlik ettiği diğer duygulardan ayrılmıyor. (Bu yüzden tanımadığımız insanların düğün fotoğraflarını seyretmek, arkeologların Babil'in Asma Bahçeleri için yaptığı zemin planlarını incelemeye benzer.) Göz —insanın kendisiyle birlikte doğan o özel sıradan göz— âşık için neyse, dil de —tarihin kendisinin kıldığı anadili— yurtsever için

25. Cavaca'da da Endonezyaca'da da "Hollandalı" ya da "beyaz" için aşağılayıcı bir argo kelimeye rastladım. Bunu Anglosakson hazine ile karşılaştırın: niggers, wops, kikes, gooks, slants, fuzzywuzzies ve daha yüzlercesi. Irkçı bir argodan böylesine azade olmak daha çok sömürgeleştirilmiş halklar için geçerli olabilir. Amerika'daki —ve herhalde başka yerlerdekiler de— siyahlar zengin bir karşı kelimeler dağarcığı geliştirdiler (honkies, ofays, vb.)

26. Reynaldo Ileto'nun usta işi *Pasyón and Revolution: Popular Movements in the Philippines, 1840-1910*, s. 218'inde alıntılandığı gibi. Sakay'ın asi cumhuriyeti ancak 1907'ye kadar dayanabildi. O tarihte Amerikalılar tarafından yakalanıp idam edildi. İlk cümleyi anlamak için 300 yıllık İspanyol yönetimi ve Çinli göçünün adalarda hatırı sayılır bir *mestizo* nüfusunun oluşmasına yol açtığını hesaba katmak gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

odur. Ananın dizinin dibinde karşılaşılan ve ancak mezarda terk edilen o dille geçmişler onarılır, dostluklar hayal edilir, geleceğin rüyaları kurulur.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih Meleği

Bu kısa çalışmaya Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti, Demokratik Kampuçya ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında geçenlerdeki savaşlarla başlamıştık; bu yüzden bitirirken en uygunu o kalkış noktasına geri dönmek olur. Arada söylenen şeylerin herhangi biri bu savaşların patlak vermesiyle ilgili kavrayışımızı derinleştirdi mi?

The Break-up of Britain'da Tom Nairn, Britanya'nın siyasal sistemi ile dünyanın geri kalan bölgelerindekiler arasındaki ilişki üzerine değerli bazı şeyler söylüyor:

> Sadece o, [Britanya sistemi] diğerleri gibi "bir teorinin sonucunda varılmış kasıtlı bir *icadın* ürünü değildi; yavaş ve bildik tarzda gelişti." Daha sonra gelen diğerleri "anayasalcılığının yüzyıllar içinde evrildiği bu devletin deneyimlerinin meyvalarını bir vuruşta toplamak istediler..." İlk olduğu için önce İngiliz, daha sonra Britanya deneyimi hep ayrı kaldı. İngiliz Devrimi'nin zaten önce başarıya ulaştığı, sonra da yayıldığı bir dünyada ikinci oldukları için, daha sonraki burjuva toplumları bu erken gelişmeyi tekrarlayamazlardı. ***Bunu inceleyip taklit etmeleri aslen farklı olan bir şeyle sonuçlandı***: gerçekten modern bir öğreti olan soyut ya da "gayri şahsi" ve soyut doğasından ötürü daha sonraki tarih içerisinde taklit edilebilir devlet öğretisi.
>
> Bu, gelişimsel süreçlerin olağan mantığı olarak görülebilir. Daha sonra "eşitsiz ve bileşik gelişme" gibi adlarla onurlandırılacak şeyin ilk örneklerinden biriydi. Siyasal olsun, iktisadi olsun, toplumsal ya da teknolojik olsun gerçek tekrar ve taklit nadiren mümkündür, çünkü evren şimdiden kopya edilmeye çalışılan ilk örnek tarafından fazlasıyla değiştirilmiştir.[1]

Nairn'in modern devlet için söyledikleri, bizim savaş yorgunu sosyalist ülkelerimizin bu çağda gerçekleştirdikleri diğer kavramlar ikizi, devrim ve milliyetçilik kavramları için de aynı derecede geçerli. Tıpkı kapitalizmle Marksizm gibi bu çiftin de patent hak-

1. S. 17-18'de. Vurgular eklenmiştir. Alıntı içindeki alıntı Charles Frederick Strong'un *Modern Political Constitutions*'ından, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

kının korunması olanaksız *icatlar* olduğu belki çok kolay unutuluyor. Başka bir deyişle korsanlanmaya hazır bekliyorlar. Bu korsanlamalardan, ve *yalnızca* onlardan, şu aykırılık doğuyor: Küba, Arnavutluk ve Çin gibi toplumlar, devrimci-sosyalist oldukları ölçüde, kendilerini Fransa, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nden "ileri" olarak görüyorlar, ama diğer yandan üretkenlikleri düşük, hayat standartları sefil, teknolojileri geri olduğu ölçüde de, aynı kesinlikle "geri" diye anlaşılıyorlar. (İşte buradan da Çu Enlay'ın 2000 yılında kapitalist Britanya'ya yetişme yolundaki hüzünlü rüyası doğuyor.)

Daha önce de değindiğimiz gibi Hobsbawm, "Fransız Devrimi'nin ne modern anlamda bir parti ya da hareket ne de sistematik bir programı uygulamaya çalışan birtakım insanlar tarafından yapılıp yönetildiğini" söylerken haklıydı. Ama kapitalist yayıncılık sayesinde Fransız deneyimi yalnızca insan hafızasından kazınamaz bir hal almakla kalmadı, kendisinden öğrenilebilir hale geldi. Neredeyse bir yüzyıl süren modelleştirici teoriler ve pratik deneylerden sonra, ilk başarılı "planlanmış" devrimi yapan (sözkonusu başarı varlığını Hindenburg'un daha önceki Tannenberg ve Masur Gölleri zaferlerine borçlu olsa da)* ve sistematik bir programı uygulamaya girişen (pratikte geçer akçe doğaçlama da olsa) Bolşevikler geldi. Bu plan ve programlar *olmadan* sınai kapitalizm çağına yeni yeni girmekte olan bir ülkede devrimin söz konusu olamayacağı da açıkça görünüyor. Bolşevik devrim modeli, Tüm Rusyalar'dan da geri toplumlarda devrimi hayal edilebilir kıldığı için bütün 20. yüzyıl devrimleri için belirleyici oldu. (Deyim yerindeyse tarihin akışını durdurma olanağının önünü açtı.) Mao Zedung'un becerikli ilk deneyleri modelin Avrupa dışı için de yararlı olabileceğini doğruladı. 1962'de 2.5 milyonluk yetişkin işgücü

* Birinci Dünya Savaşı'nın başında Alman ordusunun planı iki cephede birden savaşmaktan kaçınmak üzerine kuruluydu. Plana göre önce batı cephesinde Fransa çökertilecek, ancak ondan sonra doğu cephesinde Rusya ile hesaplaşılacaktı. Ancak plan uygulamaya konduğunda diplomatik baskılara boyun eğen Rusya henüz seferberliğini tamamlayamadan Doğu Prusya'ya girdi. Buna rağmen rediflerden oluşan cılız bir orduyla Hindenburg, zaten koordine olamadan hareket eden I. ve II. Rus ordularını sırasıyla Tannenberg ve Masur Gölleri'nde hezimete uğrattı. (ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

ordusunun yalnız %2.5'unun "işçi sınıfı", %0.5'inden azınınsa "kapitalist" olduğu Kamboçya'da bu modelleme sürecinin doruğa ulaştığını görebiliriz.[2]

Çok benzer bir şekilde milliyetçilik de 18. yüzyıldan beri çağlara, siyasal rejimlere, iktisadi ve toplumsal yapılara göre farklılaşan bir modellenme ve uyarlanma süreci geçirdi. Bunun sonucunda, "hayali cemaat" tasavvur edilebilir bütün çağdaş toplumlara yayıldı. Modern Kamboçya'yı "devrim" modeli transferinin aşırı bir örneği olarak kullanabiliyorsak, belki de eşitlikçi davranmak uğruna Vietnam'ı, ulusun adı üzerinde kısaca oyalanarak, milliyetçilik transferi örneği olarak kullanabiliriz.

1802'deki taç giyme töreninde Gia-long, mülkünü, "Nam Viêt" diye adlandırmak istedi ve onay almak üzere elçilerini Pekin'e yolladı. Ancak Göklerin Oğlu Mançu İmparatoru "Viêt Nam"da ısrar etti. Bu tersine çevirmenin gerekçesi şöyleydi: "Viêt Nam" (ya da Çince'de Yüeh-nan) kabaca "Viet'in (Yüeh'in) güneyinde", yani on yedi yüzyıl önce Han'lar tarafından fethedilmiş olan ve bugünkü Çin'in Kwangtung ve Kwangsi eyaletlerinin yanı sıra Kızıl Irmak vadisini kapsadığı iddia edilen bölge demektir. Oysa Gia-long'un "Nam Viêt"i yalnızca "Güney Viêt" demek olduğu ölçüde, bütün eski mülk üzerinde bir iddia içeriyordu. Alexander Woodside'ın sözleriyle, "bu yüzyıldakinin aksine geçen yüzyılda Vietnam kelimesi, Pekin'den kaynaklandığı için Vietnamlı yöneticilerden çok itibar görmüyordu. O zamanlar yapay bir adlandırma olduğundan ne Çinliler ne de Vietnamlılar tarafından çok kullanılıyordu. Çinliler hakaretamiz bir T'ang kelimesi olan "Annam" da ısrar ediyorlardı... Vietnam sarayıysa 1838-39 yılında, kraliyet için kendi başlarına yeni bir adda karar kıldı ve Çinliler'i haberdar etmeye gerek görmedi. Bu yeni ad, Dai Nam

2. Edwin Wells'in Cambodge, Ministère du Plan et Institut National de la Statistique et des Recherches Economiques'in *Résultats finals du Recensement Général de la Population 1962*'sinde Tablo 9'dan hareketle yaptığı hesaplamalara göre. Wells çalışan nüfusun geri kalan kısmını şöyle sınıflandırıyor: Hükümet memurları ve yeni küçük burjuvazi %8; geleneksel küçük burjuvazi (işportacılar vb.) %7.5, tarım proletaryası %1.8, köylüler %78.3. Çalışmakta olan imalat işletmelerine sahip 1300'den az kapitalist vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

ya da Büyük Güney ya da Güney İmparatorluğu düzenli olarak saray belgelerinde ve resmi tarih derlemelerinde kullanılmaya başladı. Ama varlığını bugüne kadar sürdüremedi."[3] Bu yeni ad iki bakımdan ilginç. Birincisi "Viet"namca hiçbir unsur barındırmaması. İkincisi bölgesel göndermesinin tamamen ilişkisel olması — Orta Krallığın "güney"i.[4]

Bugünün Vietnamlıları'nın 19. yüzyıl Mançu hanedanlığının küçümseyerek icat ettiği Viêt Nam'ı gururla savunuyor olmaları yalnızca Renan'ın ulusların "pek çok şeyi unutmaları" gerektiği yollu deyişini hatırlatmakla kalmıyor, paradoksal bir şekilde milliyetçiliğin hayal gücüne işaret ediyor.

Dönüp 1930'ların Vietnamı'na ya da 1960'ların Kamboçyası'na bakıldığında, *mutatis mutandis**, çeşitli benzerlikler göze çarpıyor: cahil, sömürülen ve kalabalık bir köylülük, ufacık bir işçi sınıfı, parçalı bir burjuvazi ve küçük ve kendi içinde bölünmüş bir entelijensiya.[5] Bu koşulları nesnel olarak değerlendiren hiçbir ciddi çözümleyici, her iki durumda da yakında patlak vermek üzere olan devrimleri ya da onların birer enkazı andıran zaferlerini öngöremezdi. (Aslında aşağı yukarı aynı şey, benzer gerekçelerle 1910'un Çini için de söylenebilir.) Sonunda her ikisini de mümkün kılan "devrimi planlamak" ve "ulusu hayal etmek"ti.[6]

* farklılıklar hesaba katılmak kaydıyla (*Lat.*, ç.n.).

3. *Vietnam and the Chinese Model*, s.120-21.

4. Bu çok da şaşırtıcı değil. "Vietnamlı bürokrat Çinli; Vietnamlı köylü Güneydoğu Asyalı görünürdü. Bürokrat Çince yazmak, Çin tarzı cübbeler giymek, Çin tarzı bir evde yaşamak, Çin tarzı bir tahteravanda taşınmak ve hatta Güneydoğu Asya'daki bahçelerinde bir altınbalığı havuzu bulundurmak gibi Çin tarzında gösterişli tüketim yapmak durumundaydı.", *A.g.e.*, s.199.

5. 1937 nüfus sayımına göre Vietnam nüfusunun %93-95'i hâlâ kırda yaşıyordu. Nüfusun %10'dan fazlası herhangi bir alfabeyi okuyamıyordu. 1920 ile 1938 yılları arasında ortaokulu (7.-10. sınıflar) bitirmiş olanların sayısı 20 binden fazla değildi. Ve Vietnamlı Marksistlerin "yerli burjuvazi" dedikleri, Marr'ın, mülkünde yaşamayan toprak sahipleri artı bazı girişimci ve birkaç yüksek memur diye tarif ettiği kesimin toplamı ise yaklaşık 10 500 aile ya da nüfusun %0.5 ediyordu. *Vietnamese Tradition*, s. 25-26, 34 ve 37. 2. dipnottaki verilerle karşılaştırın.

6. Ve Bolşevikler örneğinde olduğu gibi talihli felaketler: Çin için 1937'de Japonya'nın kitlesel istilası; Vietnam için Maginot hattının yarılması ve kendisinin de kısa bir süre için Japonlar tarafından istila edilmesi; Kamboçya

Levent Şahverdi Arşivi

Pol Pot rejiminin politikaları ancak çok sınırlı bir ölçüde geleneksel Khmer kültürüne ya da önderlerinin zalimliğine, paranoyasına ya da megalomanilerine atfedilebilir. Tarihte Khmer'lerin de payına megaloman despotlar düştü; ama bunlardan bir kısmı Angkor'dan sorumluydu. Fransız, SSCB, Çin ve Vietnam devrimlerinden ve bütün bunlar hakkında yazılmış Fransızca kitaplardan türetilmiş, devrimlerin ne yaptığı, yapabileceği, yapması ve yapmaması gerektiği hakkındaki modeller, bütün bunlardan çok daha önemliydi.[7]

Milliyetçilik için de aşağı yukarı aynı şeyler geçerli. Çağdaş milliyetçilik iki yüz yıllık tarihsel değişimin vârisi. Şimdiye kadar kısaca anlatmaya çalıştığım bütün gerekçelerden ötürü de devraldığı miras Janus gibi iki yöne birden bakıyor. Mirası bırakanlar arasında San Martín'le Garibaldi'nin yanı sıra Uvarov'la Macaulay de var. Görmüş olduğumuz gibi "resmi milliyetçilik" başlangıçtan beri, imparatorluk ve hanedan çıkarlarını korumakla yakından ilişkili, bilinçli, savunmacı bir *politika*'ydı. Ama bir kere "herkesin görebileceği bir gerçeklik" kazandıktan sonra Prusya'nın 19. yüzyıl başındaki askeri reformları kadar ve aynı çeşitlilikte siyasal ve toplumsal sistem tarafından kopya edilebilir bir şey haline geldi. Bu milliyetçilik üslubunun sürekli kalan tek özelliği *resmi* olmasıydı ve öyle olmaya devam ediyor — yani devletten kaynaklanıyor ve her şeyden önce devletin çıkarlarına hizmet ediyor.

için Mart 1970'den sonra Vietnam'daki Amerikan savaşının kitlesel bir şekilde doğu bölgelerine taşması. Her örnekte, Kuomintang olsun, Fransız sömürge yönetimi olsun, feodal-monarşi olsun varolan *ancien regime* dış güçler tarafından ölümcül bir tarzda aşındırıldı.

7. İnsan Fransa için *levée en masse*'a ve Terör'e "evet", Thermidor ve Bonapartizm'e "hayır", Sovyetler Birliği için Savaş Komünizmi'ne, kolektivizasyon ve Moskova Duruşmaları'na "evet", NEP ve de-Stalinizasyon'a "hayır"; Çin için köylü gerilla komünizmine, İleriye Doğru Büyük Sıçrayış'a, Kültür Devrimi'ne "evet", Lushan Plenumu'na "hayır"; Vietnam için Ağustos Devrimi'ne ve 1945'te Çinhindi Komünist Partisi'nin resmen kaldırılmasına "evet", Cenevre Anlaşmalarında olduğu gibi "eski" komünist partilere zedeleyici tavizler vermeye "hayır" diyebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yüzden resmi milliyetçilik modeli en çok, devrimcilerin devlet kontrolünü başarılı bir şekilde ele geçirip, ilk kez devlet gücünü hayalleri doğrultusunda kullanabilecek bir konuma geldiklerinde önem kazanmaktadır. En kararlı radikal devrimcilerin bile devleti, bir ölçüde de olsa devrik rejimden devralıyor olmaları bu önemi daha da arttırır. Devralınan, bazen yalnız simgesel düzeydedir ama bu önemini azaltmaz. Troçki'nin bu konudaki rahatsızlığına karşın SSCB'nin başkenti eski Çarlık başkenti olan Moskova'ya taşındı; 65 yılı aşkın bir süre SBKP önderlerinin politikalarını belirlemek için seçtikleri yer, sosyalist devletin devasa toprakları içinde bula bula Kremlin, Çarlık iktidarının bu kadim kalesi oldu. Benzer bir şekilde ÇHC'nin başkenti Mançular' ınkiyle aynı (oysa Çan Kay-şek başkenti Nanking'e taşımıştı); ÇKP önderleri de Göklerin Oğulları'nın Yasak Şehri'nde toplanıyorlar. Aslında hangi sosyalist önderlik olursa olsun, bu tür yıpranmış ve ılık koltukları doldurmak üzere telaş etmemiş olanların sayısı çok azdır. Bu kadar göze çarpmasa da başarılı devrimciler eski devletin iç tesisatını devralırlar; kimi zaman memurlar ve muhbirler ama her zaman dosyalar, arşivler, yasalar, mali kayıtlar, sayımlar, haritalar, raporlar, yazışmalar, notalar ve benzeri. Eski sahibi kaçtığında, yeniden eski parlak haline dönmek için yeni sahibinin düğmeyi çevirmesini bekleyen büyük bir malikânenin elektrik şebekesi gibi.

Dolayısıyla devrimci *önderliğin* bilinçli olarak ya da olmayarak malikânenin efendisi rolünü oynamaya başlamasına çok şaşmamak gerekiyor. Burada yalnızca Cugaşvili'nin kendisini İvan Groznii'yle özdeşleştirmesini ya da Mao'nun zorba Ç'in Şih Huang-ti'ye ifade ettiği hayranlığı ya da Josip Broz'un Ruritanya görkem ve törenselliğini diriltmesini düşünmüyoruz.[8] "Resmi milliyetçilik" devrim sonrası önderliklere çok daha zor tespit edilebilir yollardan da sızar. Demek istediğim, önderliğin kolaylıkla eski hanedanlıkların *ve* hanedanlık devletlerinin farazi *national-nost*'una uyarlanabilmesi. Geriye yönelik çarpıcı bir hamleyle,

8. Milovan Djilas'ın tamamen polemikten ibaret olmayan olağanüstü anlatısına bkz. *Tito: The Story from Inside*, 4. Bölüm, özellikle s.133 ve dip-

Levent Şahverdi Arşivi

"Çin", "Yugoslavya", "Vietnam" ya da "Kamboçya" hakkında hiçbir şey bilmeyen hanedanlıklar (her zaman "şayanı takdir" bulunmasalar da) ulusal kılınabilir. Bu uyarlamadan da şaşmaz bir şekilde, devrimci milliyetçi hareketlerle kıyaslandığında, devrim sonrası önderliklerin çok çarpıcı bir özelliği olan "devlet" Makyavelciliği doğar. Hanedanlık devletinin ulusallaştırılması ne kadar geçmişe götürülebilirse, eski süsler de devrimci önderliği kuşatmakta o kadar çok kullanılabilir. Marksist Demokratik Kampuçya'nın bayraklarını süsleyen VII. Jayavarman'ın Angkor'u, (tıpkı Lon Nol'un kukla cumhuriyetininkini ve Sihanuk'un monarşist Kamboç'unu süsleyen Angkorlar gibi) doğru yanıtı inanç değil, iktidar olan bir şekil bulmacasıdır.[9]

Önderlikleri vurguluyorum çünkü eski şebekeleri ve sarayları devralanlar halk değil önderliklerdir. Kamboçya ve Vietnam arasındaki sömürge dönemi sırasında olup bitenlere Çin halkının geniş kitlelerinin aldırdığını kimsenin düşündüğünü sanmıyorum. Khmer ve Vietnam köylülerinin de halkları arasında savaş istemiş olması ya da bu konuda onlara danışılmış olması da uzak bir ihtimal. Bunlar, popüler milliyetçiliğin sonradan ve daima özsavunma diliyle seferber edildiği, kelimenin gerçek anlamıyla, "kabine savaşları"dır. (Özsavunma dilinin neonlarla aydınlatılmış "Sovyet hegemonyacılığı" sloganına rağmen ikna edicilik kazanamadığı Çin'de savaşın yol açtığı coşkunun özellikle düşük bir düzeyde olması bu yüzden.)[10]

Bu konuda Çin, Vietnam ve Kamboçya hiç de emsalsiz değiller.[11] Bu yüzden sundukları sosyalistler-arası savaş misalinin

9. Anlattığım eğilimler elbette yalnızca devrimci Marksist rejimlere özgü değil. Burada odakta onların bulunması hem Marksizm'in tarihsel olarak proleter enternasyonalizmine ve feodal ve kapitalist devletlerin yokedilemesine angaje olmasından hem de son dönem Çinhindi savaşlarından. Endonezya'daki sağcı Suharto rejiminin geçmişe yönelik ikonografisinin deşifre edilmesi için *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* adlı kitabımın 5. Bölümü'ne bkz.

10. "Resmi milliyetçiliğin" icatları ile diğer türler arasındaki fark genellikle yalanla mitler arasındaki farktır.

11. Diğer yandan belki de yüzyıl sonu tarihçileri, devrim sonrası sosyalist rejimlerin "resmi milliyetçi" aşırılıklarını büyük ölçüde sosyalist modelle kırsal gerçeklik arasındaki kopukluktan hareketle açıklayacaklar.

Levent Şahverdi Arşivi

tekrarlanmayacağını ya da yakında sosyalist ulusun hayali cemaatinin elde edilebileceğini ummak için çok az neden var. Ama "Marksist olarak Marksistler milliyetçi değildir" ya da "milliyetçilik modern gelişme tarihinin patolojisidir" gibi kurguları terk edip, gerçeklik ve hayal düzlemlerinde geçmişin nasıl yaşandığını yavaş yavaş öğrenmeye başlamadıkça, böylesi savaşları önlemek ya da sınırlandırmak için yapabileceğimiz yararlı hiçbir şey yok.

Walter Benjamin Tarih Meleği ile ilgili olarak şöyle yazmıştı:

> Onun yüzü geçmişe çevrilidir. Bize bir olaylar zinciri gibi görünenleri, o tek bir felaket olarak görür, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, kırık parçaları yeniden birleştirmek... Ama Cennet'ten kopup gelen fırtına kanatlarını öyle şiddetle yakalamıştır ki, bir daha kapayamaz onları. Yıkıntılar gözlerinin önünde göğe doğru yükselirken, fırtınayla birlikte çaresiz, sırtını döndüğü geleceğe sürüklenir. İşte ilerleme dediğimiz şey bu fırtınadır.[12]

Ama Melek ölümsüzdür. Bizim yüzlerimizse önümüzdeki karanlığa çevrili...

12. *Illuminations*, s. 259. Meleğin gözü *Weekend* gibi magazin programlarının yüzü geriye bakan hareketli kamerasıdır. Sonsuz bir bulvar üzerinde birbiri ardına bir sürü enkaz daha sonra ufukta yitip gitmek üzere bir an için kameranın önünde belirir. (Türkçesi: Walter Benjamin Seçkisi, *Son Bakışta Aşk* içinde, "Tarih Kavramı Üzerine", s. 43, Metis Yayınları, 1993).

Levent Şahverdi Arşivi

Nüfus Sayımı, Harita ve Müze

Hayali Cemaatler'in 1. baskısında, "yeni devletlerin 'ulus inşa etme' politikalarında, gerçek, popüler bir milliyetçi coşku ile kitle iletişimi, eğitim sistemi, idari düzenlemeler ve benzeri yollarla sistematik, hatta Makyavelci bir tarzda milliyetçi ideolojinin yaygınlaştırılmasını sıklıkla yan yana görebiliyoruz," diye yazmıştım.[1] O zamanki dar görüşlü varsayımım, Asya ve Afrika'nın sömürgeleştirilmiş dünyalarındaki resmi milliyetçiliğin modelinin doğrudan doğruya 19. yüzyıl Avrupası'nın hanedanlık devletleri olduğuydu. Daha sonra düşündüğümde bu görüşün aceleci ve yüzeysel olduğuna ve dolaysız şecerenin sömürge devletinin tahayyüllerinde aranması gerektiğine ikna oldum. Bu ilk bakışta şaşırtıcı görünebilir, çünkü sömürge devletleri, üstelik de sıklıkla şiddetli bir tarzda milliyetçiliğe *karşı* idi. Ama insan sömürge ideoloji ve politikalarının ötesine, bunların 19. yüzyılın ortasından itibaren içinde seferber edildikleri gramere bakacak olursa, şecere belirgin bir biçimde daha açık seçik hale geliyor.

Bu grameri çok az şey, 19. yüzyıl ortasından önce icat edilmiş olmakla birlikte sömürgeleştirilmiş bölgelerin mekanik yeniden üretim çağına girmeleriyle birlikte biçim ve işlevlerini değiştiren üç iktidar kurumu kadar görünür bir şekilde ön plana çıkarıyor. Bu üç kurum nüfus sayımı, harita ve müzeydi: Birlikte sömürge devletinin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden şekillendirdi. Bu bölümde bu ağın karakterini incelemek için dikkatimi Güneydoğu Asya'yla sınırlandıracağım, çünkü varacağım sonuçlar ancak bir deneme niteliğinde ve herhangi bir konudaki

1. Bkz. bu kitapta s. 129.

Levent Şahverdi Arşivi

ciddi uzmanlık iddialarım bu bölgeyle sınırlı. Ama Güneydoğu Asya'nın karşılaştırmalı tarihe ilgi duyanlar için özel bazı avantajları da var; sömürgeleştirilmemiş Siyam'ın yanısıra bütün "beyaz" sömürgeci güçler —Britanya, Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri— tarafından sömürgeleştirilmiş bölgeler içeriyor. Asya ve Afrika'nın diğer yöreleri hakkındaki bilgileri benden daha fazla olan okurlar, akıl yürütmemin daha geniş bir tarihsel ve coğrafi sahne için de geçerli olup olmadığına karar verebilmek bakımından daha elverişli bir konumda olacaklardır.

NÜFUS SAYIMI

Sosyolog Charles Hirschman son zamanlarda yayınladığı iki değerli makalede Boğaz Yerleşimleri'nde ve Malaya yarımadasındaki Britanyalı nüfus sayımı hazırlayıcılarının ve onların birçok parçadan oluşan bağımsız Malezya devletindeki haleflerinin *mentalité*'lerini incelemeye başladı.[2] 19. yüzyıl sonundan yakın geçmişe kadarki nüfus sayımlarında kullanılan "kimlik kategorileri"yle ilgili olarak sunduğu fotokopiler, bu kategorilerde olağanüstü hızlı ve görünüşte keyfi bir değişmeler dizisi gösteriyor. Kategoriler şişiyor, parçalanıyor, yeniden birleştiriliyor, karıştırılıyor, yeniden düzenleniyor (ama siyasal bakımdan güçlü olan kimlik kategorileri daima listenin başında yer alıyor). Bu sayımlardan Hirschman iki temel sonuç çıkarıyor. Birincisi sömürge dönemi ilerledikçe sayım kategorilerinin giderek daha görünür ve dışlayıcı bir biçimde ırksal bir nitelik kazandığı.[3] Diğer yandan

2. Charles Hirschman, "The Meaning and Measurement of Ethnicity in Malaysia: An Analysis of Census Classifications", *J. of Asian Studies*, 46:3 (Ağustos 1987), s. 552-82 ve "The Making of Race in Colonial Malaya: Political Economy and Racial Ideology", *Sociological Forum* 1:2 (Bahar 1986), s. 330-62.

3. Sömürge çağı boyunca sayılan "Avrupalılar" şaşırtıcı bir çeşitlilik gösteriyor. Ama 1881'de hâlâ "meskun", "yersiz yurtsuz" ya da "mahkûm" gibi başlıklar altında sayılırlarken 1911'e varıldığında (beyaz) ırk mensubu kardeşliğine dahil edilmişlerdi. Sonuna kadar sayımcıların "Yahudi" diye işaretlediklerini nereye koyacaklarına bir karar verememiş olmaları pek hoş.

Levent Şahverdi Arşivi

dini kimlik ise birincil bir sayım sınıflandırması olarak giderek kayboluyor. 1871'deki ilk sayımda "Klingler"in, "Bengalliler"in yanına yerleştirilmiş olan "Hindoo"lar daha sonra kayboluyor. "Bengalli"ler, "Burmalılar", "Tamiller"le birlikte "Tamiller ve Hindistan'ın Diğer Yerlileri" başlıklı geniş kategoriye sıkıştırılmış olan "Parsiler" varlıklarını sayımda hâlâ göründükleri 1901'e kadar koruyabilmişler. İkinci sonucu ise, geniş ırksal kategorilerin bağımsızlıktan sonra da korunduğu ve hatta yoğunlaştırıldığı, ancak bu kez "Malezyalı", "Çinli", "Hintli" ve "Diğer" diye yeniden adlandırılıp sıralandığı. Yine de aykırılıklar 1980'lere kadar sürmüş. 1980 sayımında genel Hintli başlığı altında ve "Malayalı", "Telegu", "Pakistanlı", "Bangladeşli", "Sri Lankalı Tamil" ve "Diğer Sri Lankalı" gibi alt kategorilerin yanısıra "Sihler" de tedirgin bir şekilde sahte bir etnik kategori olarak dahil edilmişler.

Ama Hirschman'ın muhteşem fotokopileri insanı onun çözümlemesinin doğrudan ilgi alanına giren şeylerin ötesine geçmeye kışkırtıyor. Örneğin 1911 Federal Malay Devletleri Sayımı'nı ele aldığımızda "Irklara Göre Malay Nüfusu" başlığı altında şunların sayıldığını görüyoruz: "Malay", "Cavalı", "Sakai", "Banjarlı", "Boyanlı", "Mendeling" (*a.b.*), "Krinçi" (*a.b.*), "Jambi", "Açhinli", "Bugis" ve "Diğer". Bu "gruplar"dan "Malay" ve "Sakailer"in çoğunun kökeni Sumatra, Cava, Güney Borneo ve Celebes adaları. Hepsi de komşu devasa Hollanda sömürgesinin parçaları. Kendi "Malay"larını kurarken bakışlarını alçakgönüllü bir tarzda kendi sömürge dönemi sınırlarıyla sınırlandıran sayımcılar, Federal Malay Devletleri'nin dışında kalan bu kökenleri herhangi bir şekilde kaydetmiyor. (Denizin öte yakasındaki Hollandalı sayımcıların ise "Açhinli" ve "Cavalı"nın üzerinde değil, onlarla aynı düzeyde yer alan bir "Malay" kategorisi tahayyül ettiklerini söylemeye bile gerek yok.) Yalnızca birer yer adı olan "Jambi" ve "Krinçi" ise uzaktan bile etnik ya da dilsel sayılamayacak kategoriler. 1911'de bu başlıklar altında kademe kademe kategorize edilenlerin çok küçük bir kesirinden daha fazlasının kendilerini bu başlıklar altında tarif ediyor olma olasılığı çok düşük. Sömürge devletinin sınıflandırıcı ve karışık kafasının

Levent Şahverdi Arşivi

hayal ettiği bu kimlikler hâlâ şeyleştirilmeyi, birer nesneye dönüştürülmeyi bekliyordu; idari aygıtın daha da derinlere nüfus etmesi sayesinde çok geçmeden bu da mümkün olacaktı. Ek olarak sayımcıların bütünlük ve tek-anlamlılık tutkusu da insanın dikkatini çekiyor. İşte çoğul, siyasal bakımdan "travesti", sınırları belirsiz ya da değişen kimlikler karşısındaki hoşgörüsüzlükleri. İşte her ırksal grubun altında yer alan *diğer* "Diğer"lerle karıştırılmaması gereken "Diğer" alt kategorisi. Sayımın yalanı herkesin burada yer aldığı ve herkesin son derece açık bir yeri —ve yalnızca bir yeri— olduğudur. Kesirlere yer yok.

Sömürge devletinin bu tahayyül tarzının kökleri 1870 sayımlarından çok daha eskiye gider. Dolayısıyla 19. yüzyıl sonu sayımlarının neden yine de köklü bir yenilik olduklarını anlamak için Avrupalılar'ın Güneydoğu Asya'ya nüfuz etmelerinin ilk günlerine geri gitmek gerekiyor. Filipin ve Endonezya takımadalarından seçilmiş iki örnek aydınlatıcı olacak. Yakınlarda yayınlanan önemli bir kitapta William Henry Scott, en eski İspanyol kayıtlarından hareketle İspanyollar öncesi Filipinler'deki sınıfsal yapıyı yeniden kurmaya çalıştı.[4] Scott meslekten bir tarihçi olarak, Filipinler'in adını, "İspanya"nın II. Felipe'sine borçlu olduğunun ve buranın İngiliz ya da Hollandalılar'a düşmemiş olmasının tamamen bir talih ya da talihsizlik eseri olduğunun ve daha sonraki istilalarla siyasal bakımdan parçalandığının ya da yeniden birleştirildiğinin tamamen bilincinde.[5] Bu yüzden insan bu

4. William Henry Scott, *Cracks in the Parchment Curtain*, 7. Bölüm, "Filipino Class Structure in the Sixteenth Century".

5. 17. yüzyılın ilk yarısında takımadalardaki İspanyol yerleşimleri sık sık dönemin en büyük "ulusötesi" şirketi olan Vereenigde Oost-Indische Compagnie'nin güçlerinin saldırılarına maruz kaldı. Takımadaların Katolik sakinleri varlıklarını sürdürebilmelerini büyük ölçüde en baş döneklerden biri olan Koruyucu'nun [Cromwell] saltanatı boyunca Amsterdam'ı köşeye sıkıştırmış olmasına borçluydular. Şirket başarılı olsaydı Batavia'dansa (Cakarta) Manila, Güneydoğu Asya'daki "Hollanda" imparatorluğunun merkezi olabilirdi. 1762'de Londra, Manila'yı İspanya'dan alarak neredeyse iki yıl elinde tuttu. Madrid'in Manila'yı ancak Florida ve Mississippi'nin doğusundaki diğer "İspanyol" yerleşimleri karşılığında geri alabildiğini kaydetmek eğlenceli oluyor. Görüşmeler farklı şekilde cereyan etseydi, takımadalar 19. yüzyıl boyunca siyasal olarak Malaya ve Singapur'a bağlı olacaklardı.

Levent Şahverdi Arşivi

tuhaf konuyu seçmesinin ardında Filipinler'de uzun yıllar yaşamış ve yüzyıldır bir ilk Cennet arayışı içinde olan Filipin milliyetçiliğine güçlü bir duygusal bağla bağlanmış olmasının yattığını düşünmeden edemiyor. Ama hayal gücünü asıl şekillendiren şeyin yararlanmak zorunda kaldığı kaynaklar olması daha muhtemel. Çünkü rahip ve fatihler hangi kıyıya inerlerse insinler her yerde *principales*, *hidalgos*, *pecheros* ve *esclavos* (prensler, soylular, sıradan insanlar ve köleler) gördüler — Ortaçağ sonlarının İberyası'nın toplumsal sınıflandırmasından uyarlanmış zümrebenzeri yapılar. Bıraktıkları belgeler devasa, dağınık ve tenha takımadalardaki "*hidalgos*"un birbirlerinin varlığından büyük ölçüde habersiz oldukları ve birbirlerini *hidalgos* olarak değil, düşman ya da potansiyel köleler olarak gördükleri hakkında bol miktarda dolaylı delil sunuyor. Ama kullandığı kavramsal ağın baskısı öyle güçlü ki, bu deliller Scott'un muhayyilesinde marjinalleşerek sömürge öncesindeki "sınıf yapısı"nın büyük ölçüde İspanyol kalyonlarının "pupaları" tarafından yaratılmış bir "sayım" hayali olduğunu görmesini güçleştiriyor. Kalyonların her gittiği yerde, *hidalgo*'lar ve *esclavo*'lar bitiveriyordu; tohum halindeki bir sömürge devleti bunları "yapısal" olarak ancak böyle adlandırabilirdi.

Endonezya'da da Mason Hoadley'in araştırmaları sayesinde elimizde, 17. yüzyıl sonundan, Cava'nın kıyı limanı Cirebon'da görülmüş önemli bir davanın ayrıntılı bir dökümü var.[6] Şans eseri Hollanda kayıtları (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) da, yerel Cirebon kayıtları da hâlâ mevcut. Elimizde yalnızca Cirebon kayıtları olsaydı ünvanı Ki Aria Marta Ningrat olan cinayet sanığı hakkında tek bildiğimiz Cirebon sarayında yüksek bir memur olduğu olacaktı. VOC kayıtları onu öfkeyle bir *Çinli* diye tanımlıyorlar — hatta onun hakkında verdikleri yegâne önemli malumat da bu. O halde Cirebon sarayının insanları rütbe ve statü temelinde, VOC'nin ise "ırk"a benzer bir şey temelinde sınıflandırdığı açık. Cinayet sanığının kendisini "bir" *Çinli* diye tanımladığını

6. Mason C. Hoadley, "State vs. Ki Aria Marta Ningrat (1696) and Tian Siangko (1720-1)", (yayınlanmamış yazı, 1982).

Levent Şahverdi Arşivi

düşünmek için en ufak bir gerekçe yok — statüsünün yüksekliği atalarının ve kendisinin, kökenleri ne olursa olsun Cirebon toplumu ile bütünleşmiş olduğunu kanıtlıyor. Peki o halde VOC bu sınıflandırmayı nereden buldu? *Çinliler*'i hayal etmeyi mümkün kılan neydi? Hiç kuşkusuz, merkezi bir kumanda altında Mergui Körfezi ile Yangtze-kiang'ın ağzı arasında hiç durmaksızın kürek çeken o yırtıcı ticari dayanaklar. Nasıl fatihler sonsuz sayıda bir *hidalgo* dizisi gördüyse, Güneydoğu Asya kıyılarındaki diasporanın kendine özgü coğrafi ve toplumsal yapısı, Orta Krallığın heterojen nüfusu ve karşılıklı olarak anlaşılması olanaksız bir sürü dilin konuşulmakta olduğu hakkında hiçbir şey bilmeyen Şirket'in okyanuslar aşan bakışı da sonsuz bir *Chinezen* dizisi görüyordu. Ve bu yaratıcı sayım sayesinde, *Chinezen* diye kategorileştirdiği kendi kontrolündeki bu insanların sayıma göre giyinmeleri, oturmaları, evlenmeleri, gömülmeleri ve miras bırakmaları gerektiğinde ısrar etmeye başladı. O kadar uzaklara gitmeyen ve daha az ticari zihniyetli olan İberyalılar'ın Filipinler'de, *sangley* adı altında ne kadar farklı bir sayım kategorisi hayal ettiklerini görmek çarpıcı oluyor. *Sangley,* Hokkience'de "tüccar" anlamına gelen *sengli*'nin İspanyolca'daki karşılığıydı.[7] İnsan bu sayım öncesi İspanyolların, kalyon ticaretinin Manila'ya çektiği insanlara "kimsiniz siz?" diye sorup "biz tüccarız" gibi son derecede makul bir cevap almalarını gözlerinin önüne getirebiliyor.[8] İki yüzyıl boyunca Asya'nın yedi denizine açılmayan İberyalılar taşranın kavramsal sisinde rahat ettiler. *Sangley*'in "Çinli"ye dönüşmesi çok yavaş oldu — terim ancak 19. yüzyılın başında yerini VOC tarzı *chino*'ya bırakarak kayboldu.

Dolayısıyla 1870'lerde sayım yapanların getirdikleri asıl yenilik, etnik-ırksal sınıflandırmalar *kurmak* değil, bunları sistematik bir tarzda *nicelleştirmek*'ti. Malayo-Cava dünyasının sömürgecilik öncesi döneminin yöneticileri de kontrolleri altındaki nüfusu saymaya çalışmışlardı ama onlarınki vergi kayıtları ve askere alım lis-

7. Bkz. örneğin Edgar Wickberg, *The Chinese in Philippine Life 1850-1898*, 1. ve 2. Bölümler.

8. Manila'nın iki yüzyılı aşkın bir süre antreposu olduğu kalyon ticaretinde Meksika gümüşü karşılığında Çin ipek ve porseleni mübadele ediliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

teleri şeklini almıştı. Amaçları somut ve belirliydi — vergi ve askerlik yükümlülüğü dayatılabilecek insanların izini sürmek. Çünkü bu yöneticiler yalnızca iktisadi artık ve silahlandırılabilir insan gücüyle ilgiliydiler. Bölgedeki ilk Avrupalı güçler bu bakımdan seleflerinden çok farklı değillerdi. Ama 1850'den sonra sömürge otoriteleri bir kavramsal şebekeler labirentine göre ve herhangi bir doğrudan mali ya da askeri amaç gütmeksizin, üstelik eskilerin hep ihmal ettiği kadın ve çocukları da dahil ederek nüfusu saymak için giderek daha gelişkin idari araçlar kullanmaya başladılar. Eski günlerde vergilendirilebilir ve askere alınabilir olanlar, sayılabilir olduklarını gayet iyi biliyorlardı; bir düşmanlık temelinde de olsa, yönetenlerle yönetilenler birbirlerini çok iyi anlıyorlardı. Ama 1870'de vergi ödemeyen, askere alınamaz bir "Koçin-Çinli" kadın, kendinin tepelerde böyle adlandırıldığından hiç haberi olmadan Boğaz Yerleşimleri'ndeki mutlu ya da mutsuz hayatını sürdürebilirdi. Bu noktada yeni sayım sisteminin tuhaflığı ortaya çıkıyor. Canlı muhayyilesinin nesnelerini titiz bir dikkatle sayma çabasıydı bu. Sınıflandırma sisteminin tüketici doğasına ve niceleştirmenin kendi mantığına göre bir "Koçin-Çinli"nin, devletin egemenlik alanı içerisindeki çoğaltılabilir ve toplanabilir bir "Koçin-Çinliler" dizisinin basamağı olarak anlaşılması gerekiyordu. Sömürge devletinin büyüklüğü artıp işlevleri çoğaldıkça yeni demografik topografya da toplumsal ve kurumsal köklerini daha derine saldı. Hayali haritasının kılavuzluğunda devlet yeni eğitim, hukuk, kamu sağlığı, polis ve göçmenlik bürokrasilerini örgütlüyordu; ancak bunlar daima paralel diziler şeklinde anlaşılan etnik-ırksal hiyerarşiler ilkesine göre inşa edilmişti. Tabi nüfusların farklı okullar, mahkemeler, klinikler, polis karakolları ve göçmenlik büroları ağı içerisindeki akışı, zaman içinde devletin eski fantazilerine gerçek bir toplumsal hayat kazandıran "trafik alışkanlıkları" yarattı.

Söylemeye bile gerek yok, bu gidiş gelişler sancısız değildi; devlet sık sık rahatsız edici gerçekliklere tosluyordu. Bunların en başında çok eski, çok istikrarlı hayali cemaatlerin temeli olagelmiş ve laik devletin otoriter ızgara-haritası ile en ufak bir ilgisi olmayan dini aidiyetler geliyordu. Farklı Güneydoğu Asya sömürgele-

Levent Şahverdi Arşivi

rinde farklı ölçeklerde olmak üzere, yöneticiler özellikle İslamiyet'le Budizm'e karmakarışık birtakım tavizler vermek zorunda kalıyorlardı. Özellikle de dini tapınaklar, okullar ve mahkemeler serpilip gelişmeye devam ediyordu; bunlardan yararlanmayı belirleyen de sayım değil, popüler, bireysel tercihlerdi. Devlet bunları düzenleme, kısıtlama, sayma, standartlaştırma ve hiyerarşik bir tarzda kendi kurumlarına tabi kılmanın ötesinde nadiren bir şey yapabiliyordu.[9] Tapınaklar, camiler, okul ve mahkemeler tam da sayımın topografyasında birer aykırılık gibi durdukları için, birer özgürlük alanı ve zaman içinde dindarların, daha sonrada milliyetçilerin ve sömürgecilik karşıtlarının savaş başlatacakları birer kale olarak anlaşıldılar. Aynı zamanda sık sık dini cemaatlerin siyasal ve hukuksal olarak etnikleştirilmesi ile sayımla bunlar arasında daha yakın bir ilişki kurulması için girişimlerde bulunuluyordu. Sömürge Malayası'nın Federal Devletleri'nde bu iş görece kolaydı. Rejimin "Malay" dizisi içerisinde saydığı kişiler büyük ölçüde İslami yasaya göre işleyen "kendi" iğdiş edilmiş Sultanları'nın mahkemelerine postalanıyorlardı.[10] Yani "İslami" yalnızca "Malay" için kullanılan farklı bir terim haline gelmiş oluyordu. (Ancak 1957'deki bağımsızlıktan sonra bazı siyasal gruplar, "Malay"ı yalnızca "İslami" için kullanılan farklı bir terim haline getirerek bu mantığı tersine çevirmeye çalışacaklardı.) Birbirleriyle habire kavga eden bir dizi misyonerin sömürge çağının sonunda dağınık birtakım bölgelerde önemli ölçüde Hıristiyanlaştırmayı başardıkları devasa ve heterojen Hollanda Hint Adaları'nda, paralel bir girişim çok daha hatırı sayılır engellerle karşılaştı. Ama bu bölgeler bile 1920'ler ve 1930'larda "etnik" Hıristiyanlıklar'ın (Batak Kilisesi, Karo Kilisesi, daha sonra Dayak Kilisesi vb.) gelişmesine tanık oldu; bunlar kısmen devletin kendi sayım topografyasından hareketle farklı dini tebliğ bölgelerini farklı misyoner gruplarına vermesiyle meydana geldi. Ancak İslam konusunda Batavia'nın benzer bir başarısı olmadı. Hacıların sayısının artmasını sınırlandırmaya çalışmakla ve onları Cidde'de özel ola-

9. Fransız sömürgeciliğinin Kamboçya'da Budizm'in Siyam'la olan eski bağlantılarını koparma mücadelesi için bkz. 7. Bölüm, s. 141.

10. Bkz. William Roff, *The Origins of Malay Nationalism*, s. 72-4.

Levent Şahverdi Arşivi

rak bu iş için kurulmuş bir karakol noktasından gözetlemekle birlikte, Mekke'ye haccı yasaklamaya cesaret edemedi. Bu önlemlerin hiçbiri Hint Adaları Müslümanları'nın dışarıdaki devasa İslam dünyası ile, özellikle de Kahire'den kaynaklanan yeni düşünce akımlarıyla temas kurmalarını engelleyemedi.[11]

HARİTA

Ama bu arada Kahire ve Mekke de şaşırtıcı ve yeni bir tarzda görselleştirilmeye başlamıştı; artık Müslüman coğrafyasının kutsal birer konumları olmanın yanı sıra, üzerinde Paris, Moskova, Manila ve Karakas'ın da bir noktayla gösterildiği birtakım sayfalar üzerinde birer noktaydılar da. Kutsal olmak ya da olmamak konusunda tamamen kayıtsız olan bu noktalar arasındaki düzlem ilişkisi de, kuş uçuşunun matematik olarak hesaplanan ölçümünün ötesinde hiçbir şey tarafından belirlenmiyordu. Avrupalı sömürgecilerin beraberlerinde getirdikleri Merkator haritaları, yayın aracılığıyla Güneydoğu Asyalılar'ın muhayyilesini biçimlendirmeye başlamıştı.

Yakınlarda yaptığı çok parlak tezinde Taylandlı tarihçi Thongchai Winichakul, belirli sınırları olan Siyam'ın 1850'yle 1910 arasında nasıl karmaşık bir süreç sonucunda varlık kazandığının izini sürdü.[12] Anlatısı özellikle öğretici, çünkü her ne kadar sonuçta sınırları sömürgecilik tarafından belirlendiyse de, Siyam sömürgeleştirilmemişti. Dolayısıyla Tayland'ın durumunda "geleneksel" bir siyasal iktidar yapısı içerisinde yeni bir devlet-zihninin doğuşu olağandışı bir açıklıkta görülebilir.

1851'de zeki bir hükümdar olan IV. Rama'nın (*Kral ve Ben*'in Mongkut'u) tahta geçişine kadar Siyam'da her ikisi de elle çizilmiş olan iki tür harita bulunuyordu; burada henüz mekanik yeniden üretim çağı doğmamıştı. Biri Budist Kozmolojisi'nin gele-

11. Bkz. Harry J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun*, 1. ve 2. Bölümler

12. Thongchai Winichakul, "Siam Mapped: A History of the Geo-Body of Siam" (Doktora Tezi, Sidney Üniversitesi, 1988).

Levent Şahverdi Arşivi

neksel Üç Dünyası'nın "kozmograf" diye adlandırılabilecek olan simgesel bir tasarımıydı. Kozmograf bizim haritalarımız gibi yatay olarak düzenlenmemişti; tek bir dikey eksen üzerinde bir dizi dünya-üstü gök ya da cennetle dünya-altı cehennem, görünür dünyayı aralarına sıkıştırmışlardı. Liyakat ve selamet uğruna girişilenlerin dışında herhangi bir yolculuk zaten boşunaydı. Dünyevi olan ikinci tür ise askeri tatbikatlarla kıyı denizciliği için hazırlanmış şematik kılavuzlardan ibaretti. Kabaca daire çeyreği temelinde düzenlenmiş olan bu haritaların başlıca özelliği, ölçek hakkında teknik hiçbir malumatları olmadığından bunları çizenlerin yürüyüş ve seyir süreleri hakkında düştükleri notlardı. Yalnızca dünyevi, kutsal olmayan mekânı kapsayan bu haritalar, manzaraya göz hizasında yatay olarak bakmaya alışkın çizerler sanki daha alt bir hizadan kozmografın dikey ekseninden de etkilenmişcesine, tuhaf bir çapraz perspektiften ya da bir perspektifler karmaşasından çizilmişlerdi. Thongchai daima yerel olan bu kılavuz-haritaların hiçbir zaman daha geniş ve istikrarlı bir coğrafi bağlama yerleştirilmediklerine ve modern haritaların getirdiği kuşbakışı görüntü uzlaşımının onlara tamamen yabancı olduğuna işaret ediyor.

İki harita türü de sınırları göstermiyordu. Çizerleri Richard Muir'in şu zarif formülasyonunu anlaşılmaz bulurlardı:

> Bitişik devlet bölgelerinin kavuştukları yüzeyde yeralan uluslararası sınırların, egemen otoritenin sınırlarını ve içerdikleri siyasal bölgelerin mekânsal biçimlerini belirlemekte özel bir önemleri vardır. Sınırlar... devlet egemenliklerinin arasındaki dikey yüzeyle dünya yüzeyinin kesiştikleri noktalarda yer alır... Dikey ara yüzeyler oldukları için sınırların yatay yayılımları yoktur...[13]

Sınırtaşları ve benzeri işaretler vardı ve Britanya, Aşağı Burma' dan mülkün batı kıyılarına doğru nüfuz ettikçe bunların sayısı arttı. Ama bu taşlar kesintili bir biçimde, stratejik dağ, geçit ve kalelere yerleştiriliyorlardı ve çoğunlukla hasmın yerleştirdikleriyle aralarında hatırı sayılır bir mesafe vardı. "Kuşbakışı" olarak değil kraliyet iktidarının uzandığı noktaları gösteren işaretler olarak göz düzeyinde ve yatay bir tarzda anlaşılıyorlardı. Taylandlı yönetici-

13. Richard Muir, *Modern Political Geography*, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

ler sınırları, yerdeki hiçbir şeye tekabül etmeyen, ama diğer egemenlik bölgelerinin arasına sıkıştırılmış ve bütün diğer egemenlikleri dışlayan sürekli bir harita çizgisinin parçaları olarak ancak 1870'lerde kavramaya başladılar. Amerikan misyoner J. W. Van Dyke'ın yazdığı ilk coğrafya ders kitabı 1874'te yayınlandı — o sırada Siyam'a bir sel gibi akmakta olan kapitalist yayıncılığın ilk ürünlerinden biri. 1882'de V. Rama, Bangkok'ta özel bir haritacılık okulu açtı. 1892'de eğitim bakanı Prens Damrong Rajanuphab ülke için modern bir okul sistemini yerleştirirken coğrafyayı ortaokul düzeyinde zorunlu bir ders haline getirdi. 1900'de ya da o sıralarda, W. G. Johnson'ın daha sonra basılacak bütün ülke coğrafyaları için bir model oluşturacak olan *Phumisat Sayam*'ı (Siyam'ın Coğrafyası) yayınlandı.[14] Thongchai kapitalist yayıncılıkla bu haritaların mekânsal gerçekliğe dair sundukları yeni tasarımın kesişmesinin, Tayland siyasal hayatının dili üzerinde dolaysız bir etkisi olduğuna işaret ediyor. 1900'le 1915 arasında, mülkü, kutsal başkentler ve görünür, birbirlerinden ayrık nüfus merkezleri şeklinde tasarladıklarından geleneksel *krung* ve *muang* kelimeleri tamamen ortadan kayboldu.[15] Onların yerini mülkü görünürlüğü olmayan bir şekilde sınırlandırılmış, bölgesel mekân diye tasarlayan *prathet*, yani "ülke" aldı.[16]

Nüfus sayımları gibi Avrupa tarzı haritalar da bütünleştirici bir sınıflandırma temelinde iş görüyorlar ve bürokratik üretici ve tüketicilerini sonuçları bakımından devrimci politikalara doğru yönlendiriyorlardı. 1761'de John Harrison'un kronometreyi icat etmesinin kesin boylam ölçümlerini mümkün kılmasından beri, bütün gezegenin eğri yüzeyi, boş denizlerin ve araştırılmamış bölgelerin ölçülmüş kutulara hapsedildiği geometrik bir ızgaranın boyunduruğu altına alınmıştı.[17] Bu kutuların, deyim yerindeyse, "doldurulması" işi kâşifler, araştırmacılar ve askeri güçler tara-

14. Thongchai, "Siam Mapped", s. 105-110, 286.

15. Cava'daki (büyük ölçüde eski Siyam'dakine benzer olan) eski iktidar kavramları için daha etraflı bir tartışma için *Language and Power* adlı kitabımın 1. Bölüm'üne bakınız.

16. Thongchai, "Siam Mapped", s. 110.

17. David S. Landes, *Revolution in Time: Clocks and the Making of the Modern World*, 9. Bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

fından gerçekleştirilecekti. Güneydoğu Asya'da 19. yüzyılın ikinci yarısı askeri araştırmacıların altın çağı oldu — önce sömürgecilerin, daha sonra Taylandlılar'ın. Nüfus sayımı hazırlayıcılarının kişilere dayattığı türden bir gözetimi mekâna dayatmak üzere harekât halindeydiler. Her nirengi noktasıyla, her savaşla, her anlaşmayla birlikte iktidarla harita ilişkisi biraz daha ilerliyordu. Thongchai'in çok yerinde bir şekilde söylediği gibi:

> Sağduyuya ve çoğu iletişim teorisine göre harita gerçeklik hakkında yapılmış bilimsel bir soyutlamadır. Harita sadece, "orada" nesnel bir tarzda zaten varolan şeyi temsil eder. Benim betimlediğim tarihte bu ilişki tersine çevrilmişti. Harita mekânsal gerçekliği öngördü, tersi değil. Başka bir deyişle, harita temsil ettiği gerçekliğin modeli değil, o gerçeklik için bir modeldi... Dünya yüzeyine dair yansıtmaları somutlaştırmanın gerçek bir aracı haline gelmişti. Harita artık yeni idari mekanizmalar için ve onların iddialarını destekleyen askeri birlikler için gerekliydi... Haritasını çıkarmak idari ve askeri operasyonların hem içinde çalıştıkları hem hizmet ettikleri bir söylemdi.[18]

Yüzyıl başına varıldığında Prens Damrong'un İçişleri Bakanlığı'ndaki (tam da ancak haritalar çizildikten sonra bulunacak bir ad) reformlarıyla birlikte, komşu sömürgelerdeki pratikleri izleyerek Tayland'ın idaresi de tamamen bölgesel-haritasal bir temele oturtuldu.

Sayımla harita arasındaki kritik kesişmeyi gözden kaçırmak pek akıllıca olmaz. Çünkü yeni harita, sayımın var olmaya çağırdığı "Hakkalar", "Tamil olmayan Sri Lankalılar" ve "Cavalılar"ın oluşturduğu sonsuz dizileri, siyasal bakımdan bölgelere göre nerede sona erdiklerini sınırlandırarak birbirlerinden ayırıyordu. Tersi yönden de, demografik bir nirengileme aracılığıyla, sayım, haritanın biçimsel topografyasını siyasal olarak dolduruyordu.

Bu değişikliklerden, haritanın, her ikisi de son dönem sömürge devletleri tarafından kurumlaştırılan ve Güneydoğu Asya'nın 20. yüzyıl resmi millliyetçiliklerini önceleyen iki tecellisi ortaya çıktı. Gayri meşru birer yabancı olduklarının tamamen bilincinde olan, ama coğrafi mekânın yasal yollardan aktarılabilirliğinin ve yasal mirasın çoktan kurumlaşmış olduğu bir medeniyetten gelen Avrupalılar,[19] güçlerinin yayılışını sık sık yarı-yasal yollarla ge-

18. "Siam Mapped", s. 310.

Levent Şahverdi Arşivi

rekçelendirmeye çalıştılar. Bunlar arasında nisbeten yaygın olanlarından biri, Avrupalılar'ın farazi egemenliklerini, tasfiye ettikleri ya da tabi kıldıkları yerel yöneticilerden "miras" edinmeleriydi. Her halükârda gasp edenler, özellikle diğer Avrupalılar'a karşı yeni mallarının mülkiyet tarihini yeniden kurma işine koyulmak durumundaydılar. 19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle özgül, net sınırları olan bölgesel birimlerin tarihselliğini yeni haritacılık söylemi içinde kanıtlama amacını güden "tarihsel haritalar"ın ortaya çıkışı da bundandır. Böylesi haritaların kronolojik bir düzen içinde dizilmesiyle mülkün kimi zaman devasa tarihsel derinliklere ulaşan bir siyasal-biyografik anlatısı ortaya çıkmış oluyordu.[20] Sıra kendilerine geldiğinde, 20. yüzyılda sömürge devletlerinin vârisi haline gelen ulus-devletler de bu anlatıyı, uyarlayarak da olsa benimsediler.[21]

Haritanın ikinci tecellisi, kökenleri hayli masum olan bir logo olarak haritaydı. İmparatorluk devletleri sömürgelerini haritada imparatorluğun rengine boyarlardı. Londra'nın imparatorluk haritalarında Britanya sömürgeleri genellikle pembe-kırmızı, Fransa'nınkiler mor-mavi, Hollanda'nınkiler sarı-kahverengi ve benzeri gibiydi. Bu şekilde boyandığında her sömürge bir "yapboz bilmecesinin" bir parçası gibi görünüyordu. Bu "bilmece" etkisi

19. Yalnızca olağan anlamında topraktaki özel mülkiyet ve mirası kasdetmiyorum. Üzerlerindeki nüfusla birlikte toprakların hanedanlık evlilikleri aracılığıyla siyasal aktarımı daha da önemliydi. Evlendiklerinde prensesler kocalarına dükalıklar ve küçük beylikler getiriyorlardı ve bu aktarımlar resmen görüşülüp "imzalanıyordu". Kullanılan *Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube!* [Başkaları savaşsın, sen mutlu Avusturya, evlenmeye bak! (ç.n.)] deyişinin, sömürge öncesi Asya'nın herhangi bir devletinde anlaşılabilmesi olanaksızdı.

20. Tayland yönetici sınıfının bu hayal kurma tarzını özümsemesi için bkz. Thongchai, "Siam Mapped", s. 387. "Üstelik bu tarihsel haritalara göre coğrafi gövde modern bir tikellik değildir; varlığı bin yıl öncesine geri götürülür. Böylelikle tarihsel haritalar ulusallığın yakın geçmişte doğmuş olduğuna dair bütün imaların ve bugünkü Siyam'ın bir takım kopuşların sonunda varolduğu perspektifinin ve aynı zamanda Siyam'ın atalarının Siyam'la Avrupalılar arasındaki ilişkilerden doğmuş olabileceği fikrinin önünü tıkamış olurlar."

21. Bu süreç yalnızca Makyavelci bir taktik değildi. Bütün Güneydoğu Asya'nın ilk milliyetçilerinin bilinci köklü bir şekilde sömürge devleti ve kurumları tarafından şekillendirilmişti. Bkz. 7. Bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

normalleştikçe, her "parça" coğrafi bağlamından tamamen koparılabilir bir hale geldi. Aldığı nihai biçimde bütün ek açıklamalar, enlem boylam çizgileri, yer adları, ırmakları, denizleri, dağları gösteren işaretler ve *komşular* haritadan toptan çıkarılabilirdi. Artık dünyanın pusulası olmaktan vazgeçmiş saf bir işaret... Bu şekliyle harita sonsuz bir yeniden üretilebilirlikle, afişlere, resmi damgalara, antetli kâğıtlara, dergi ve ders kitabı kapaklarına, masa örtüleri ve otel duvarlarına aktarılabilir bir diziye katılmış oluyordu. Her yerde görülebilen ve anında tanınabilen logo-harita popüler hayal gücüne derinlemesine nüfuz etti ve sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlerin doğuşunda güçlü bir amblem hizmeti gördü.[22]

Modern Endonezya bu sürecin parlak ve acı bir örneğini sunar. 1828'de Yeni Gine'de ateşli hastalıkların musallat olduğu ilk Hollanda yerleşimi kuruldu. Her ne kadar yerleşim 1836'da terk edilmek zorunda kaldıysa da, Hollanda tahtı, kıyılardaki Tidor Sultanı'nın egemenliğindeki birkaç bölge dışında adanın 141. boylamın (yerde herhangi bir şeye denk düşmeyen, yalnızca Conrad'ın giderek azalmakta olan beyaz boşluklarını bir kutu içine alan bir çizgi) batısında kalan bölümleri üzerinde egemenliğini ilan etti. Lahey, Sultan'ı satın alarak, Batı Yeni Gine'yi de Hollanda Hint Adaları'na ancak 1901'de dahil etti — logolaştırmanın tam zamanıydı. II. Dünya Savaşı'nın sonrasına kadar adanın büyük bir bölümü Conrad-beyazı kaldı; adada yaşayan bir avuç Hollandalı'nın çoğu misyoner, maden araştırmacısı ve uslanmak bilmez

22. Önde gelen çağdaş Filipinli yazın adamı —tartışma götürmez bir yurtsever— Nick Joaquin'in yazılarında, bu amblemin en incelmiş zekâ üzerinde bile ne kadar güçlü bir etkisi olduğunu görmek mümkün. 1898-99 anti-Amerikan mücadelesinin trajik kahramanı General Antonio Luna hakkında yazarken Nick Joaquín onun "üç yüz yıldır *criollo*'lar için bir içgüdü halini almış olan görevi, Filipinler'in *biçimini* yabancı bir müdahaleciden korumak gö-revini" yerine getirmekte gecikmediğini yazıyor. *A Question of Heroes*, s. 164 (vurgular eklenmiştir). Başka bir yerde şaşırtıcı bir şekilde, "İspanyollar'ın Filipino asiye karşı gönderilen Filipino müttefiklerinin, dönmelerin, paralı askerlerin yalnızca takımadaların İspanyol ve Hıristiyan kalmasını değil, aynı zamanda çözülmemelerini de" sağladığını ve "İspanyollar ne kasdetmiş olurlarsa olsunlar Filipinler'in birliğini korumak için mücadele ettiklerini" kaydediyor. *A.g.e.*, s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

radikal Endonezya milliyetçilerini barındıran özel hapisane kamplarının gardiyanlarıydı. Bu kamplar için, sömürgenin diğer yerleşimlerine çok uzak ve "taş çağı"nda yaşayan yerli nüfusa milliyetçi düşünce hiç bulaşmamış olduğundan Hollanda Yeni Ginesi'nin Güneydoğu ucunda, Merauke'nin kuzeyindeki bataklıklar seçilmişti.[23]

Milliyetçi şehitlerin orada defnedilmiş veya toplanmış olmaları sömürgecilik karşıtı mücadele folklorunda Batı Yeni Gine'ye merkezi bir yer kazandırdı: Özgür Endonezya; Sumatra'nın kuzeybatı ucundaki Sabang'dan —neresi olacaktı ki?— Merauke'ye kadar... 1960'ların sonuna kadar birkaç yüz mahpus dışında hiçbir milliyetçinin Yeni Gine'yi kendi gözleriyle görmemiş olması hiç fark etmiyordu. Hollanda'nın sömürge boyunca dolaşıp durmakta olan ve *doğusunda hiçbir şeyin olmadığı* bir Batı Yeni Gine gösteren logo-haritaları, gelişmekte olan hayali bağları pekiştiriyordu. 1945-49 arasında süren sömürgecilik karşıtı sert savaşlar sonunda, Hollanda, egemenliğini Birleşik Endonezya Devletleri'ne terk etmek zorunda kalınca (burada üzerinde durmak zorunda olmadığımız nedenlerden ötürü) Batı Yeni Gine'yi bir kere daha ayırıp geçici bir sömürge yönetiminden sonra bağımsız ulusluğa hazırlamayı denedi. Bu girişimden Amerikan diplomasisinin yoğun baskıları ve Endonezya'nın askeri akınları sonucunda ancak 1963'te vazgeçildi. 62 yaşındaki Başkan Sukarno kırk yıldır yorulmak bilmeden hakkında nutuk attığı bölgeyi ancak o zaman ziyaret edebildi. Batı Yeni Gine nüfusuyla Endonezya devletinin temsilcileri arasındaki daha sonraki ilişkilerin sancılı niteliğinin nedeni, Endonezyalılar'ın az ya da çok içten bir tarzda bu halkları kendi "kardeş ve bacıları" olarak, oysa bu halkların onları çok

23. Bkz. Robin Osborne, *Indonesia's Secret War, The Guerilla Struggle in Irian Jaya*, s. 8-9

24. 1963'ten beri, kısmen Endonezya devletinin 1965'ten sonra askerileşmesinden, kısmen de OPM (Özgür Papua Örgütü) diye anılan örgütün etkili gerilla faaliyetlerinden ötürü bir sürü kanlı olay yaşandı. Ancak bu katliamlar Cakarta'nın eski Portekiz sömürgesi Doğu Timor'da yaptıklarının yanında sönük kalıyor. 1976'daki işgalden sonraki üç yıl içinde adanın 600 000 kişilik nüfusunun tahminen üçte biri savaş, açlık, salgın hastalık ya da "yeniden iskân" nedeniyle öldü. Farkın kısmen Doğu Timor'un Hollanda Doğu

Levent Şahverdi Arşivi

farklı bir şekilde görüyor olmasıdır.[24]

Bu farklılık nüfus sayımı ve haritaya çok şey borçludur. Yeni Gine'nin uzaklığı ve engebeli arazisi binyıllar boyunca olağanüstü bir dilsel parçalanmaya yol açtı. Hollandalılar 1963'te adayı terk ettiklerinde 700 000 kişilik nüfus içinde, karşılıklı olarak anlaşılması olanaksız 200'den fazla dilin konuşulduğunu tahmin ediyorlardı.[25] Nisbeten uzaktaki "kabile" gruplarının çoğu birbirlerinin varlığından bile habersizdi. Ama özellikle 1950'den sonra Hollandalı misyoner ve memurlar, nüfus sayımları yaparak, iletişim ağlarını yaygınlaştırarak, okullar kurarak ve "kabile" ötesi hükümet yapıları oluşturarak bunları "birleştirme" yolunda ciddi bir çabaya giriştiler. Bu girişimin öznesi Hint Adaları'nı birincil olarak Avrupalı bir dille değil "idari Malay" dili aracılığıyla yönetmiş olmak bakımından emsalsiz olan bir sömürge devletiydi.[26] Dolayısıyla Batı Gine daha önce Endonezya'nın yetiştirilmiş olduğu (ve dolayısıyla zaman içinde ulusal dil haline gelen) dilde "büyütülmüş" oldu. İşin ironik yanı şu ki *bahasa Indonesia,* yeni gelişmekte olan Batı Yeni Gine, Batı Papua milliyetçiliğinin *lingua franca*'sı* oldu.[27]

Ama aralarında sık sık kavga eden genç Batı Papua milliyetçilerini, özellikle 1963'ten sonra asıl bir araya getiren şey harita oldu. Her ne kadar Endonezya devleti bölgenin adını West Nieuw Guinea'dan önce Irian Barat'a (Batı Irian) sonra da Irian Jaya'ya çevirdiyse de, yerel gerçekliği sömürge çağının kuşbakışı atlasından okumaya devam ediyordu. Tek tük antropologlar, misyonerler ve yerel memurlar Ndaniler'in, Asmatlar'ın ve Baudiler'in varlığından haberdar olup onlar hakkında düşünüyor olabilirler, ama devletin kendisi ve onun aracılığıyla bir bütün olarak Endonezya nüfusu, *haritaya göre adlandırılmış* gölge bir "Irianlı"yı

Hint Adaları ve 1976'ya kadar Endonezya'nın logolarında yeralmamasının bir türevi olduğunu söylemenin bir hata olacağını sanmıyorum.

* Frenklerin dili anlamına gelen ve ilk önce Latince olmak üzere uluslararasılık statüsüne kavuşmuş dilleri anlatmak için kullanılan terim. (ç.n.)

25. Osborne, *Indonesia's Secret War*, s. 2.

26. Bkz. bu kitapta s. 127.

27. Bunun en iyi işareti Endonezya karşıtı milliyetçi gerilla örgütünün adı olan Organisasi Papua Merdeka'nın Endonezyaca kelimelerden oluşmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

görüyor; gölge olduğu için de ancak logomsu bir tarzda hayal ediyor: "zenciyi andırır" özellikler, penis kılıfları ve benzeri. Bir bakıma bu, 20. yüzyılın başında Hollanda Doğu Hint Adaları'nın ırkçı yapıları içinde Endonezya'nın nasıl hayal edilmiş olduğunu hatırlatıyor. Benzer bir şekilde sınırlarını 141. meridyen ve komşu Kuzey ve Güney Moluccalar'ın oluşturduğu tohum halindeki bir "Irianlı" ulusal topluluğu ortaya çıktı. En önde gelen ve çekici sözcüsü Arnold Ap 1984'te devlet tarafından öldürüldüğünde "Irian" (yerel) kültürüne ayrılmış devlet müzesinin yöneticisiydi.

MÜZE

Ap'ın mesleği ile öldürülmesi arasındaki bağ rastlantısal değil. Çünkü müzeler de, müzeleştiren hayal gücü de köklü bir şekilde siyasaldır. Ap'ın müzesinin uzaktaki Cakarta tarafından kurulmuş olması, yeni Endonezya ulus-devletinin, doğrudan selefi olan sömürgeci Hollanda Doğu Hint Adaları'ndan nasıl ders almış olduğunu gösteriyor. Güneydoğu Asya'da halen sürmekte olan müzeler salgını genel bir siyasal miras sürecinin işlemekte olduğunu düşündürüyor. Bu sürecin anlaşılabilmesi için 19. yüzyılda yeni olan sömürgeci arkeolojinin böylesi müzeleri nasıl mümkün kıldığının gözden geçirilmesi gerekir.

19. yüzyılın başına kadar Güneydoğu Asya'nın sömürgeci yöneticileri boyunduruk altına aldıkları medeniyetlerin kadim anıtlarına çok az ilgi gösterdiler. William Jones'un Kalkütası'nın ürkütücü temsilcisi Thomas Stamford Raffles, yerel *objets d'art*'lardan büyük bir kişisel koleksiyon oluşturmakla kalmayıp onların tarihini de sistematik bir tarzda araştıran ilk yerel memurdu.[28] Ardından ve giderek artan bir hızla Borobudur'un, Angkor'un, Pagan'ın ve diğer kadim yerlerin görkemleri birbiri ardından kazıldı, ayrıştırıl-

28. 1811'de Doğu Hindistan Şirketi'nin güçleri Hint Adaları'ndaki bütün Hollanda bölgelerini ele geçirdi (Napolyon Hollanda'yı bir yıl önce Fransa'ya dahil etmişti). Raffles, 1815'e kadar Cava'yı yönetti. Anıtsal *History of Cava*'sı 1817'de Singapur'u kurmasından iki yıl önce yayınlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

dı, ölçüldü, resimleri çekildi, yeniden kuruldu, çitlendi, çözümlendi ve sergilendi.[29] Sömürge Arkeolojik Hizmetleri, olağanüstü yetenekli alim-memurların hizmetlerinden yararlanan güçlü ve prestijli bir kurum haline geldi.[30]

Bunun neden tam da o zaman meydana geldiğini araştırmak bizi konumuzdan çok uzaklaştırır. Burada değişimin iki büyük Doğu Hindistan Şirketi'nin ticari-sömürge rejimlerinin, yerlerini,

29. Dünyadaki en büyük Budist stupa olan Borobudur'un müzeleştirilmesi bu süreci örnekler. 1814'te Raffles rejimi tarafından "keşfedildi" ve cangıldan kurtarıldı. 1845'te kendi reklamını yapan maceracı Alman sanatçı Schaefer, Batavia'daki Hollanda yetkililerini kendisine ilk baskıları yapmak üzere para vermeye ikna etti. 1851'de Batavia buradaki kabartmalar hakkında sistematik bir tarama yapmak ve bütünlüklü ve "bilimsel" bir taşbaskılar dizisi üretmek üzere sivil mühendis F.C. Wilden önderliğinde bir devlet memurları ekibini gönderdi. 1874'te Sömürgeler Bakanlığı'nın talebi üzerine Leiden'deki Eski Eserler Müzesi müdürü Dr. C. Leemans ilk büyük bilimsel monografı yayınladı; kendisi Borobudur'u hiç görmemiş olduğundan büyük ölçüde Wilsen'ın taşbaskılarından yararlanmıştı. 1880'lerde profesyonel fotoğrafçı Cephas ayrıntılı bir modern fotoğraf taraması yayınladı. 1901'de sömürge rejimi bir Oudheidkundige Commissie (Eski Eserler Komisyonu) kurdu. 1907-11 arasında Komisyon stupa'nın Van Erp adlı bir mühendisin başkanlığında bir ekip tarafından tamamen restore edilmesine nezaret etti. Kuşkusuz bu başarının bir karşılığı olarak Komisyon, 1913'te sömürge çağı sonuna kadar anıtı pırıl pırıl tutmakla görevli olacak Oudheidkundigen Dienst'e (Eski Eserler Servisi) terfi etti. Bkz. C. Leemans, *Boro-Budur*, s. ii-iv; ve N. J. Krom, *Inleidig tot de Hindoe Javaansche Kunst*, I, 1. Bölüm.

30. Groslier'in yazdığına göre Hindistan Arkeolojik Tarama'sına "enerji getiren" ve kendisi de bir eski eserler meraklısı olan Kral Naibi Curzon (1899-1905) meseleyi çok iyi ifade ediyor: "Hem kazmak ve keşfetmek, hem sınıflandırmak, hem yeniden üretmek ve betimlemek, hem kopya ve deşifre etmek, hem de hayran olmak ve muhafaza etmek bizim görevimizdir." (Foucault bile daha iyi söyleyemezdi.) 1899'da o zaman Britanya Hindistanı'nın bir parçası olan Burma Arkeolojik Departmanı kuruldu ve çok geçmeden Pagan'ın restorasyonunu başlattı. Bir yıl önce Saygon'da École Française d'Extrême-Orient, hemen ardından da Çinhindi Müzeler ve Tarihsel Anıtlar Müdürlüğü kurulmuştu. Fransızlar'ın 1907'de Siemreap ve Battambang'ı Siyam'dan almalarından hemen sonra Güneydoğu Asya'nın bu en muazzam eski anıtını Curzonlamak için bir Angkor Muhafazası kuruldu. Bkz. Bernard Philippe Groslier, *Indochina*, s. 155-7, 174-7. Yukarıda da belirtildiği gibi Hollanda Eski Eserler Komisyonu 1901'de kurulmuştu. Tarihlerdeki örtüşme —1899, 1898, 1901— yalnız rakip sömürgeci güçlerin birbirlerinin yaptıklarını ne kadar dikkatli bir tarzda izlediklerini göstermekle kalmıyor, yüzyıl sonunda emper-

Levent Şahverdi Arşivi

doğrudan doğruya merkeze bağlı gerçek modern sömürgeye bırakmasıyla ilişkili olduğunu söylemek yeterli olabilir.[31] Dolayısıyla artık sömürge devletinin prestiji anayurttaki üstünün prestiji ile yakınen ilişkili hale gelmişti. Arkeolojik çabaların muhteşem anıtların restorasyonu üzerinde yoğunlaşmış olduğu (ve bu anıtların halkın eğitimi için hazırlanmış haritalarda işaretlendiği) hemen dikkati çekiyor (bir tür ölüler sayımına başlanmıştı). Kuşkusuz bu vurgu genel Şarkiyatçı modaları da yansıtıyordu. Ama yatırılan fonların büyüklüğü, devletin bilimsel olmayan kendine özgü gerekçeleri de olduğunu düşündürüyor. En önemlisi sonuncusu olan farklı üç gerekçe akla geliyor.

Başlangıç olarak arkeolojik atılımın zamanlaması devletin eğitim politikaları hakkındaki ilk siyasal mücadelelerle örtüşüyordu.[32] Hem sömürgeci hem de yerli "ilericiler", modern okullara yatırım yapılması için ısrar ediyorlardı. Onların karşısına bu okulların uzun vadeli sonuçlarından ürken ve yerlilerin yerli kalmasını tercih eden bir dizi muhafazakâr dizilmişti. Bu ışıkta bakıldığında arkeolojik restorasyonlar ve onları izleyen geleneksel edebi metinlerin devlet desteğiyle yayınlanması, böylece aynı zamanda ilericilerin baskılarına direnmek için de bir bahane sağlamış olan muhafazakâr bir tür eğitim programı olarak görülebilir. Yeniden

yalizmin geçirmekte olduğu büyük dönüşüme de işaret ediyor. Beklenebileceği gibi bağımsız Siyam çok daha ağırkanlı bir tarzda arkadan geliyordu. Arkeoloji Servisi 1924'te, Ulusal Müzesi 1926'da kuruldu. Bkz. Charles Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, s. 25.

31. İflas eden VOC 1799'da tasfiye edildi. Hollanda Hint Adaları Sömürgesi ise ancak 1815'te Kutsal İttifak Hollanda'yı yeniden kurup Orange'lı I. Willem, Napolyon ve müşfik kardeşi Louis tarafından icat edilen Hollanda tahtına geçince kuruldu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi ise 1857'deki büyük Hindistan Ayaklanması'na kadar varlığını sürdürebildi.

32. Oudheidkundige Commissie, Hint Adaları için yeni "Etik Politika"yı ilan eden hükümet tarafından (1901'de) kurulmuştu. Bu politika, ilk kez, sömürgeleştirilenler arasında hatırı sayılır sayıda insan için Batı tarzı bir eğitim öngörüyordu. Genel Vali Paul Doumer (1897-1902) hem Tarihsel Anıtlar ve Müzeler Müdürlüğünü hem de sömürgenin modern eğitim aygıtını kurdu. Burma'da eğitimdeki ortaokul öğrenci sayısını 27 401'den 233 543'e çıkararak 8 kat, üniversitelerdeki sayıyı 115'ten 2 365'e çıkararak 20 kat arttıran büyük genişleme tam da Burma Arkeolojik Departmanı faaliyete geçtiği zaman başladı. Bkz. Robert H. Taylor, *The State in Burma*, s. 114.

Levent Şahverdi Arşivi

kurgulara içkin olan formel ideolojik program, bu anıtları yapanlarla sömürge yerlilerini daima belirli bir hiyerarşiye yerleştiriyordu. Bazı durumlarda, örneğin Hollanda Doğu Hint Adaları'nda 1930'lara kadar yapıldığı gibi, anıtları yapanların yerlilerle aynı "ırk"tan olmadıkları iddia ediliyordu ("aslında" Hintli göçmenlerdi).[33] Başka bazı durumlarda Burma'da olduğu gibi yerlileri atalarının başarılarını gerçekleştirmekten yoksun bırakan dönemsel bir yozlaşma hayal ediliyordu. Bu ışık altında yeniden kurulan anıtlar çevredeki kırsal yoksulluk manzarasıyla birlikte yerlilere şunu söyler gibiydi: Bizim varlığımız bile size büyüklükten ve özyönetim olanağından hep ya da uzun zamandan beri yoksun olduğunuzu kanıtlıyor.

Üçüncü gerekçe bizi daha derinlere götürüyor ve haritaya daha çok yaklaştırıyor. "Tarihsel haritalar"la ilgili tartışmamızda sömürge rejimlerinin kendilerini fethin yanısıra, başlangıçta dolambaçsız Makyavelci hukuki gerekçelerle kadimlikle de ilişkilendirdiklerini görmüştük. Ama zaman geçtikçe kaba bir fetih hakkında giderek daha az konuşulmaya ve alternatif meşruiyetler aranmaya başlandı. Giderek daha çok sayıda Avrupalı Güneydoğu Asya'da doğuyor ve orayı evleri kılmak istiyordu. Giderek turizme bağlanan anıtsal arkeoloji devletin genelleştirilmiş, ama aynı zamanda yerel Gelenek'in muhafazakârı gibi görünmesine olanak veriyordu. Eski kutsal yerler sömürgenin haritalarına içerilecek ve (sık sık olduğu gibi ortadan kaybolmuş da olsa devletin diriltmeye çalıştığı) kadim prestijleri haritacıları sarmalayacaktı. Yeniden inşa edilmiş anıtların çevresinde çoğunlukla iyi biçilmiş bir çimin olması ve daima oraya buraya tarih açıklayıcı levhaların serpiştirilmesi bu paradoks için iyi bir tablo oluşturuyor. Üstelik gezinen bir iki turist dışında anıtlar insansız bir biçimde korunacaklardı (elden geldiği kadar dini tören ve haclara kapalı tutularak). Bu şekilde müzeleştirildiklerinde *laik* bir sömürge devletinin kraliyet amblemleri halini alıyorlardı.

Ama yukarıda da değindiğimiz gibi, dünyevi devletin bu araç-

33. Bu tarz bir düşüncenin etkisi altında muhafazakâr Tay aydınları, arkeolog ve memurları Angkor'u hiç iz bırakmadan yok olan ve elbette şu tiksinç Kamboçyalılar'la bir ilgisi olmayan esrarengiz Khom'a atfediyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

sallıklarının tipik bir özelliği, sonsuz sayıda yeniden üretilebilirlikleriydi. Bu yeniden üretilebilirliği teknik olarak mümkün kılan yayın ve fotoğraftıysa da siyasal ve kültürel düzeyde mümkün kılan, yöneticilerin kendilerinin yerel yerlerin kutsallığına olan inançsızlıklarıydı. Her yerde adım adım bir ilerleme sezilebiliyor: 1) Düzinelerce fotoğrafın eşliğinde tek tek belli harabelerin yeniden inşa edilmesini anlatan kocaman, teknik düzeyde gelişmiş arkeolojik raporlar. 2) *Sömürge içindeki*, yeniden inşa edilmiş belli başlı bütün yerlerin örnek resimleriyle gösterişli bir şekilde süslenmiş kamu tüketimine sunulan kitaplar (Hollanda Hint Adaları'nda olduğu gibi Hindu-Budist tapınaklar İslam camileriyle bir arada gösterilebiliyorsa ne iyi).[34] Kapitalist yayıncılık sayesinde yüksek bir maliyetle de olsa devletin mülkünün resimsel bir sayımı uyruklarına sunulmuş oluyor. 3) Yukarıda anlatılan dünyevileştirme sürecinin mümkün kıldığı genel logolaşma. Bu evreyi örnekleyen, tipik dizileriyle pullar — tropikal kuşlar, yemişler, hayvanlar, neden anıtlar da olmasın? Ama kartpostallar ve okullardaki ders kitapları da aynı mantığı izler. Buradan piyasaya atılacak tek bir adım kalmıştır: Hotel Pagan, Borobudur Fried Chicken ve benzeri.

Mekanik yeniden üretim çağında olgunlaşan bu tarz arkeoloji köklü bir şekilde siyasal olmakla birlikte, siyaseti o kadar derin bir düzeydeydi ki, Güneydoğu Asya'da 1930'lara varıldığında %90'ı yerli olan sömürge devleti personeli bile bunun bilincinde değildi. Her şey çok normal ve gündelik hale gelmişti. İşte tam da kraliyet amblemlerinin sıradan bir şekilde ve sonsuzca yeniden üretilebilirliğiydi devletin gerçek gücünü ortaya çıkaran.

Sömürgeci selefleriyle aralarında belirgin süreklilikler olan

34. Kendi kendini "Çinhindi eski Arkeoloji Müdürü" [*a.b.*] diye tarif eden Hollandalı akademisyen A. J. Bernet Kempers'in *Ancient Indonesian Art*'ı hoş bir geç açmış çiçek gibi. 24'le 25. sayfaların arasında kadim yerleşimlerin yerlerini gösteren haritalar yeralıyor. Birincisi özellikle aydınlatıcı, çünkü dikdörtgen şeklinin doğudaki sınırını 141. Meridyen oluşturuyor ve fütursuzca hem Filipinler'in Mindanao'sunu hem Britanya Malayası'nın kuzey Borneo'sunu hem Malay yarımadasını hem de Singapur'u içeriyor. Ne olduğu anlaşılamayan tek bir "Kedah" dışında haritada hiçbir yer adına ya da yerleşime rastlanmıyor. Hindu-Budizm'den İslam'a geçiş 340. resimden sonra oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

bağımsızlık sonrası devletlerin, bu siyasal müzeleştirme biçimini de miras almış olmaları herhalde çok şaşırtıcı değil. Örneğin 9 Kasım 1968'de Kamboçya'nın bağımsızlığının 15. yıldönümü kutlamalarının bir parçası olarak Norodom Sihanuk, Angkor'daki Bayon tapınağının büyük bir ahşap ve kağıt hamurundan kopyasını Phnom-Penh'deki ulusal spor stadyumunda sergilettirmişti.[35] Kopya, olağanın da dışında kaba ve çirkindi ama amacına hizmet ediyordu — sömürge dönemi logolardan biri aracılığıyla anında tanınabilirlik. "Ah bizim Bayonumuz!" — ama arada sömürgeci Fransız restorasyoncularının anısı olmadan. Fransızlar'ın yeniden inşa ettikleri Angkor Wat, 9. Bölüm'de de değinildiği gibi sırasıyla Sihanuk'un kraliyetçi, Lon Nol'un askeri ve Pol Pot'un Jakoben rejimlerinin bayrağının merkezi oldu.

Mirasın popüler düzeyde de sürdüğüne dair veriler daha da çarpıcı. Aydınlatıcı bir örnek, Endonezya Eğitim Bakanlığı'nın 1950'lerde ulusal tarihten öykülerle ilgili olarak ısmarladığı bir resim dizisi. Resimler kitlesel olarak üretilip bütün ilkokullara dağıtılacaktı; ülkenin her yerinde genç Endonezyalılar, sınıflarının duvarlarında ülkelerinin tarihinin görsel temsilleriyle karşılaşacaklardı. Resimlerin fonlarının çoğu beklenebileceği gibi 20. yüzyıl başı ticari sanatının duygusal-natüralist üslubunda resmedilmişti, insan figürleri de ya sömürge dönemi müzelerinin diyoramalarından ya da *wayang orang* diye bilinen tarihselliği sahte halk piyeslerinden alınmıştı. Ama dizinin en ilginç örneği çocuklara Borobudur'un bir resmini sunuyordu. Gerçeklikte 504 Buda imgesi, 1 460 resimli ve 1 212 dekoratif taş panel barındıran bu dev anıt, fantastik bir eski Cava heykelleri deposudur. Ama saygıdeğer sanatçının bu M.S. 9. yüzyıl dinamizminin harikasını hayal etme tarzının sapıklığında öğretici bir yan var. Hiçbir heykelin izinin görülmediği Borobudur tamamen beyaza boyanmış. Anıtı iyi biçilmiş çimlerin, kenarlarında düzenli ağaçlarıyla patikaların çevrelediği manzarada, *tek bir insan bile görünmüyor*.[36] Bu boşluğun çağdaş bir Müslüman sanatçının kadim bir Budist gerçeklik karşısında duy-

35. Bazı tuhaf fotoğraflar için bkz. *Kambuja*, 45 (15 Aralık 1968).

36. Bu tartışmada daha etraflı bir şekilde *Language and Power* adlı kitabımın 5. Bölüm'ünde çözümlenen malzemeden yararlanılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu rahatsızlığı yansıttığı söylenebilir. Ama gördüğümüzün, sömürge arkeolojisinin bilinçsiz, ama doğrudan bir vârisi olduğundan kuşkulanıyorum: devletin kraliyet amblemi olarak Borobudur ve "tabii, işte o" logosu. Herkesin zihninde varolan bir özdeş Borobudur'lar dizisindeki konumundan ötürü, daha da güçlü bir ulusal kimlik simgesi haline gelen bir Borobudur.

Demek ki, nüfus sayımı, harita ve müze birbirleriyle iç içe geçerek son dönem sömürgeci devletin kendi mülkü üzerindeki düşünme tarzını aydınlatıyor. Bu çarpık çurpuk düşüncenin "çarpıklığı" devletin gerçekten kontrol ettiği ya da etmeyi düşündüğü her şeye —halklara, bölgelere, dinlere, dillere, ürünlere, anıtlara ve benzeri— sonsuz bir esneklikle uygulanabilecek bütünsel, sınıflandırıcı bir ızgaraydı. Izgaranın mümkün kıldığı şey, her şey hakkında onun bu değil şu olduğunun söylenebilmesiydi; buraya ait, şuraya değil. Sınırlıydı, belirgindi ve dolayısıyla —ilkece— sayılabilirdi. (Sınıflandırmada ve alt sınıflandırmada kullanılan komik "diğer" kategorisi gerçek hayattaki bütün aykırılıkları bürokratik bir *trompe l'œil* * altında gizliyordu.) Çurpukluğu ise diziselleştirme denebilecek bir şeydi: dünyanın tekrarlanabilir çoğullardan oluştuğu kabulü. Tikel olan daima bir dizinin geçici temsilcisi olarak var oluyor ve bu şekilde işlem görüyordu. Sömürge devletinin herhangi bir Çinli'den önce Çinliler dizisini, herhangi bir milliyetçi ortada yokken milliyetçiler dizisini hayal etmesi bundandı.

Kimse bu zihniyet için dörtlü roman dizisinin sonuncusuna *Rumah Kaca* —Camdan Ev— adını veren büyük Endonezyalı romancı Pramoedya Ananta Toer kadar iyi bir mecaz bulamamıştır. Bu "Camdan Ev" imgesi mutlak gözetlenebilirlik için Bentham'ın Panoptikon'u** kadar güçlü bir imgedir. Çünkü sömürge devleti,

* Göz aldanması; klasik resimde derinlik ve mesafe etkisi yaratmak için kullanılan bir teknik. Bu teknikle boya giderek daha ince vurularak iki boyutlu düzlemin üç boyutluluk vermesi sağlanır. (ç.n.)

** Bentham'ın tasarladığı, bütün hücrelerin tek bir merkezden gözetlenebildiği hapishane modeli. (ç.n.)

Levent Şahverdi Arşivi

kontrolü altında mükemmel bir görünürlüğe sahip bir insan manzarası yaratmayı hedeflemekle kalmıyordu; bu "görünürlüğün" koşulu herkesin, her şeyin deyim yerindeyse bir "dizi numarası"na sahip olmasıydı.[37] Bu tahayyül tarzı yoktan var edilmedi. Seyrüsefer, astronomi, saat yapımı, kadastro, fotoğraf ve baskı teknolojilerinin ve tabii kapitalizmin derin ve itici gücünün ürünüydü.

Harita ve sayım böylelikle sırası geldiğinde "Burma" ve "Burmalılar", "Endonezya" ve "Endonezyalılar"ı olanaklı kılacak grameri şekillendirdi. Ama bu olanakların somutluk kazanması — sömürge devletinin yitip gitmesinden çok sonra bugün bile bu somutlukların çok güçlü bir canlılıkları var— sömürge devletinin tarih ve iktidarı hayal etme tarzının kendine özgü biçimine çok şey borçluydu. Sömürge öncesi Güneydoğu Asya'da arkeoloji hayal edilebilir bir girişim değildi; sömürgeleştirilmemiş Siyam'da oyunun çok sonraki bir evresinde ve sömürge devletlerinin tarzı içinde benimsendi. Arkeoloji, coğrafi-demografik sınıflandırmada "Hollanda Hint Adaları" ve "Britanya Burması" kutularına yerleştirilmiş yerler olarak bir "kadim anıtlar" dizisi yarattı. Bu dizinin içinde tasarlanan her harabe gözetim ve sonsuz yeniden üretilebilirliğe elverişli hale geldi. Sömürge devletinin arkeolojik servisi bunların haritalandırılmış ve fotoğrafı çekilmiş bir şekilde bir araya getirilmesini teknik olarak mümkün kıldığında, devletin kendisi de bu dizide atalarının albümünü tarihsel zaman içinde eskiden yeniye doğru seyredebilecekti. Kilit unsur hiçbir zaman özgül bir Borobudur ya da özgül bir Pagan değildi; devletin, yalnızca arkeolojik bağlantılara sahip olduğu bu yerlerde ciddi bir çıkarı yoktu. Ama kopyalanabilir *dizi*, halefi tarafından kolaylıkla devralanılabilecek tarihsel bir alan derinliği yaratıyordu. Bu süre-

37. Camdan Ev hayallerinin siyasal sonuçlar düzleminde örnek bir sonucu —kendisi de eski bir siyasal mahkûm olan Pramoedya'nın acı bir şekilde farkında olduğu bir sonuç— bütün Endonezyalılar'ın her zaman üzerlerinde bulundurmak zorunda oldukları sınıflandırıcı nüfus kağıdıdır. Nüfus sayımı ile eşbiçimli olan bu kart, üzerinde "bozguncular" ve "vatan hainleri" için özel damgaların bulunduğu bir tür siyasal sayımı temsil eder. Bu sayım tarzının ancak ulusal bağımsızlığın kazanılmasından sonra mükemmelleştirilebildiği kayda değer.

Levent Şahverdi Arşivi

cin nihai mantıki ürünü, boşluğu, bağlamsızlığı, görsel hafızada yer tutuşu ve sonsuza dek yeniden üretilebilirliğiyle sayım ve haritayı kopmaz bir kucaklaşma içinde her doğrultuda bir araya getiren logo oldu — ister Pagan'ın logosu olsun, ister Filipinler'in, fark etmez.

Levent Şahverdi Arşivi

Hafıza ve Unutuş

YENİ MEKÂN VE ESKİSİ

New York, Nueva Leon, Nouvelle Orléans, Nova Lisboa, Nieuw Amsterdam. Bu tuhaf alışkanlığı Avrupalılar daha 16. yüzyılda edinmeye başlamışlardı; önce Amerikalar'da ve Afrika'daki, daha sonra ise Asya, Avustralya ve Okyanusya'daki uzak yerleri kendi ülkelerindeki mekânların "yeni" biçimleri diye adlandırarak onları da "eski" kılmış oluyorlardı. Üstelik bu gelenek söz konusu yerler farklı imparatorlukların hakimiyetine geçtiğinde de korunuyordu; böylece Nouvelle Orléans gürültüsüz patırtısız bir şekilde New Orleans, Nieuw Zeeland ise New Zealand haline geldi.

Yeni olan genel olarak siyasal ya da dini konumların "yeni" diye adlandırılması değildi. Örneğin Güneydoğu Asya'da isimleri yenilik anlamına gelen epey eski kasabalar vardı: Cihangmai (Yeni Şehir), Kota Bahru (Yeni Kasaba), Pekambaru (Yeni Pazar). Ama bu adlandırmalarda "yeni" olan değişmez bir şekilde yitip gitmiş bir şeyin "halefi" ya da "vârisi" anlamına geliyordu. "Yeni" ve "eski" arasında artzamanlı bir ilişki kuruluyor ve yeni olan, ölülerden muğlak bir kutsama bekliyormuş gibi görünüyordu. 16.-18. yüzyıllar arasındaki Amerikan adlandırmalarının şaşırtıcı yanı "yeni" ile "eski"nin boş, türdeş bir zaman içinde eşzamanlı olarak anlaşılmalarıydı. Nueva Vizcaya'nın *yanı sıra* Vizcaya, New London'ın *yanı sıra* Londra da var olmaya devam ediyordu; verasettense kardeş rekabetinin dili...

Levent Şahverdi Arşivi

Bu eşzamanlılık ancak hatırı sayılır insan grupları kendilerini hatırı sayılır başka gruplara *paralel* hayatlar yaşıyor, hiç karşılaşmasalar da aynı doğrultuda hareket ediyor olarak düşünecek konumda bulduklarında ortaya çıkabilecek bir tarihsel yenilikti. Gemi yapımı, seyrüsefer, saat yapımı ve haritacılıktaki kapitalist yayıncılık aracılığıyla dolayımlanmış teknolojik yenilikler birikimi 1500 ile 1800 arasında bu tür bir tahayyülü olanaklı hale getirmişti.[1] Artık kendini binlerce kilometre ötedeki İber yarımadası ya da İngiltere'ye hâlâ bağlı hissederek Peru altiplanolarında ya da Arjantin pampalarında ya da "Yeni" İngiltere'nin limanlarında barınmak düşünülebilir bir şey haline gelmişti. Karşılaşacağını çok da ummadığı eşleriyle, insanın, ortak bir dil (değişen derecelerde de olsa), ortak dini inançlar, töre ve gelenekler paylaştığının bilincine varması mümkün hale gelmişti.[2]

Bu paralellik ya da eşzamanlılık duygusunun ortaya çıkmaktan da öte devasa siyasal sonuçlar doğurabilmesi için paralel gruplar arasındaki mesafenin uzak, yeni olanının büyük ve yerleşik olması, eski olana kesin bir şekilde tabi olması gerekiyordu. Bu koşullar Amerikalar'da daha önce hiçbir yerde olmadığı kadar gerçekleşti. Bir kere Atlantik Okyanusu'nun enginliği ve iki yakasındaki coğrafi koşulların bu kadar farklı olması, Las Españas'ın España'ya dönüşmesi ya da İskoçya'nın Birleşik Krallık tarafından yutulması örneklerinde olduğu gibi geniş nüfusların daha büyük siyasal-kültürel birimlere tedricen özümsenmesini olanaksız kılıyordu. İkincisi 4. Bölüm'de de belirtildiği gibi Avru-

1. Landes'in de *Revolution in Time*, 9. Bölüm'de eğlenceli bir tarzda anlattığı gibi bu birikim hassas bir boylam ölçümü bulma yolundaki çılgın "uluslararası" (yani Avrupa ölçeğindeki) yarışta doruğuna ulaştı. 1776'da 13 koloni bağımsızlığını ilan ederken, *Gentleman's Magazine*'de yeralan John Harrison'un vefat ilanında şöyle yazıyordu: "Son derece zeki bir teknisyendi ve [Westminster'dan] boylamı keşfetmesinin ödülü olarak 20 bin sterlin aldı."

2. Pramoedya Ananta Toer, büyük tarihsel romanı *Bumi Manusia*'nın (İnsanlığın Dünyası) girişinde bu bilincin gecikmiş bir tarzda Asya'ya yayılmasına ustaca bir atıfta bulunur. Genç milliyetçi kendi doğum gününün geleceğin Kraliçe Wilhelmina'sınınkiyle aynı olması (31 Ağustos 1880) üzerine düşünmektedir. "Ama benim ülkem gecenin karanlığıyla örtülüyken, onunki günışıklarıyla yıkanıyordu; ve onunkini gecenin karanlığı kucakladığında, benim adamda ekvator güneşi parlıyordu.", s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

palılar'ın Amerikalar'a göçlerinin ölçeği şaşırtıcıydı. 18. yüzyılın sonuna varıldığında İspanyol Bourbonları'nın Batı İmparatorluğu'nun toplam nüfusunu oluşturan 16 900 000 kişi içinde "beyazların" sayısı 3 200 000'den az değildi (sayısı 150 000'i geçmeyen *peninsulares* dahil olmak üzere).[3] Bu göçmen cemaatin yalnızca büyüklüğü ve yerli nüfus karşısındaki askeri, iktisadi ve teknolojik gücünün eziciliği, kültürel bütünlüğü ve yöredeki siyasal üstünlüğünü korumasına yetiyordu.[4] Üçüncü olarak imparatorluk merkezlerinin emrindeki heybetli bürokratik ve ideolojik aygıtlar bu merkezin iradesini *criollo*'lara dayatmasına imkân veriyordu. (Yalnızca lojistik sorunlar düşünüldüğünde bile Londra ve Madrid'in asi Amerikalı sömürgelilere karşı bu kadar uzun karşı devrimci savaşlar sürdürebilmesine şaşmamak elde değil.)

Bu koşulların ne kadar yeni olduğu, aşağı yukarı bunlarla çağdaş olan Güneydoğu Asya ve Doğu Afrika'ya yapılan büyük Çinli ve Arap göçleriyle karşılaştırılarak anlaşılabilir. Bu göçler hiçbir merkez tarafından "planlanmadığı" gibi, nadiren istikrarlı egemenlik ilişkileri üretti. Çin örneğindeki yegâne cılız paralel, 15. yüzyılın başında hadım edilmiş parlak amiral Cheng-ho'nun önderliğinde Hint Okyanusu ötesine yapılan olağanüstü seferlerdir. İmparator Yung-lo'nun buyruğuyla başlayan bu cüretli girişimle-

3. Burada "beyaz"ın karmaşık toplumsal gerçekliklerle ancak teğet bir ilişkisi olan hukuki bir kategori olduğunu söylemeye bile gerek yok. Liberator'un [Bolívar] kendisinin de dediği gibi, "*Biz*, Amerika'yı beyaza kesmek ve kurbanlarıyla çiftleşmek üzere buraya gelmiş vahşi İspanyolların iğrenç soyuyuz. Bu çiftleşmelerin gayri meşru çocukları daha sonra Afrika'dan taşınan kölelerle birleşti." Vurgu eklenmiştir. Lynch, *The Spanish American Revolutions*, s. 249. Ama burada "ebedi Avrupalı" özünün izlerini aramaktan kaçınmak gerekir. Çağdaş Seylan'da, Endonezya'da, Filipinler'de toplumsal, iktisadi ve siyasi rollerini sorunsuz bir tarzda taşıyan sofu Budist-Singhalese Da Souza'ları, mümin Katolik-Florinese Da Silva'ları, sinik Katolik-Manilalı Soriano'ları hatırlamak, uygun koşullarda Avrupalılar'ın Avrupalı olmayan kültürler tarafından yumuşak bir tarzda özümsenebileceğini farketmek için yeterlidir.

4. Daha sonraki devasa göçmen Afrikalı nüfusun kaderi ile karşılaştırın. Köleciliğin zalim mekanizmaları yalnızca bu nüfusu siyasal ve kültürel bakımdan parçalamakla kalmadı, Venezuela ve Batı Afrika'daki siyah cemaatlerin paralel doğrultularda hareket ettiklerini hayal edebilmenin olanaklarını da yok etti.

Levent Şahverdi Arşivi

rin amacı Güneydoğu Asya ve daha batıdaki bölgelerle yapılan dış ticarette özel Çinli tüccarların yarattığı hasarlara karşı saray tekelinin sürekliliğini korumaktı.[5] Yüzyıl ortasına varıldığında bu politikanın başarısızlığa uğradığı açıkça ortaya çıktı; bunun üzerine Ming hanedanı denizaşırı serüvenleri terk etti ve Orta Krallık'tan göçleri önlemek için elinden geleni yaptı. 1645'te Güney Çin'in Mançular'ın eline geçmesi üzerine yeni hanedanla herhangi bir siyasal bağlantı kurmanın kendileri için tasavvur edilmez olduğu büyük bir mülteci dalgası Güneydoğu Asya'ya aktı. Daha sonraki Ch'ing politikası da esas olarak son dönem Ming politikasından farklı değildi. Örneğin 1712'de İmparator K'ang-hsi Güneydoğu Asya ile her türlü ticareti yasaklayan bir ferman yayınladı ve hükümetinin "yabancı hükümetlerden dışarıda olan Çinliler'i infaz edilmek üzere geri göndermelerini" talep edeceğini açıkladı.[6] Son büyük denizaşırı göç dalgası, sömürgeleştirilmiş Güneydoğu Asya ve Siyam'da vasıfsız Çinli işçilere büyük bir talep doğduğu ve hanedanın da çözülmekte olduğu 19. yüzyılda yaşandı. Bu göçmenlerin Pekin'le siyasal ilişkileri tamamen kesilmiş olduğundan ve çoğu da yörede anlaşılmaz bir dil konuşan cahil insanlar olduklarından ya kısmen ya da tamamen yerel kültürler tarafından özümsendiler ya da bölgede ilerlemekte olan Avrupalılar'a net bir şekilde tabi kılındılar.[7]

Araplar'a gelince, onların göçlerinin çoğunun çıkış yeri Osmanlı ve Mughal imparatorluklarında önemli bir merkez olmayan Hadramaut'tu. 1772'de Batı Borneo'da Pontianak krallığını kuran tüccar gibi girişimci bireyler yerel beylikler kurmanın yollarını bulabilirlerdi; ama söz konusu tüccar da yerli bir kadınla evlenerek İslamlığını değilse de "Araplığı"nı yitirdi ve Ortadoğu'daki bir güce değil, Güneydoğu Asya'da yükselmekte olan Hollanda ve İngiliz imparatorluklarına tabi kılındı. 1832'de kendisine Doğu

5. Bkz. O. W. Wolters, *The Fall of Srivijaya in Malay History*, Ek C.

6. Nakleden G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand*, s. 15-6.

7. Çinliler'e karşı girişilen kıyımların 18. yüzyılın ortasında sona ermesine kadar, denizaşırı Çinli cemaatler Avrupalılar'da derin bir paranoya uyandıracak kadar büyük görünüyordu. Bu tarihten sonra bu sevimsiz gelenek yerli nüfuslara aktarıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Afrika kıyısında sağlam bir taban oluşturan Muscat Beyi Sayyid Sa'id, Zanzibar'a yerleşerek adayı hızla serpilen bir yonca ekonomisinin merkezi haline getirdi. Ama Britanya askeri yollara başvurarak onu Muscat'la bağlarını kesmeye zorladı.[8] Yani Batı Avrupalılar'la aynı zamanlarda büyük sayılarda denizaşırı maceralara atılmakla birlikte ne Çinliler ne de Araplar, iç bütünlüğe sahip, zengin, özbilinçli ve büyük metropoldeki çekirdeğe tabi *criollo* cemaatler oluşturmayı başarabildiler. Dolayısıyla da dünya Yeni Basralar'ın, Yeni Wuhanlar'ın doğuşuna tanık olmadı.

Amerika'daki bu tür tekrarlar ve bunların yukarıda anlatılan nedenleri milliyetçiliğin niçin Eski değil de Yeni Dünya'da ortaya çıktığını açıklıyor.[9] Dahası 1776-1825 arasında Yeni Dünya'yı kasıp kavuran devrimci savaşların iki tuhaf özelliğine de ışık tutuyor. Bir yandan *criollo* devrimcilerden hiçbiri güç dağılımını değiştirerek, merkezi, Avrupa'dan Amerika'ya taşıyarak tabiiyet ilişkisini *tersine çevirip* imparatorluğun bütünlüğünü korumanın düşünü kurmuyordu.[10] Başka bir deyişle, hedef, Yeni Londra'nın eskisinin yerine geçmesi, onu yıkması ya da yok etmesi değil süren paralelliklerinin korunmasıydı. (Bu düşünce tarzının ne kadar yeni olduğu, düşün daima eski merkezin *yerine geçmek* olduğu çöküş halindeki eski imparatorluklara bakarak anlaşılabilir.) Diğer yandan, her ne kadar bu savaşlar büyük ıstıraplara yol açıp, barbarlıklara tanık olduysa da, kayıplar şaşırtıcı bir şekilde azdı. Avrupa emperyalizminin "cehennem arabaları" ile karşı karşıya kalan diğer halkların aksine ne Kuzey ne de Güney Amerika'da *criollo*'ların yok olmaktan ya da köleleştirilmekten korkmaları için bir

8. Bkz. Marshall G. Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt 3, s. 233-5.

9. Hâlâ çoğu Avrupalı araştırmacının bütün verilere karşın milliyetçiliği bir Avrupa icadı saymaları, Avrupa-merkezciliklerinin derinliğinin şaşırtıcı bir göstergesi.

10. Ama diğer yandan Brezilya'nın ironik durumunu düşünün. 1808'de Kral VI. Joao, Napolyon'un ordularından kaçarak Rio de Janerio'ya gitti. Her ne kadar Wellington 1811'de Fransızlar'ı püskürttüyse de, ülkesindeki cumhuriyetçi huzursuzluktan ürken göçmen hükümdar 1822'ye kadar Güney Amerika'da kaldı; öyle ki 1808'le 1822 arasında Rio, Angola, Mozambik, Macao ve Doğu Timor'a kadar uzanan bir dünya imparatorluğunun merkezi haline geldi. Ama bu imparatorluk bir Amerikalı değil Avrupalı tarafından yönetiliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

gerek vardı. Ne de olsa İspanyolca ya da İngilizce konuşan Hıristiyan "beyazlar"dı; ayrıca Batı imparatorluklarının iktisadi serveti Avrupa kontrolünde kalacaksa, merkez onların aracılığından vazgeçemezdi. Bu yüzden Avrupa dışı gruplar içinde Avrupa'ya tabi olmakla birlikte ondan umutsuz bir şekilde korkmalarına gerek olmayan tek gruptular. Bütün acı ve burukluklarına karşın devrimci savaşların akrabalar arası bir savaş olduğunu bilmek rahatlatıcıydı.[11] Akrabalık bağı, düşmanlık bir kez yatıştıktan sonra eski merkezlerle yeni milletler arasındaki kültürel, kimi zaman da siyasal ve iktisadi bağların yeniden kurulabilmesini sağlıyordu.

YENİ ZAMAN VE ESKİSİ

Eğer yukarıda tartıştığımız tuhaf yer isimleri *criollo*'ların kendilerini Avrupa'dakilere *paralel* ve onlarla *karşılaştırılabilir* cemaatler olarak hayal edebilme konusundaki yeni beliren yeteneklerini mecazi düzeyde temsil ediyorduysa, 18. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen olağanüstü olaylar bu yeniliğe ansızın tamamen yeni bir anlam kazandırdı. Bu olaylardan birincisi kuşkusuz Onüç Koloni'nin 1776'daki Bağımsızlık Bildirgesi ve sonraki yıllarda bu bildirgeyi başarılı bir askeri savunmayla koruyabilmeleriydi. Bu bağımsızlık ve bağımsızlığın cumhuriyetçi bir bağımsızlık oluşu, mutlak anlamda emsalsiz olan ama var olduğu andan itibaren aynı derecede mutlak bir anlamda akla uygun olan bir şey gibi hissediliyordu. Dolayısıyla 1811'de, Tarih mümkün kıldığında, Birinci Venezuela Cumhuriyeti'nin anayasasını kaleme alan devrimciler Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasasından kelime kelime bölümler ödünç almayı taklitçilik gibi görmediler.[12] Çünkü adamların Philadelphia'da yazdıkları, Venezuelalılar'ın gözünde

11. Kuşkusuz Liberator'un bir noktada bir zenci, yani köle isyanının "bir İspanyol istilasından bin kat daha kötü" olacağını söylemesine imkân veren buydu (bkz. bu kitapta s. 65) Bir köle ayaklanması, başarılı olduğu takdirde, *criollo*'ların yokolması anlamına gelebilirdi.

12. Bkz. Masur, *Bolívar*, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuzey Amerikalı bir şey değil, evrensel bir değer ve hakikate sahip bir şeydi. Kısa bir süre sonra 1789'da Fransız Devrimi'nin bir yanardağ gibi patlamasıyla Yeni Dünya'daki infilak *paralelini* Eskisi'nde bulmuş oldu.[13]

Bugün ulusun tamamen yeni bir şey gibi hayal edildiği bir hayat ortamını yeniden kurmaya çalışmak güç. Ama o çağda gerçekten de öyleydi. 1776'daki Bağımsızlık Bildirgesi Kristof Kolomb'dan, Roanoke'den ya da Püriten Pilgrim Fathers'dan hiç söz etmez; bağımsızlığı meşrulaştırmak için öne sürülen gerekçeler de Amerikan halkının kadimliğini ön plana çıkarmak anlamında "tarihsel" değildir. Hatta, düşünebiliyor musunuz, Amerikan ulusunun adı bile anılmaz. Geçmişten kökten bir şekilde kopulmakta olduğuna —"tarihin sürekliliğinin parçalanması"— dair derin bir duygu hızla yayıldı. Bu sezgiyi hiçbir şey Konvansiyon *Nationale*'in 5 Ekim 1793'te yüzyılların Hıristiyan takvimini bir kenara atıp *ancien régime*'in tasfiyesi ve 22 Eylül 1792'de Cumhuriyet'in ilanı olan Yıl Bir'le birlikte yeni bir dünya çağı başlatma kararı alması kadar iyi örneklemez.[14] (Daha sonraki devrimlerin hiçbiri kendi yeniliğine bu kadar yüce bir güven duymayacaktı; biraz da Fransız Devrimi hep bir ata olarak görülmeye devam ettiğinden.)

Bu köklü yenilik duygusundan (1813'te Meksika Cumhuriyeti'ni ilan eden) José María Morelos y Pavón'un İspanyollar tarafından idam edilmeden biraz önce icat ettiği o güzel terimle, *nuestra santa revolución** doğdu.[15] Yine San Martín'in 1821 yılındaki, "*gelecekte* bu toprağın insanları Kızılderililer ya da yerli-

* kutsal devrimimiz (*Isp.*, ç.n.)

13. Fransız devrimi de Yeni Dünya'daki *paralelini*, Toussaint L'Ouverture'ün ayaklanmasının 1791'de patlak vermesinde buldu. Bu ayaklanma 1806'da Haiti'nin eski kölelerinin Batı Batı yarımkürenin ikinci bağımsız cumhuriyetini yaratmasıyla sonuçlandı.

14. Genç Wordsworth, 1791-92'de Fransa'daydı ve daha sonra *The Prelude*'da o günleri anan şu ünlü dizeleri yazdı:

> Kutluydu o *şafakta* yaşıyor olmak
> Ama genç olmak cennette olmanın ta kendisi gibiydi.

Vurgu eklenmiştir.

15. Lynch, *The Spanish-American Revolutions*, s. 314-5.

Levent Şahverdi Arşivi

ler olarak adlandırılmayacaklar; Peru'nun çocukları ve yurttaşları olacaklar ve bundan böyle Perululardiye anılacaklar"[16] şeklindeki sözleri de aynı duygudan kaynaklanıyordu. Bu cümle "kızılderili" ve/veya "yerlilere", Paris'teki Konvansiyon'un Hıristiyan takvimine yaptığını yapıyordu — eski ve zamanın kirlettiğini tasfiye ederek tamamen yeni bir çağ açmak. "Perululer" ve "Yıl Bir" böylelikle varolan dünyada retorik düzeyinde köklü bir gedik açmış oluyordu.

Ancak işler uzun süre böyle kalamazdı — tam da başlangıçta gediğe yol açan nedenlerden ötürü. 18. yüzyılın son çeyreğinde yalnız Britanya'da, çoğu da ihraç edilmek üzere yılda 150 bin ile 200 bin saat üretiliyordu. Avrupa'nın toplam üretiminin yılda 500 bin civarında olduğu sanılıyor.[17] Periyodik olarak yayınlanan gazeteler artık kentli yaşamın tanıdık bir unsuru halini almıştı. Homojen boş zaman boyunca yaşanan eşzamanlı eylemleri temsil etmek bakımından göz kamaştırıcı olanaklara sahip olan roman da öyle.[18] Bizim eşzamanlı okyanus aşırı eşleştirmelerimizi kavranabilir kılanın toplumsal nedenselliğe ilişkin, tamamen dünyaya içkin, *dizisel* bir anlayış olduğu giderek hissediliyordu; ve dünyaya dair bu duygu Batı muhayyilesi üzerindeki hakimiyetini hızla derinleştiriyordu. Bu bakımdan Yıl Bir'in ilanından 20 yıldan az bir süre sonra ilk akademik Tarih kürsülerinin kurulması anlaşılabilir bir şeydir — 1810'da Berlin Üniversitesi'nde, 1812'de Napolyon'un Sorbonne'unda. 19. yüzyılın ikinci çeyreğine varıldığında Tarih artık kendine özgü ayrıntılı bir dizi mesleki dergiye sahip bir "disiplin" olarak resmen kurulmuştu.[19] Yıl Bir hızla yerini M.S. 1792'ye[20] bıraktı ve 1776 ve 1789'daki devrimci

16. 4. Bölüm'de s. 65-6'da alıntılanmıştır.

17. Bkz. Landes, *Revolution in Time*, s. 230-1, 442-3.

18. Bkz. bu kitapta 2. Bölüm, s. 39.

19. Bu dönüşüm hakkında derin bir tartışma için bkz. Hayden White, *Meta-History: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, s. 135-43.

20. Ama bu seferki farklı bir M.S. [Milattan Sonra] idi. Kopuştan önce aydın çevrelerde kırılgan bir tarzda da olsa, Ortaçağ Latincesi'nden aldığı teolojik bir haleyle için için parıldıyordu; *Anno Domini*, Beytlehem'de ebediyetin dünyevi zamanın içine taşmasının anısını taşıyordu. Kopuştan sonra ortak

Levent Şahverdi Arşivi

kopuşlar tarihsel bir diziye yerleştirilmiş, *dolayısıyla da tarihsel emsal ya da modeller olarak* işlev görebilecek şekilde kavranmaya başladılar.

Bu yüzden hem 1815 ile 1850 arasında Avrupa'da gelişen "ikinci kuşak" diyebileceğimiz milliyetçi hareketler için hem de Amerika'daki bağımsız ulusal devletleri devralan kuşak için artık "*yeniden yakalamak/O güzel cüretkâr kopuşu*" mümkün değildi. Farklı gerekçelerle ve farklı sonuçlarla her iki grup da milliyetçiliğin, dizisel bir sürekliliğe sahip bir tarihsel geleneğin ifadesi olarak *soyağacını* kurmaya başladılar.

Avrupa'da yeni milliyetçilikler hemen kendilerini "bir uykudan uyanıyor" gibi hayal etmeye başladılar — Amerikalar'a tamamen yabancı bir söz oyunu. 5. Bölüm'de de gördüğümüz gibi daha 1803'te genç Yunan milliyetçisi Adamantios Koraes kendisini sempatiyle izleyen Parisli dinleyici grubuna "*ilk kez* [Yunan] ulusu kendi cehaletinin oluşturduğu iğrenç manzarayı tanıyor ve kendisini atalarının ihtişamından ayıran mesafeyi gözleriyle ölçünce *titriyor*," diyordu. İşte burada Yeni Zaman'dan Eskisi'ne geçişin mükemmel bir örneğini görüyoruz. "İlk kez" hâlâ 1776 ile 1789'ların bir yankısını barındırıyor ama Koraes'in tatlı bakışları ileriye, San Martín'in geleceğine değil, titreyerek geriye ataların ihtişamına yönelmiş durumda. Bu heyecanlandırıcı ikiliğin sönmesi uzun sürmeyecek, yerini, kronolojik olarak M.S. tarzında hesaplanmış bir uykudan "sürekli" ve tedrici bir uyanışa bırakacaktı: en eski öze dönmenin garantili bir yolu.

Bu söz oyununun şaşırtıcı popülerliğine çeşitli unsurların kat-

gramerli bir A.D.'ye indirgenip (yeni jeoloji biliminin emsalsiz katkılarda bulunmakta olduğu) dizisel bir kozmolojik tarihi kuşatan (İngilizce) halk dilindeki B.C. [*Before Christ*; Milattan Önce] ile birleşti. Ne Budist ne de İslami dünyanın bugün bile "Gautama Buda'dan Önce" ya da "Hicret'ten Önce" diye bir çağı hayal etmediği, her ikisinin de tedirgin bir tarzda da olsa yabancı B. C. [M.Ö.] ile yetindiği düşünülürse, *Anno Domini*'yi A.D./B.C.'den ayıran uçurumun ne kadar derin olduğu anlaşılabilir.

21. 1951'de bile Lintong Mulia Sitorus gibi zeki bir Endonezyalı sosyalist, "19. yüzyıl sonuna kadar, beyazlar her alanda hanl hanl çalışırken renkli tenli halklar derin bir uyku içerisindeydiler" diye yazabiliyordu. *Sedjarah Pergerakan Kebangsaan Indonesia* (Endonezya Milliyetçi Hareketinin Tarihi), s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

kıda bulunduğuna kuşku yok.[21] Buradaki amaçlarımız bakımından yalnızca ikisine değineceğim. Bir kere bu söz oyunu Amerikan milliyetçiliklerine de kaynaklık eden ve Amerikan milliyetçi hareketlerinin başarısı sayesinde Avrupa'da da hatırı sayılır bir güç kazanan paralelliği hesaba katıyordu. Milliyetçi hareketlerin neden yadırgatıcı bir biçimde medeni Eski Dünya'da, belki belirgin bir biçimde *barbar Yenisi'nden daha sonra* patlak verdiğini açıklar gibi görünüyordu.[22] Uzaktan kışkırtılmış olsa da, gecikmiş birer uyanış olarak yorumlandıklarında, söz oyunu, çağlar boyu sürmüş uykunun berisinde devasa bir kadim geçmiş açıyordu. İkinci olarak, Avrupa'nın yeni milliyetçilikleri ile dil arasında kritik bir mecazi halka oluşturuyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, 19. yüzyıl Avrupası'nın belli başlı devletleri kocaman, çok dilli siyasal birimlerdi ve sınırları neredeyse hiçbir zaman dil topluluklarının sınırlarıyla örtüşmüyordu. Bu birimlerin okuryazar üyeleri, bazı dilleri medeniyet dilleri olarak düşünme alışkanlığını Ortaçağ'dan devralmışlardı — artık Latince değilse de Fransızca, İngilizce, İspanyolca ya da Almanca. 18. yüzyılın zengin Hollandalı bürgherleri evde yalnız Fransızca konuşmakla övünürlerdi; "Çek" Bohemya'da olduğu kadar Çarlık imparatorluğunun batısında da kültür dili Almanca'ydı. 18. yüzyılın sonlarına kadar kimse bu dillerin belirli bir bölgeyle tanımlanmış bir gruba ait olduğunu düşünmüyordu. Ama kısa bir süre sonra ve 3. Bölüm' de anlatılan nedenlerden ötürü "medeni olmayan" halk dilleri, daha önce Atlantik Okyanusu'nun oynadığı rolü oynamaya başladılar, yani tabi ulusal cemaatleri eski hanedanlık mülklerinden "ayırdılar". Ama Avrupa'nın popüler milliyetçi hareketlerinin çoğunun öncülüğünü, bu halk dillerini kullanmaya *alışkın olmayan* okuryazarlar yaptığından, bu aykırılık açıklanmaya muhtaç durumdaydı. "Uyku"dan daha iyi bir açıklama da yok gibi görünüyordu, çünkü bu açıklama kendilerinin birer Çek, Finli ya da Macar olduklarının bilincine varmakta olan entelijensiya ve burjuvazilerin Çek, Fin ve Macar dil, folklor ve müzikleri hakkında yaptıkları araştırmaları, derinlerde bir yerde öteden beri hep ken-

22. Bu devrimlerin Avrupalılar gözünde Atlantik ötesinde meydana gelmiş gerçekten önemli ilk *siyasal* olaylar olduğu söylenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

dilerinin olagelmiş bir şeyi "yeniden keşfetmek" olarak yorumlamalarına izin veriyordu. (Dahası, milliyetçilik bir kez bir süreklilik olarak kavranmaya başladı mı, tarihlendirilebilecek herhangi bir köken bulunabilmesinin olanaksız olduğu dillerden daha köklü tarihsel bir şey yokmuş gibi görünmeye başlar.)[23]

Amerikalar'da sorun farklı bir şekilde ortaya konuyordu. Bir yandan 1830'lara varıldığında ulusal bağımsızlık neredeyse her yerde uluslararası bir kabul görmüştü. Yani bir miras haline gelmişti ve dolayısıyla *bir miras olarak* da soyağacı çıkarılmak durumundaydı. Ama bunun için elde Avrupa'daki araçsallıklar yoktu. Amerikan milliyetçi hareketleri için dil hiçbir zaman sorun olmamıştı. Daha önce de gördüğümüz gibi ilk milliyetçi tahayyülleri mümkün kılan şey tam da merkezle ortak bir dile (ve ortak bir dine, ortak bir kültüre) sahip olmaktı. Tabii "Avrupalı" bir düşünüş tarzının izlerini sezebileceğimiz bir takım ilginç örnekler yok değil. Örneğin Noah Webster'ın 1828'deki (yani "ikinci kuşak") *İngilizce'nin Amerikan Sözlüğü*'nün amacı, soyağacı İngilizce'ninkinden farklı olarak kurulan Amerikan diline resmi bir onay kazandırmaktı. Paraguay'da 18. yüzyılda Cizvitler'in başlattığı Guaraní kullanma geleneği, José Gaspar Rodríguez de Francia'nın uzun ve yabancı düşmanı diktatörlüğü sırasında (1814-1840) İspanyolca'dan köklü bir şekilde farklı bir "yerli" dilin ulusal bir dil halini almasını mümkün kıldı. Ama ulusa bir bütün olarak, dil aracılığıyla tarihsel derinlik kazandırmak aşılmaz engellerle karşılaşıyordu. *Criollo*'ların neredeyse tamamı çeşitli kurumsal yollarla (okullar, basılı medya, idari alışkanlıklar ve benzeri aracılığıyla) yerli Amerikan dillerindense Avrupa dillerine bağlanmışlardı. Dilsel soyağacının herhangi bir şekilde aşırı vurgulanması, tam da korunması elzem olan "bağımsızlık hatırasını" silikleştirme tehlikesini barındırıyordu.

Sonunda hem Yeni hem Eski Dünyalar'da uygulanabilen çözüm Tarih'te, daha doğrusu belirli bazı tarzlarda kurgulanan bir

23. Yine de tarihsel derinlik sonsuz değildir. Bir noktada İngilizce Norman Fransızcası'yla Anglosakson içinde, Fransızca Latince'yle "Cermen" Frankçası içinde yitip gider. Aşağıda buna ek bir derinlik alanının nasıl yaratıldığını göreceğiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih'te bulundu. Tarih Kürsüleri'nin ne kadar büyük bir hızla Yıl Bir'in yerini aldığını gördük. Hayden White'ın da değindiği gibi, Avrupa tarihçiliğine hükmeden beş dehanın hepsinin de Konvansiyon'un zamanı kırmaya yönelik girişimini izleyen çeyrek yüzyıl içinde doğmuş olması son derece dikkate değer: Ranke 1795'te, Michelet 1798'de, Tocqueville 1805'te, Marx ve Burckhardt 1818'de.[24] Beşi içerisinde doğmakta olan milliyetçi tahayyül tarzını en iyi örnekleyenin, kendi kendisini Devrim'in tarihçiliğine atamış olan Michelet olması belki de hiç şaşırtıcı değil, çünkü bilinçli bir tarzda ölüler *adına* yazmaya başlayan ilk o olmuştur.[25] Aşağıdaki alıntı tipiktir:

> Evet, her ölü küçük bir mal varlığı bırakır, hafızasını, ve ona ihtimam gösterilmesini ister. Dostu olmayan kişinin eksikliğini yargıcın gidermesi gerekir. Zira yasa, adalet bizim unutkan şefkatlerimizden, çabucak kuruyan gözyaşlarımızdan daha güvenilirdir. Bu yargıç Tarih'tir. Ve ölüler, Roma Hukuku'ndaki gibi söyleyecek olursak, yargıcın meşgul olması gereken o *miserabiles personae*'dir. Meslek hayatım boyunca, tarihçinin bu görevini asla gözardı etmedim. Çok fazla unutulmuş çok fazla ölüden, ileride benim de ihtiyacım olacak yardımı esirgemedim. Onları, ikinci bir hayat için mezarlarından çıkardım, unutulmuşluktan kurtardım... Şimdi bizlerle yaşıyorlar, onların ailesi, dostları olduğunu hisseden bizlerle. Bir aile, yaşayanlarla ölüler arasındaki ortak bir kent böyle oluşur.[26]

Başka yerlerde olduğu gibi burada da Michelet, hayata döndürdüklerinin rasgele derlenmiş, anonim bir ölüler yığını olmadığını açıkça ortaya koyuyor. Onlar Tarih boyunca yaptıkları fedakârlıklarla, *her ne kadar kendileri tarafından bir fedakârlık olarak anlaşılmamışsa da,* 1789'daki kopuşu ve Fransız ulusunun ortaya çıkmasını mümkün kılanlardı. Bu ölüler hakkında 1842'de şöyle yazdı: "Onlara, anlamını çözemedikleri kendi bilmecelerini açıklayacak, anlamadıkları kendi sözlerinin, kendi hareketlerinin

24. *Metahistory*, s. 140. 1770'de doğan Hegel, Devrim patlak verdiğinde yirmisine yaklaşmıştı ama *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*'si (Tarih Felsefesi Üzerine Konferanslar) ancak 1837'de ölümünden altı yıl sonra yayınlanabildi.

25. White, *Metahistory*, s. 159.

26. Jules Michelet, *Œuvres Complètes*, XXI, s. 268. Bitmemiş *Histoire du XIXe Siécle*'ın önsözünde ("Jusqu'au 18e Brumaire"). Göndermeyi *Metahistory*'ye borçluyum ama White'ın kullandığı çeviriler tatmin edici değil.

Levent Şahverdi Arşivi

ne demek olduğunu öğretecek bir Oeidipus gerek."[27]

Böylesi bir kavramsallaştırma herhalde emsalsizdir. Michelet yalnızca ölüler adına konuştuğunu iddia etmekle kalmıyordu; dokunaklı bir yetkeyle, kendileri "anlamadığından" onların "aslında" ne kastettiklerini, ne istediklerini kendisinin söyleyebileceği konusunda ısrarlıydı. Bundan böyle ölülerin sükutu, onların en derin arzularının tekrar hayata döndürülmesinin önünde bir engel oluşturmayacaktı.

Artık Amerikalar'da ve başka yerlerde aynı izi süren giderek daha çok sayıda "ikinci kuşak" milliyetçi kendileriyle dilsel bir bağ kurulması imkânsız olan ve böyle bir bağı kurmayı zaten istemedikleri ölüler "için" konuşmayı öğreneceklerdi. Özellikle Güney Amerikalar'da bu tersine çevrilmiş vantrilogluk, bilinçli bir *indigenismo*'nun* önünü açtı. Kıyılarda dillerini anlayamadıkları Kolomb-öncesi "yerli" medeniyetleri "adına" İspanyolca konuşan Meksikalılar.[28] Bu tür hayata döndürmenin ne kadar devrimci olduğu ancak Fermín de Vargas'ın 2. Bölüm'de alıntılanan sözleriyle karşılaştırıldığında anlaşılabilir. Fermín'in yerlileri "imha etmek"ten keyifle bahsettiği yerde, siyasal torunları için yerlileri "hatırlamak", hatta onlar "adına konuşmak" bir saplantı haline gelmişti; belki tam da o zamana kadar çoğu zaten *imha edilmiş* olduğundan.

KARDEŞ KATLİNİN YATIŞTIRICILIĞI

Michelet'nin "ikinci kuşak" formüllerinin odağında hep yitme tehlikesinde olan halk ve olayların hayata döndürülmesinin yat-

27. Roland Barthes'ın *Michelet par lui-même*'inde alıntılanıyor, s. 92. Bu alıntının kaynağı olan cilt henüz *Œuvres Complètes* içinde yayınlanmadı. [*Michelet par lui-même*'den yapılmış bir Türkçe çeviri için bkz. Roland Barthes Seçkisi, *Yazı ve Yorum*, Metis Yayınları, 1990. (ç.n.)]

* yerlicilik. (ç.n.)

28. Tersinden de doğrulanabilir: Bütün Meksika'da Hernán Cortés'in tek bir heykeli vardır. Mexico City'de bir kovuğa özenle gizlenmiş olan bu anıt ancak 1970'lerde José López Portillo'nun nefret uyandıran rejimi sırasında yaptırılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

masında şaşırtıcı bir yan var.[29] "Unutuş" üzerine düşünmeye gerek görmüyor. Oysa 1882'de, Philadelphia'daki Bağımsızlık Bildirgesi'nden yüzyıldan fazla ve Michelet'nin ölümünden sekiz yıl sonra Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*'u [Ulus Nedir?] yayınladığında onu meşgul eden tam da bu unutma ihtiyacıydı. Birinci bölümde alıntıladığımız şu sözleri bir kere daha gözden geçirin:

> Ancak, bir ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır...
> Her Fransız yurttaşı Saint-Berthélemy katliamını, XIII. yüzyılda Midi'deki kıyımları unutmuş olmak zorundadır.[30]

İlk bakışta bu iki cümlenin anlamı sorunsuzmuş gibi görünüyor.[31] Ama birkaç dakika düşünmek bile aslında ne kadar yadırgatıcı olduklarını göstermeye yetiyor. Örneğin insanın dikkati Renan'ın "Saint-Barthélemy" ile ya da "Midi"deki 13. yüzyıl katliamlarının ne demek olduğunu okurlarına açıklama gereği duymadığına çekiliyor. Ama tabir caizse "Fransızlar"dan başka kim "Saint-Barthélemy"nin 24 Ağustos 1572'de Valois hanedanından IX. Charles'la Floransalı annesinin Huguenot'lara karşı giriştiği vahşi kıyım demek olduğunu, ya da "13. yüzyıl ortası katliamlarının" suçlu bir papalar zincirinin en suçlu papalarından biri olan III. Innocent'ın kışkırtmasıyla Pireneler'le Güney Alpler arasında kalan geniş bölgede yaşayan Albigenceliler'in imhasına gönderme yaptığını anlayabilir ki? Olaylar 300 ya da 600 yıl önce meydana geldiği halde Renan için okurlarında birtakım "anıların" bulunabileceğini varsaymakta şaşırtıcı bir yan yok. *Doit avoir oublié* nin (*doit oublier* değil) zorlama sözdizimi de insanın dikkatini çe-

29. Kuşkusuz, hayatının büyük bir bölümünü yeniden başa geçmiş ya da onları ikâme eden rejimler altında ıstırap çekerek geçirdiğinden. 1789'a ve Fransa'ya bağlılığının etkileyici bir göstergesi Louis Napolyon'a sadakat yemini etmeyi reddetmesidir. Ulusal Arşivcilik mevkiinden aniden kovulduktan sonra 1874'teki ölümüne kadar yoksulluk sınırında yaşadı— ama ömrü yine de sahtekârın düşüşünü ve cumhuriyetçi kurumların yeniden kuruluşunu görmeye vefa etti.

30. Renan 1823'te, Michelet'den çeyrek yüzyıl sonra doğmuş ve gençliğinin büyük bir bölümünü Michelet'ye eziyet eden sinik milliyetçi rejim içinde geçirmişti.

31. Heyhat 1983'te ben de öyle sanmıştım.

Levent Şahverdi Arşivi

kiyor: Unutmak zorunda olmak değil, zaten unutmuş olmak zorunda olmak. Vergi ya da askerlik yasalarının tehditkâr tonunu hatırlatan bu sözdizimi, eski trajedileri "zaten unutmuş olma"nın önde gelen bir çağdaş yurttaşlık görevi olduğunu ima ediyor. Sonuçta Renan, kendi sözleriyle okurlarının doğal olarak hatırladıklarını varsaydığı bir şeyi "zaten unutmuş olmak zorunda oldukları"nı söylemiş oluyordu.

Bu paradoksu nasıl anlamlandıracağız? *Fransızca*'da tekil bir isim olan "la Saint-Barthélemy"nin, öldürenlerle ölenler, yani 16. yüzyıl ortasında orta ve kuzey Avrupa'yı kasıp kavuran şerefsiz Kutsal Savaşlar'da yerel bir rol oynamış ve kendilerini hep birlikte evcimen ve mutlu "Fransızlar" diye düşünmedikleri kesin olan Katolikler'le Protestanlar arasındaki farkı görünmez kıldığını saptayarak başlayabiliriz. Benzer bir şekilde "Midi"deki 13. yüzyıl katliamları da "Midi"nin saf Fransızlığı sayesinde kurbanlarla katiller arasındaki farkı silikleştiriyor. Okurlara, öldürülen Albigenceliler'in çoğunun Provençal ya da Katalanca konuştuklarını, katillerinin çoğunun da Batı Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden geldiğini hatırlatmaya gerek yok. Bu söz oyunlarının etkisi, Ortaçağ'da ve Yeniçağ'ın başlarında yaşanmış olan devasa ölçekteki dinsel çatışmaların —kim olacak?— *yoldaş Fransızlar*'ın arasında yaşanmış olduğunu yatıştırıcı bir tarzda ima etmektir. Renan'ın Fransız çağdaşlarından çoğunun "la Saint-Barthélemy"den ya da "Midi katliamları"ndan haberdar olmadığına aşağı yukarı emin olabileceğimize göre, her genç Fransız kadın ve erkeğine artık bir "aile tarihi" damgasıyla damgalanmış bir dizi eski katliamı "hatırlatmak" amacıyla devlet tarafından ve özellikle devletin okulları aracılığıyla sürdürülen sistematik bir tarihçilik kampanyası ile karşı karşıyayız demektir. Sürekli "hatırlatılan" trajedilerin "zaten unutmuş olmak zorunda olunması" daha sonraki ulusal soyağacı kurgularında da başvurulacak tipik mekanizmalardan biri olacaktır. (Renan'ın her Fransız yurttaşının Paris Komünü'nü "zaten unutmuş olmak zorunda" olduğunu *söylememesi* aydınlatıcıdır. 1882'de Komün'ün hatırası hâlâ efsanevi olmaktan çok gerçekti ve acılar "yatıştırıcı bir kardeş katli" damgası altında okunamayacak kadar tazeydi.)

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bunlarda Fransızlar'a özgü bir yan olmadığını söylemeye bile gerek yok. 1861-65 arasındaki düşmanlıkların, bir ara dönüştüğü gibi iki egemen ulus-devlet arasında bir savaş değil de, "kardeşler" arasında bir "iç" savaş olduğunu genç Amerikalılar'a hatırlatmak/unutturmak üzere devasa bir pedagoji sanayii hiç durmaksızın işliyor. (Konfederasyon bağımsızlığını korumayı başarabilseydi, hafızada bu "iç savaş"ın yerini hiç de kardeşçe olmayan bir şeyin alacağından emin olabiliriz.) İngiliz tarihi hakkındaki ders kitapları her öğrencinin Fatih William diye adlandırmayı öğrendiği bir Kurucu Ata'ya dair eğlenceli şeylerle doludur. Aynı öğrencilere William'ın İngilizce konuşmadığı, hatta o çağda İngiliz dili var olmadığı için konuşamayacağı ya da "neyin Fatihi" olduğu öğretilmez. Çünkü "neyin Fatihi" olduğuna verilebilecek anlaşılabilir yegâne modern cevap "İngilizlerin Fatihi" olurdu; bu ise yırtıcı Normandiyalı'yı Napolyon ya da Hitler'in onlardan daha başarılı bir selefi kılardı. Dolayısıyla tıpkı "la Saint Barthélemy" gibi "Fatih" de insana derhal unutmak zorunda olduğu şeyi hatırlatmak amacını güden bir kaydırma içermektedir. Normandiyalı William ile Sakson Harold, Hastings savaş meydanında, dans partnerleri olarak değilse de hiç değilse kardeş olarak karşı karşıya gelirler.

Ama tabii bu yatıştırıcı eski kardeş cinayetlerini devlet memurlarının soğuk hesaplarına atfetmek fazla kolay olurdu. Daha farklı bir düzlemde, devletin ancak zar zor bilincine varabildiği ve dışsal bir şekilde denetlediği muhayyilenin derinden derine yeniden biçimlenmesinin yansımalarıydılar. 1930'larda çok farklı ulustan bir sürü insan İber yarımadasında dövüşmeye gittiler, çünkü burayı yeryüzü ölçeğindeki tarihsel güç ve davaların hesaplaştığı bir arena olarak görüyorlardı. Uzun ömürlü Franco rejimi, Şehitler Vadisi'ni inşa ettiğinde bu kasvetli ölüler şehrine, yalnızca kendi gözünde Bolşevizm ve ateizme karşı sürdürülen dünya ölçekli mücadele uğruna ölmüş olanları aldı. Ama devletin kıyılarında "İspanya" İç Savaşı'na dair bir "hatıra" ortaya çıkmaya başlamıştı bile. Ancak kurnaz diktatör öldükten ve bu "hatıra"nın da katkısıyla şaşırtıcı bir yumuşaklıkla burjuva demokrasisine geçildikten sonradır ki hatıra resmiyet kazanabildi. Çok benzer bir şekilde

Levent Şahverdi Arşivi

1918'le 1920 arasında Pamir dağlarıyla Vistula ırmağı arasında yaşanmış muazzam sınıf savaşı Sovyet sinema ve edebiyatında "bizim" iç savaşımız diye hatırlandı/unutuldu; oysa Sovyet devleti genel olarak mücadelenin ortodoks Marksist yorumuna sadık kaldı.

Bu bağlamda Amerikalar'ın *criollo* milliyetçilikleri özellikle aydınlatıcı. Çünkü bir yandan Amerikan devletleri onyıllar boyunca zayıf ve fiilen merkezsizdi ve eğitime yönelik ihtirasları oldukça mütevazıydı. Diğer yandan yerleşen "beyaz"ların, "siyah" kölelerle ve neredeyse imha edilmiş "yerlilerle" karşı karşıya olduğu Amerikan toplumu Avrupa'da eşine rastlanmayan bir tarzda yarılmıştı. Yine de onsuz kardeş katlinin yatıştırıcılığının doğamayacağı kardeşlik tahayyülü şaşırtacak kadar erken bir tarihte ve üstelik tuhaf bir sahici popülerlikten de yoksun kalmayarak ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu paradoks özellikle parlak bir şekilde örneklendi.

1840'ta, Florida'nin Seminoleleri'ne karşı sürdürülen sekiz yıllık vahşi bir savaşın tam ortasında (ve Michelet kendi Oedipus'unu çağırırken) James Fenimore Cooper, beş ciltlik son derece popüler Leatherstocking Tales'ının dördüncüsü olan *The Pathfinder*'ı yayınladı. Bu romanın (ve birincisi hariç bütün ciltlerini) merkezinde, orman adamı Natty Bumppo'yu soylu Delaware şefi Chingachgook'a ("Chicago"!) bağlayan, Leslie Fiedler'ın "sert, neredeyse dilsiz ama hiç sorgulanmayan" diye tarif ettiği sevgi yatar.[32] Ama bu kan kardeşliğinin Renan'ı çağrıştıran ortamı, cinayete bulanmış 1830'lar değil, Britanya İmparatorluğu egemenliğinin unutulan/hatırlanan son yıllarıdır. İki erkek de Fransızlar,

32. Bkz. *Love and Death in the American Novel*, s. 192. Fiedler bu ilişkiyi tarih dışı bir tarzda ve psikolojik olarak yorumluyor ve burada Amerikan edebiyatının heteroseksüel sevgi ile hesaplaşamamasının ve ölüm, fücur ve masum homoerotizme takmasının izlerini görüyor. Bence burada söz konusu olan milli bir erotizm olmaktan çok erotize edilmiş bir milliyetçilik. Irklar arası cinsel ilişkinin başlangıçtan beri katı bir şekilde yasaklandığı Protestan toplumlarındaki erkek erkeğe bağlanmaların, Katolikliğin geniş bir *mestizo* nüfusun oluşmasına izin verdiği Latin Amerika'nın milliyetçi edebiyatındaki paraleli erkek kadın arasındaki "kutsal aşk"lardır. (İngilizce'nin "*mestizo*" kelimesini İspanyolca'dan almak zorunda kalması da aydınlatıcı.)

Levent Şahverdi Arşivi

onların "yerli" müttefikleri ("şeytani Mingolar") ve III. George'un hain ajanlarına karşı hayatta kalma uğruna savaşan "Amerikalılar" olarak gösterilir.

1851'de Herman Melville, Ishmael ile Queequeg'in Spouter Inn'de aynı yatakta keyifle yatışlarını anlatırken ("orada, o anda, kalplerimizin balayında ben ve Queequeg yatıyorduk yanyana") soylu Polinezyalı vahşi, şöyle bir ironiyle Amerikalılaştırılıyordu:

> Kafatasının mükemmel olduğuna kuşku yoktu. Gülünç gelebilir ama bana George Washington'un hâni şu popüler büstlerindeki kafatasını çağrıştırdı. Kaşların üzerinde düzenli bir tarzda geri çekilen eğim aynıydı; onun da kaşları tıpkı tepeleri ormanlarla kaplı iki çıkıntı gibi öne fırlamıştı. Queequeg gelişmesi yamyamca olmuş bir George Washington'du.[33]

Beyaz ve siyah Amerikan "kardeşliğinin" ilk silinmez imgesini yaratmak, "İç Savaş"tan ve Lincoln'ün Özgürlük Bildirgesi'nden epey sonra 1881'de Mark Twain'e düştü: Jim ve Huck geniş Mississippi boyunca dostça gezindiler.[34] Ama atmosfer, siyahın hâlâ köle olduğunun hatırlandığı/unutulduğu bir savaş öncesi çağıydı.

Irklar, sınıflar ve bölgeler arasında en şiddetli düşmanlıklarla parçalanmış bir toplumda "kendiliğinden" ortaya çıkan 19. yüzyılın bu kardeşlik tahayyülü, Michelet ve Renan'ın çağında milliyetçiliğin yeni bir bilinç biçimini temsil ettiğini gösteriyor — ulusun artık bir yenilik, dalganın kırıldığı en üst nokta olarak deneyim alanına girmesinin olanaksız olduğu bir noktada ortaya çıkan bir bilinç.

MİLLETLERİN YAŞAMÖYKÜSÜ

Bilinçteki bütün köklü değişiklikler, doğaları gereği beraberlerinde tipik bazı amneziler getirirler. Belirli tarihsel koşullarda, bu unutuşlardan çeşitli anlatılar fışkırır. Buluğ çağının fizyolojik ve duygusal değişimlerini yaşadıktan sonra çocukluğun bilincini "hatırlamak" artık olanaksızdır. Bebeklikle ilk yetişkinlik arasında

33. Herman Melville, *Moby Dick*, s. 71. Yazar cümlenin o habis son kısmının nasıl da tadını çıkarmış olmalı.

34. *Huckleberry Finn*'in Renan'ın "la Saint-Barthélemy"den bahsetmesinden birkaç ay önce yayınlandığını kaydetmek hoş oluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

geçirilen kaç bin gün, doğrudan ulaşabileceğimiz bir yerin ardında kalır! Şu sararmış fotoğrafta halıya ya da beşiğe uzanmış yatan bebeğin siz olduğunuzu öğrenmek için bir başkasının yardımına muhtaç olmak ne tuhaf. Mekanik yeniden üretim çağının güzel çocuğu fotoğraf, aynı zamanda hem görünürdeki bir sürekliliği kaydedip hem hafızadan yitmesini vurgulayan devasa bir modern belgesel veriler birikimi içinde (nüfus kâğıtları, günlükler, karneler, mektuplar, hastane dosyaları ve benzerleri) yalnızca en belirgin olanıdır. Bu yabancılaşmadan "hatırlanamadığı" için anlatılması gereken, yeni bir kişi olmaklık, bir *özdeşlik* (evet, siz ve o bebek özdeşsiniz) anlayışı doğar. Biyolojinin, insan bedenindeki her bir hücrenin yedi yılda bir değiştiği hakkındaki kanıtlarına karşı, kapitalist yayıncılığın pazarını her yıl yaşamöyküleri ve özyaşamöyküleri doldurur.

Tıpkı 2. Bölüm'de tartışılan roman ve gazeteler gibi bu anlatılar da homojen ve boş bir zaman içinde yer alırlar. Demek ki çerçeveleri tarihsel, ortamları sosyolojiktir. Çoğu özyaşamöyküsü yazarının ancak dolaylı, metinsel verilerden hareketle bilebileceği anababasının ve onların anababalarının koşullarıyla başlayabilmesi bu yüzdendir; yine yaşamöyküsü yazarının, hakkında yazdığı kişinin asla hatırlayamayacağı iki M.S. takvim tarihini, doğum tarihiyle ölüm tarihini, kaydetmekteki titizliği de bu yüzdendir. Bu anlatının modernliğini en çarpıcı bir şekilde gösteren bir örnek Matta'ya Göre İncil'in girişidir. Yazar, Patriyark İbrahim'den İsa Mesih'e uzanan ve birbirinden üreyen, otuz erkeklik kupkuru bir liste sunar. (Bir kadının adı yalnızca bir kere, o da üremeden ötürü değil, Yahudi olmayan bir Moablı olduğu için geçer.) Bırakalım sosyolojik, kültürel, fizyolojik ya da siyasal bilgileri, İsa'nın ataları hakkında hiçbir tarih verilmez. Aynı zamanda Beytlehem'deki kopuşun hatıra haline gelmesini yansıtan bu anlatı üslubu aziz mertebesine yükseltilecek şecereci için son derece makuldu, çünkü İsa'yı tarihsel bir "şahsiyet" olarak değil, Tanrı'nın gerçek Oğlu olarak görüyordu.

Modern kişiler için doğru olan, uluslar için de doğru. Dünyevi, dizisel bir zamanın içinde yaşıyor olma bilinci ve bunun süreklilik hakkında ima ettiği her şey, ama bir yandan da bu süreklilik

Levent Şahverdi Arşivi

deneyiminin 18. yüzyıl sonu kopuşlarının bir sonucu olarak unutulması, bir "özdeşlik" anlatısını gerekli kılar. Michelet'nin yargıcının işi artık hazırdır. Ama kişilerle ilgili anlatılarla uluslarla ilgili olanlar arasında merkezi bir fark var. Bir "kişi" hakkındaki dünyevi hikâyenin bir başı ve sonu vardır. Kişi anababasının genlerinden ve toplumsal koşullardan, ölümüne kadar bir rol oynamak üzere kısa süreli bir tarihsel sahneye çıkar. Ondan sonra giderek sönükleşen bir şöhret ve etki halesinin ötesinde hiçbir şey... (Bugün Hitler'in hayatı hakkındaki bir anlatının, Hitler'in 30 Nisan 1945'te dosdoğru cehenneme gittiği gözlemiyle sona ermesinin ne kadar tuhaf olacağını düşünün.) Oysa ulusların saptanabilir bir doğumları yoktur, eğer ölümleri gibi bir şey varsa bile, hiçbir zaman doğal değildir.[35] Bir Başlatan olmadığı için ulusların tarihi İncil gibi, bir üremeler zinciri halinde "geriden gelerek" yazılamaz. Yegâne alternatif tarihi "geriye götürerek", Pekin İnsanı, Cava İnsanı, Kral Arthur ya da arkeoloji fenerinin sarsak ışığı neyi aydınlatacak olursa oraya doğru yapmaktır. Ama böylesi bir yapım, tuhaf bir şekilde geleneksel soyağaçlarını tersine çevirerek köken olarak alınan bir şimdi'den başlayan ölümlerin damgasını taşır. İkinci Dünya Savaşı Birincisi'ni doğurur; Sedan'dan Austerlitz çıkar; Varşova Ayaklanması'nın atası İsrail Devleti'dir.

Ulusun yaşamöyküsünü yapılandıran ölümler özel bir türdendir. II. Felipe'nin saltanatının tam ortasında meydana geldiği halde, Fernand Braudel'in muazzam *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II*'sinin* 1200 sayfasında "la Saint-Barthélemy"den tek bir kez bile söz edilmez. Braudel için önemli olan ölümler, toplanıp ortalandıklarında dönemsel ölümlülük oranlarını vererek, haklarında en son merak edeceği şey milliyetleri olan milyonlarca anonim insanın yaşam koşullarındaki yavaş seyreden değişikliklerin haritasını çıkarmasına imkân veren anonim bir olaylar yığınıdır.

Ancak ulusun yaşamöyküsü, Braudel'in gamsızca biriken mezarlıklarından ve cari ölümlülük oranının içinden bazı örnek inti-

* Türkçesi: *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Uygarlığı*, Eren Yayıncılık, 1989-90 (ç.n.)

35. Bu tür mahşerler için "soykırım" terimi çok yakın zamanda icat edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

harları, dokunaklı şehadetleri, suikastleri, infazları, savaşlar ve soykırımları, çekip kurtarır. Ama anlatının amaçlarına hizmet edebilmesi için bu şiddetli ölümlerin "bizim" diye hatırlanması/unutulması gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi